DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14223

Budapest Memorial Book

A Rákospalotai Zsidó Hitközség története

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Áháróni, Ráchel.
TITLE	A Rákospalotai Zsidó Hitközség története / írta Áháróni Ráchel ; sajtó alá rendezte, Szilágyi Windt László.
IMPRINT	Tel-Aviv : [s.n.], 1978.
DESCRIPT	204, 52 p., [1] leaf of plates : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Hungary -- Budapest -- History. Budapest (Hungary) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Hungary -- Budapest.
ADD'L TITLE	Toldot kehilat Rakoshpalotah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

תולדות קהילת ראקושפלוטה

מאת רחל אהרוני
(לבית דושינסקי)

בס"ד

תולדות קהילת ראקושפלוטה

מאת

רחל אהרוני (לבית דושינסקי)

התרגום העברי מאת

הרב ד"ר מנחם מרון

תשל"ח — 1978

בס"ד

דברי הקדמה

ד"ר מירון (מורני) מנחם

לכבוד לי הדבר לכתוב שורות אלה כפתח־דבר לספר המנציח את זכרה של קהילת „האחות" לאויפשט, היא הקהילה רבת התהילה של ראקושפלוטה.

אמנם שתי הקהילות היו כ„אחיות" ורבים הזכרונות האישיים שלי על העבר המפואר של יהודי ראקושפלוטה. הרב דושינסקי ז"ל באישיות הנעימה השרה את רוח היהדות הפוזיטיבית ואת אהבת ציון שבליבו לא רק על בני קהילתו אלא גם מעבר לגבולות עירו. זכורני כבחור צעיר, איך שמעתי תורה מפיו במסגרת דרשותיו בביהכ"נ, ולא ימיש מזכרי צרור החויות בקהילה זו במסגרת ההרצאות והכינוסים בשבתות ובחגים הן בקהילה והן בתנועת המזרחי או ב„הכשרה" שהוקמה בקרבה. צעירי אויפשט, שהשתוקקו ליהדות פוזיטיבית, מצאו תמיד יד מושיטה, עזרה ולב משרה חום יהודי בקרב בני הקהילה האחות ובקרב מנהיגיה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין! עברו יותר ממחצית השנים לקראת זכרון ה„יובל" לשואה הנוראה. כמייצג את בני הקהילה של אויפשט יהיו לי שורות אלה לפה ויביעו את רגש האחוה והכאב לזכרה של קהילה אצילה, רבת מעש ופעלתנית במישור האנושי והיהודי כאחד!

תהיה לנו זאת לנחמה, ששורות אלה נכתבו בארצנו הקדושה ובשפת אבותינו, לזכרם של אלה שהודות להם ובעקבות קדוש השם שלהם ממשיכים אנו את חיי העם, את חיי ישראל.

יהי זכרם ברוך!

בס"ד

רבים היו החוזרים מההולכים...

התכוננתי ל„חוג" את אחד במאי, השנה היא 1945. עברו השנים של פחד ממות והרגשתי את עצמי שוב יצור אנוש, בעלת זכות לחיות. קשטתי את שער הבית לקראת אחד במאי — לא לפקודה כי אם מרצוני החופשי. ואז פתאום קולות לחישה מגיעים אל אזני, שכנים „טובים" משוחחים ביניהם: „הם חזרו רבים משהיו מקודם... החל שלטון היהודים..." פחד אחזתני. פתאום הרגשתי, לשוא נוצח היטלר, נתלה סלשי וחבריו הרוצחים. העם מרגיש ש„אויבים" נצחוהו, „אויביו" הנצחיים, סיבת כל הצרות והרעות הם — הם היהודים! מרגע זה הרגשתי שאל לי לחכות רגע, אלא כל כוחי וכל מרצי עלי להפנות להגשמת חלום נעורי, חזרה למולדת, למולדת האמיתית — היא ארץ אבותי.

תודה לה', הגענו לארץ בשנת 1948 אחרי מאבק ממושך של שלוש שנים, ומאז אנו יודעים — הגענו הביתה.

חתני יהודה שהה אחרי מלחמת יום הכפורים כחמשה חודשים ב„אפריקה" יחד עם כ־100,000 חיילי ישראל ו„הפגינו" את נוכחותם אצל הערבים. חיילים ישראלים, אשר רבים מהם חזרו מתופת השואה כילדים קטנים שניצלו מצפורני החיה הנאצית.

אז הרגשתי שצדקו הגויים באומרם: „חזרו יותר..." אומנם כן, אלוקי ישראל עזר ל„אוד מוצל מאש" והם ה„יותר", המשיכו לחיות ולהקים מולדת אמיתית לעמם, כש„ההָמָנים" ההיטלרים למיניהם, ירדו לטמיון.

לדברי הרבי מלובביץ שליט"א, למי שאוזניים, יכול לשמוע את פעמי המשיח, ואמנם כולנו רואים ושומעים איך קמות לתחיחה העצמות היבשות ומתכסות עור וגידים במפקד העצום של תחית ישראל.

מטרת ספר זה למלא תפקיד הרוח שעליה למלא את הגוף שקם לתחיה. אזכרת הקדושים ששמרו על הגחלת בחשכת הגלות, הקימו קהילות, דאגו לחיי תורה ומצוות, לטהרת המשפחה, לחינוך הילדים — וכל זאת תוך עולם של שנאה, שנאת הגויים. אזכרת הקדושים האלה היא בשורת הגאולה של אליהו הנביא „והשיב לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם" זה יעזור ל„בנים" להבין את אבותיהם.

כל ספר זכרון של קהילה הוא טיפה בים — אבל בטיפה תכונות כל הים... קבלו אותו באהבה.

רחל אהרוני (לבית דושינסקי)
המחברת

בס"ד

תולדות העיר ראקושפלוטה

בשם זה מופיע הישוב ככפר במאה ה־12 והוא שייך במאה ה־19 לאחוזותיו של הרוזן קרולי. הישוב קיבל מעמד של עיר בשנת 1923 והיום הוא אחד המחוזות של הבירה בודפשט ביחד עם העיר האחות אויפשט. הקו הראשון של מסילת הברזל היוצאת מהבירה עבר בשטחה ויש לה תחנה משותפת עם אויפשט. החלק המרוחק יותר מבודפשט („הכפר העתיק") שמר על צביונו הכפרי עד היום הזה. רק החלק הגובל עם הבירה יש לו צביון של פרבר, רוב תושביה עובדים בעיר הבירה והיא עצמה משמשת רק מקום לינה ונופש.

ראשיתה של הקהילה היהודית

בארכיב של משפחת הרוזן קרולי מזכירים בשנת 1836 את האחים קאניץ שייסדו בית־חרושת לאריגים בראקושפלוטה, אם כי הם עצמם גרו בעיר פשט. אולם במקורות אחרים מופיעים 2 תושבים יהודים במקום, כנראה. הם היו פועלים בבית־חרושת הנ"ל. גם מייסדי העיר אויפשט, האחים לוי, שכרו קודם מגרשים מהרוזן קרולי בשטחה של ראקושפלוטה (אישטוואן־טלק), אלא חזרו בהם והחליפו את השטח באחוזה יותר קרובה לנהר (דנובה) ושם ייסדו את אויפשט (פשט החדשה). בשנת 1841 אנו שומעים כבר על 10 יהודים במקום וב־1869 הגיע מספרם ל־82. משנת 1879 מצאו מצבת קבר בבית העלמין היהודי, וזה מוכיח שבשנה ההיא כבר היו חיים יהודיים מאורגנים במקום.

בשנת 1892 הוקם בית הספר העממי היהודי ביוזמת ראש הקהילה, שוסברגר שמואל. המנהל הראשון היה דוד שטיין וביה"ס נפתח בשש כתות עם 32 תלמידים. בשנת 1894 הוקם בית־כנסת קבוע יחד עם מבנה מיוחד לבית־הספר. בשנת 1894 הוקמה „אגודת הנשים", „חברת גמ"ח ע"ש הברון הירש", כמו כן חברת „משכיל אל דל". בשנת 1895 הוקם אטליז כשר.

בשנת 1898 החליטו חברי הקהילה לפרוש מקהילת האם של אויפשט ולייסד קהילה אורתודוקסית נפרדת תחת כהונתו של רב אורתודוקסי. נבחר לרב תלמידו המצויין של „שבט סופר" הרב מיכאל דושינסקי והוא הציב לעצמו מטרה קדושה: להנהיג את חברי הקהילה ברוח המסורת של היהדות האורתודוקסית.

הרב הצעיר הצליח באישיותו הסובלנית, המקובלת על כולם לאחד בקהילתו זרמים והשקפות שונות. בכל סביבת הבירה זו היתה הקהילה היחידה השייכת לזרם האורתודוקסי. (בניגוד לקהילות המפולגות במקומות אחרים). גם בקהילה זו היו כאלה שנטו לזרם הניאולוגי, אלא הרב דושינסקי הוכיח שבסובלנות ובסבלנות אפשר לשמור על אחדות הקהילה ולמנוע את הפילוג.

לטקס ההכתרה של הרב דושינסקי הוזמנו כבר האורחים בשם „הקהילה האורתו־דוקסית האוטונומית של ראקושפלוטה", אלא האישור הממשלתי לעצמאות הקהילה אחרה לבוא עד שנת 1902.

ותיקי הקהילה באו מעבר לדנובה ומשטחי הקרפטים של הונגריה. הם פתחו חנויות ומסעדות בדרכים הראשיות המובילות לפשט. בחנויות מכרו חומרי בנין, דברי לבוש, משקאות ומזון לצרכי הנוסעים ליריד בפשט ולצורכי האכרים המקומיים. בין היהודים היו גם בעלי מלאכה כמו חייטים, סנדלרים, בעלי בית דפוס וכו׳. גם בעלי בית החרושת לשמנים שנוסד ב־1846 היו יהודים. הרופא העירוני הראשון, ד"ר סיקלי דז׳ו — גם הוא היה יהודי. אף מייסד בית־החולים לחולי שחפת, ד"ר מיקשה וויס — היה יהודי. מנהלת גן הילדים הראשון של הכפר, וויינברגר גיזלה היתה גם כן יהודיה. (אחרי הני־שואין גב׳ אונגר) — כל אלה לקחו חלק פעיל ביותר בחיי הקהילה וגם התפללו בקביעות בבית־הכנסת.

במלחמת העולם הראשונה לקחו יהודי ראקושפלוטה, כאזרחים נאמנים, חלק פעיל. רבים מהם קבלו צל"שים בגלל גבורתם בשרות בחזית. הרב שרת כרב צבאי של הונ־גריה, הרופאים שרתו כרופאים בבתי חולים צבאיים. ניספו במלחמה כ־20 חיילים יהודיים.

בבית־הכנסת הנהיגו את הנוסח האשכנזי כדוגמת פרסבורג. בשבת נערכה התפילה בשני חלקים, כשבין תפילת שחרית ומוסף היתה הפסקה כשעתיים. בימי חול בין מנחה ומעריב וגם בשבתות קיים הרב „שעור" ורבים השתתפו בלימוד התורה בצבור בנוסף לתפילות.

בית־הכנסת הישן כבר לא סיפק את צרכיה של הקהילה ועל מגרש שקבלו כבר בשנת 1910, נבנה בית־כנסת חדש ומפואר בשנת 1926 (היום הוא ספריה עירונית!). בית־הכנסת נבנה ע"י ראש הקהילה גבריאל פיית ובנו המהנדס מיכאל פיית. לגיוס הכספים השתמשו בהוצאות סדורים קטנים, במכירת מקומות ישיבה ורבים תרמו צרכי בנין כמו עץ, ברזל, לבנים וכו׳. נערכה גם מגבית בארצות הברית ע"י אחד החברים, ל. קויפמן.

בית־הכנסת ו„בית הועד" שלידו הפכו למרכז דתי בשביל יהודי המקום. תפילות, הרצאות, ישיבות, ארועי שמחה וחברה, לימוד תורה, „סעודת ז׳ באדר", כנוסי „תפארת בחורים" ואגודת הבנות „ברוריה", כל אלה נערכו במקום. בחצר בית־הכנסת נבנה מקוה טהרה ועמדו להקים שם גם בית־ספר מרכזי, אבל תכנית זו לא בוצעה.

מוסדות הקהילה לפני מלחמת עולם השניה

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם מתפתחת הקהילה על אף המכשולים שהאנטי־שמיות והרצון לפגוע בפרנסת היהודים העמידו בפניה. לדוגמא נביא את בטול משכורתו של אחד המורים בבית־הספר היהודי באמתלא של מספרם המועט של התלמידים. הקהילה נאלצה להחזיק על חשבונה את המורה הנוסף.

התלמידים היהודים שלמדו בבית־הספר התיכון „ווגנר" ובית החנוך לבנות הממלכתי קבלו שעורים בדת וביהדות שניתנו ע"י מורה דת של הקהילה. התלמידים השתתפו בתפילות שנערכו לנוער בכל שבת בשעות אחה"צ. בהנהלת עניני בתי הספר השתתף גם הרב הראשי, הרב דושינסקי. ליד בית־הספר היהודי הוקם גם „תלמוד תורה" בשנת 1920 ושם למדו הילדים אחה"צ לימודי קודש. נוסדה גם ועדת תרבות שמתפקידה היה לדאוג להפיץ תרבות יהודית בקרב האוכלוסיה המבוגרת של הקהילה. נערכו ערבי תרבות, הרצאות כשמיטב אישי הצבור הופיעו בהם: יוסף פטאי, ד"ר ליאו זינגר, ד"ר אדולף דויטש (אחרי קום המדינה היה חבר כנסת) ועוד.

בשנת 1926 ייסדו את „ת פ א ר ת ב ח ו ר י ם" ובמסגרתו מועדון תרבות וספריה. גם הבנות התאגדו במסגרת אגודת „ב ר ו ר י ה" והיא היתה בעצם סניף של „אביבה־בריסיה" אגודה ציונית. אלא בגלל התנגדות חלק מבני הקהילה נפסק הקשר עם בריסיה והאגודה היתה חברת בנות דתיות.

הקהילה הוציאה עתון ב־1920 בשם „הקהילה" בעריכת הרב הראשי. בגלל הצנזורה נפסק העתון. „תפארת בחורים" בקהילה הוציאה לאור ב־1930 עתון בשם „חיים יהודיים בראקושפלוטה". העורך היה מזכיר הקהילה יצחק אקשטיין.

התנועה הציונית החלה את פעולתה בשנת 1920 בייסוד קן הצופים „קדימה" בשתוף פעולה עם „קדימה" באויפשט ובבודפשט. המועדון של הקן פעל במשרדם של משפחת קליין והצופים הציונים השתתפו במחנות הקיץ של תנועת הצופים ההונגרית.

ביוזמת הגב' ורטש נוסדה „ו י צ ו" עם 45 חברות, בשנת 1934. דוד רוזנצווייג („רוזי") ייסד ב־1935 את ת נ ו ע ת ה מ ז ר ח י וכמו כן הוא ארגן את ה„הכשרה" של התנועה בבנין של בית־הכנסת הישן (רח' ראדאי 8). חברי ההכשרה עבדו בבתי מלאכה יהודיים מקומיים, ובערבים כמו גם בשבתות התאספו ללימודים ולערבי תרבות. גם מאויפשט באו צעירים דתיים להרצאות שונות. חברו הטוב של דוד רוזנצוויג, הוא „מרמלה" (היום פנחס אבן פקיד בכיר במשרד הפנים), היה גם כן מאויפשט. רוב חברי ההכשרה והמזרחי עלו ארצה לפני פרוץ המלחמה.

מ־1894 פעלה אינטנסיבית „א ג ו ד ת נ ש י ם" בהנהגת הגב' **שוסברגר, אח"כ** הגב' גבריאל פייט ובסוף הגב' ד"ר מיקשה דושינסקי. ההצגות וארועי התרבות השונים של אגודת הנשים לא רק איחדו את חברי הקהילה ההטרוגנית, אלא גם הצליחו להקים מההכנסות קרן לתמיכה סוציאלית של חולים עניים ומקרי סעד שונים. בבית־הספר חילקו חלב חינם לתלמידים, בחנוכה קבלו הילדים הזקוקים חבילות שי עם צעצועים, בגדי חורף וכו'.

ח ב ר ה ק ד י ש א היתה קיימת מ־1879. בשנת 1922 הועבר המגרש של בית־העלמין הישן על שם החברה והוקמה גדר מסביב לו. נבנה בנין לבית טהרה בבית־העלמין החדש. עבודות הבניה בוצעו לזכרו של יו"ר החברה הראשון יוסף הרצוג ז"ל

ע״י הבן א. הרצוג ומיכאל ווייס קרובו. היו״ר החדש א. קינד יזם והיה מפקח על מלאכת הבניה.

בשנת 1931 הקימה החברה בראשותו של ד״ר מנדל הנריק מושב זקנים מפואר ברחוב בטלן 58. המנהל של המוסד היה שנורמכר פרנץ. המוסד היה גם מקום תפילה וגם מרכז תרבותי וחברתי. לאחר השחרור הקימו כאן מצבה לקורבנות השואה והוא הפך למוסד המרכזי של הקהילה הדואג לא רק לזקנים, אלא גם לחולים, לבודדים חסרי משפחה ולכל אלה הזקוקים לסעד. החולים העניים קבלו טפול רפואי חנם, קופת גמ״ח הבטיחה הלוואות שקום. לקראת פסח חילקה מצות ותמיכה לחג וה„חברה קדישא״ טפלה יותר בחיים מאשר במתים...

ארוע חברתי מרכזי היה ה„סעודה״ בז׳ אדר, כשהרב הראשי הספיד את אלה שנפטרו באותה שנה, נתקבלו חברים חדשים בטקס חגיגי. החברים כמובן, עסקו בהתנדבות בכל מה שנוגע ב„חסד של אמת״, שמירה, טהרה, קבורה והלוויה. מיטב בני הקהילה מצאו שטח נרחב לפעולה ב„חברה״ שהיא באמת היתה „קדושה״...

האטליז הכשר הוקם כבר בשנת 1895 ע״י בלה הרצוג. הוקמה גם משחטה כשרה ונוסד בית חרושת לנקנקיות בתמיכת הקהילה.

חיי הקהילה במלחמת העולם השניה

מספר ימים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נפטר הרב הראשי מיכאל דושינסקי ז״ל אחרי כהונה של 41 שנה. לא הרבה זמן אחריו נפטר גם יו״ר הקהילה פיית גבריאל. לזכרם כתב המורה רייכנברג ארנו ב־1940 ספר „מזכיר״ (הספרון סיפק נתונים רבים לחומר הנמצא בספר זה). את תמונתו המשוכפלת של הרב הראשי המנוח הפיצו בקרב חברי הקהילה וההכנסות היו קודש לתמיכה בפליטים.

בשנת 1940 בחרה הקהילה רב חדש, את בנו של הרב הראשי, ירחמיאל יעקב (ינו) דושינסקי.

הפעולה הראשונה של הרב הצעיר היתה הדאגה לאוכל כשר בשביל מאות הצעירים — חבריו שגויסו ע״י הצבא ההונגרי למחנות עבודה. שלטונות הצבא התירו ל„משרד המרכזי״ של הקהילה האורתודוכסית לשלח כלים וחומר גלם לבישול לחיילים היהודיים הרוצים בכך. הוא ארגן בשנים 1942־43 את ה„עזרה לחייל״ היהודית ובתמיכתו השקטה של ראש העיר, יוסף סוץ׳ הצליח לחלק בשביל למעלה מ־400 יהודים צעירים ציוד מלא

לקראת גיוסם למחנות־עבודה. החברים: למפל איגנץ, יונגר איגנץ, בלכנר ינו ועוד היו עוזריו הנאמנים של הרב.

באותן השנים הגיעו פליטים רבים לראקושפלוטה. הם באו מאוסטריה, מסלובקיה ונוסף למשפחות של קרובים מצאו מקלט ועזרה גם אצל משפחות זרות. מהם הצליחו לעלות לארץ בשנים 1938־40 יחד עם כמה צעירים מהקהילה (וינשטיין ינו, מרמורשטיין ארנו ועוד).

אולם רוב הצעירים מהקהילה גויסו למחנות־עבודה ומהם רבים „שרתו" בחזית הרוסית ולא חזרו לעולם (קינד מיכאל, הוטרר בלה, רוט זולטן, לוריאן דיולה, פרצר אימרה, לנטוש אריה, גרוס שמואל ובנו, גרוס דז׳י וארפד, בנדק ארנו ויוסף ועוד).

לפי „החוק היהודי" היה על היהודים להוכיח במסמכים שהוריהם חיו בהונגריה לפני 1867, כי בכך היתה תלויה ההכרה באזרחות. אלה שלא הצליחו להשיג את המס־מכים הדרושים, הושלכו למחנות הסגר בשנת 1940 ואחרי פרוץ המלחמה עם רוסיה הועברו לשטח פולין ושם נרצחו. ביניהם היו בני המשפחות קופפר וקאופמן.

בשנים הראשונות של המלחמה היה לראש מחוז פשט („אישפאן") צורר היהודים אנדרה לסלו. פעולתו הראשונה היתה איסור השחיטה הכשרה. הרב הראשי ארגן יבוא בשר כשר ממחוז אחר. הרב הצעיר, שהלך בדרכי אביו המנוח טיפח יחסים טובים עם הכמרים הנוצרים והודות לכך לא היתה הסתה בכנסיות נגד היהודים. להיפך, לפעמים זכו היהודים בתמיכתם השקטה־החשאית של הכנסיות השונות. הכמרים בנקו־אישטוואן, אוטקר ונמש אישטוואן היו פעילים בהצלת יהודים!

פעולת הצלה אינטנסיבית התנהלה בקהילה כשהגיעו פליטים מסלובקיה. מקומות מגורים, תעודות נוצריות, מקומות עבודה וכו׳ סופקו לפליטים אלו. הקהילה דאגה לגורלם של למעלה מ־100 ילדים יהודים מסלובקיה.

הקהילה הרשמית היתה ציונית בגלוי. בבית הכנסת תרמו „שקל" להסתדרות הציונית ותרומות לקק"ל ועוד. דוד רוזנצוויג היה למזכיר ארצי של תנועת המזרחי.

בעקבות הפעולות המבורכות של „תפארת בחורים" הגיעו מדי שנה כ־25 בחורים לישיבות שונות בהונגריה. יו"ר „תפארת בחורים" ב. קינד נבחר ליו"ר ארצי והוא ארגן קורסים שונים להסברה מקצועית בשביל צעירים יהודים.

בטבח האכזרי של יהודים וסרבים באויבידק (1942), בו נרצחו אלפי יהודים ע"י הבנדיטים ההונגריים, נרצחה בתו של ראש הקהילה גבור פיית, היא פאולה שוסברגר ז"ל. מכל משפחתה נשאר בחיים בן אחד, פלי, שהיום הוא ראש הקהילה באויבידק (יוגוסל־ביה).

הכיבוש הגרמני

(16.1.45 — 19.3.44)

כיבוש הונגריה ע״י הגרמנים בשנת 1944 הביא את הסיום הטראגי על יהדות הונגריה ובין אלה על הקהילה בראקושפליטה. רב הגברים היו במחנה העבודה בחזית הרוסית וחלקם הרב כבר הושמד ע״י הקלגסים ההונגרים. הזקנים, הילדים והנשים חיכו לסוף המר... ביום הראשון של הכיבוש הורדו יהודים מהרכבות, נחטפו ברחובות והוכנסו למחנות הסגר. תוך יומיים הופיעו הגזירות על הכוכב הצהוב, על סגירת חנויות יהודיות, על אסור יציאה ליהודים לבד ממספר שעות ביום. באמצע מאי נקבעו הבתים המיועדים ליהודים ומסומנים במגן דוד צהוב ענקי. בתים אלו היו „הפרוזדור״ לאושביץ...

ביום 29.6, ביום ה׳ אחה״צ הופיעו הז׳נדרמים ההונגריים בבתים היהודיים ולמחרת בבוקר הוציאו את כל היהודים לתחנת הרכבת, דחסו 80—90 איש לקרון בהמות ואחרי „נסיעה״ של 8—9 שעות הוציאו את ה„מטען״ בשטח בית החרושת ללבנים בבודה — קאלאס. כאן שהו היהודים 6 ימים ללא אוכל וללא כל תנאים סניטריים. חולים וזקנים, נשים יולדות ותינוקות ישבו בעפר כשז׳נדרמים חסרי רגש אנוש שמרו עליהם בנשק חם.

ביום הששי לשהותם שם הופיעו שוב קרונות הרכבת והחלו להטעין את הטרנספור־טים לאושביץ. באותו זמן הוציאו כ־18—20 משפחות מראקושפלוטה ומאויפשט והביאו אותם למחנה „קולומבוס״ לבודפשט במסגרת פעולת ההצלה של ד״ר קסטנר.

הרוב המכריע הגיע בי״ט תמוז לאושביץ ובו ביום „מוינו״ הילדים, החולים והזקנים ע״י ד״ר מנגלה „שמאלה״ למות והאחרים לעבודת פרך ולגסיסה איטית... אחרי חטוי ו„תספורת״ איש לא הכיר את אחיו... אלא כשנגשה נערה מסלובקיה והצביעה על העשן שהתמר יום ולילה מהארובות ואמרה שכאן „יוצאים״ ההורים והילדים שלכם השמימה — חשבוה למשוגעת. כך הצליחה ההסואה הנאצית השטנית שלא האמינו עד הרגע האחרון למראה עיניהם...

אלה שנשארו בחיים באושביץ הגיעו בחורף במצעד רגלי לברגן־בלזן ורק מעט מהם לא נספו מהקור, מרעב או מרציחות. גם פליטי רח׳ קולומבוס בבודפשט לא נשארו כולם בחיים. אחרי עליתם לשלטון של נושאי צלב הקרס (15.10.44) חלקם הובלו לברגן־בלזן, חלקם התפזרו בבתים „מוגנים״ ע״י צירויות זרות, רבים מהם נרצחו.

מתוך כ־3,000 נפשות של הקהילה נשארו בחיים אחרי השואה כ־300, וכולם היו „נס״ הולך על שתיים... רובם ככולם הגיעו או ממכרות בור (יוגוסלביה) או מבתים „מוגנים״ או הסתתרו בתעודות מזויפות.

עלינו להזכיר כאן את „חסידי אומות העולם״ של עירנו, אשר חרפו נפשם והסתירו יהודים ובזה הצילו את חייהם. בנקו אושטוואן, ראש של הכנסיה הפרוטסטנטית, הסתיר

והציל כ־20—30 יהודים במרתף ביתו. אוטקר, כמר קתולי, גם הוא הציל יהודים. הזוג מולנר מרחוב בם הסתיר כ־10—12 יהודים. יש להזכיר את הגב׳ אטינגהויזר אלוירה, שלא נתנה לקחת לז׳נדרמים את הבנות היהודיות ממוסד לחינוך שעמדה בראשו. ד״ר ס״ק, ראש העיר, מנע את גרושם של משפחת הוביש אחרי שכל בני המשפחה התאבדו, הם הועברו לבית חולים בבודפשט ושם אמנם ניצלו ונשארו בחיים עד אחרי המלחמה.

חיי הקהילה אחרי השחרור

בינואר 1945 כבש הצבא הרוסי את ראקושפלוטה ותוך כמה ימים את כל עיר הבירה את בודפשט. קומץ היהודים שהסתתרו חזרו לביתם חולים. תשושים ושבורים אבל עם תקוה בליבם שיש תחיה אחרי השואה הנוראה. אחרי שחודשה התחבורה ברכבות יצאו בני הקהילה יום יום לחכות לבאים. לאט לאט החלו להגיע זעיר משם זעיר משם ולהם ספקו מזון, חומר להסקה, עזרה להחזרת דירתם, רהיטים ועוד.

חיי הקהילה אורגנו מחדש ע״י עשרות הראשונים שחזרו, חודשה התפילה בצבור במושב הזקנים ברחוב בטלן. החלו פעולות העזרה של הג׳וינט בהנהגת מייזל ארטור. ראש הקהילה היה ליכטבלוי ינו, שכיהן בתפקיד זה עד בטול העצמאות של הקהילה בשנת 1950. סגנו היה החבר קינד אדולף. מספר ימים לפני פסח הגיע גם הרב הראשי, הרב י. דושינסקי מבור ואתו מטען מצות שנשלח מרומניה ליהודי הבירה והסביבה. התחילו לבנות מחדש את בית הכנסת ההרוס ולשפץ את בית הקברות. הגב׳ שינפלד חידשה את פעולת אגודת הנשים. מדי מוצאי שבת נערכה סעודת מלוה מלכה לחיזוק חיי החברה בקרב שרידי השואה. בתחנת הרכבת אורגנה תורנות לקבלת החוזרים, אבל לאט לאט נתבררה המציאות המרה, שאין למי לחכות...

בקיץ 1945 נערכה החופה הראשונה, ותוך 2—3 שנים נפתח תלמוד תורה בשביל 15—20 ילדים. בשנת 1948 נגמרה גם בנית בית הכנסת מחדש ובחצר ביהכ״נ הוקמה גם המצבה לזכר חללי השואה. גם הפעולה הציונית החלה במסגרת „דרור הבונים״ בפעילותם של קופפשטיין אברי, גוסטוני ורה, רייך ג׳ורג׳ ומייזל ארטור. רבים עולים ארצה, אבל תושבים חדשים שבאו בגלל קרבת הבירה ממלאים את מקומם. הרב הראשי י. דושינסקי קבל על עצמו גם את ניהול הפלג האורתודוכסי של הרבנות הצבאית בדרגת סגן אלוף. בתפקיד זה הצליח לפתור את בעיתן של הרבה נשים עגונות. במסגרת פעולות אלה הוא עזב את הונגריה בשנת 1948 ואת מקומו בכס הרבנות ירש אחיו המבוגר, הרב ד״ר דושינסקי מאיר צבי (אַרמין) שהנהיג את הקהילה עד עליתו בשנת 1950. אחריו נבחר הרב שיק ינו והוא היה הרב האחרון של הקהילה עד הגירתו לאוס־טרליה.

ביטול העצמאות של הקהילה

בשנת 1950 סופחה ראקושפלוטה עם עוד ערי פרבר אחרות לבודפשט רבתי כמחוז ה־15. בו בזמן מבטלים את עצמאותם של המשרדים הנפרדים לקהילות „אורתודוכסיות" ו„ניאולוגיות". הקהילה האורתודוכסית של ראקושפלוטה הפכה לחלק מהקהילה המאוחדת של בודפשט רבתי, תחת ראשותו של קינד אדולף כיו"ר. מספר הנפשות של הקהילה בראקושפלוטה בשנת 51 הוא 300 ומספר משלמי המיסים 92. בשנת 1952 הפכה הקהילה לחלק מהקהילה המחוזית של אויפשט־ראקושפלוטה־פשטאויהלי. הרב שיק ינו עזב את הארץ ובמקום קינד א. היו"ר המחוזי נתמנה שטיינברגר שנדור.

בית־הכנסת הפך לספריה עירונית...

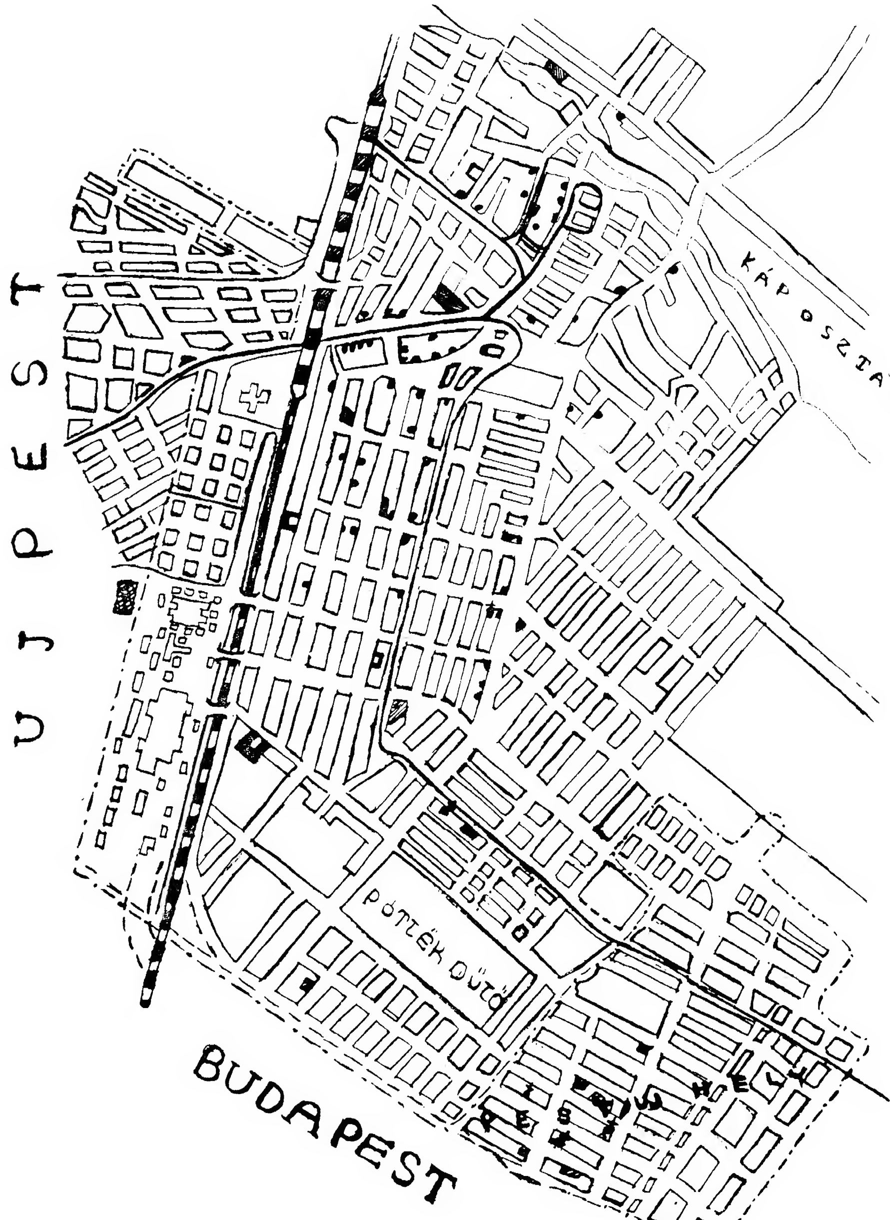
בית הכנסת של המחוז היה זה שבאויפשט. לכאן העבירו גם את מצבת הזכרון של חללי השואה.

בבית הקברות של ראקושפלוטה הפסיקו לקבור מתים ומשנת 1970 מבצעים את קבורת המתים של המקום ברקושקרסטור. המעגל נסגר... אחרי קיום של 50 שנה הקהילה האורתודוקסית העצמאית של ראקושפלוטה חזרה לחיק „אמה", היא הקהילה באויפשט ושתיהן נבלעו בקהילה המאוחדת של הבירה. קהילת בודפשט היא גם בימינו אחת הגדולות במרכז אירופה עם 80,000 נפשות. והסיבה לכך ?... „חזרו יותר מאשר הלכו".

בבודפשט רבתי היו לפני השואה כ־300.000 יהודים. קראו לה „יהודה־פשט" — — **עד שנת 1944...**

חיי הקהילה בתמונות

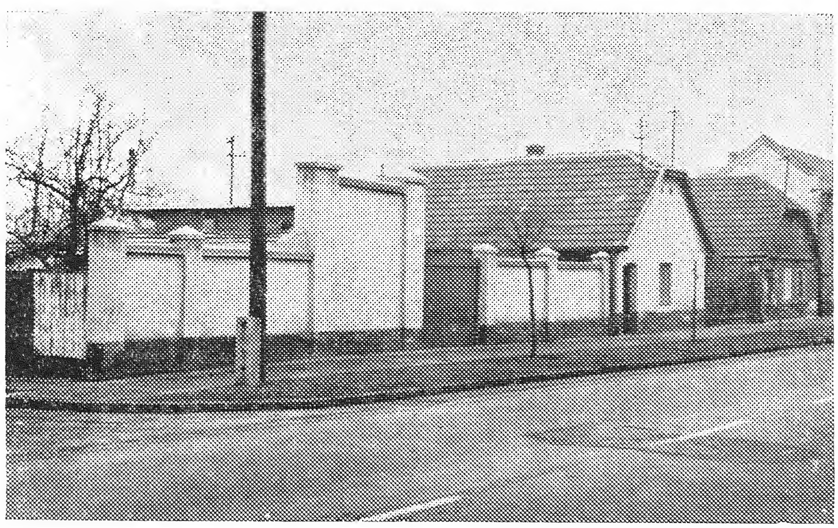
א. „אבנים מספרות" — הבנינים

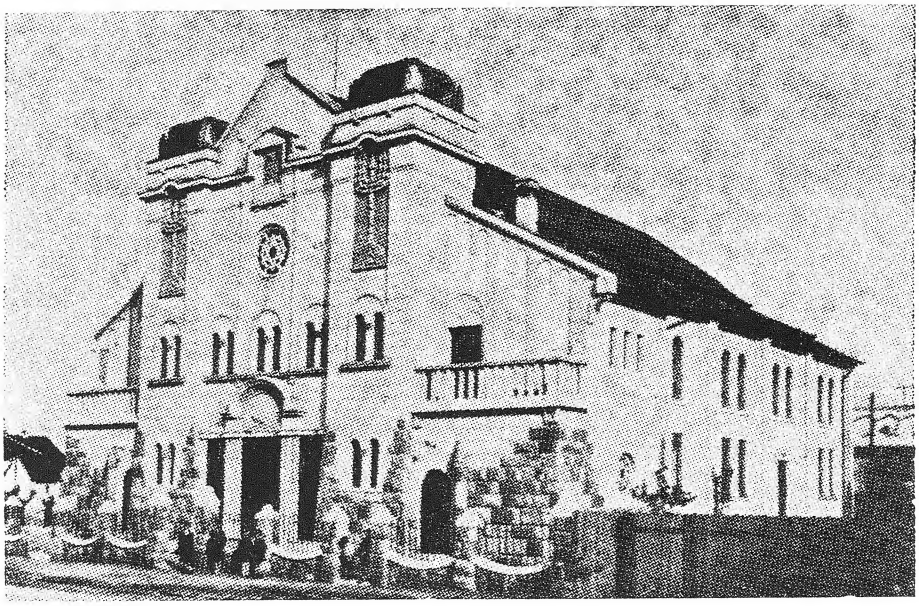
1. מפת העיירה ראקושפלוטה (1927) בציון הבנינים של היהודים

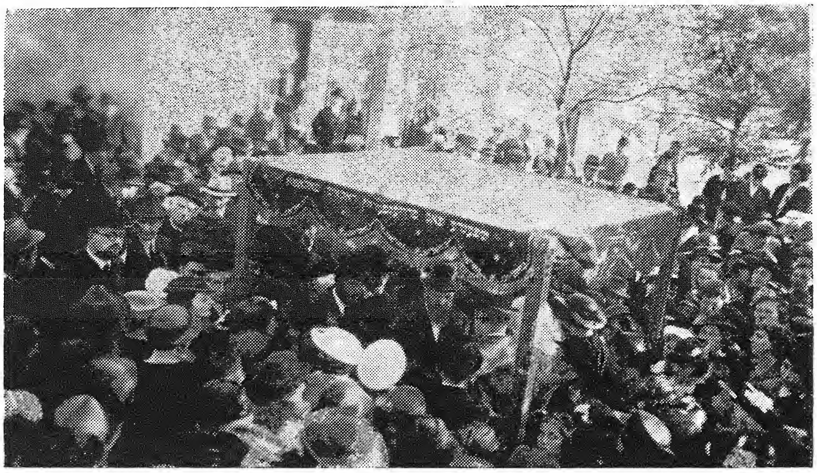
2. בית הכנסת הישן ובית־הספר היהודי ברח' ראדאי 8, (מ1894)

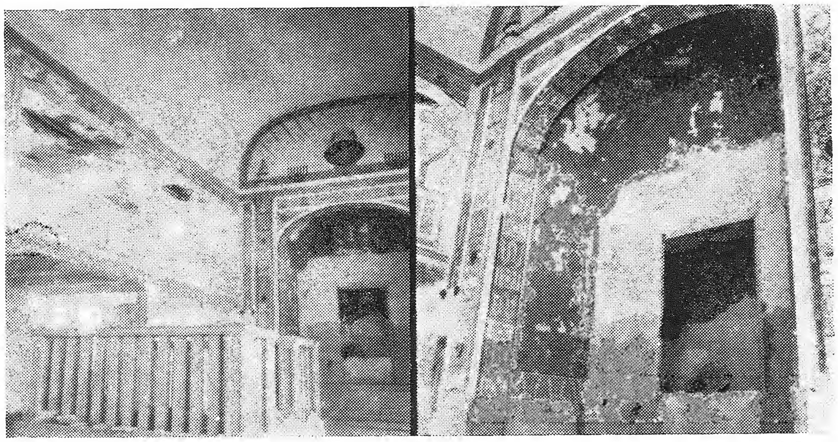
3. בית העלמין הישן בראקוש־אוט (מ1879) ובית הח"ק (מ1920)

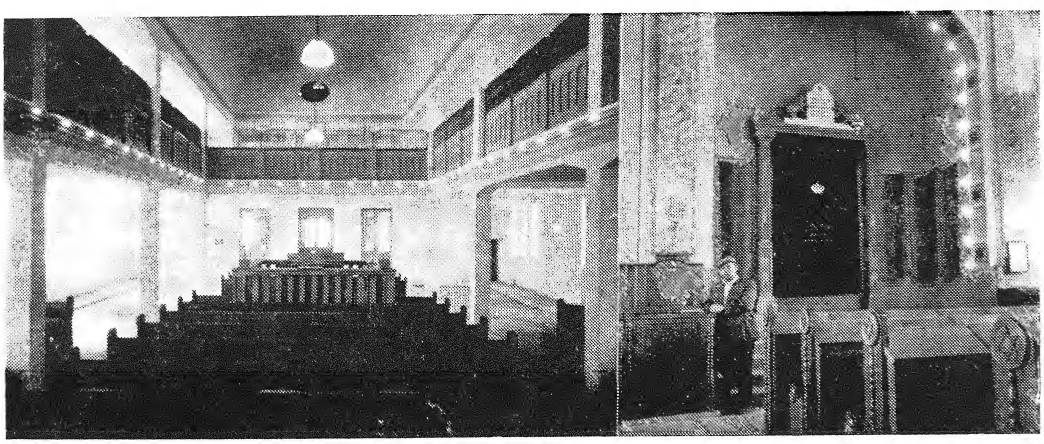
4. בית הכנסת החדש (1926)

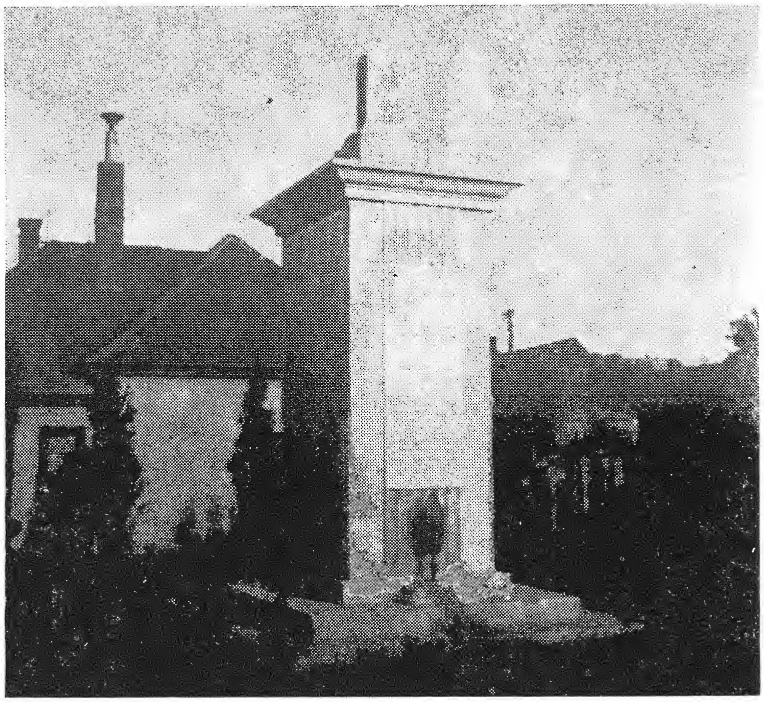
5. חופה בחצר בית־הכנסת (1937)

6. פנים בית־הכנסת בחורבנו (1945)

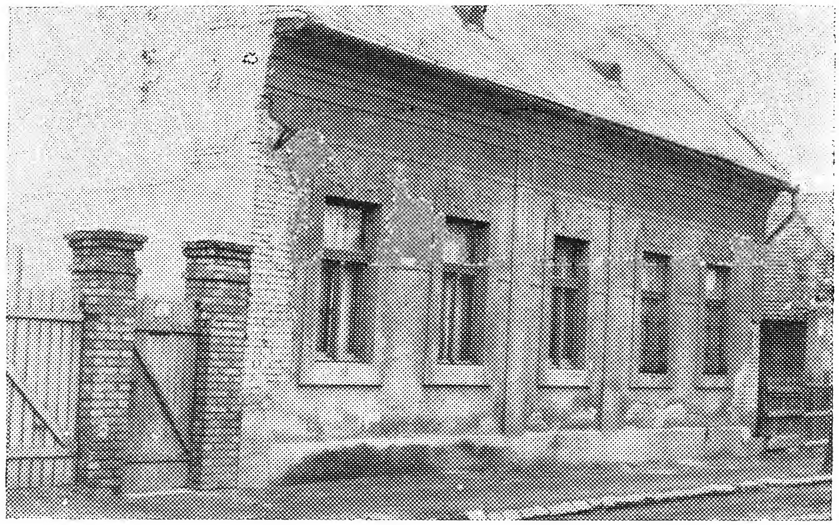
7. פנים בית־הכנסת המשוקם (1948)

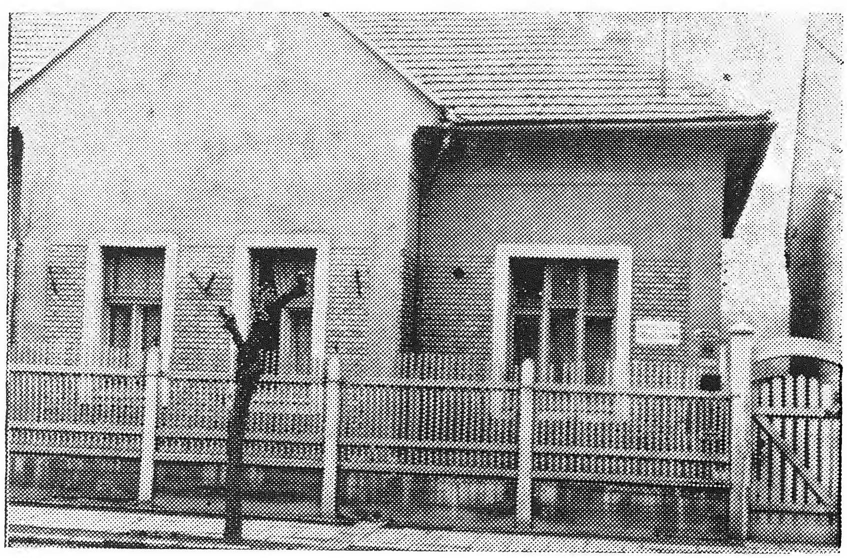
8. מצבה לזכר קדושי השואה בחצר בית־הכנסת (1948)
מאחורי המצבה בנין מקוה־הטהרה

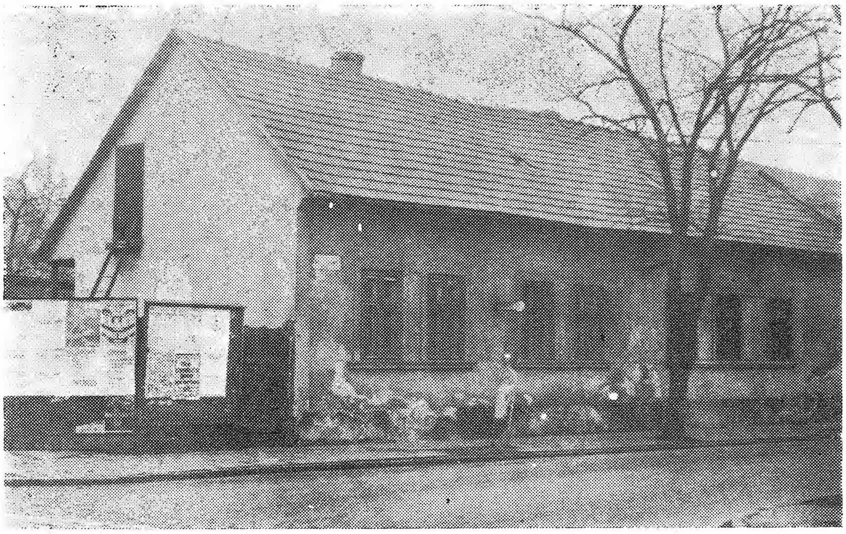
9. קטע ממצבת הקדושים (היום נמצאת בחצר בית הכנסת באויפשט)

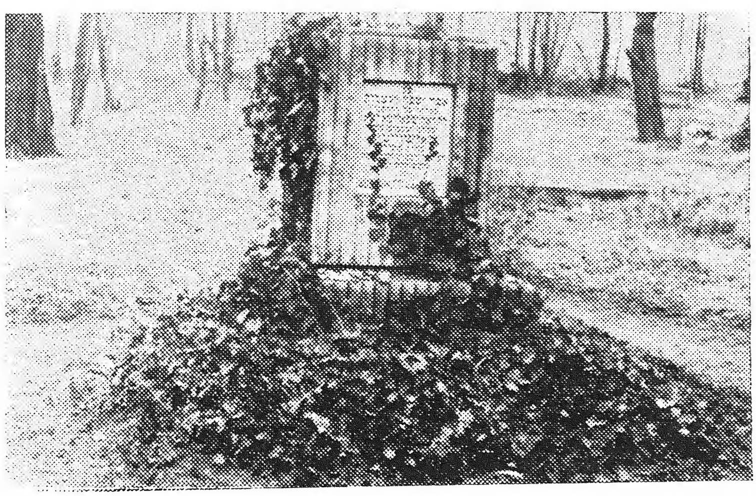
10. ביתו של הרב (מ1916) ברח' מאג'אר 14

11. בית הזקנים של החברה קדישא (מ1932)

12. בית־הקהילה, מועדון „תפארת בחורים" בית השוחט
בית שחיטת עופות ואטליז כשר (מ1925)

13. בית העלמין החדש ברח' נאג'־מזו, עפרות הקדושים הי"ד
אשר הובאו מאושוויץ ע"י ר' א. קונד סגן רה"ק (1947)

14. המצבה של הרב דושינסקיא זצ"ל סמוך לבית־הטהרה

15. מצבות בבית העלמין.
לפנים המצבה של ר׳ משה שוורצבארד ז״ל, שוחט ובודק של הקהילה עד 1918.

16. מצבת הרבנית מחלה גויטיין לבית בנט ז״ל (מ־1924)

ב. דמויות מהקהילה

17. דניאל כהן ורעיתו ממייסדי הקהילה,
עלה עם ששת בניו לדוכן לברכת כהנים (1898)

18. יצחק אשר רייך גבאי ממייסדי הקהילה ורעיתו (1898)

19. דור שלשים וארבעים של המייסדים
הגב' גוסטוני לבית כהן נכדתה של דניאל כהן עם קבוצת נוער בביתה (1942)

20. ורה גוסטוני, היום גב' פלדש — נינה של ד. כהן עם קבוצת נוער ציוני בראקושפלוטה (1942)

21. הקהילה בוחרת רב, כתב ההכתרה (1898)

22. הרב ובני ביתו. אביו, הרב דב בער דושינסקי זצ״ל, רבה של ק״ק נמסטו, אשר מ1918 חי בבית בנו בראקושפלוטה ונפטר שם ב1921

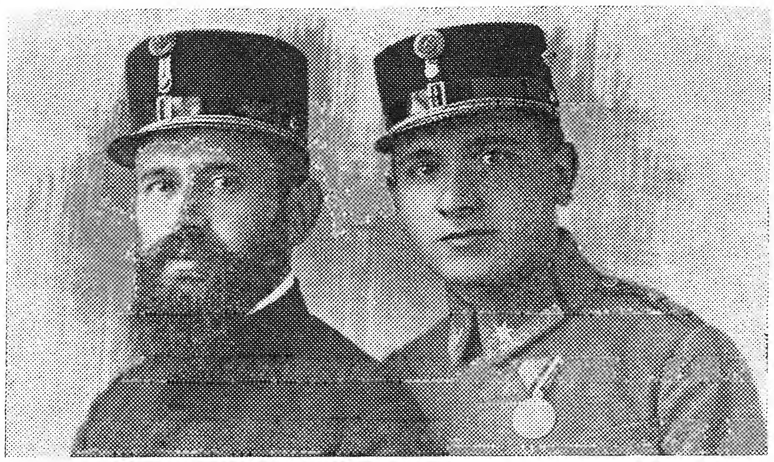
23. אם הרבנית מחלה גוייטיין לבית בנט אלמנת הרה"ג א. מ. גוייטיין מהג'ס,
חיה בראקושפלוטה בבית הרב, נפטרה שם ב1924 ובאה למנוחה בבית העלמין במקום

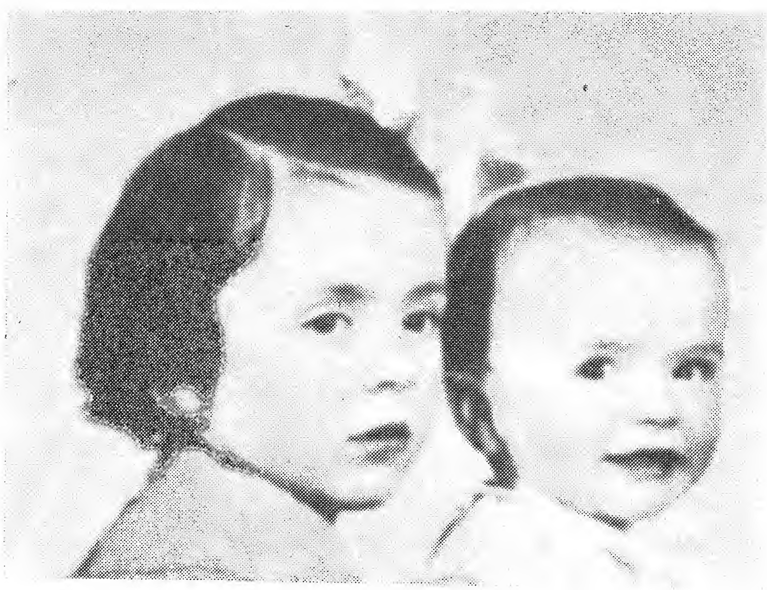
24. הרב הצעיר (1898)

25. „בקרבכם אקים את מקדשי המעט" (מדרשת ההכתרה) משפחת הרב (1905)

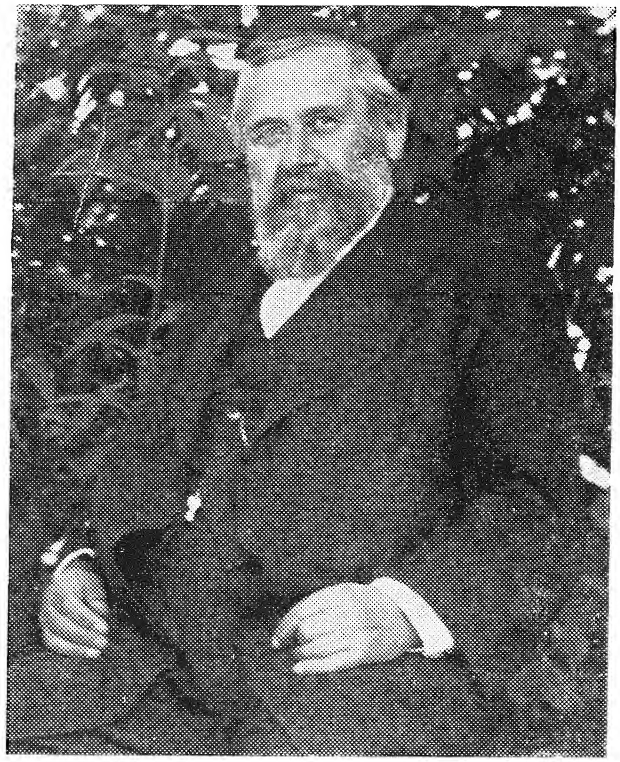
26. הרב ובנו עם צל"ש במלחמת העולם הראשונה... (1917)

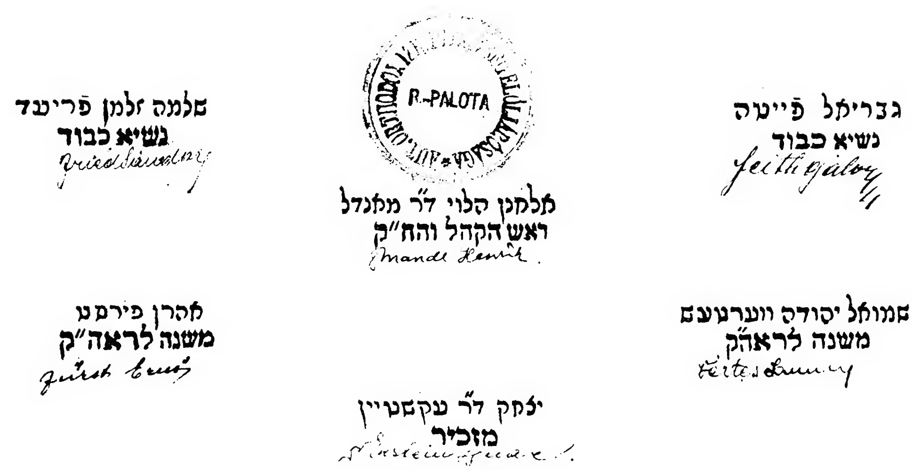
27. הנכדות, בלה חיה־אוה ומחלה־עמליה, הי"ד אשר הובאו לאושוויץ (1944)

28. הרב י. מ. דושינסקי ליד הכותל המערבי (1934)

29. הרב י. מ. דושינסקי בשנת הארבעים לכהונתו (1938)

30. חתימות מנהיגי הקהילה על כתב ההוקרה בהזדמנות זו (1938)

שיר ־ שבח

חברו הרב הג' החכם הכולל המליץ המפואר ספרא רבא מהר"ר יהודא זינגער נ"י האבדק"ק ווארפאלאטא יצ"ו

לכבוד אדמו"ר הרב אבד דקהלתנו כש"ת מוהר"ר **יצחק מיכל דושינסקיא** נרו יאיר ויזרח לימא"ו"א
ליום מלאת לו ארבעים שנה על כסא הרבנות פה ק"ק **ראקאשפאלאטא** יצ"ו כלך שיון לטובה ולברכה
ומקדשין לתורה לעבודה ולגמילות חסדים - להיות לעילא מקהל ברכה
שיל"ת

יום מלאת ארבעים שנה
חוגגים גם אנשי הסגולה
יחד עם הקברניטא - רב החובל חג היובל

ארבעים שנה בכלל - שיר גבורה
דמיון לשיר עלילי מברית פרוזה
וכל שנה ושנה בעצמה שירה יחודה
נחלת יעקב ירשת וחלקת בכל רגע ושעה
נאה לך לזמר כי אתה בשיר גבר המעלה
ואתה המשורר שיר המעלות לחג היובל

מצער היתה ראשית קהלתנו לפנים
ורב עבד צעיר אך הוא צעיר לימים
ראש דבריך אמת ובלבבך רגש החובה
נשאת נס להתנוסס ונהיתה קהלה גדולה
ואתה רב הפועל משוח בקרן היובל

ו החבור והמחלף מעבר לעתיד היה
רב מוסדי קהלתנו אתה תקנת בניה
בכל שנה ושנה חדשות נפלאות פעלת
נחית על מדרגות עמק ואל נוה הקדש נהלת
וכוננת חבורות ואגודות חדשות לל ואתה רב הפועל מאז
ועיר יותר מיובל
היה דרך לבית תורה וחכמה רבה
רבים שתו דבריך מבאר מים חיים דלו
בעל מים טוב ובעל אוצר חזק יעמה מורא לאל

רב ברכות לכל איש ואיש כפי מדתו פעלת גבר היובל

יצחק זרעת ומצאת מאה שערים
צרי גלעד בפיך לרפאות נפשות נשברים
חסד ואמת נפגשו ונטעת כרם ישראל
קול תרועת המלך נשמע בו רב הנשא ביובל

מה עמקו מחשבותיך דבריך מה ערבו
ידידים כאל קנית, ישבו מרחוק עמדו
כנשר יעיר קנו וירחף בכנפי על גוזליו
טו אבינו שבשמים תגלגל ישע ורחם על בניו: יצחק ירנן מיכאל ימלל
שיבא הגואל לחג היובל

שלום עמך דרעית ועזרה לבשת כשריון
לחבצלת השרון וארמון עמדת כארז בלבנון
ידיך ימיך כנשר דשן ורענן תהיה
טוב הרבה תוסיף טובה תהיה
אב ובנים שמחה תהא על ימיך עומדים
חיך ואמן נצח ורבב יה זבל צדק ואמת
קנה תינוק שתקוים ברכתנו רב החובל
קח באהבה תודתנו - רב הפועל בחג היובל

זהק"ק ראקאשפאלאטא תעיבבא טו אבול שנתפלי"ר ל

רת ידי אדוננו מורנו ורבנו הרב ר' יצחק מיכאל שליט"א דזזק

31. „שיר שבח ליובל ה־40 ע"י ידידו הטוב הרב ליאו זינגר הי"ד
רבה של ק"ק וארפלוטה (1938)

32. הרב ירחמיאל יעקב דושינסקי, רבה של ק"ק ראקושפלוטה
מ1939 עד 1948

33. הרב מאיר צבי דושינסקי רבה של תרנבה מ1936, רבה של ק"ק ראקושפאלוטה מ1948 עד 1950 עד עליתו לא"י.

ג. דמויות ממוסדות הקהילה

35. 34. הגננת הראשונה, גיזלה ויינברגר, (1896) ובעלה ר׳ אונגר, גבאי ;

36. המורה־מנהל בי״ס היהודי
ר׳ מ. ליסאואר (לנטוש) (1916—1932)

37. מורים ותלמידים של בית־הספר היהודי (1935) בראקושפלוטה. בצד שמאל המנהל
ר׳ ש. פייט הי״ד. בצד ימין המורה ר׳ מ. פובידלו הי״ד

38. בי"ס ,,בית יעקב" ות"ת אחרי השואה (1948—1956) בצד ימין ר' י. יונגר מארגן ביה"ס

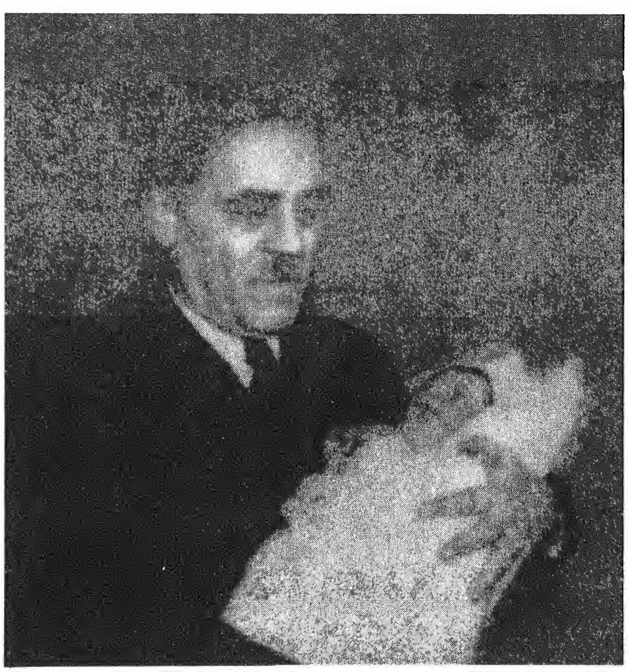
.39 ראש הקהל וראש החברה קדישא, בשנים 1932—1943 ד"ר ה. מנדל הי"ד ומשפחתו (בצד ימין)

א. ר׳ גבריאל פייט ז"ל רה"ק ובונה בית-הכנסת.

ב. רעיתו סידוניה לבית ויינר הי"ד
יו"ר חברת הנשים עד 1937.

ג. הבן מיכאל פייט ז"ל מהנדס, מתכנן בית הכנסת.

40. יושבת־ראש ארגון הנשים פאולה דושינסקי ובעלה הי"ד (1937—1944)

41. סגן ראש־הקהל ויושב ראש ה„ג'וינט" אחרי השואה עד עליתו לא"י (1945—1950) ר' א. מייזל

42. ראש ועד ביה"ס ר' ד. רייך (1930—1940)

43. סגן ראש הקהל ר׳ ש. ורטש ורעיתו, אירן מיסדת ויו״ר „ויצ״ו״ (מ1936)

44. מסיבת פורים בחברת הבנות „ברוריה״ ב1936

45. חברים של „תפארת בחורים" (1931) באמצע יו"ר ר' בֶּנו קינד הי"ד. בצד שמאל ר' דוד רוזנצווייג הי"ד מייסד „מזרחי" במקום ב־1936

46. מסיבת פורים בחברת הבנות „ברוריה" ב1927

Határozat.

Rákospalota m. város Polgármestere felhatalmazása alapján

tudomásul vesszük, elrendeljük, hogy Friedmann Albert

lakik Rákos u. 99 sz. a. 4 számu taggal

Kind Eliss -hoz

Deák u. 6 sz. alatti lakásába beköltözzék

Rákospalota, 1944. május hó 24 n.

A hatóságilag kijelölt bizottság.

47. מסמך של הגזרה להכנסת היהודים ל„בתי־יהודים" עם סימן כוכב צהוב (1944)

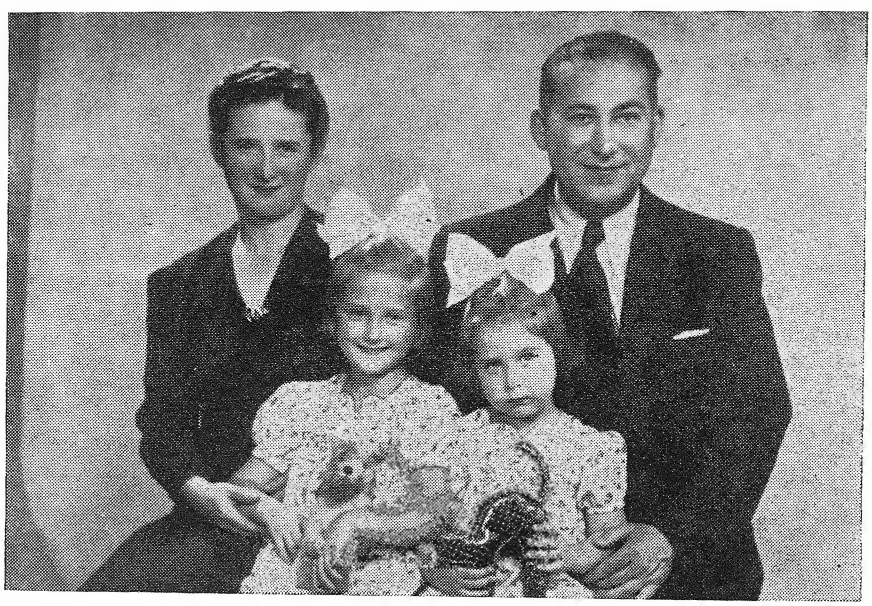

48. הגברים גוייסו למחנה עבודה (1941—1944)

ה. הגבורה

49. קלרה רייך הי"ד אשר מתה מות גיבורים
בקפצה מהרכבת המובילה לאושביץ (1944)

50. משפחת מייזל. האם עם שתי התינוקות ברחה ממחנה הריכוז בבודקאלאסי
לפני הכנסתם לקרונות המות לאושוויץ... והצליחה (1944)

ו. הסוף המר

51. י״ט תמוז (1944) אנשי ק״ק ראקושפלוטה מגיעים לאושוויץ

52. יד ושם לקדושים הי"ד בהר ציון בירושלים

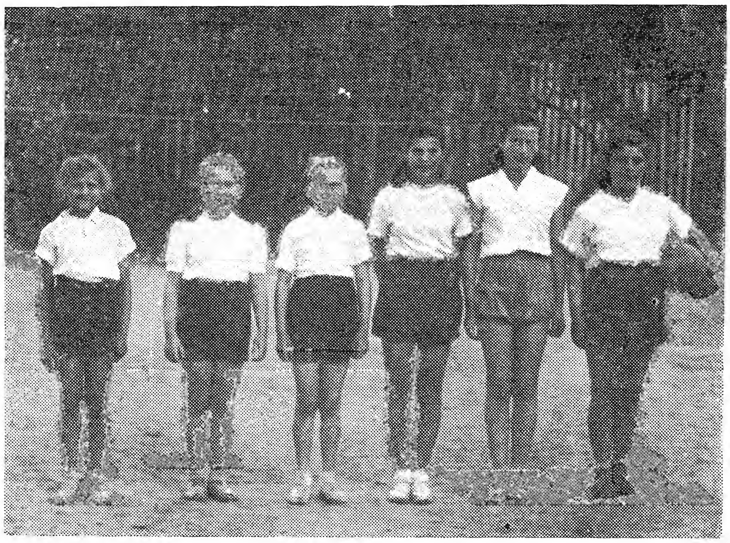
ז. אוד מוצל מאש

53. קבלת פנים לרבנית דושינסקי בהגיעה ארצה (1946)

54. המחברת עם בני משפחתה והניצול היחיד לבית גשטטנר מראקושפלוטה,
א. צבי גשטטנר ורעיתו (1976)

55. אחדות מיחידי הסגולה שניצלו מילדי ראקושפלוטה (1946)

56. חוה קינד שניצלה מאושוויץ... י. ד. פישר שחזר ממחנה־עבודה ושבי רוסי, שנתיים וחצי אחרי תום המלחמה (1947) עם רעיתו בגינתו בא"י (1975) „וכפר אדמתו עמו".

Őszinte nagyrabecsüléssel:
Reichenberg Ernő

בע״ה״ת

„MÁZKIR"
EMLÉKEZZÜNK!

Búcsúszavak megdicsőült lelkivezérünk,

Duschinszky . Mihály főrabbi

הרב הגאון הגדול פאר ראשנו אדו״מו״ר
יצחק מיכאל דושינסקיא ז״צ״ל

valamint, **Feith Gábor** hitközségünk elnöke, z.l.
és **D a c h Sámuel** a váci hitk. volt elnöke,
hitközségünk s z e r e t e t t tagja, z. l. felett.

Megemlékezés: F ő r a b b i n k működése alatt
elhunyt, érdemes Chevra és hitközségi tagokról
és a hazájukért dicső halált halt hittestvéreinkről.

Történelmi visszapillantás hitközségünk multjába

Irta:
Reichenberg Ernő
hitoktató

1940 RÁKOSPALOTA 5700

VÖRÖSMARTY-NYOMDA RAKOSPALOTA, DEÁK-UTCA 6. SZÁM.

57. הדף הראשון של ספר „מזכיר"
של ראקושפלוטה (1940)

26. A főrabbi és vitézségi éremmel kitüntetett fia az első világháborúban (1917)
27. Unokái, Duschinszky Éva és Amália, Auschwitzban pusztultak el a második világháborúban (1944)
28. Duschinszky Mihály a Nyugati Falnál (1934)
29. Duschinszky Mihály müködése 40-ik évében (1938)
30. A jubileumi diszoklevél aláirásai (1938)
31. Singer Leó várpalotai főrabbi verse a jubileum alkalmából
32. Duschinszky Jenő rákospalotai főrabbi (1939—48)
33. Fia, Dr. Duschinszky Ármin, nagyszombati főrabbi, az 1944 — 48 években Pestujhely és 1948—50-ben Rákospalota főrabbija alijázásáig (1950)

A HITKÖZSÉG INTÉZMÉNYEI

34. Az első óvónő, Weinberger Gizella (1896)
35. Férje, Ungár Gyula a hitközség elől járója (1908)
36. Liszauer (Lantos) Mor. igazgató tanító (1916—32)
37. A zsidó elemi iskola növendékei és tanítói (1935); Baloldalon Veit Salamon igazgató-tanító, mellette Altman Jonás. A jobbszélen Povidló Márton
38. „Bét Jákob" iskola és Talmud Tóra a templom tanács-termében (1948—56), a gyermekek mögött Junger Ignác, az iskola szervezője
39. Dr. Mandl Henrik, a hitközség és a Chevra Kadisa elnöke (1932—43) családjával
40. Dr. Duschinszki Miksa és neje Paula, aki a Nőegylet elnöknője volt (1937–44)
41. Meisl Artur, a „Joint" elnöke és a hitközség alelnöke (1945—50)
42. Reich Dezső, iskolaszéki elnök (1930—40)
43. Vértes Samu, a hitközség alelnöke és neje Irén, a Wizo alapitó elnöknője (1936)
44. Purim este a „Beruria" leányegyletben (1936)
45. A „Tiferet Bachurim" tagjai 1931. Elől középen Kind Benő elnök; balra Rosenzweig Dávid, 1936-tól a Mizrachi alapitó elnöke
46. Purim este „Beruria" leányegyletben (1931)

A VÉSZKORSZAK

47. A zsidó házakba való költözéshez szolgáló okmány (1944)
48. A férfiak munkaszolgálatban (1941—44)
49. Reich Klári, az Auschwitzba vezető vagonból kiugorva lelte halálát (1944)
50. Meislné két kislányával kiszökött a budakalászi téglagyárból és megmenekült (1944)
51. Tamusz 19, 1944, a rákospalotaiak megérkeznek Auschwitzba
52. Mártir emlékmű a Cion hegyen Jeruzsálemben
53. **A hirmondók:** özv. Duschinszky Mihályné fogadása a Szentföldön (1946)
54. E könyv szerzője családjával. köztük egyetlen hirmondó a Gestetner családból (1976)
55. Néhány a vészkorszakot túlélő palotai kislány (1946)
56. Kind Éva, aki Auschwitzból jött vissza és Fischer (Aharoni) Elek, aki a munkaszolgálatból és orosz fogságból került vissza (1975)
57. A rákospalotai „Mazkir" könyv belső címlapja (1940)

KÉPEK JEGYZÉKE

gal, vagy irásbeli dokumentumokkal és képanyaggal segítségemre voltak az anyaggyüjtésben, közöttük Weiszberger Chájimnak (New York), aki néhánynapos budapesti tartózkodása alatt a Rabbiszeminárium könyvtárában kikereste és lemásolta a rákospalotai zsidó elemi iskola megalapitásáról szóló tudósítást, és azt részemre beküldte.

Igyekeztem hű és teljes képet adni a rákospalotai zsidóság életéről, amennyire ezt az általam összegyüjtött anyag lehetővé tette.

1978.

A. R.

ZÁRSZÓ

Meisel Artur, a palotai hitközség egyik legidősebb megmaradottja fordult hozzám hat-nyolc évvel ezelőtt azzal, hogy elhatározták a hitközség emlékkönyvének kiadását. Megkért, írjak öcsémnek, Duschinsky Jenőnek a volt rákospalotai főrabbinak és kérjem meg az emlékkönyv megírására. Miután ő ezt nagy elfoglaltsága miatt nem vállalhatta, én mint történelemtanárnő és szemtanú, vállalkoztam a munkára. Dr. Schwarzbart József felajánlotta segítségét, és nagy buzgalommal fogott hozzá a dokumentációs anyag megszerzéséhez.

Kérdőiveket szerkesztett, levelet írt Rákospalotára és Kind Adolf, volt hitközségi elnökhöz Londonba és segítséget kért tőlük. A kérdőivekre az itt élő palotaiaktól alig érkezett egy-két válasz. A Rákospalotáról érkezett válaszok száma is igen csekély volt. A dokumentációs anyag legnagyobb részét Kind Adolf bocsátotta rendelkezésünkre és ez képezi az emlékkönyv egyik fontos alapját. Sajnos, dr. Schwarzbart József nagy lendülettel megkezdett munkáját, melyen még élete utolsó napjain is fáradozott, hirtelen halála megszakította. Emléke legyen áldott. Igy egyedül folytattam tovább a kutatómunkát. Ebben nagy segítségemre volt dr. Szilágyi László, az ujpesti Emlékkönyv szerkesztője, aki Magyarországról elhozta Feith Mihály által részemre küldött templom-alapkőletételi okmány másolatát és megszerezte számomra Ujpestről a rákospalotai mártirok névsorát, melyet Illés Vilmosné másolt le az emlékműről.

Családtagjaim, dr. Duschinsky Ede és neje, — Duschinsky Ármin özvegye, Betty (ma Jutkovszkyné) és Duschinsky Jenő, a volt rákospalotai főrabbi szóbeli visszaemlékezései és irásbeli dokumentumai (újságok, beszédek, igazolások, Mázkir-könyv) nagy segítségemre voltak. Unokaöcsém, Duschinsky Mihály, rendelkezésemre bocsájtotta édesapja, Éli bányám zál naplóját és a szüleivel való levelezését, az 1920—1933-as évekből. A Jád Vásém és az Egyetemi Könyvtárban lévő tanulmányok és magyarnyelvű újságok, valamint a Magyar Zsidó Oklevéltárban is talált dokumentációs anyag is segítségemre volt munkámban.

Igyekeztem minden Izráelben élő, vagy ide ellátogató rákospalotaival személyes kapcsolatot teremteni és szóbeli visszaemlékezéseiket feljegyezni.

Ezuton mondok hálás köszönetet mindazoknak, akik szóbeli tanuság-

FORRÁSMŰVEK

A 100 éves Ujpest története, Ujpest, — Rákospalotai Lexikon, — 1936. Szerk. Negyedi Szabó Béla adatai alapján Léderer Ottó.

Dr. Szilágyi-Windt László: Az ujpesti zsidóság története (Tel-Aviv 1975).

„Mázkir" Emlékezzünk. Reichenberg Ernő, 1940. Rákospalota, Vörösmarty-nyomda

„Két beszéd", Duschinsky Jenő, 1938. Vörösmarty-nyomda, Rákospalota.

„A Hitközség" 1920, Röplap.

Duschinsky Mihály főrabbi beszédei és levelei 1898—1938.

Duschinsky Éli naplója.

Meronné Tisch Éva megemlékezése, Pinchasz Even megemlékezése.

A rákospalotai izr. nőegylet (Chevrat Nasim) alapszabályai, 1906. Kerrmann Ignác Budapest, VI. Szerecsen-u. 45.

A Rákospalotai Zsidó Élet, röplap, kiadja a rákospalotai aut. orth. izr. hitközség ifj,úsági (Tiferesz Bachurim) bizottsága, felelős szerkesztő: Eckstein Ignác.

A rákospalotai aut. orth. izr. hitközség hivatalos értesitője 1930. október 1.—1931. dec.

„Magyar Hirek" A Magyar Világszövetség lapja. POB. 292. Budapest, 6. A szerkesztőbizottság elnöke Bognár József. Atheneum nyomda Budapest, főszerkesztő: Szántó Miklós.

Baróti Géza: „Falu a városban" Az Élő Budapest XV. kerület. 1973.V.

Rákospalota monográfiája. Irták: ógyallai Szabó Tivadar dr, királyi járásbiró, Strauch Árpád, községi elemi iskolai igazgató. Kiadják a szerzők. Rákospalota. 1927. Vörösmarty nyomda, Deák-u. 6. sz.

Jád Vásém, Éjdujot, (Tanuvallomások) 52. Hungária, Árcot Habalkan 53—56. Szimon Hativa — (4) 0-10, 1-2-3.5.6.15.

Magyar Zsidó Oklevéltár, III. kötet 27, XII. k. VIII.k. VII. k. XIV. k, IX, k. VI. k. V. k.

Magyar Zsidó Szemle, 1888, — 1889, — 1892, — 1893, — 1890, 1886, — 1884, — 1891, — 1887, — 1894, — 95, — 98, — 99, — 1900,— 1901, — 1902, — 1903, 1904, — 1905, — 1906, — 1907, — 1908, — 1909.

Uj Élet, a Magyar Izraeliták lapja XXVIII, 1. sz. 1973. jan. 1, 1972 jan. 15, február 1, február 15, március 1, április 15, június 1, július 1, július 15, dec. 1. 1974 június 15, 1973 aug. 1, 1973 május 10, 1974 február 15, ápr. 15, 1970 aug. 15.

A.I. Puskás: Magyarország a második világháborúban, Kossuth könyvkiadó, 1971.

Orthodox Zsidó Ujság 1939. július 20—1940 május. 1941 június 20—szept. 10, dec. 11.

Egyenlőség. 1885—1901. 3—14, 15, 17, 18—19, 20, 21, 22—38. 1938. jan. 13, okt. 6, dec. 15—1939. 1894 márc. 25—szept. 4, két hír Palotáról.

Csukási-Barna: A magyar zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája. Bp. 1896.

ner" volt. Másnap ujra ott étkezett, hogy mi is jóllakhassunk. Január 18-án d.u. gyalog kimentünk Rákospalotára. Ott első dolgunk volt a Joint megszervezése, mert szükében voltunk az élelmiszereknek. A Jointba Rákospalotáról engem delegáltak. Ungár Béla mindenben segített. Kiirták a hitközségi választásokat is. Az elnökségre a szomorú hitközségben csak egy vállalkozó akadt, Lichtblau Jenő. Engem alelnöknek választottak. Később átvettem az Achdut Avoda rákospalotai szniffje vezetését Kopfstein Ávritól, akit a bréchába szerveztek be. A gyermekek segítségével sikerült 300 sekelt eladni. Később az Achdut Avoda részéről bekerültem a Magyar Cionista Szövetség választmányába. Amig lehetőség volt rá, élénk tevékenységet fejtettünk ki. Lányunk, Mirjám a budapesti Tarbut gimnázium tanulója 1949. Pészachján ezer más fiatallal Szlovákián, Ausztrián és Olaszországon keresztül alijázott. Feleségemmel és kisebbik lányommal 1950. augusztusában a háromezres alija keretében Ausztrián és Velencén át mi is Erecbe érkeztünk. Ma Bné Brakban lakunk, Sosanna, ma Sohr Jákobné férjével és három gyermekével, Dani, Dorit és Orna, — a közelünkben élnek. Mirjám Meshel Niszánné férjével és Noám fiával Haifán élnek. És todá lá Él, mind boldogulnak.

Meisl Artur a következőképen beszéli el megmenekülésüket. „1935-ben kerültünk Rákospalotára **Marika-Mirjam** leánykánkkal. Az Eötvös-u. 98. sz. házat vettük meg és 1938-ban született ott **Zsuzsi-Sosanna** nevü lányunk. Feleségemmel, az ujpesti születésü Blumenthal Ilonkával a Chinoin-gyárban voltunk alkalmazva. 1931-ben keltünk egybe Ujpesten, a boldogult Friedmann Dénes főrabbi adott össze bennünket. Előbb Ujpesten bérlakásban laktunk, majd jóbarátom, Vadász István közvetítésével vettük meg a kertes házat Palotán. A hitközség életébe 1937. körül kapcsolódtam be, dr. Mandl biztatására és a Szociális Osztályban fejtettem ki tevékenységet. Volt mit tenni, mert ezidőtájt már sokan jöttek Csehszlovákiából menekülő hittestvérek. E bizottságban voltam, míg 1944-ben, a németek beözönlése után a Chinoin-gyárba internáltak. Házunk csillagos ház lett, még három családot költöztettek be. Fuchs Hermann Auschwitzban maradt, a felesége megmenekült. A Brecher-szülők és 10 éves Cecilia lányuk Auschwitzban maradtak, négy lányuk megmenekült, én alijáztattam őket és ma Hederán élnek, mindnyájan férjezettek. A harmadik családból a két öreg Auschwitzban pusztult el, míg munkaszolgálatos fiúk Pesten megmenekült.

Feleségem és a két kislány csak a Jóisten segítségével tudott a békásmegyeri téglagyárból kimenekülni és Pestre menni egy megadott címre. Ott lakott egy félzsidó kollégám, aki hozzámvezette őket a Hármashatár-hegyre, ahol akkor tartózkodtam. Ugyanis, mikor a Chinoin-gyárból eldeportálták az ujpesti zsidókat, én nem vártam meg, míg a palotaiakat is viszik, hanem estefelé az irodai altiszttel sikerült bejutnom Pestre egy kollégámhoz, onnan másnap a Hármashatár-hegyre mentem Pán festőművészhez. A szemközti házban lakó sváb család, amint feleségem és a két kislány megérkezett, feljelentett bennünket, úgy hogy innen menekülnünk kellett. De még hányszor és milyen nehézségek között! Pedig volt elég hamisított keresztény papírunk. Kivételezett is voltam, három vitézségi éremmel, de ezt tanácsosabb volt elhallgatni, mert például Milch László, őrnagy barátom, aki erre hivatkozott, majdnem megjárta. A nyilasok kihallgatásra vitték, a Lánchid közepén közrefogták és a Dunába dobták. Szerencsére jó uszó volt és a jégtáblák között is partra tudott vergődni.

A felszabadulás 1945. január 18-án következett be. Már 17-én megjelent az első orosz katona: „Habst ká mojre" — mondta. Képzelhető, mennyire megörültünk. A Rózsa-utca egy lebombázott házának pincéjében ültünk. Délben megjelent az orosz üteg századparancsnoka és valamennyiünket megkinált rizses-hús ebédjével. Örömmel nézte jó étvágyunkat. Bár kommunistának vallotta magát, viselkedésee alapján „unserei-

tett. A fiatal férj a felszabadulás után Friedmann Dénes mártirhalált halt ujpesti főrabbi utóda lett az ujpesti rabbiszékben egészen 1950-ben történt alijázásukig. Ma is ő rendezi az Ujpest-Rákospalota mártirjainak azkaráját minden évben. Jelenleg a bát-jámi gimnázium igazgatója, felesége ugyanott tanárnő. Két gyermekük született, **Noémi** és **Árje.** 1960-ban az idős szülők is alijáztak Palotáról és Bat Jámban a lányuk közelében élték le szép öregkorukat, a gyermekek, unokák körében. A choloni temetőben nyugszanak.

A HÜVÖS-CSALÁD

A család 1929-ben jött Palotára Pestről. A családfő **Hüvös Ferenc** Acsádon született 1893-ban, felesége a szekszárdi Márkus-család lánya. Postaigazgató volt Budapesten. Rákospalotán a Bethlen-u. 55. sz. alatti házat vették meg és ott éltek a deportálásig. Két gyermekük, **Jancsi** (szül. 1924-ben) és **Zsuzsi,** férj. **Gordon Károlyné.** A vészkorszakot az egész család csodálatos módon túlélte. A házuk gettóház volt, huszonnégyen laktak ott, mindenkinek könyörögtek, hogy meneküljenek Pestre, de csak ketten hallgattak rájuk, **Szilvásiné** és lánya **Vera,** ezek meg is menekültek, ma Ausztráliában élnek. Ők maguk, Hüvösék nem menekülhettek, mert házfelelősek voltak és így a szülők és Zsuzsi az öngyilkosságot választották. Jancsi munkaszolgálatos volt. Az öngyilkosság hirére a városi főügyész kihivatta a mentőautót és nem engedte őket deportáltatni eszméletlenül. Követelte kórházba szállításukat. A Wesselényi-u. 44. szükségkórházban dr. Benedek László mentette meg az életüket. Egy kommunista házaspár, **Hobel Gy.** és neje, aki rajtuk kivül még 14 zsidó házaspár életét mentette meg, keresztény papírokkal látta el őket és így bujkáltak a felszabadulásig. Édesapjuk a pesti gettóban élte túl a vészkorszakot. Fizetését végig folyosították. Jancsit, mikor, mint muszos, visszaszökött Pestre, a nyilasok elfogták és a Dunába lőtték. Átlőtt karral és lábbal egy katona a vízből kihúzta és kórházba vitte. Zsuzsiék 1949-ben alijáztak, ma Ben Dorban, Haifa mellett élnek, Zsuzsinak két lánya van, Dorit és Judit. Az édesanya velük él, az édesapa 1963-ban Bécsben halt meg. Jancsi Magyarországon maradt, egy fia és egy lánya van, fia **Andris** egyetemi tanár. Jancsinak két unokája van. Ez a család egyike ama keveseknek, akiknek minden tagja csodálatos módon túlélte a vészkorszkot.

A MEISL-CSALÁD

Egyike a kevés, teljes számban megmaradt családoknak. A családfő,

A TISCH-CSALÁD

A Tisch-család a huszadik század elején került Biatorbágyról Ujpestre. Tisch Chájim szegénysorsú szabómester volt, kétszer nősült. Első házasságából két gyermeke született, az egyik Pepi, Gottliebné, aki Rákospalotán élt, ott halt meg és ott van eltemetve. A második házasságból három gyermek született, ezek közül az egyik **Tisch Jenő** (szül. 1891-ben), a faszakmában kezdett dolgozni. Az első világháborúban bevonult katonának, utána, 1920-ban nőül vette a rákospalotai özv. **Montag Vilmosné** hadiözvegyet, aki fiatalon, egy kis leánykával, **Mancival** maradt egyedül első férje halála után. Tisch Jenő sógorával, az Ujpesten lakó Reisz Lászlóval Rákospalotán „Reisz és Társa" cég alatt fatelepet nyitottak a vasút közelében. Ebből a házasságból egy kislány született, **Éva Chaja,** akit féltestvérével, **Mancival** együtt a házaspár nagy szeretettel nevelt. A fatelep-vállalkozás nagyszerüen bevált, jól ment, úgylátszik I. áldása nem maradt el, miután Tisch Jenő közismert volt, mint nagy „baál Cedóke". Bármilyen ügyről lett légyen szó mindig kész volt jótékony adakozásra, akár magánosokról volt szó, akár közügyekben kellett helytállnia. Igy a templomépítéshez, a KKL-nek, és a Nőegyletnek bőkezű támogatója volt. Később a „bajtársi szolgálat" és a menekültek segélyezésében volt nagy szerepe. 1944-ben a budakalászi téglagyárból a Kasztner-féle mentőakció keretében menekültek meg az Auschwitzba vezető deportálástól. Erre a listára, bizonyára a cionista alapokra való nagylelkű adományai révén került rá a neve. A család a téglagyárból, mint saját gyermeküket magukkal vitték a mentőtáborba Povidló tanító kislányait és ilymódon ezek a gyermekek is megmenekültek a biztos haláltól. A vészkorszakot, — mint már említettem, — ez a „kiemelt" csoport a Kolumbusz-utcai SS-táborban, majd novembertől a budapesti gettóban vészelte át. A család a felszabadulás után az elsők között tért vissza Rákospalotára és az ő fatelepükről kapta a kifosztott és bombatalálattól súlyosan megsérült templom a restauráláshoz és javításokhoz szükséges faanyagot. A felszabadulás után az ő házukban tartották az első esküvők egyikét Rákospalotán, rokonuk, az Auschwitzból visszatért Gottlieb Ibi esküvőjét. Az 1947. évi választói névjegyzékben pénztárosnak jelölték. A házaspár nagyobbik lánya, Montag Manci, miután Tisch Jenő testvérének fiához ment feleségül, szintén megmenekültek, ma is Ujpesten élnek. A kisebbik lány, **Éva** még 1944-ben a Kolumbusz-utcai táborban kötött házasságot az ujpesti Mermelstein (ma Méron) Miklós rabbinövendékkel. Az ifjú pár még a táborban is közéleti tevékenységet folytatott, megszervezték a tábor gyermekeinek iskoláját és fenntartották, amig csak lehe-

volt), hogy menjen férjhez, nehogy a gyermek apa nélkül nőjjön fel. Sajnos, a gyermek nem nőtt fel, kéthónapos korában meghalt, úgylátszik ez volt az Ur akarata, hogy az anya — egyetlen a családból — életben maradjon. 1944. június 29-én, egy nappal a deportálás előtt sikerült gyalog bemenekülnie Pestre keresztény papírokkal felszerelve és innen egy újsághirdetés utján Debrecenbe került, ahol mint szobalány dolgozott egy gazdag, idősebb földbirtokos házaspárnál. Felszabadulás után visszament Rákospalotára és a hitközségi élet ujjáépítői között volt. Eleinte sógora, Kind Adolf házában lakott, hogy ne legyen egyedül. A felszabadulás utáni első „chaszenet" ő rendezte Rákospalotán, Schnürmacher Blanka és Diamant Eliezerét és egyéb módon is komoly részt vett a hitközség életében, ujjáépítésében. Az első purimi ünnepséget a felszabadulás után Kindéknél rendezték és — sógornőm elbeszélése szerint — mindenki kapott egy „kindlit". 1946-ban, miután Duschinszky Jenő főrabbi kinyomozta a tanukat, akik férje haláláról tanuskodtak, ujra férjhez ment a szintén egyedül maradt **Junger Ignáchoz,** akinek első felesége a szintén palotai Fischer Sári volt és három gyermekével, — Bandi, Gyuri és Éva, — elpusztult Auschwitzban.

Junger Ignác Ujpestről nősült Palotára és, mint a történeti részben megírtam, élénk, tevékeny részt vett a muszosok és menekülteket segélyező akciókban a hitközség keretében. 1943-ban Kind B-vel és Friedmann A-val együtt vonult be munkaszolgálatra és Pesten vészelte át a nyilas rémuralmat, mint a földalatti mentőakció egyik oszlopos tagja. A Svéd Vöröskereszt gyermekotthonának volt a vezetője, és amikor 1944. dec. 27—28-án a nyilasok keresték, sikerült Palotára menekülnie, ahol egy keresztény szomszéd bujtatta a felszabadulásig. Szintén a hitközség első ujjáépítői közé tartozott. Igy kezdődött két egyedül maradt ember új élete Rákospalotán. Két gyermekük született **Zsuzsa** (1947-ben), és **Tamás** (1949-ben). Rákospalotán nevelkedtek és ezeknek a gyermekeknek a számára szervezte meg Junger I. társaival a Talmud Tóra - Bét Jákob iskolát a hitközség tanácstermében, ahol a rendes állami iskolában végzett tanulmányaik mellett kétszer hetenként rendszeresen tanultak. 1964-ben hagyták el Rákospalotát, jóval az önálló hitközség megszünése után. Izráelbe alijáztak és előbb Natanján, majd később Tel-Avivban telepedtek le. Itt nősült meg fiúk 1972-ben, felesége szintén volt palotai lány, Kati. Egy kislányuk van. A másik gyermek, **Zsuzsa,** 1974-ben ment férjhez **Szami Aragonhoz** és 1976-ban ikerkislányai születtek. Junger Ignác, sajnos az ikrek születését már nem érte meg, néhány hónappal előbb szívasztmában meghalt. A két egyedül maradtnak mégis sikerült a Szentföldön a harmadik nemzedéket megérni.

téglagyárba. A gyermekeket a Kasztner-féle listán lévő családok — mint már írtam, magukkal vitték a Kolumbusz-utcai lágerbe, itt találkoztak nagyszüleikkel, Fuchs rabbiékkal és egy kislány kivételével, aki a vészkorszak utolsó napjaiban, vagy közvetlenül utána — éhenhalt, — életben maradtak és a gyermek-alijával Izráelbe érkeztek. Később a nagyszülők is követték őket és mint Fedzsa rabbiját, az öreg Fuchs rabbit dédunokája brit miláján láttam viszont. A szülők nem jöttek vissza Auschwitzból.

A HUTTERER-CSALÁD

A családfő, **Hutterer Sándor** egyike volt ama szigoruan orthodox, vallásos zsidóknak, akik az első világháború után a szlovák „megszállt területről" Pest közelsége és a hitközség orthodox jellege miatt költöztek Rákospalotára. Hutterer Sándor 1888-ban, Vácon született, ott nevelkedett és körülbelül 1913-ban nőül vette a köbölkuti Bermann-család lányát Ilonát, és ott éltek Köbölkuton 1920-ig. Ott született három gyermekük: **Emil** (1915), 2. **Reginka** (1917) és **Béla** (1919). Mikor a háború után Köbölkutat Szlovákiához csatolták. 1920-ban Rákospalotára költöztek. Előbb az Eötvös-utcában laktak, majd a Hubay-téren a Vigadóval, a későbbi városházával szemben vettek házat. Ugyanott volt a lakásuk és jómenetelü textilüzletük. Mint szigoruan vallásos ember, az állandó templomjárók közé tartozott és élénken vett részt a hitközség életében. Éveken keresztül gabe, elöljáró volt Schwarcz Vilmossal és Hoffmann Miksával együtt. Felesége a Nőegylet munkájában vett tevékeny részt. Fiúk, **Emil** a Tiferet Bachurim buzgó tagja volt és szülei tudta nélkül, — nehogy bajba hozza őket, — a házukban lévő egyszobás lakásban szlovákiai menekülteket rejtegetett. 1941-ben bevonult munkaszolgálatra, 1943-ban Vácra került, innen Ukrajnába vezényelték és ott pusztult el. A szülőket Rákospalotáról deportálták Auschwitzba és ott pusztultak el. **Béla**, a kisebbik fiú szintén 1943-ban, Esztergomból került Ukrajnába és már azon a napon, amikor átlépték a határt, bombafámadás áldozatává vált. A család egyedüli tagja, aki túlélte a vészkorszakot, **Reginka**, a Beruria leányegylet agilis tagja és 1937-től férjhezmeneteléig annak elnöknője volt. 1941-ben rákospalotai fiúhoz, **Kind Miksához** ment férjhez. A házasságuk rövidéletü volt, 1942-ben a férjet behivták munkaszolgálatra Kassára, onnan az orosz frontra került és a debreceni Elefánt fiú tanusága szerint — akivel haláláig együtt volt — tifuszban halt meg. Az Elefánt-fiú temette el. Kisfia születését már nem érte meg, de utolsó levelében a felesége lelkére kötötte (úgylátszik, akkor már nagybeteg

velünk együtt deportálták és édesanyám karjaiban érte meg a pesti gettóban a felszabadulást. Mint a történeti részben megírtam, a hitközség ujjáépítése mellett mint országos tábori főrabbi müködött alezredesi rangban. Magas állami kitüntetésben részesült és rengeteget dolgozott az **agunák** érdekében. Angol- és magyarnyelvű irodalmi és közirói tevékenységet is folytatott. 1948-ban hivatalos kiküldetésben elhagyta Magyarországot és nem tért oda vissza többé. Amerikában, majd Délafrikában müködik, mint rabbi. Tóramagyarázatai könyvalakban, héber nyelven most jelentek meg (1977) a könyvhéten. Fia, Jichák Micháel Oxfordban él feleségével és kisfiával. Az oxfordi egyetemen a politikai tudományok kutatója és előadója, eddig két könyve jelent meg.

A GESTETNER-CSALÁD

Szintén mint családunk. — a rabbicsalád — rokona kerültek Palotára. Unokanővérem, **Goitein Sára** a hőgyészi rabbi legidősebb lánya a győri Gestetner-család fiához, **Antalhoz (Móse)** ment férjhez és Rákospalotán telepedtek le 1934-ben. A Fő-uton laktak. Sára férje bélyegzőkészítő volt és a főváros közelsége, olcsó lakás és a rokonság vonzotta őket oda. Nyolc gyermekük volt. Az apa munkaszolgálatban, az anya hét gyermekével Auschwitzban pusztult el. Egy gyermeket, **Áron Cvit** a téglagyárból, mint saját gyermekemet sikerült a Kolumbusz-utcai SS-táborba magammal vinni és Pesten túlélte a vészkorszakot. Ma Kanadában, Torontóban él feleségével szül. **Kroh Judittal** és négy gyermekükkel. Áron Cvi nemcsak a palotai, de a győri Gestetner-család Magyarországon élt részének egyetlen életben maradt unokája, valamint a megboldogult hőgyészi rabbi egyetlen, a vészkorszakot túlélő unokája; a három Goitein lánynak 18 gyermeke közül. A Palotáról deportált és Auschwitzban elpusztult gyermekek nevei: 1. **Élijáhu Menachem**, 2. **David Levi,** 3. **Peri,** 4. **Jichak,** 5. **Gerson,** 6. **Rachel** és 7. **Machla.**

Szerencsére a négy, még nőtlen Goitein fiú túlélte a vészkorszakot és közülük három alijázott. Egyik Bécsben él, fia és unokája Londonban. A mérleg: a négy fiúnak kilenc gyermeke és tizenkét unokája van. „Kén jirbü".

A POVIDLÓ-CSALÁD

Povidló Márton 1934—35. körül került Palotára, mint tanító. Müködéséről a történelmi részben írtam. Felesége a budapesti Grossberg-család, az orthodox zsidó újság szerkesztőjének unokája, **Fuchs** biharkeresztesi rabbi leánya volt. Három leánykával és egy kisfiúval kerültek a

a palotai lányoknak, akik utána kerültek a haláltáborba. Mindent megtett értük, amit tudott és, ami akkor a legfontosabb volt jó tanácsokkal látta el őket, mikor bujjanak el, mikor menjenek stb.

Bátyám és felesége a deportálás napján elmenekültek Palotáról és hamis papírokkal Pesten bujkáltak. Egyizben bátyámat elfogták a nyilasok, amikor engem keresett a védett házban és rálőttek, de a golyó célt tévesztett és így bátyám, csodálatos módon életben maradt. Olgával együtt a gettó kórházába került és ott szabadultak fel. 1951-ig élt Pesten, és 1951-ben illegálisan alijáztak. Ma Tel-Avivban élnek, bátyámnak fogorvosi rendelője van és a családi hagyományokhoz hiven, a Chug Chatam Szofer templom szorgalmas látogatója és aktiv tagja.

Dr. DUSCHINSZKY ÁRMIN FŐRABBI Z.C.L.

Szintén második nemzedék Rákospalotán (született 1900-ban). A zsidó elemiben, majd a Wagner-gimnáziumban tanult. Érettségi után, mivel nagyon vézna volt a sorozáson „untauglich" lett. Később a váci jesivában, majd a németországi Hildesheimer-szemináriumban nyert rabbi oklevelet, tanári képesítést és doktori címet. (Dr. Joszef Burggal tanult együtt). 1935-ben nősült, a nagyszombati főrabbi, Stein Mayer Miksa árván maradt lányát Bettyt vette feleségül és apósa rabbi székét foglalta el. 1939-ben, mint magyar állampolgárt áttették a határon és így Pestre kerültek. 1941-ben megválasztották a pestujhelyi hitközség rabbijává. A vészkorszakot a pesti gettóban élték át. A felszabadulás után öccse, Jenő munkaszolgálatból való visszaérkezéséig, majd Jenő külföldre való távozása után 1948-ban ismét a rákospalotai hitközség főrabbija lett egészen 1950-ig. A hitközség közszeretetben és megbecsülésben részesített vezetője volt. 1950-ben legálisan alijázott feleségével, hiven elveihez, mint ahogy életében soha, egyetlen illegális cselekedetet nem követett el. Izráelben a tel-avivi Chevra Kadisa rabbija lett 1960-ban bekövetkezett hirtelen haláláig.

Özvegye nyolc évi özvegység után ismét férjhez ment Rav Jutkovszky Izráelhez. Tel-Avivban élnek.

DUSCHINSZKY JENŐ ÉS CSALÁDJA

A legkisebb gyermek volt a családban és — mint a történeti részben írtam, édesapánk halála után őt választották meg helyébe főrabbinak. 1944-ben mint munkaszolgálatos Borba került, felesége hamis papírokkal Pesten bujkált, egyetlen kisfiát, **Jichák Michaelt**, akkor egy éves volt,

utcai SS tábor védőőrizetébe került, de — sajnos — a Szálassy uralom alatt Budán a Városmajor-utcai szanatóriumban véghezvitt nyilas gyilkosok támadásának esett áldozatául a ház összes lakóival együtt. „Echad mihamispacha", egyetlen unokájuk, **Klára** Pesten, mint 10—12 éves kislány túlélte a vészkorszakot és édesanyja halála után hat évvel férjhezment Révész László orvostanhallgatóhoz. Illegális uton, Bécsen keresztül hagyták el Magyarországot és — miután férje Európában befejezte orvosi tanulmányait, — végül Izráelbe érkeztek. Dr. Révész László itt, mint katonaorvos, szolgálat közben autószerencsétlenség áldozata lett. Évekkel később Klári ismét férjhezment dr. Süss atomtudóshoz. Itt élnek Tel-Avivban, két gyermekükkel, Idittel és Éjtánnal.

Dr. DUSCHINSZKY EDE ÉS CSALÁDJA

Bátyám, **dr. Duschinszky Ede** Rákospalotán született 1899-ben, itt járt a zsidó elemibe, majd Wagner-gimnáziumba. 1916-ban „hadiérettségi" után rögtön bevonult katonának, az olasz frontra került, ahonnan a háború végén, mint zászlós, két kitüntetéssel és maláriával került haza. Hadi érdemei ellenére, a numerus clausus miatt nem vették fel a budapesti egyetem orvosi karára és így néhány évig Bécsben dolgozott egy borkereskedésben, majd később mégis helyet kapott a pécsi egyetemen és ott szerzett orvosi diplomát. Palotán nyitott orvosi rendelőt. A szegénysorsú betegeket ingyen kezelte, a zsidó iskolában mint iskolaorvos müködött és a hitközség életében tevékenyen részt vállalt magára. A Tiferesz Bachurim elnöke volt nősüléséig. 1934-ben nőül vette a tapolcsányi Linkenberg-család lányát, Olgát. Két kislányuk született, **Éva** 1936. és **Amália** 1940-ben. Miután feleségének családja és testvére Szlovákiában éltek, 1941-től élénken részt vettek áthozataluk, valamint hamis papírokkal való ellátásukban, majd később, amikor már lehetővé vált, a legalizálásukban. Igy került hozzájuk az Ausztriából menekült Szináj Gizi is, akit hamis papírokkal, mint nevelőnőt magukhoz vettek. A német megszállás után mindenkit menekülésre ösztökéltek és segítettek, ahol csak tudtak. Bátyám orvosi bizonyítványokat adott sok palotainak, hogy azok segítségével be tudjanak jutni budapesti kórházakba. Saját gyermekeiket Szináj Gizivel, szintén hamis papírokkal, mint „kibombázottakat" falura küldték, de feljelentették őket és a sárvári táborba, majd innen Auschwitzba kerültek. Harmadik nemzedék lettek volna Rákospalotán. Olga testvére, **Rózsi,** akit szintén bátyámék bujtattak három éven át, 1944-ben Szlovákia felé menekült, amikor elfogták és Auschwitzba vitték. A palotai Gottlieb Ibi elbeszélése szerint Rózsi ott sokat segített

witzba deportálták őket, ahol elpusztultak. Veit Salamon két gyermeke: 1. **Miklós** (szül. 1911-ben) 1943-ban mint munkaszolgálatos Gödöllőre vonult be (5. század), és ennek az egységnek a magyar határ átlépése után teljesen nyomaveszett. Egyetlen ember sem tért vissza közülük. 2. **József** a család egyetlen életbenmaradt tagja (szül. 1916-ban) apjához hasonlóan 14 éves korától kezdve a váci és abaujszántói jesivákban tanult, majd 1939-ig Müllerék vaskereskedésében dolgozott. Már felkészült az alijára, de a katonai szolgálatra szóló behivó ebben a tervében megakadályozta. 1939—1941. években mint rendes katona, 1941-től kezdve mint munkaszolgálatos szolgált és Ukrajnába került. Visszavonulás közben Hidasnémeti mellett elrejtőzött, így maradt meg, így szabadult fel. Visszament Rákospalotára, később beköltözött Pestre és 1949-ben illegális alijával Csehszlovákián és Bécsen keresztül kijutott Erec Jiszráelbe. Eleinte Pardesz Chanán, majd a timnai rézműveknél vállalt állást és itt dolgozott az üzem megnyitásától annak bezárásáig. Ma Éjlátban él és ott dolgozik.

Dr. DUSCHINSZKY MIKSA ÉS CSALÁDJA

Nagybátyám boldogult édesapámnak idősebb testvére volt. Németországban tanult, ott nyerte el orvosi diplomáját és a mainzi Appel-család lányát, **Paulát** vette feleségül. Mainzban nyitott orvosi rendelőt az első világháború kitöréséig. Ekkor, mint katonaorvos és osztrák-magyar állampolgár Magyarországra került, ahol fivére közelében, Rákospalotán telepedett le és ott nyitott orvosi rendelőt, a háború után. Az Ujfaluban, a Bethlen-utcában laktak. A család csak németül beszélt, nagynéném harminc év alatt nem volt képes megtanulni magyarul. Mindamellett élénk részt vállalt a hitközség életében, a Nőegyletnek kezdettől fogva tevékeny tagja volt és később, Feith Gáborné után elnöknője lett. Egyetlen lányuk, **Edit** Rosenbaum Miklóshoz ment feleségül Pestre. Sajnos, Edit mégis a vészkorszak áldozata lett. A Gestapo 1944. március 19. utáni napokban férje helyett, aki jómódú borkereskedő volt, letartóztatta és a Rabbiképző Intézetben létesített internálótáborba vitte. Itt megélte ugyan a felszabadulást, de már olyan nagy betegen, hogy nem tudott többé lábraállni és 1947-ben a budakeszi szanatóriumban meghalt. Édesanyját Rákospalotán még a deportálások előtt letartóztatták és a sárvári internálótáborba vitték. Ez volt az a tábor, amit utoljára Horthy kormányzó és az összes külföldi követségek tiltakozása ellenére Eichmann parancsára Auschwitzba deportáltak. Nagybátyám velünk együtt a Kasztner-féle mentőakció során a budakalászi téglagyárból a Kolumbusz-

a vészkorszakot, az apa és gyermekei **Edit** és **Simon** visszamentek Paksra. Itt Edit 1946-ban férjhezment Deutsch Imréhez és mindannyian az USA-ba vándoroltak ki. Tudtommal ma is ott élnek.

A VÉRTES-CSALÁD

A családfő **Vértes Samu.** Az Ujfaluban laktak, Pesten volt gyáruk. Nagyon jómódú és jótékony emberek voltak. Vértes Samuné élénken vett részt a Nőegylet és a Wizo munkájában. Mint ő maga írja, a vezetése alatt álló Wizo-csoportnak körülbelül 45 tagja volt. A rendezvényekre Pestről hoztak ki előadókat, rendszerint a saját autójukon. Két fiúk: 1. **Feri** (Joszef-Jákov, szül. 1919-ben) 23 éves korában a sztálingrádi harcokban orosz fogságba került és azóta semmi hír felőle. 2. **Pali** túlélte a vészkorszakot és szüleivel és feleségével Ausztráliába (Sydney) vándoroltak ki. 2 lányuk van és egy unokájuk. Az édesapa itt Sydneyben halt meg 1976-ban. Vértes Samu a hitközség alelnöke volt 1938-ban.

A VADÁSZ-CSALÁD

A családfő, **Vadász István,** Chájim 1894-ben született Celldömölkön. Felesége Glatter Margit Mirjam 1900-ban Nagyváradon született. Gyermekeik: 1. **Judit-Dvora**, szül. 1926. és 2. **Éva-Chava,** férj. **Fischer Lászlóné.** Valamennyit Palotáról deportálták és a családnak csupán egyetlen tagja, **Éva** élte túl a vészkorszakot, mert a deportáláskor Angyalföldön egy hadiüzemben volt elhelyezve. kislányát sikerült kiszöktetnie a budakalászi téglagyárból és Pesten bujkálva maradt életben. Ma Izráelben él, ujra férjhezment Balla Chájimhoz, Kirját Atán laknak, címük: Neve Joszef, Haifa Reh. Arad 39/A. 2 gyermekük 1. **Zsuzsi-Wand** Jairné, 3. gyermekük van. 2. **Judit** - Oppenheimer Izráelné, egy fiúk van.

VEIT SALAMON ÉS CSALÁDJA

Veit Salamon a palotai zsidó iskola második tanítója volt Stein Dávid mellett. 1883-ban Nagyszombatban született, Galantán tanult Rav Duschinsky jesivájában, később Debrecenben Strasser rabbi jesiváján. Emellett magánuton elvégezte a tanítóképzőt és tanítói oklevelet nyert. Egy Debrecen-környéki lányt, **Gottlieb Helént** vett feleségül és, mint fiatal házas kapta meg Palotán a tanítói állást. Stein Dávid halála után igazgató-tanító lett, de 1916-ban „nászajándékul" lemondott az igazgatóságról Lissauer Mór javára, majd Lissauernek az állami iskolába való áthelyezése után ismét igazgató-tanító lett 1944-ig. Ekkor feleségével Ausch-

nak tulajdonítja a teljes család csodás megmenekülését, mert ez a család egyike azoknak, akik túlélték a vészkorszakot. **Naftali** 1922-ben nőül vette unokatestvérét, **Zaffir Sárát**, miután visszatért a háborúból. Tarcalon volt terményüzletük. A háborút követő nagy gazdasági válság idején tönkrementek és Palotára költöztek. Itt lakásukon textilüzletet nyitottak és részletfizetésre árusítottak. 1940--41-ben a zsidótörvények miatt csendestárs lett egy keresztény tulajdonos vegyi üzemében. Két gyermekük: 1. **György** — Zerách kötszövést tanult, Budapesten dolgozott és 1943-ban behivták munkaszolgálatra. A felszabadulás után 1945-ben Németországból érkezett vissza. 1948-ban alijázott, majd 1961-ben Los Angelesbe jeridázott. 1971-ben nősült. 2. **Klári-Rivka** 1927-ben született. 1944-ben Auschwitzban édesanyjával egy oldalra került és így maradtak életben. 1945-ben visszamentek Rákospalotára, de mivel a vegyiüzemet bombatalálat érte, nem maradt semmijük, visszamentek Tarcalra, ahol a nagyszülők birtoka megmaradt. Klári Tarcalon ment férjhez 1949-ben **K'ein Béla Sámájhoz** Zemplénagáról és ugyanezen évben alijáztak. Először Tirát Jehudán, később Pardesz Chanán, majd 1956-ban Talme Eliézeren telepedtek le, itt van ma is szép, virágzó gazdaságuk. A szülők 1956-ban Tarcalról alijáztak. Kilenc hónappal később Zaffir Antal meghalt, Petach Tikván temették el. Az özvegy gyermekeivel és testvérével, Berkovits Lipótnéval, valamint 1959-ben született unokájával, Navával Talme Eliézeren él.

A PARCER-CSALÁD

Szintén az 1928--29-es években költözött Rákospalotára Budapestről a gazdasági válság következtében. Eleinte a Szent Mihály-úton, később a Horthy Miklós-út 71. sz. alatt laktak. A családfő, **Parcer József** 1937-ben meghalt .Özvegyét, sz. Freihort Rózsit Palotáról vitték Auschwitzba. Gyermekeik: 1. **Juliska** 1939-ben kivándorclt Magyarországról, 1971-ig Buenos Airesben élt, férjhezment **Hirschlhez,** majd néhány évvel férje halála után alijázott, Natanján él és a Wizo lelkes tagja. 2. **Imre** mint munkaszolgálatos Ukrajnába került és elpusztult.

A WEINREB-CSALÁD

Weinreb Ignác és családja 1934-ben jöttek Paksról Rákospalotára. Weinreb Imre tejkereskedő volt és Vándor Imre néven ő írta a „Timosa" és a „Dajka" című darabokat, melyeket annakidején szép sikerrel adtak elő egyik budapesti szinházban. A család az édesanya kivételével túlélte

mann Rizát és Ujpestre költözött. 1908-ban mentek át lakni Rákospalotára, a Bocskay-utca és Szent Mihály-utca sarkán volt a házuk és edényüzletük. Élénken vett részt a hitközség életében, állandó templomjáró, gabe (elöljáró) és iskolaszéki elnök volt. Fiatalon halt meg, 1918-ban, özvegyet és négy kiskorú gyermeket hagyott árván. Özv. Hoffmann Dávidné tovább vezette az üzletet és mintaszerüen nevelte gyermekeit a családi hagyományok szigoruan vallásos szellemében. Élete nem volt könnyű, 1925-ben elvesztette egyetlen fiát, **Emilt.** Nem ment ujra férjhez, egymaga nevelte fel három kislányát. 1. **Margit** a legidősebb 1934-ben ment férjhez **Hausen Lajoshoz** Budapestre és ennek köszönhető, hogy 1935-ben született kislányával **Verával** sikerült a vészkorszakot túlélnie. Férje azonban a munkaszolgálatban elpusztult. Margit a felszabadulás után, 1945-ben leánykájával visszament Palotára és élénken vett részt a hitközség újjáépítésében, különösen a Nőegylet tevékenységében, melynek — özv. Schönfeld Adolfné elnöknő mellett — éltető lelke volt. Később, a 960-as években férjhezment, kivándorolt Amerikába és ma is ott él. 2. **Klárát** édesanyjával együtt deportálták Palotáról és Auschwitzban pusztultak el. **Olga** 1944-ben ment férjhez **Rosenberger Józsefhez** Sopronba. Férjével együtt Sopronból deportálták, egy napon érkeztek Auschwitzba a palotaiak csoportjával. Nem jöttek vissza. A család mérlege: „Echád mimispacha.”

A REICHENBERG-CSALÁD

A családfő **Reichenberg Ernő,** 1931-ben került Rákospalotára, mint sochet, melamed és előimádkozó. Közszeretetnek örvendő, szerény, finom ember volt, ő a „Mázkir könyv” szerzője, amellyel értékes dokumentum anyagot őrzött meg a rákospalotai hitközség történetéhez. 1941-ben behivták munkaszolgálatra, Ukrajnába került és 1944-ben a visszavonulásnál visszaérkezett Rákospalotára, innen deportálták családjával együtt Auschwitzba. Ott pusztult el feleségével, **Manci-Málkával** és gyermekeivel. 1. **László-Menassé** (a háború után már útban „hazafelé” halt meg). 2. **Róbert-Smuel** és 3. **Miklós-Áser.** A családból egyetlen gyermek maradt életben, — valóban Echád mihámispacha — **Móse,** aki a felszabadulás után alijázott és ma Beér Sézán él. Címe: Hanesiim 237/22.

A ZAFFIR-CSALÁD

A családfő **Zaffir Antal Naftali,** 1898-ban született Tarcalon, a kállói rabbi-család sarja. (Felesége ennek, valamint nagy „baál cödoke” voltá-

re (ma Jugoszlávia) menekült és ott élt 1920--23-as évekig. Ekkor, sok viszontagság után visszakerült Vácra és megnősült. Felesége, az ujpesti Berger Szerén révén Ujpesten edényüzletet nyitott. Félévvel később végetért az infláció-okozta konjunktura, az új pénz, a pengő bevezetése deflációt okozott, sok kereskedő tönkrement. Ez a gazdasági válság főleg zsidókat érintett. Igy lett Altmann Jónás másfél éven át Ujpesten, később **1927-től kezdődően Rákospalotán hitoktató-melaméd.** Délelőttönként az iskolában tanította a héber olvasásban elmaradt gyermekeket, délután a Talmul Tórában a nagyobbakat. Később, amikor Weinstein bácsi már képtelen volt a pénzbeszedést ellátni, egyrészt leromlott egészségi állapota, másrészt a hitközség hirtelen növekedése miatt ő lett a hitközség adóbeszedője és templomgondnoka. A hitoktatást és a Talmud Tórát Reichenberg Ernő vette át, aki előbb, mint sochet bal-kore és templomgondnok müködött. Altmann Jónás 1933--34-től müködött, mint adóbeszedő, ezidőtájt 1000 adófizető volt a hitközségben, ami körülbelül nyolcszáz családot, illetve 4000 lélekszámot jelentett.

Az Altmann-házaspárnak nyolc gyermeke volt. 1. **Endre** (Cvi-Hersi, szül. 1925-ben) a vészkorszak idején munkatáborba került és eltünt. 2. **Éva** (Breindi, szül. 1927-ben), anyjával és testvéreivel Auschwitzba került, nem jött vissza. 3. **Tibor** (Smuel-Chájim, szül. 1929-ben), 1944-ben elpusztult. 4. **Ibolya** (Lea, szül. 1930-ban), a család egyetlen, a vészkorszakot túlélő tagja 600 másik lánnyal együtt tévedésből a gázkamra helyett a fürdőbe került. Amikor a németek a tévedésre rájöttek, ugyanakkor érkezett Nürnbergből a rendelkezés, hogy ilyenkorú nőket küldjenek oda a repülőgépgyárba. Igy maradt Ibolya-Lea életben. A felszabadulás után édesapjával alijázott, itt ment férjhez Deutsch Dovhoz, négy gyermekük van, egyik lány már férjhezment, a Deutsch házaspár három másik gyermekével jelenleg Johannesburgban él, ahol Dov kántor. 5. **Ervin** (Ábrahám-Juda, szül. 1931-ben), édesanyjával és alant felsorolt testvéreivel: 6. **Sándor** (Zeév, szül. 1933-ban), 7. **Chaja-Malka** (szül. 1936-ban), 8. **Michael** (Jákov, szül. 1942-ben) együtt mentek a halálba Auschwitzba. Maga Altmann Jónás, mint fentebb már említettem, túlélte a vészkorszakot, 1944-ben munkaszolgálatra Gödöllőre vonult be, onnan a román határra került és a felszabadulás után egyetlen életben maradt gyermekével 1946-ban, vagy 47-ben alijázott. Ujból megnősült és feleségével Bné Brakban él.

A HOFFMANN-CSALÁD

A családfő, **Hoffmann Dávid** pápai származásu, a frankfurti rabbi testvére, jesiva-tanulmányokat végzett, majd 1907-ben nőül vette **Koll-**

ken vett részt a hitközség életében. Házukban szombatonként tanultak a „Shasz-chevra" keretében és a „bajtársi szolgálat" munkájában is tevékenyen vett részt. Blechner Jenő munkaszolgálatosként került Bergen-Belsenbe és Theresienstadtban szabadult fel. Ma ő is Izráelben, Jeruzsálemben él, ujra megnősült,

A KAUFMANN-CSALÁD

A családfő, **Kaufmann Lajos** 1903--5 évek között költözött Rákospalotára. A Vasut-utcában vett családi házat, sógora, Ungár Gyula háza közelében. A felesége Ungár-lány volt. Szorgalmas, templomlátogató és a hitközség életében tevékenyen résztvevő ember volt. A templomépítés céljára Amerikában folytatott gyüjtőakciót. Két fiúk és két lányuk volt. A legidősebb, **Jenő** palotai Ausch-lányt vett feleségül és két gyermekük közül (egy fiú, egy lány) a fiú 1950-ben alijázott és itt élt 1973. körül bekövetkezett haláláig. A család az Ungár-családdal együtt 1940. körül Budapestre költözött. Egyik leányuk, Frida Amerikában él. *

A WEINSTEIN-CSALÁD

A családfő, **Weinstein Gyula**, samesz volt, templomgondnok és pénzbeszedő 1908-tól kezdőden. Három gyermekük volt: **Irén**, **Szidónia** és **Jenő**. Weinstein Gyuláné 1923-ban elhunyt és az özvegy férj a három kisgyermekkel nagyon nehéz körülmények között élt. Néhány évvel később ujból megnősült, második felesége egy váci Katzburg-lány volt, aki szeretettel nevelte fel a két nagylányt. Szidónia férjhezment és előbb Felsőgödön, később Vácott lakott. Irén, férjezett **Ungár Gyuláné** szintén Vácott lakott. Jenő 1919-ben született és 1939-ben alijázott. Azóta is Izráelben él, megnősült van egy fia, tőle kaptam a családi adatokat. Testvéreiről csak annyit tud, hogy a vészkorszakban mindnyájan elpusztultak. Weinstein Gyula még a téglagyárban halt meg. Ezt Altmann bácsitól hallottam.

AZ ALTMANN-CSALÁD

A családfő, **Altmann Jónás** 1898-ban Vácon született. Előbb Vácon, majd Nagykárolyban tanult Rav Saul Bracknál, a „Mismeret Eliézer" szerzőjénél. 1917-ben bevonult katonának, Budapesten szolgált. A háborút és a kommunista forradalmat követő „fehér terror" elől Péterrévész-

---

* Steinné, Roth Manci közlése.

telen volt külföldre menekülni. Godekné, Weisz Ilustól hallottam, hogy ma Svájcban él, milliomos, ő találta fel a golyóstollat. Lám, mivé fejlődött a rákospalotai, kis papírüzlet tulajdonosának fia. A lány, Piroska a „Kadima" kis őrs vezetője volt. A család még a deportálás előtti években Budapestre költözött és Piroska zongoratanárnő lett. (A fenti adatokat Spitzerné Marmorstein Hildától kaptam).

A KOMLÓS-CSALÁD

Az Imre-utcában laktak, a német megszállás után a házuk csillagos-ház lett, innen deportálták el őket és az Appel-családot is. Appelné elbeszélése szerint Komlós már idősebb ember volt, egyetlen fiát, a húsz éves **Györgyöt,** aki már Budapesten élt és éppen meglátogatta édesapját, elfogták a magyar csendőrök és soha többé nem került elő. Az öreg Komlós deportálása előtt öngyilkos lett. Ugyancsak az öngyilkosságba menekültek Müller gyógyszerészék.

AZ ÉLIÁS-CSALÁD (Appelné elbeszélése alapján).

Éliásnak péksége volt az Ujfaluban. Felesége és gyermekei elpusztultak Auschwitzban, ő is egyike ama keveseknek, akik **ma is Rákospalotán élnek**. A felszabadulás után ujra megnősült, második házasságából született fia alijázott, itt él Izráelben egy kibucban. Nagybátyja is itt él az országban, jónevű szobrász.

A DACH- ÉS A BLECHNER-CSALÁDOK

Dach Sámuel, volt váci hitközségi elnök, Mandlné nagyapja, utolsó éveiben feleségével együtt Rákospalotára költözött, hogy unokái közelében lehessen. Mandlnén kívül volt még egy unokájuk, **Manci,** aki Rákospalotán lakott 1935-től férjével **Blechner Jenővel.** Bethlen-utcai lakásukból deportálták négy kislányával együtt. Blechnerné és 3 kislánya Zsuzsi-Gitel Malka, Éva-Lea, Ági-Eszter, Auschwitzban pusztultak el. Egyedül Judit nevű kislánya menekült meg Dr. Mandlékkal a Kasztner-akció révén ma itt él Izráelben, Bné Brakban férjével, aki ügyvéd, ő pedig a Béth Jákob iskolában tanítónő. Neve: Schwartz Chana. Az öreg Dach néni, két unokájával és három dédunokájával a deportálásból nem tértek vissza. Dach Sámuel 1939-ben halt meg Rákospalotán.

Blechner Jenő verpeléti születésü, Blechner Márk és felesége sz. Horovitz Léni fia 1932-ben nősült és 1935-ben költöztek R.-palotára. Élén-

nyű szépirodalmi formában, de nagyon hűségesen. 3. **Emmi-Chava** ő férjezett Heiszné. Budapesten lakott és ott élte át a vászkorszakot egyetlen fiával együtt. 1946-ban Cipruson keresztül alijázott. Ma Givatajimban él fiával és annak családjával, két unokája van. 4. **Piroska-Sifra** férjével és két lányával Rákospalotán lakott. A deportálás idején elbujt, de rátaláltak és bevitték a pesti gettóba. Itt vészelte át családjával együtt a vészkorszakot. Férje munkaszolgálatban pusztult el, ő pedig a gettóban szerzett betegségéből nem tudott felgyógyulni és 1950-ben meghalt. Nagyobbik lánya Kató, férjezet Grosz Lászlóné Rákospalotán, Vécsey Károly-u. 22 szám alatt lakik, fiatalabbik lánya Eva Londonban él. 5. **Rózsi-Ráchel** még az 1929-30-as években alijázott, a vőlegénye, Salamon Lajos jött el érte és Rákospalotán drága apám eskette őket. Egy lánya van, Batséva, akinek férje Joszef Kahane ügyvéd. Kironban élnek, két gyermekükkel, Ráchel Tel Avivban él a férjével. 6. **Blanka-Bilha** 1939-ben az utolsó illegális hajóval érkezett Erecbe a második világháború kitörésekor. Itt ment férjhez Leichter Mártonhoz, aki 1960-ban halt meg. Egy fia és két unokája van. Bat Jamban lakik, saját házában, Zongoratanárnő. 7. **Ida-Gitele** Rákospalotán élt szüleivel, ott is ment férjhez és 26 hónapos kisfiával, valamint öreg szüleivel Rákospalotáról deportálták el őket Auschwitzba. 8. **Márton-Mordecháj** a család legfiatalabb gyermeke. Párisban tanult, mérnöknek készült és éppen látogatóban volt szüleinél 1939-ben, amikor kitört a második világháború. Igy már nem utazhatott vissza Párisba és munkaszolgálatban pusztult el.

Miután a család már 1930. óta foglalkozott az alija megvalósításának gondolatával, a nyolc gyermek közül aránylag kevés (három) esett áldozatul a vészkorszaknak. De talán még ez a szám is elkerülhető lett volna. A szülők ugyanis 1936-ban kijöttek Erecben élő gyermekeikhez. de 1938-banl visszatértek Rákospalotára, mivel **a három legkisebb gyermek még nem ment férjhez, illetve nem volt nős és ezenkivül magyarországi ügyeiket még nem likvidálták**. Igy — sajnos — őket likvidálták.

A BIRÓ-CSALÁD

Biró József a Bocskay- és Károlyi-utca sarkán lakott családjával a Marmorsteinék házában. Ott laktak Rosenzweigék is és itt volt állandó minjen. Érdekes módon ez a ház volt Rákospalotán a cionista mozgalom egyik központja is. Biróéknak papírüzletük volt. Két gyermekük, **Piroska** és **László** élénken vettek részt az első világháború után, 1919--1920-ban a „Kadima" cionista cserkész-csapat munkájában. Az u.n. „fehér terror" idején Biró Laci, mint „kommunista-gyanus" kény-

szolgálatra. 1944. március 19. után néhány héttel, a csillagos házba való költözéskor Komlósék házába kerültek és a lányok az Ujpesti Pamutipar üzemben kezdtek dolgozni, abban a hitben, hogy a hadiüzemi munkásokat nem deportálják. Sajnos, ez nem volt igaz, két nappal a palotai zsidók deportálása után ők is a téglagyárba kerültek. Apa, anya és a két lány, valamennyien más-más uton, csodálatosképen túlélte a deportálást, sőt az apa és lánya Bergen Belsenben, röviddel a felszabadulás előtt véletlenül össze is találkoztak. Németországból Franciaországon át alijáztak 1949-ben. Rison Lecionban telepedtek le. Lea a Kupat Cholim ápolónője volt, ez évben halt meg. Férje **Follmond Slomo** szintén vallásos zsidó, három szép lányuk közül kettő már férjhezment, a harmadik még diák. **Appel Illés** néhány évvel ezelőtt halt meg. Özvegye és unokái, dédunokái Rison Lecionban élnek. A másik lány, **Aranka, Marksteinné** Erec Jiszráelből Kanadába utazott, mint festőművésznő és szobrász rendez ott kiállításokat. Egyetlen fia szintén művészi hajlamú, muzsikus, szintén külföldön folytatja zenei tanulmányait. Két másik Mandl-lány Ujpestre, illetve Pestre mentek férjhez. **Mandl Irént** férjével, **Deutsch Sándorral** és 3 gyermekével Palotáról deportálták és mindannyian elpusztultak.

A DEUTSCH-CSALÁD

A családfő **Deutsch Jakab** a Miskolc-környéki Ormospusztán bérelt gazdaságot báró Radvánszkytól, már 1923-ban. Előzőleg Szikszó közelében, majd Edelény-Szendrő könyékén volt bérlete. 1927-ben tönkrementek és vagyonuk maradványával Rákospalotára költöztek. Itt házat vettek a Tompa Mihály-utcában és ott konfekcióüzletet nyitottak, **Deutsch és Heisz** néven. Mivel a családfő már idősebb ember volt, nem tudott megválni a földtől, a Fóti-hegyen vett néhány holdnyi gazdaságát, egymaga müvelte. Szőlővenyigéket ültetett és azokat adta el a parasztoknak. A rákospalotai üzletet két gyermeke vezette. A Deutsch házaspárnak nyolc gyermeke volt:

1. **Ernő-Pinchász,** aki 1931-ben alijázott és itt halt meg. Családja, három leány, egy fiú és kilenc unoka Izráelben élnek. 2. **Sára, férjezett Grünwald,** 1929-ben ment férjhez, Budapesten lakott és 1939-ben alijázott hét éves kisfiával, miután férje munkaszolgálatos volt. Férje nem élte túl a vészkorszakot. Ma Sára Natanján lakik, egy fia és három unokája van. Élményeit eddig két hébernyelvű regényben dolgozta fel. Az egyik „Töomim" címmel a magyarországi, zsidó földbérlő életét és a saját alijáját írja le, a másik mű címe: „Derech árukä" és ifjúkora rákospalotai élményeit, valamint testvérei vészkorszakbeli emlékeit örökíti meg köny-

tözött Rákospalotára Nyugat-Szlovákiából. Néhány hónap mulva a családfő meghalt. Az özvegy néhány év után az Arany János-utca és Kassa-utca sarkán, Kassa-utca 98. szám alatt nyitott kávémérést és ebben a házban laktak. Az özvegy, szül. **Weisz Cecilia**, fia **Henrik**, lányai, **Hermin**, férjezett **Berkovitsné**, **Irén**, férj. **Deutschné**, **Antónia**, férj. **Appelné** és **Etel**. Fia, **dr. Mandl Henrik** a Rákos-uton vett házat és nyitott orvosi rendelőt. Felesége a váci orthodox hitközség elnökének, a kiváló Dach Sámuelnek unokája, Dach Adolf leánya, Irén volt. Sajnos, nagy szerencsétlenség érte a családot. Jom Kippur napján az állapotos fiatalasszony a templomban nagyon rosszul lett és szülési fájdalmak kezdődtek. A szülés alatt a fiatal anya és a két ikergyermek közül az egyik meghaltak, a másik csecsemő is csak hat héttel élte túl halálukat. Dr. Mandl egy idő multán ujra megnősült, sógornőjét, Dach Arankát vette feleségül, de ez a házasság gyermektelen maradt. Dr. Mandl Henrik vallásos ember és jónevű, jómódú orvos volt. A hitközség életében nagy szerepet játszott. Feith Gábor után ő lett a hitközség elnöke 1940-ig. A deportálás idején, 82 éves, járóképtelen édesanyjával és feleségével együtt deportálták, a téglagyárból azonban a Kasztner-féle mentőakció keretében kiemelték és a Kolumbusz-utcai SS-táborban, majd egy budapesti védett házba kerültek. Dr. Mandlt később kórházba kellett szállítani és ott halt meg. Feleségét, sógornőjével, **Etellel** együtt a Bécs-úti halálmarsban hajszolták halálba. Az öreg, 82 éves, járóképtelen édesanya — csodálatos módon — a felszabadulás után visszakerült Rákospalotára és saját ágyában halt meg 1945 április 1-én, chol-hámoéd pészáchján. A családból csak a legkisebb lány, **Antónia**, **Appel Illésné** és családja maradtak meg teljes számban, erről a megmenekülésől érdemes lenne regényt írni. **Appel Illés Élijáhu** Mármarosszigetről került Pestre 1913-ban, 15 éves korában, mint szabóinas. 18 éves korában, 1916-ban bevonult katonának, 1918-ban két kitüntetéssel szerelt le. Visszakerült régi munkahelyére, ott dolgozott 1921-ig, ekkor megnősült és anyósa házában, Rákospalotán nyitott férfiruha üzletet és szabóműhelyt. A hitközség életében élénken vett részt, szigoruan vallásos házat vezetett, amint ez az ő és felesége családjában hagyományos volt. A házasságból két leánygyermek született **Piria—Lea** (1922), és **Aranka—Rivka** (1924). Annak ellenére, hogy az Ujfaluban a községi elemi iskola közelében laktak, a gyermekek az Ófaluban lévő zsidó elemi iskolát látogatták, majd a polgári iskola után az ujpesti gimnáziumban érettségiztek. 1940. után, mivel semmi kilátásuk nem volt egyetemi tanulmányok folytatására, a lányok varrni tanultak. **Aranka** rövidesen férjhezment **Markstein Ferenchez**, de a fiatalok csak polgári uton kötöttek házasságot, mert a férjet behivták munka-

árvát hagyott itt: **Lili-Ahuva**, — **Mose** és **Klári-Szárá**. A gyermekek Deszkre kerültek és nagybátyjukkal, **dr. Schwartzbart Józseffel**, aki apjuk helyett gondjukat viselte — alijáztak.

A fentemlített **dr. Schwartzbart József**, akivel együtt fogtunk hozzá e mű megírásához és, aki az adatgyüjtésben nagy részt vállalt magára, még élete utolsó napján is ezen a munkán dolgozott. A pesti rabbiszemináriumban doktorált. Dr. Schwartzbart 1948-ban a deszki gyermekekkel együtt alijázott, Rechovoton élt és Givat Washingtonban és a Bar Ilan egyetemen tanított 1972-ben bekövetkezett hirtelen haláláig. Felesége, szül. **Frenkel Chana** és fiai: **Mose, Dávid, Mesulam** itt élnek Izráelben a családi hagyományok vallásos szellemében. Sajnos, még életében elvesztette fiatal lányát, Cháját, aki 1969-ben halt meg.

A két kisebbik Schwartzbart-fiú, **Zoltán** (Slomo) mint Muszos pusztult el és **Dezső** (Dávid) feleségével és gyermekével Auschwitzban lelte halálát. A Schwartzbart-család mérlege: hat gyermek közül egy fiatalon halt meg, három a vészkorszakban pusztult el, kettő Izráelben talált otthonra. Izráelben él a család harmadik nemzedéke, tudomásom szerint öt unoka és azok gyermekei.

A HAHN-CSALÁD

Az első világháború előtt, 1912 táján költöztek Rákospalotára. A családfő, **Hahn Rezső** tejkereskedő volt. A Bocskay és Szt. Mihály u. sarkán Hoffmannékkal egy házban laktak. Nagyon vallásos emberek voltak. Hahn Rezső chevra gondnok volt. 1937-ben halt meg. A három fiú: **József**, **Béla** és **Ernő**, nősülésük után is Rákospalotán maradtak. Már ifjú korukban tevékenyen vettek részt a „Tiferesz Bachurim" müködésében, nősülésük után a hitközség oszlopos tagjai, állandó templomjárók voltak. **Hahn Béla** 1927-28-tól a hitközség kóser mészárszékét vezette a deportálásig. **Özv. Hahn Rezsőné**, **Hahn József** feleségével és 3 gyermekével valamint **Hahn Ernő** 2 gyermekével a mártirok névsorában szerepelnek. **Hahn** Béla túlélte a vészkorszakot, ma New-Yorkban él. **Hahn Ernőné** visszajött a deportálásból. Elbeszélése szerint 10—15 palotai lánnyal szabadultak fel, köztük volt Dr. Rubnerné is. Az orosz katonák marasztalták őket. Ő nem maradt, de a többiek engedtek a rábeszélésnek. Azóta egyikről sem hallottak. *

A MANDL-CSALÁD

A családfő, **Mandl Salamon** az első világháború után, 1919-ben köl-

* Dr. Duschinszky E. közlése.

társával együtt az ukránok agyonlőtték, azért, hogy a holttestekről levett ruhákban az oroszok elől elmenekülhessenek, — a család egyetlen életbenmaradt tagja, **Szerén** (Chaja) elbeszélése szerint. **Szerén** 1922-ben ment féárjhez **Buchwald Adolfhoz** (Ábrahám), aki 1937-ben meghalt és Szerén két kislánnyal özvegyen maradt. A kislányok: **Zsuzsi** (Frimel) szül. 1924-ben, és Judit (Golda), szül. 1926-ban a deportálás idején már elég nagyok voltak ahhoz, hogy édesanyjukkal együtt Auschwitzban is sikerült életbenmaradniok. Visszatértek és 1956-ban hagyták el Magyarországot, Venezuelába vándoroltak ki. Zsuzsi férjével együtt ma is ott él, Judit 1962-ben alijázott, férjhezment, két fia van és Nazaretben él. Édesanyja vele van. Rákospalotán Szerén maga is élénken vett részt a cionista mozgalomban, különösen az 1936-37-es években, amikor Magyarországon a cionista tevékenységet már nem nézték jó szemmel a hatóságok és az összejöveteleket minden alkalommal más és más családoknál rendezték meg. Leggyakrabban Buchwaldéknál.

Gottlieb Ibi, Gosztonyi Vera, a Klein-fiúk, Buchwald Laci, Kati és Rózsi, Habel Jancsi, Balogh Gyuri (Beér Séva) és Gárdos József (z.l.) voltak a szniff többi tagjai.

A SCHWARTZBART-CSALÁD

A családfő, **Schwartzbart Mór** (Mose) (apja neve: Jichák, anyja neve Rivka). Az 1900-as évek körül telepedtek meg Rákospalotán, az apa, mint sochet. Fiatalon, 39 éves korában, 1917-ben halt meg, özvegyet és hat kisgyermeket hagyott árván. A család mégsem maradt támasz nélkül. Kind Adolf elbeszélése szerint édesapja, Kind Éliás, — aki a Chevra Kadisa elnöke lett, 1918-ban, Herzog József halála után — beváltotta Hoffmann Dávidnak a temetésen tett fogadalmát, hogy az özvegyről és az árvákról gondoskodni fog. Az özvegy 1939-ben, 59 éves korában meghalt, de gyermekeit keserves gondok közepette sikerült jó zsidókká felnevelnie. Közben azonban meg kellett még érnie, hogy **Sándor** fia (Jésájáhu) 1925-ben, 21 éves korában, valószinüleg TBC-ben meghalt. Sándor jó cionista volt, tevékenyen vett részt a „Kadimá"-ban, bátyámnak, Elinek legjobb barátja volt és 1920-ban a célemi jesiva növendéke volt. Érettségije után, 1921-ben Éli bátyám is odament tanulni Sanyi befolyása alatt. **Izsák,** a legidősebb fiú visszatért a Bor-i munkaszolgálatból és onnan alijázott. Ma Haifán él. A család egyetlen leánygyermeke, **Helén,** férjezett **Nutovics**, Budapesten élt és a „Remény" című ifjúsági lapnál dolgozott. 1945-ben röviddel a felszabadulás után, a budapesti gettóban elszenvedett gyötrelmek következtében halt meg. Három

A BÁRDOS-CSALÁD

A családfő, **Bárdos Ernő** a MÁV alkalmazottja volt és még az első világháború előtt került családjával együtt Rákospalotára. Eleinte az Eötvös-u. 5. szám alatt, később a MÁV telepen laktak. A házaspár 1944-ben halt meg, a Mindenható irgalmas volt hozzájuk, **Bárdosné** kilenc hónappal, férje öt hónappal deportálás előtt hunyt el. Öt gyermekük közül a legidősebb gyermekük **Olga** Salgótarjánba ment férjhez, onnan került kisgyermekével Auschwitzba és ott pusztult el. A másik gyermek, **Pista** 1939-ben alijázott és itt, az országban halt meg, 1947-ben. **Viktor** 1932-ben Franciaországba vándorolt ki, majd 1949-ben ő is alijázott. Itt élt 1973-ig. **Erzsébet** 1939-ben alijázott, jelenleg Holonban él, férjezett Bruck Józsefné, két leánygyermeke van. **Klári,** akitől a család adatait kaptam, nővérével Salgótarjánból deportálták, ma itt él Izráelben, férje szintén palotai, **Braun fiú**. Sógornője **Adél** szintén az országban él. *

Emlékezetem szerint a Bárdos gyermekek Rákospalotán a zsidó iskolában tanultak, vagyis a szülők a zsidó hitközség hűséges tagjai, jó zsidók voltak. A gyermekek később bekapcsolódtak a cionista mozgalomba és a legidősebb és legfiatalabb testvér kivételével, még a vészkorszak előtt elhagyták Magyarországot.

A KLEIN-CSALÁD

A családfő **Klein Albert-Ábrahám** 1868-ban Salgótarjánban született, 1899-ben nősült és Budapesten kenyérgyára volt. Az első világháború után, 1918-ban költözött Rákospalotára és az Ujfaluban, a Bocskay- és Arany János-utca sarkán, a későbbi polgári iskola helyén nyitott konzervgyárat. A románok bevonulásakor kirabolták a gyárat és Klein Albert ezután már csak mint ügynök müködött. Rákospalotán a Bácska-u. 27. szám alatt laktak. Klein Albert a hitközség tevékenységében élénken vett részt, elöljáró (gabe) volt. Felesége, szül. **Tauber Eszter** 1937-ben halt meg. A házaspár három gyermeke közül a legkisebb, **Magda** (Lea) fiatalon, 1925-ben halt meg, de már fiatal korában is tevékenyen vett részt a rákospalotai első cionista mozgalomban, a Kadimában. Saját lakásukban, az irodahelyiségben adtak helyet a cionista összejöveteleknek. Klein Albert 76 éves volt, amikor Auschwitzba deportálták, ahol elpusztult. Egyetlen fia, **Jenő** (Jochanan) 1939-ben bevonult a magyar hadseregbe, ahol kezdetben mint sorkatona, majd később munkaszolgálatos szolgált. A második világháború utolsó napján, Bécs mellett harminc

---

* Steinné Roth Manci közlése.

yer lánya. A család zsidó létére nemesi rangot kapott a királytól. Ez Magyarországon nem túl gyakori jelenségnek számított.

A család magatartásán ez a nemesség érezhető volt, nem külső megjelenésében, büszkeségben, de igazi lelki nemességben. Már felnőtt voltam, amikor megtudtam, hogy Fried gyógyszerész Purim és Jom Kippur előtt nagyobb összegeket adott át apámnak azzal a rendeltetéssel, hogy azt ossza szét a rászorulók között, anélkül, hogy a részesítettek tudják, kitől ered a segítség. Ekkor emlékeztem vissza azokra a kis „levélkékre", melyeket drága apám megbizásából különböző beteg- és szegénysorsú családok részére kislánykoromban én szoktam elvinni. A Fried-családnak két lánya volt, **Lili** és **Magda**. Az egyik lány esküvőjét a budapesti Kazincy-utcai templomban tartották meg, mint drága anyám egyik leveléből értesültem. A vészkorszakot, tudomásom szerint, a család egyetlen tagja sem élte túl, valamennyien elpusztultak, Fried Sándor kivételével, aki az 1940-es évek elején vesezsugorban meghalt és a palotai temetőben nyugszik diszsírban — sírkő nélkül.

Élete folyamán a hitközség munkájában tevékenyen vett részt, a templomépítő bizottság elnöke volt és hosszú időn át a hitközség diszelnöke is. Bátyám, dr. Duschinsky Ede elbeszélése szerint Széfer Torát iratott a templom részére és abban a sorrendben, amint elkészültek, minden oldalt drága apámnak küldött át ellenőrzésre.

A NÉMET-CSALÁD *

A családfő, **Németh Ede** 1879-ben született Törökszentmiklóson és 1912-ben nyitott divatáru üzletet a rákospalotai Ujfaluban a Rákos-uton. Tevékeny és jótékony tagja volt a hitközségnek és kiváló kereskedő is. A Faluszövetség rákospalotai kiállításán az általa kikészített „Palota-különlegesség" elnevezésű vásznával ezüstérmet és elismerő oklevelet nyert. A háború alatt két évig az orosz fronton harcolt, majd fogságba került és 1918-ban szabadult onnan. Sajnos, mindeme érdemei nem mentették meg őt és családját a deportálástól. Feleségével és Márta lányával (férjezett Kopfstein Pálné), valamint kis unokájukkal, Judittal együtt három nemzedék pusztult el Auschwitzban. A családból csak a vő, **Kopfstein Pál, Ávri,** élte túl a vészkorszakot, mint Muszos. A felszabadulás után Rákospalotán az Achdut Avoda sznifíjét alapította meg, Herskó Magdát vette feleségül, ebből a második házasságból egy lánya és egy fia született. Itt élnek Izráelben, Kopfstein Pál 1976-ban hunyt el, Holonban nyugszik. **

---

* A 100 éves Ujpest. Ujpest–Rákospalotai Lexikon.

** Meisel Artur közlése.

korszakot és Ékesre magyarosította nevét. De térjünk vissza dr. Eckstein Ignác korábbi, 1925-ben és az utána következő években folytatott tevékenységére; megboldogult édesapám akkoriban már betegeskedett (1929) és dr. Eckstein a Wagner-gimnáziumban és a polgári fiúiskolában mint hitoktató is müködött. 1938-ban, négy és féléves tanulás után a pécsi egyetemen jog- és államtudományi-karán avatták doktorrá. * A hitközségben és a városban családjával együtt tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett. A deportálás napján a Wagner-gimnázium iskolaszolgája rejtette el az intézet nagy kertjében, de nyilván valaki tudomást szerzett róla, feljelentette és néhány nappal később eldeportálták. Sajnos, nem jött vissza.

A FRIEDRICH-CSALÁD

A család még az első világháború előtt került Rákospalotára. A családfő, **Friedrich Ármin** 1877-ben Szombathelyen születetett és az Államvasutaknál dolgozott. 1910-ben lett a Rákospalota--Ujpesti állomás főnöke. Az állomás közelében, a Villasorban laktak. 1917-ben a háborúban tanusított érdemeiért — többek között arany vitézségi érmet kapott. A román megszállás alatt számos ember vagyonát mentette át Erdélyből. 1923-ban történt nyugdijaztatása után az Első Rákospalotai Kötszövőgyárban (Sparberék gyárában) töltött be vezető állást. **

A SPARBER-CSALÁD

Még az első világháború előtt, Schwartz Adolffal együtt alapította **Sparber Samu** az Első Rákospalotai Kötszövőgyárat a Vasut-utca egyik kis mellékutcájában, az Ófaluban. Később Sparber Samu átvette társától az egész gyárat. A Villasor elején laktak gyönyörű villájukban. Emlékszem, hogy egyszer megb. drága szüleimmel együtt meglátogattuk őket, mivel nekik is hozzám hasonló korú kislányuk Erzsi, és fiúk Pál volt. Soha életemben azelőtt, — de azután sem — nem láttam ehhez hasonlóan berendezett lakást. Jótékony, adakozó emberek voltak és a hitközséget minden tekintetben támogatták. Tudomásom szerint sikerült a náci megszállás alatt Pestre menekülniük és ott szabadultak fel. Valószinüleg Amerikában élnek. Bátyám értesülése szerint a fiú, Pál, Kanadában lakik.

A FRIED-CSALÁD

Fried Sándor gyógyszerész az első világháború előtt, körülbelül 1906-ban költözött Rákospalotára, felesége, a földbirtokos-család Csengeri Ma-

* Egyenlőség 1938 I. 13. sz.
** A 100 éves Ujpest története. (Ujpest--Rákospalotai Lexikon).

utca 20. sz. alatt volt cipőüzemük, az „Attila cipőüzem". Felesége sz. **Slomovits Ilona** és három leánya: 1. **Sarolta** (szül. 1908-ban), **Junger Ignácné** és három gyermeke: **Andor, György** (Zeév) és **Éva** (Chava), — továbbá 2. **Eszter** (szül. 1910.) férjezett **Fischer Lászlóné,** 3. **Edith** a vészkorszakban elpusztultak. Az anya és két kis gyermekes lánya rögtön Auschwitzban, **Edit** az éhségtől leromlott állapotban szerzett gyorsan ölő tüdővészben, Berlinben, néhány nappal a háború befejezése előtt. A család életbenmaradt, illetve a vészkorszakot túlélő tagjai **Herman,** a legidősebb fiú, aki apja halála után a cipőüzemet vezette és lánytestvéreiről gondoskodott; Hermant 1944. március 18-án a villamosról szedték le, Kistarcsára, majd Auschwitzba deportálták, ahonnan visszajött. Herman soha nem nősült meg és 1969-ben Rákospalotán halt meg. A hitközség életében mindvégig élénken vett részt. **Lenke** férjezett Fuchs Salamonné Budapesten él férjével és két fiával. **Mózes** Misi mint munkaszolgálatos élte túl a vészkorszakot. 1956-ig Rákospalotán lakott, azóta Budapesten él. Egy leánya van. **Pepi** férjezett Ander Béláné egy fiúkkal Budapesten élnek. **Ervin** mint munkaszolgálatos túlélte a vészkorszakot, 1956-ig Rákospalotán élt feleségével, született **Halász Klárával** és két fiával, Kanadában élnek.

A nyolc gyermek közül öten túlélték a vészkorszakot, egyikük Auschwitzból került vissza, két fiú visszajött munkaszolgálatból. A két leány családjukkal Budapesten menekültek meg.

Dr. ECKSTEIN IGNÁC ÉS CSALÁDJA

Dr. Eckstein Ignác is ama vallásos, orthodox, Talmud-chachamok közé tartozott, akik az 1924—25-ös gazdasági válság, illetve infláció következtében anyagilag tönkrementek és állást vállaltak. Akkoriban, amikor Pesten az a sláger járta, hogy „Havi 200 pengő fix-szel ma az ember könynyen viccel". Ez volt az ideális anyagi alap a háborút követő inflációs évek billiói után. Dr. Eckstein Ignác nagyapja, a budapesti **Ávrahám Eliézer Eckstein** a pesti orthodox hitközség nagynevű rabbija volt. Apja szintén ismert talmudtudós, ő maga a váci és pöstyéni jesivákban tanult és a **pozsonyi jesiván nyert rabbi-képesítést.** * 1925-ben, a rákospalotai orthodox hitközség titkárává és talmud-tóra tanítóvá választották és ilyen előzmények után költözött a család Rákospalotára. A Fő-uton a vasuti sínek közelében laktak. Felesége, sz. **Fuchs Elza** tanítónő szintén előkelő orthodox család leánya volt. Sajnos, sokat betegeskedett és 1942-ben (talán így volt jó) meghalt. Egyetlen fiúk, **Ottó,** mint munkaszolgálatos túlélte a vész-

---

* Egyenlőség 1938. I. 13. sz.

vonatkozó adatokat kaptam, — 1946-ban férjhezment **Tasnádi Mosehoz.** Három gyermekük született: **Salom** (1947), **Áháron** (1949) és **Efráim** (1954). Igy örökítette meg Rachel elpusztult fivérei emlékét. A család 1957-ben alijázott, jelenleg Kfár Achimban laknak. Férje 1971-ben meghalt, legidősebb fia, Sálom vette át a gazdaság vezetésének munkáját. Áháron tanító, Efráim pedig Kirját Árbá telepesei közé tartozik. Ma Ráchelnek három unokája van és Kfár Achimban él. Mint fiatal lány élénken vett részt a „Beruria" leányegylet és a mizrachi hachsara életében, pénzt gyüjtött a hachsara céljaira, sőt egyizben a rendőrség, mint kommunistagyanust le akarta tartóztatni őt és társait, de Rosenzweig Dávid erélyes közbelépése megakadályozta ezt. A család mérlege: **Nyolc gyermek közül négy élte túl a vészkorszakot.**

A FISCHER-CSALÁD

Fischer Hermann, a családfő 1878-ban született és Sajószárnyáról 1919-ben költözött Rákospalotára. A Pestvidéki Faaprító részvénytársaság társtulajdonosa volt (Pázmány- és Zápolya-utca sarok). Miután a részvénytársaság tönkrement, az Attila- és Kölcsey-utca sarkon lévő, jól bevezetett Hevessy-féle füszerüzletet vette át, és feleségével együtt deportálásukig vezette. Felesége **Reichmann Erzsébet** (Rachel) 1892-ben született, 1909-ben kötöttek házasságot. Gyermekeik: 1. **László** (Jesajáhu) szül. 1910-ben, 1942-ben feleségül vette névrokonát, Fischer Esztert, egy szintén rákospalotai család leányát. Két héttel az esküvő után behivták munkaszolgálatra, ahonnan 1945-ben szabadult. Felesége **Eszter**, Auschwitzban pusztult el. László ezután ujra megnősült, az Auschwitzból visszatért, rákospalotai Fürst Margitot (Malka) vette feleségül 1946-ban. Egyetlen leányuk **Erzsébet** (Ráchel) 1949-ben született. A család 1957-ben alijázott. Ma Herzlián élnek. Leányuk **Grosz Smuel Elimelechhez** ment feleségül és egy kisfiúk született. Röviddel a gyermek születése után a férj bevonult katonának és a Jom Kippuri háborúban hősi halált halt. A fiatal özvegy a herzliai Kupat Cholimban dolgozik, mint gyógyszerész.

2. **József** (Jiszráel) 1912-ben született. 1939-től kezdve munkaszolgálatot teljesített és 1945-ben néhány nappal a háború befejezése előtt, Harkán tifuszban pusztult el. Bevonulása előtt ügyvédi diplomát szerzett és a rákospalotai hitközség előljáróságának is tagja volt.

FISCHER S. LÉB ÉS CSALÁDJA

A családfő 1919-ben Mármaros Havasmezőről, mint menekült érkezett Rákospalotára és 1931-ben autóbaleset következtében halt meg. Az Attila-

a munkaszolgálatból, az utolsó hetekben keresztény családok bujtatták. A felszabadulás után Pesten két gyermekük született: **Mordecháj**, 1946-ban és **Rafael** 1948-ban. 1957-ben alijáztak és ma Ramat Élijáhuban (Rech. Salom Asch 20. sz.) laknak.

A LORIÁN-CSALÁD

1934-ben költöztek Ujpestről Rákospalotára a Fóthi-út 36. számú házban laktak. Az apa, **Lorián Gyula**, az ujpesti Pamutiparban dolgozott, mint villanyszerelő, felesége szül. **Fleischmann Józsa**. Két gyermekük: 1. **György** (1925) és 2. **Ágnes** (1932) az Erzsébet utcai elemi- és az állami polgári iskolába jártak Rákospalotán. 1942-ben az apa, mint munkaszolgálatos Oroszországba került és nem jött vissza. **Ágnes és édesanyja** Auschwitzban pusztultak el. A család egyetlen életben maradt tagja **György** 18 éves korában, mint munkaszolgálatos Borba került és sikerült életbenmaradnia. 1945-ben alijázott és ma Izráelben él, Hederán, családjával együtt. Felesége szül. **Golon Rema.** Három gyermekük van: 1. **Dafna** 20 éves, 2. **Juvál** 16 éves és 3. **Gilád** 5 éves.

A SCHÜCK-CSALÁD

A családfő, **Schück Salamon** 1876-ban Vácott született és családjával együtt 1935-ig ott is élt. Már idős ember volt, amikor családjával együtt Rákospalotára költözött, mert a növekvő gyermekek a főváros közelében könnyebben tudtak elhelyezkedni. Családi kapcsolatok is fűzték Rákospalotához, mert az édesanya, **Schückné** szül. **Hutterer Betti**, akivel 1900-ban kötött házasságot, a rákospalotai Hutterer-család rokona volt. A házasságból nyolc gyermek született: 1. **Béla** (Bunem) 1901; 2. **Slomo** 1903; 3. **Efraim** 1905; 4. **Aharon** 1906; 5. **Malka** 1907; 6. **Bluma** 1910; 7. **Szárá** 1919; 8. **Ráchel** 1918. Három fiú, **Béla**, **Slomo** és **Áron** munkaszolgálatosok voltak, **Efráim,** mint rokkant, a Pamutiparban dolgozott és a nyilasok néhány nappal a felszabadulás előtt a Dunába lőtték. Áron Mauthausenban pusztult el, Béla és Slomo visszajöttek, Béla Mauthausenban, Slomo pedig Bergen Belsenben szabadult fel. Ma Béla, mint nyugdijas Budapesten él, Slomo 1957-ben alijázott, második feleségével és két gyermekével Tel-Avivban él. A lányok közül **Malka** két gyermekével és **Bluma** egy gyermekével Auschwitzbai pusztultak el, **Szárá** és **Ráchel** Auschwitzból Olegba kerültek, ahol árkot és tankcsapdákat ástak, innen 1945-ben Krone-ba kerültek és ott szabadultak fel. Ebből a lágerből az oroszok Stuck-ba (Oroszország) vitték őket, míg egészségileg valamennyire rendbejöttek és 1945 szeptemberben érkeztek vissza Budapestre. **Ráchel,** — akitől a családra

Freide (szül. 1937-ben) (Frida), 3. **Bluma** (szül. 1939-ben), (Edith), 4. **Chájim** (szül. 1940-ben) (Emil). A legidősebb gyermek kilenc éves volt, amikor Auschwitzba kerültek és ott elpusztultak. Mechlovits Bernát egyedül menekült meg a családból, Birkenauban szabadult fel, visszament Palotára és ismét menősült. Második felesége sz. **Kornfeld Ilona**. Palotán a felszabadulás után tevékenyen vett részt a hitközség ujjáépítésében. Eleinte a Kind-házban, később a rabbiházban lakott. A felszabadulás után második házasságából két lánya született, **Klári és Edit**. 1964-ben alijázott, Kirjat Gatban él. Címe: Sikun Gikson 846/28.

A DIAMANT-CSALÁD

még később, 1941-ben került Palotára, illetve nősült. **Diamant Eliezer** Szlovákiából Érsekujvárról, aki az egyik legrégibb palotai család, R. Michael Schwarz családjának harmadik nemzedékét, unokáját, **Schnürmacher Blankát** vette feleségül. Csak polgárilag tudtak megesküdni, mert még a Chupa előtt SAS behivót kapott és 1945-ig az orosz fronton volt, illetve átszökött az oroszokhoz és mint a cseh légió tisztje jött vissza. Felesége Auschwitzból 1945-ben érkezett Palotára, akkor álltak a chupa alá, bold. bátyám, dr. Duschinsky Ármin eskette őket és Hutterer Regina rendezte a chászenet. 2 gyermekükkel Erecben élnek, Bné Brakban. Fiúk **Efraim Jákov** és felesége Herzlián, lányuk **Lea** és férje, **Jungreisz Smuel** Bné Brakban élnek gyermekeikkel.

A GLÜCK-CSALÁD

A családfő **Glück Rafael** hajduböszörményi származásu, feleségével sz. **Waldmann Máriával** (Mire) 1928-ban került Rákospalotára, mint sochet és előimádkozó. Miután felesége 1938-ban meghalt, Glück Rafael másodszor megnősült, a pápai származásu **Hermann Rennét** vette feleségül, akivel 1944-ben Auschwitzba deportálták.

Első házasságából három gyermeke született: 1. **Jenő** (Jiszráel) 1914, 2. **Olga** 1919, 3. **Ernő** (Pinchász) 1921. A fiúk a rákospalotai mizrachi és a hachsara tagjai voltak és 1939-ben alijáztak. Ma is itt élnek az országban családjaikkal. **Jenő** családnevét **Oren**-ra héberesítette, gyermekei nincsenek. **Ernő** 1949-ben nősült, felesége a berettyóujfalusi származásu **Schwartz Mirjám.** A házasságból egy fiú született: **Jicchák. Olga** egy rákospalotai fiúhoz, **Weissmann Andorhoz** ment feleségül, aki később **Hajdu**-ra magyarosította a nevét. Olgát szüleivel Auschwitzba deportálták, de túlélte a vészkorszakot és visszament Budapestre. Férje is megmenekült

tak vallásos nevelést. 6. **Salamon** (szül. 1930), nyolcéves korában vesztette el édesapját. 1944-ben Pesten édesanyjával a svájci védett házban menekült meg. 1946-ban Cipruson át ifjúsági alijával érkezett az országba, a Kfár Hároei jesivában tanult, 1948-ban bevonult katonának, ma cházán Ramat Gánban. 7. **Magda** (szül. 1929-ben) szintén a svájci védett házban menekült meg. 1949-ben Amerikában férjhezment **Kohen Mosehoz.** Gyermekei: **Mordecháj** (szül. 1950-ben és **Sosanna** (szül. 1952-ben), tizenhat éves koruktól itt, Erecben nevelkedtek a fiú leszolgálta katonaéveit Izráelben. A szülők Ramat Ganban vettek házat és alijára készülődnek. A Lantos-család mérlege: Hét gyermek közül, akik Pesten éltek, kettő elpusztult a vészkorszakban, kettő Amerikában él, három Erec Jiszráelben. Ebből ketten az édesapjuk hivatását, az egyáltalában nem könnyű tanítói pályát választották.

SCHWARZ SÁNDOR ÉS CSALÁDJA

A családfő 1893-ban született, 1925-ben került Balassagyarmatról Palotára, mint kántor (cházán). Felesége sz. **Berger Sára** 1896-ban született, 1919-ben kötöttek házasságot, 11 évi házasság után, 1930-ban Palotán született egyetlen lányuk, **Lea.** 1938-ban Palotáról Albertirsára került mint kántor, innen deportálták őket. A 14 éves kislány Auschwitzban a gyermeklágerben csodálatos módon életben maradt. Buchenwaldban szabadult, felszabadulás után alijázott. Itt férjhezment **Landsmann Becalelhez,** Nir-Ganimban van gazdaságuk, hat gyermekük van: **Sára** (sz. 1951), **Gila** (sz. 1954), **Irit** (sz. 1957), **Dorit** (sz. 1962), **Efrát** (sz. 1967) és **Jákov Smuel** (sz. 1971).

Schwarz házán szívhez szóló, szívből jövő imái, mint sliách cibur, mégsem voltak hiábavalók, másokért imádkozott, de a Mindenható az ő szíve legmélyebb óhaját teljesítette. 11 év után született egyetlen lányából itt, a Szentföldön „ém habanim szömécha" a gyermekeinek örvendő anya lett, aki szülei nevét és emlékét gyermekeiben örökítette meg.

MECHLOVITS BERNÁT ÉS CSALÁDJA

Egyike azon családoknak, akik már Hitler uralomrajutása után költöztek Palotára és legkésőbben, 1964-ben mentek el onnan, illetve alijáztak. A család 1940-ben költözött Palotára Husztról. Először a Dózsa György utcában, később a Horthy Miklós uton a 61 sz. alatt laktak, feleségével és négy gyermekével. Foglalkozása asztalos volt. A feleség szül. **Szofer Szidonia,** a gyermekek: 1. **Saul** (szül. 1935-ben) **(Lajos),** 2.

adta szavalásra. De figyelmeztette, hogy a vers befejező szakaszát, „Ha majdan minden rabszolganép..." „...Piros1ó arccal és piros zászlókkal..." szavalja úgy, hogy „piros" helyett nemzetiszínű zászlót mondjon. Erre öcsém, a kívánságnak eleget téve, lelkiismeretesen és nagy buzgalommal szavalta: „Nemzetiszínű arccal és nemzetiszínű zászlókkal..." Mai szemmel nézve talán meg sem értjük, mennyire kellett a zsidó tanítónak vigyáznia azokban az időkben, nehogy a kommunistaság vádjába keveredjen, ha még egy Petőfi vers „korrigálását" is fontosnak tartotta.

Amint a „Hitközség története" című részben írtam, községünk nem kapott többé állami segélyt, 1931-től csupán egy tanító részére, őt, mint fiatalabbat az állam átvette a hitközségtől és állami iskolában adott neki állást. Ezért is volt kénytelen a nevét Lantosra magyarosítani. — 1938-ban halt meg, 59 éves korában, a palotai temetőben nyugszik. Halála után családja Pestre költözött és így nagyrészük életben maradt. Özvegye Amerikában él és 1959-ben ment férjhez Brooklynban Rubinstein Slomóhoz. A gyermekek: 1. **Tibor** (szül. 1917-ben) az ostrom alatt pesti védett házban menekült meg, 1951-ben alijázott, de valószinüleg nem tudott beilleszkedni és 1960-ban jeridázott, ma Brooklynban él, mint kántor, felesége szül. Rosner Margit, két gyermekük van. 2. **Laci** (Árje) (szül. 1919-ben) 1944-ben Jászberénybe vonult be munkaszolgálatra, Balassagyarmaton látták utóljára. 3. **Elemér** (Elhanan) (szül. 1921-ben), 1943-ban nősült. Feleségével és kisgyermekével, útban a védett ház felé a nyilasok elfogták őket, egy dunai hajóra tették és a hajót elsüllyesztették. A kisbabát odaadták egy keresztény ismerősnek, de a gyermeknek is nyomaveszett. 4. **Endre** (Méir) (szül. 1924-ben), 1944-ben bevonult Jolsvára, onnan Ukrajnába, a visszavonulásnál, 1944. december 8-án a szlovák határon megszökött és elbujt. Igy szabadult fel. A felszabadulás után Pesten találkozott édesanyjával és testvéreivel a svájci védetthházban. 1945-ben Romániába, majd Debrecenbe került, végül Ausztrián és Olaszországon át alijázott. 1946-ban Ciprusra vitték, itt házasságot kötött a nagyszőllősi **Junger Nomival** és 1947. Pészachkor megérkeztek a Szentföldre. A felszabadító háborúban teljesített két évi katonai szolgálat után Luddon lett tanító, majd igazgató. Három lányuk van: **Rut** (szül. 1948-ban, férjezett **Ofer, Rivka** (szül. 1952-ben) Nachal Datiban szolgál, **Cvia** (szül. 1957) „Bét Ceirot Mizrachi"-ban tanul. 5. **Jesájáhu** (szül. 1926-ban) apja halálakor mégcsak tizenkét éves volt. A védett házból Kistarcsára vitték, menetközben kiugrott a vonatból, így menekült meg. 1946-ban Románián át alijázott. 1948. óta Amisavban tanító. Felesége szül. **Horn Chaja**. Gyermekeik: **Benjamin** (szül. 1950.) Pardesz Hanán él, **Rivka** és **Lea** (ikrek, születtek 1953-ban) Kfar Pineszben kap-

esett, 1945 január 9-én a Városmajor-szanatóriumi tömeggyilkosságban. Édesanyja és három testvére megmenekült és alijáztak. Rosenzweig néni 1973-ban halt meg, a Zichron Méiri temetőben, Bné Brakban alussza örök álmát. Igazi éset chájil volt. A lányok közül a legidősebb **Malvin** (szül. 1913-ban) első férje Grosz Dezső, mint már irtam, Borban pusztult el. Fia, Jiszrael (szül. 1941.) édesanyjával megmenekült a téglagyárból. Ma Izráelben él kémia-tanár, felesége Rothbart Mira, leánya Chaja Ramat Ganban laknak, Rechov Natan 19.

Alijázása után Malvin ismét férjhez ment a váci születésü Schächter Jichákhoz és 1959-ben két ikerfiúk született. Givátájimban, Sikun Rassco Bicaronban laknak.

Eszter (szül. 1915-ben) a rákospalotai mizrachi hachsara tagja volt és itt ismerkedett meg későbbi férjével, Fränkl Dáviddal. Mint a család többi tagja, ők is a Kasztner-akció által menekültek meg. Bergen Belsenen és Svájcon keresztül érkeztek a háború befejezése után Izráelbe. Fiúk, Jákov Juda (szü;l. 1947-ben) és felesége szül. Sloves Malka Ein Curim-ben élnek. **Gizi** (Zehava) sz. 1920.) szintén Erecben él férjével, Steinmetz Mendellel. Ő is a téglagyárból menekült meg és a felszabadulás után ment férjhez. Holonban laknak.

Gyermekeik: Jakab Jichák (szül. 1950-ben), Smuel Cvi (szül. 1952-ben), Dávid Joszef (szül. 1954-ben), Uri (szül. 1958-ban), Jocheved Anát (szül. 1966-ban).

Igy, Báruch Hásém, sikerült a legkisebb lánynak, a közvetlenül az első világháború után született kis Gizinek itt, a Szentföldön, a galutban meggyilkolt édesapja és egyetlen bátyja nevét megörökítenie gyermekeiben.

LISSAUER — LANTOS CSALÁD

A családfő **Mór** (Mose) 1889-ben született Sátoraljaujhelyen. 1915-ben feleségül vette Krausz Henriettát és, mint a zsidó iskola tanítója Rákospalotára költözött. A házaspárnak hét gyermeke született. A csekély tanítói fizetésből nehezen éltek a parányi lakásban az első világháború alatti és utáni nehéz, inséges években. Mindennek ellenére Lissauer Mór kiváló nevelő és pedagógus volt, ő volt az öcsém és az én tanítóm is és a mai napig a legnagyobb megbecsüléssel emlékezem rá. Hogy milyen nehéz volt akkoriban Magyarországon a zsidó tanító helyzete, mutasson rá öcsém, — jelenleg a Cape Town-i rabbi — egy vele kapcsolatos gyermekkori emléke. A március 15-i szabadságünnepélyre készülve, a tanító úr öcsémnek Petőfi „Egy gondolat bánt engemet..." című versét

szintén palotai **Wilhelm Erzsébet** és **Laci** fia Auschwitzban elpusztultak. Tudomásom szerint ő maga Rákospalotán élt, Mezőhegyes-u. 8. sz. alatt, ujból megnősült és 1977-ben halt meg. A második fiú **Ernő** (Cvi) született 1908-ban, a vészkorszak után, 1946-ban alijázott, eleinte Ramat Gan környékén, majd később Kirjat Onóban lakott és ott halt meg 1967-ben. Özvegye, szül. Roth Katalin 1974-ben halt meg. Három gyermekük: Mirjam (szül. 1937), férje Leier Eliezer, Gerson (szül. 1941), felesége Barzilai Miri, Amnon (szül. 1949), felesége Malnik Mina.

A három leánygyermek közül **Rózsi** (szül. 1911-ben) „Palotai"-ra magyarosította nevét, jelenleg Pesten él, mint nyugdijas. **Magda** (szül. 1914), szintén palotai fiúhoz, Ausch Lászlóhoz ment feleségül, a felszabadulás után, — mivel első férje, Rottmann László elpusztult. Pesten élnek, mint nyugdijasok. **Klári,** látogatóban járt Izráelben élő testvérénél és itt férjhez ment **Stern Henrikhez,** Ganei Tikvában laknak, címe: Sikun Chadas Block 11/2. Tel. 75-38-82.

Az Ungár család tagjai, míg Rákospalotán laktak, élénken vettek részt a hitközség életében, szigoruan vallásos házat vezettek, a fiúk a Tiferesz Bachurim, a lányok a Beruria leányegylet aktiv tagjai voltak. Érdekes útja a sorsnak, hogy az öt gyermek közül csak az Izráelbe alijázott fiúnak, Ernőnek van számottevő, **harmadik nemzedéke,** nyolc unokája.

ROSENZWEIG-CSALÁD

A család az első világháború alatt került Palotára, kicsiny gyermekekkel, akik közül a járványok miatt néhány zsenge korban elpusztult. Négy gyermeket sikerült felnevelniük és becsületükre mondva, **jó zsidókká** nevelték őket. A szülők, **Jákov Jichák** és felesége Sára, 1890. körül születtek és 1914-18. között kerültek Palotára. Gyermekeik: **Dávid** (szül. 1911-ben), mint a történeti részben megírtam, a pesti „Torat Emet"-ben, a pesti rabbiszemináriumban, a munkácsi jesiván, majd Frankfurtban folytatott tanulmányai után 1936-tól a magyar Cionista Szövetség tisztviselője, a palotai mizrachi megalapítója és a pesti országos Mizrachi titkára volt. 1941-ben nősült, felesége szül. Grünfeld Malka. Dávid, 1944-ben munkaszolgálatosként az orosz frontra került és onnan nem jött vissza. Felesége az első Kasztner csoporttal alijázott. Az ő cionista tevékenysége folytán menekült meg családja a Kastner-féle mentőakció révén a téglagyárból és az Auschwitzba vezető vagonból, ehelyett a Kolumbusz-utcai táborba kerültek. A családnak már előbb volt certifikátja, de a mentőmunka miatt halogatták az aliját. Apja mégis a nyilasok áldozatául

túlélték a vészkorszakot, de Lajos az egyetlen Grosz fiú, aki túlélte a vészkorszakot és életben maradt, röviddel a család alijázása után, 1948-ban Erecben a felszabadító háborúban halt hősi halált, özvegye 1962-ben halt meg. Lánya, **Lea,** férjezett Königné Kirjat Canzban lakik, hat gyermekük van. Fia **Ávrahám** tanító, Bné Brakban lakik, három gyermeke van. 9. **Ilonka** (Jaffa) 1918-ban Rákospalotán született, 1928-ban nővéréhez ment lakni Pestre, mert ott járt iskolába. Pestről deportálták, Ravensbrückben szabadult 1945. májusában. Rögtön visszatért Pestre és 1946-ban alijázott Cipruson keresztül. 1947-ben ment férjhez Feig Slomóhoz. Egy lányuk van, Szára, ennek férje Besser Jehezkiel katonatiszt az állandó hadseregben, kis unokája Einat, Givatajimban laknak, Rechov Keren Kayemeth-u. 35.

A további két gyermekről nem kaptam adatokat.

UNGÁR-CSALÁD

A családfő, **Gyula** (Jehuda) 1872-ben Érsekujváron született, 1902-ben jött Palotára és feleségül vette Weinberger Gizella mindszenti születésü ovónőt. Rabbi oklevele volt és mint hittantanár dolgozott Pesten. „Gizella néni" a községi ovóda ovónője volt a Vasut-utcában. Itt volt a lakásuk is, jómagam is **négy napig** ez ovóda növendéke voltam, sajnos, nem tovább, mert kanyarót kaptam és mire felgyógyultam már megkezdődött a nyári szünidő, utána pedig az iskola. A négy napról nagyon kellemes emlékeim maradtak, a kis versikékre, amit ott tanultam, még ma is emlékszem.

„Nini, nézd csak a Samut
Az ebédnél elaludt.
Nyitva maradt a szája„
Leesett a villája.
Ejnye, ejnye, be nagy kár
Nem ehetik diót már.
Lefektetik az ágyba
Alázatos szolgája."

Ungár Gyula élénken vett részt a hitközségi életben, „Gabe" előljáró volt. A család később, 1931-ben Pestre költözött és így élte át a vészkorszakot. Rózsi lányukkal az ostrom alatt a Pannonia-utcai spanyol védett házban voltam együtt néhány hétig. Ott szabadultunk fel.

Legidősebb fiúk, **Jenő** (született 1906-ban) órás volt, első felesége a

Pestre ment férjhez és így menekült meg. Férje elpusztult. 1948-ban alijázott, ujra férjhez ment, most Felberbaumné, Kirjat Jismach Mosen lakik. 2. Mihály (Mordechaj) 1940-ben halt meg Rákospalotán (neve szintén nem szerepel a Mazkir könyvben). 3. **Gyula**, mint munkaszolgálatos halt meg Dorositsban. Gyermekei nem voltak. 4. **József** (tőle kaptam a család adatait 1914-ben született, 1943. március 19-én nősült, felesége szül. **Kupferstein Lili** és kisfia, **Pál** Auschwitzban pusztultak el. Ő maga, mint muszos megmenekült, 1946-ban alijázott, először Tel Josef kibucban élt, majd 1948-ban ujra megnősült és feleségével, Lefkovits Eszterrel Holonban telepedett le. Ma is Holonban élnek, Rechov Mikve Jiszrael 14. szám alatt két gyermekükkel Amnon (született 1950-ben) és Ilan (született 1952-ben).

GROSZ-CSALÁD

A család feje **Grosz Ábrahám** 1887-ben született Komáromban, felesége szül. Porjesz Netti (Hanna) 1890-ben Bátorkeszin. A házaspár 1918-ban költözött Rákospalotára tizenegy gyermekkel. Az édesapja 1924. körül elhalálozott (neve nem szerepel a Mázkir-könyvben, az adatokat a megmaradt családtagoktól személyesen kaptam). A tizenegy gyermekből csupán kettő maradt életben.

1. **Samu** (Smuel) 1898-ban Bátorkeszin született, 1921-ben nősült, egy gyermekük volt, **György**, aki apjával együtt munkaszolgálatban pusztult el. Felesége, Szerén túlélte a vészkorszakot, alijázott és 1971-ben az országban halt meg. 2. **Margit** 1900-ban született, túlélte a vészkorszakot, 1952-ben az országban hunyt el. 3. **Aranka** 1902-ben született, 1925-bent ment férjhez Indig Dezsőhöz, 1928-ban született leánya, **Vera** (Varda), a vészkorszakot Pesten élték át, a gettóban szabadultak fel. Ezután alijáztak. A leány, Vera már itt, az országban ment férjhez **Samuel Jakovhoz**. Kfar Jarokban laknak, két gyermekük van, **Jorami** és **Éjtán.** 4. **Manó** (Mose) 1906-ban született, a felesége pesti Ganz-lány volt. Pesten, feleségével együtt bombatalálat következtében halt meg. 5. **Herman** (Hers) 1904-ben született, felesége t okaji volt, egy gyermekük volt. Nagykanizsán volt kántor, onnan deportálták a családot, mind elpusztultak. 6. **Árpád** született 1908-ban, felesége is palotai volt, Hartmann Gabi, két kisfiúkkal együtt Auschwitzban pusztultak el. 7. **Desző** született 1910-ben, felesége szintén palotai, Rosenzweig Malvin és fia **Jiszráel** a Kasztner-féle akció által menekültek meg az Auschwitzi vagonból, a budakalászi téglagyárból, de ő maga munkaszolgálatban elpusztult. 8. **Lajos** született 1915-ben, felesége Ráchel és két gyermekük **Ávrahám** és **Lea**

mélyesen kaptam az adatokat.) **Izidor** még 1944. előtt elhunyt, három fia az orosz fronton mint munkaszolgálatos esett el. Leánya Ujpesten él. **Oszkár** Auschwitzban pusztult el. Neve nem szerepel a Mázkir emléktáblán. **Béla** 1957-ben halt meg, egy fia László, Pesten él. Fürst Ferenc 1912-ben nősült. Keresztény lányt, az 1891-ben Palotán született Demetrovics Máriát vette feleségül, aki áttért a zsidó hitre. Igazi gijoret cedéket volt. Gyermekeit vallásos szellemben nevelte és az egyetlen volt a családból, aki Auschwitzban pusztult el, nem akart valódi keresztény irataival elrejtőzni és megválni a családjától. „Jóban rosszban hűséget fogadtam..." így mondta. Gyermekei: **Gizi** visszajött Auschwitzból, meg is látogatta testvérét itt a Szentföldön. 1967-ben halt meg. **Árpád** szintén túlélte a vészkorszakot, Pesten él. **Panni** első férje Goldmann István az orosz fronton mint munkaszolgálatos pusztult el, ő maga visszatért Auschwitzból és a szintén orosz fogságból szabadult palotai Fischer Lászlóhoz ment feleségül. Itt élnek Herzlián, egyetlen lányuk, Ráchel férje Grosz Smuel Elimelech a Jom-kippuri háborúban hősi halált halt, egy kis fiúcskát hagyott árván.

VÁRADI-CSALÁD

Fürst Ferencné, az igazi gijoret cedeketen kivül meg kell emlékeznem jóbarátnőmről, **Váradi Juliskáról,** aki zsidóvá lett keresztény származásu anya gyermeke volt, de zsidó hitben nőtt fel és oly hűséges zsidó volt, hogy nem maradt keresztény anyjával, hanem zsidó apjával **Váradi Ignáccal** ment Auschwitzba és ott pusztult el. Juliska már valószinüleg a harmadik nemzedék volt Rákospalotán. A családfő, **Váradi Pál** 1938-ban halt meg * és a palotai temetőben nyugszik, a nagyapja volt és özv. Váradi Pálné, aki a palotai mártirok névsorában szerepel, a nagyanyja. **József, Rózsa** és **Mihály** nagybátyjai és nagynénjei voltak, ezekkel vállalta a közös zsidó sorsot. A családból csak édesanyja, **Váradi Ignácné** és **Váradi Jakab** élték túl a vészkorszakot és az 1947. évi hitközségi választási névjegyzékben szerepelnek. Váradiné a Damjanich-u. 135. sz. a., Váradi Jakab a Dembinszky utca 3/b. alatt lakik.

FRIEDMANN-CSALÁD

Az apa, **Friedmann Pál** 1931-ben halt meg (a Mazkir könyvben nem szerepel, de az adatokat József fia személyesen adta meg.) Felesége, Ráchel Auschwitzban pusztult el. A gyermekek: 1. **Anna** 1904-ben született,

---

* Mazkirkönyv, 21. old.

Ilonát (Hindl) Auschwitzba vitték, ahonnan nem tért vissza, férje a szintén palotai Haász Vilmos visszajött és Palotán élt 1969-ben bekövetkezett haláláig.

Bözsit (Chaja) és két gyermekét Palotáról vitték Auschwitzba, férje, Krausz László megmenekült és ma Pesten él.

Gizi (Gitl) Auschwitzban pusztult el. **Hartmann Ch.** első felesége **Hartmann Hermanné** sz. **Blau Erzsébet** és 2 gyermeke szintén Auschwitzban pusztult el.

Hartmann Chájim túlélte a vészkorszakot, róla is elmondhatjuk, hogy „echád mihamispacha". Ugy tudom, 1956-ban alijáztak és Árád városának alapító tagjai, az első tizennégy letelepülő család között voltak. Ma is ott van jólmenő mészárosüzletük. Sajnos a legidősebb fiúk, Elimelech, — aki a világháborúban hősi halált halt nagyapja nevét kapta — még mielőtt családot alapíthatott volna, 1967. július 9-én a Golán fennsíkon hősi halált halt.

A Mindenható adjon vigaszt a szülőknek két megmaradt gyermekükben. **Judit**, férjezett Engelné és **József** valamint két kis unokájukban, Dan és Iláná.

Hartmanné sz. STERN MÁRTA családja

Az istvántelki Stern-család.

STERN-CSALÁD

Stern József és felesége sz. Deutsch Zsuzsa, lányaik: **Rózsi** (Ráchel) és **Juliska** gyermekeikkel Auschwitzban pusztultak el. Egy sógora és fivére, **Goldner Ferenc** és **Somogyi Jenő** menekültek meg. Utóbbi Pesten él feleségével és két fiával. Mint neve is mutatja, magyarosította és asszimilálódott az új rendszerhez.

FÜRST-CSALÁD

Fürst Ferenc 1886-ban született Ujpesten és 1900-ban került Rákospalotára mint lakatosinas. Petruska Ferenc lakatosmesternél tanult a Tavasz-utca, később a Bácska-u. 22. szám alatt. 1903-ban a család is átköltözött a Kölcsey-u. 2. sz. alatt, majd a Beniczky-utcában, később pedig a Fő-uton laktak. Szülei Fürst Mór pilisvörösvári és neje, Brückner Róza Paksról származott. Testvérei, **Izidor, Oszkár, Béla** és **Gyula. Fürst Gyula** 1915-ben az olasz fronton esett el. A szülők a palotai temetőben nyugszanak, apja 1922-ben, anyja 1929-ben hunyt el, (érdekes, hogy a Mazkir-könyvben nem szerepel a nevük, én viszont Fürst Ferenctől sze-

ségiztek. Manci a Zsidó Gimnáziumban érettségizett. Roth Manci a Beruria leányegylet elnöknője volt Kind Paula után 1937-től 1941-ig. A Roth fiúk a Tiferesz Bachurim és a mizrachi hachsara aktiv tagjai voltak.

Nem felejtem el édes kis tanítványom, a 12 éves Grossmann Lili dolgozatának egy sorát: „Pészachkor azért mártjuk sós vízbe a zöldséget, mert őseink a rabszolgamunkában nagyon sok sós könnyet hullattak." (Vajon ő maga, a kis Lili, milyen sós könnyeket sírhatott milliónyi sorstársával együtt.)

Ella-Eszter Bergen Belsenben már a felszabadulás után halt meg. Zoltán munkaszolgálatban pusztult el, Manci 1955-ben férjhez ment Stein Jónához, egy fiúk született, Jichák Ávi, aki Roth Ignác nevét kapta. Legyen valóban Áv lödorot, nemzedékek atyja Izráelben a Roth család négy gyermeke közül az egyetlen unoka.

A HARTMANN-CSALÁD

Hartmann Miksa (Elimelech) 1897-ben nősült és feleségével, a tinnyei születésü Alt Zsófiával 1914-ben költöztek Rákospalotára. Az Ófaluban, a Vasut-utca egyik mellékutcájában, a Berzsenyi-közben volt a házuk. Hartmann marhakereskedő volt, az első világháborúban 1916-ban Albániában elesett. Özvegyet és tíz árva gyermeket hagyott itt. Halála után a legidősebb fiú Chájim vette át az apa feladatkörét és segített özvegy édesanyjának kilenc leánytestvére felnevelésében, akiket becsülettel férjhez is adtak. Mindamellett talált időt arra is, hogy a hitközség vallásos és közéleti tevékenységeiből is kivegye a részét. Felesége sz. Stern Márta rákospalotai család, az Istvántelken lakó Stern József füszeres és felesége, szül. Deutsch Ilona leánya. Az édesanyjuk, özv. Hartmann Miksáné 1943-ban halt meg Rákospalotán és így nem kellett megérnie nyolc lánya pusztulását. Egyik lánya, Frida tizenhat éves korában Palotán halt meg. A többiek:

Rózsit (Ráchel) Márkus Andornét Nyirmegyesről férjével és öt gyermekével vitték Auschwitzba.

Szerént (Sára) Zelczer Jenőnét férjével és egy gyermekével Palotáról deportálták.

Margit (Malka) Márkus Adolfné férjével és három gyermekével Nyirmegyesről vitték el.

Irént (Reizel) és férjét, Ádám Sándort Tiszacsapról (Nógrád-m.) deportálták Auschwitzba.

Gabriellát (Gilá) és férjét a szintén palotai családból való Grosz Árpádot egy gyermekükkel Auschwitz gázkamrái nyelték el.

fiú, **Ernő** és a két gyermeket őszinte testvéri szeretet fűzte egymáshoz. A vészkorszakot, mint munkaszolgálatosok túlélték, megmaradtak és Erecba alijáztak. Béla itt halt meg. Özvegyet és két fiút hagyott maga után, akik az országban élnek. A szülők Auschwitzban pusztultak el. Steiner Ignácné huga **Teréz, Gewürtz Ezrához** ment nőül és ők is Rákospalotára költöztek. Steinerék házában laktak a Kisfaludy-utcában, Steineréknek ott volt füszerüzletük is és két lakás. Gewürtznét négy gyermekével deportálták, * de férje Bergen-Belsenből, ahová mint munkaszolgálatos került, visszajött. Csodálatos modon egyik kislányát, Hellát nekem sikerült a téglagyárból magammal vinni, mint a saját gyermekemet a Kolumbusz-utcai SS-táborba és ez a kislány így menekült meg. A vészkorszak után édesapjával alijázott, majd Londonba ment férjhez, onnan az Egyesült Államokba, majd néhány év után Erecbe jöttek, itt vettek házat és két üzletet nyitottak. Kilenc gyermekük van. ** Nagyon szorgalmas, vallásos emberek, gyermekeiket ebben a szellemben nevelik, ahogy R. Jehuda Aszód leszármazottaihoz illik. Gewürtzné és gyermekei neve szintén nem szerepel a mártir emléktáblán. A gyermekek nevei: Sándor-Simon; Edith-Eszter-Sáráh; Alice-Judit; Rita-Ráchel Lea.

A ROTH-CSALÁD

Roth Ignác Steiner Ignác sógora volt. 1921-ben költözött Rákospalotára a nógrád-megyei Kétbodonyból. Gabonakereskedő volt, a Batthányi-utca 21. szám alatt volt családi házuk. Első felesége szül. Kiszner Olga fiatalon, 1930-ban halt meg. Gyermekeik, **László, Manci, Ella** és **Zoltán** kisgyermek korukban maradtak anya nélkül. Édesapjuk ujból megnősült, második felesége, Strausz Helén első házasságából 1927-ben született kislányát hozta magával a házasságba, **Grossmann Lilit**. A családból Roth Ignác és neje, Ella, Zoltán és Lili a vészkorszakban pusztultak el. A náci poklot a családból mindössze ketten élték túl: László és Manci. Mindketten az országban élnek, Laci Pardesz Hannán és Manci Holonban. Laci 1939-ben alijázott, a palotai Mizrachi hachsarával. Manci Auschwitzon keresztül Bergen-Belsenbe került, ott szabadult fel, nagybetegen, a lágerből Svédországba került, ott gyógyították ki és onnan alijázott 1948-ban. Ez a család is a hitközség szigoruan vallásos tagjai közé tartozott. Gyermekeiket orthodox vallásos szellemben neveltették, amellett a fiúk a gimnáziumot is elvégezték a Wagner Intézetben és ott érett-

* Schorné Gewürtz Hella közlése.
** U. o.

lesbe került, ott él ma is férjével. Leánya Jacqueline szintén férjhez ment és egy gyermeke van. Ennek a családnak, úgylátszik, már az első világháborút követő kommunizmus és fehér terror miatt nem volt nyugta Magyarországon, keresték a menekülés útját. A család egyik ága Erecben, a másik az Ujvilágban, Amerikában talált otthont. A harmadik, annak ellenére, hogy szüleit Franciaországból deportálták, mégis oda ment vissza keresztény feleségével, vagyis teljesen asszimilálódott mind vallási, mind nemzeti értelemben.

STEINER CSALÁD II.

Steiner Lajos szintén füszeres volt, az Eötvös-u. 13. szám alatt volt a háza és üzlete. Páton született. Felesége a tárnoki Goldstein Karolina volt, 1938-ban halt meg. Két fiúk volt, az egyik **János** (Jákov), 1906-ban született, 1932-ben feleségül vette Jellinek Katalint, aki Esztergomban született 1910-ban. Apja halála után ő vette át a füszerüzletet. Két gyermekük volt, **László** (Benjamin), született 1933-ban és **György,** (Jákov) született 1941-ben. Jákov 1941-ben halt meg két hónappal a fia születése előtt, így kapta a gyermek az apja nevét. Özvegye a férj halála után a két kisgyermekkel visszaköltözött szüleihez Esztergomba, ahonnan deportálták. Egyedül jött vissza. 1948-ban ujra férjhez ment **Rosenbaum Zeévhez** Algirban és onnan alijáztak még ugyanabban az évben. Bat Jamban lakik, két lánya van **Mirjam**, férjezett **Glaser** és **Szima**, Erez kibuc tagja. Steiner Lajos első fia, **Márton** 1904-ben született. Nősülése után a Naphegyre költözött. Ebből a családból nem maradt meg senki. Édesanyjukat, **özv. Steiner Lajosnét** Rákospalotáról deportálták, az ő neve sem szerepel a mártirok emléktábláján.

STEINER CSALÁD III.

Steiner Ignác mint Kahan B. Manó sógora került Palotára, ő is az igazi orthodox vallásos „balbószok" közé tartozott. Első felesége sz. Kiszner Frida 1920-ban, röviddel első gyermeke születése után 26 éves korában meghalt. A kisfiút, **Bélát** előbb nagyszülei Steinerék nevelték, körülbelül három éves koráig, ekkor apja ujból nősült és a dunaszerdahelyi R. Jehuda Aszód családjából való lányt vett feleségül. Igazi „eset chájil" volt, a kisfiút olyan szeretettel nevelte fel, hogy még a bár-micva előtt sem volt képes megmondani neki, nem ő az igazi anyja. Mégis, mivel azt akarta, hogy a gyermek anyja után kadist mondjon, közölnie kellett vele az igazságot. Ebből a házasságból szintén született egy kis-

angol hadseregben a repülőknél szolgált, majd Tel-Aviv város víz- és villanyműveinél. Leányuk, Gabriella 1958-ban ment férjhez **Antebi Dávidhoz.** Két fiuk van. Gabriela az alijahivatal ifjúsági osztályán dolgozik. Ramat Ganban laknak.

(Zlattner Kálmán Manci elbeszélése szerint az apjának mindig fájt, hogy nem volt fia, aki Kadist mondjon majd utána. Ez a vágya Erecben, a negyedik nemzedékben megvalósult).

Sajnos, Aranka története nem végződik happy enddel. 1907-ben született. 1932-ben ment férjhez a Balassagyarmatról származó Klein Vilmos nyomdászhoz. A nyomdaüzem Pesten volt, de Palotán a szülők házában laktak. Mikor Aranka férje bevonult munkaszolgálatra, a feleség vezette a nymodát. 1944. március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot, a nyomdából hazafelé utaztában leszedték a villamosról és egyenesen Auschwitzba vitték. Barátnője, Grünhut Vali, mikor a palotai transzporttal június végén Auschwitzba érkezett, Aranka volt az első, akivel összetalálkozott. Vali saját szavai szerint Aranka a ruharaktárban dolgozott, elég jól volt felöltözve. Azóta nem látta többé, nyomaveszett. Nővére hiába kutatott utána a háború befejeztével, sehol semmi hír róla. De titokban még mindig reménykedik, hogy valahol megvan, él. A férje megszökött a munkaszolgálatból és megmenekült.

ZLATTNER CSALÁD

Mint már említettem, Kálmán Manci férje, Zlattner Lajos szintén rákospalotai volt. Nem tartozik a régi családokhoz, nem is voltak különösen ismertek, nem vettek tevékenyen részt a hitközségi életben, Pestről költöztek Rákospalotára 1910-ben, az apa **Zlattner Mór** és felesége sz. **Guttmann Szerén.** Gyermekeik, Lajos (szül. 1901-ben) és Rózsa (szül. 1903-ban) még Pesten születtek. Valószinüleg az olcsóbb lakbér miatt költöztek ki Palotára, a Baksay Sándor-u. 9. szám alatt vettek családi házat. Rákospalotán még két gyermekük született, Eliz 1911-ben és József 1914-ben. Háborús gyermek volt és fiatalon, 14 éves korában meghalt. Mint már említettem, a család 1923-ban Párisba vándorolt ki és csupán Lajos ment vissza feleségével és gyermekükkel Rákospalotára néhány évre. 1933-tól 1939-ig.

Rózsa férjével, Klein Sándorral a vészkorszakban elpusztult. Fiuk, George 1962-ben alijázott, Beér Sévan volt kertész, ott megismerkedett egy keresztény nővel, és miután Izráelben nem vehette feleségül, visszament Párizsba és ma is ott él. **Eliz** megmenekült a németek elől, előbb Délfranciaországba, majd onnan New-Yorkba és még tovább Los Ange-

üzletük. Két kisgyermekével Auschwitzban pusztult el, férje túlélte a vészkorszakot.

Kind Miksa 1914-ben született. Vácon, Pásztón és Abaújszántón tanult jesivákban, 1941-ben nősült, rákospalotai lányt, Hutterer Reginkát vette feleségül. 1943-ban a voronyezsi áttörésnél hadifogságba került és ott elpusztult. Felesége keresztény papírokkal vészelte át a náci- és nyilasidőket és később ujra férjhezment Junger Ignáchoz. Egy fiú és egy lány született ebből a házasságból és azokkal alijáztak. Férje kb. egy évvel ezelőtt halt meg Tel-Avivban. Ő is ott él gyermekeivel és unokáival. Lánykorában a „Beruria" elnöke volt. (1937—41).

Kind Mihály a legkisebb fiú 1917-ben született. Miksával együtt tanult a jesivákban. 1940-től munkaszolgálatos volt, a doni áttörésnél hadifogságba került és ott elpusztult. Szintén elnöke volt a „Chevra Tinokot"-nak, később a Tiferet Bachurimnak. A viruló, népes családból egy gyermek 2 meny, és egy vő maradt életben a vészkorszak után.

A KÁLMÁN-CSALÁD

Egyike a régi palotai családoknak. **Kálmán Jakab** 1898-ban a rabbiválasztó, rendkivüli közgyülés résztvevői között szerepel. * A Szatmármegyei Szamoskórodról származott, 1896-ban kötött házasságot a lévai Weisz Reginával. Az Államvasutaknál dolgozott. Nem volt háza Palotán és lakását időnként változtatta, így 1903—1910. között Budapesten az Angyalföldön lakott a család és itt született két leányuk, **Margit** 1903-ban és **Aranka** 1907-ben. 1924. körül Ujpestre költöztek és néhány évig laktak ott, majd visszatértek Rákospalotára és a Bercsényi-utcában, a Zápolya-utca közelében (Ujfalu) laktak. Kálmán Jakab 1936-ban halt meg, özvegyét 1944-ben Rákospalotáról deportálták. Ők is egyike azoknak, akik nem szerepelnek a mártirok névtábláján, sem a Maszkir-könyvben, mert — úgy látszik nem volt aki reá és Aranka lányára emlékezett volna. A két lány, Manci és Aranka az 1920-30-as években élénken vett részt a palotai, cionista cserkészcsapat a „Kadima" életében. Manci 1927-ben ment férjhez, Zlattner Lajos rákospalotai lakoshoz. Ez a család 1923-ban kivándorolt Párizsba és Manci esküvőjét is ott tartották meg. 1933-ban, hat évi párizsi tartózkodás után visszatértek Rákospalotára. Manci szüleinek Kálmánéknak Bercsényi-utcai házában éltek kislányukkal, az 1933-ban született **Gabriellával.** A férj az Egyesült Izzó gyárban dolgozott. Manci varrónő volt. 1939-ben illegális alijával, Bulgárián keresztül Erecbe érkeztek és itt él Manci ma is. Férje 1975-ben halt meg. A második világháború alatt az

* Mázkir, Reichenberg, 1940.

zilált anyagi helyzetének rendbehozatala volt és sikerült is neki a Chevra Kadisa házában az özvegyen maradt Schwartzbartnét kis gyermekeivel — mivel férje halála következtében a szolgálati lakásból ki kellett költöznie, — a Rákos uton, a régi temető mellett egy lakásban elhelyezni. 1924. és 1926. között megépítették a temetőben a halottasházat. Kind Éliás 1932-ig volt a Chevra Kadisa elnöke, később megválasztották örökös diszelnöknek. Ő alapította a Gemilut Cheszed Egyletet 1920-ban. Nyomdáját 1918-ban a Fő-út 10. szám alá helyezte át, majd 1925-ben a Deák-u. 6. szám alá, papírüzlettel kibővítve. Felesége igazi éset chájil volt, férjének jobbkeze. Nemcsak a háztartás vezetésében, a gyermeknevelésben, de az üzletben, sőt közéleti téren is. Tíz éven át pénztárnoka volt a Nőegyletnek, majd alelnöknő lett. Gyermekeik: **Kind Benő** 1907-ben Rákospalotán született, a palotai elemiiskola elvégzése után a pesti Torat Emetben, majd Welz tinnyei rabbinál, Bonyhádon és Pápán a jesivákban tanult. 1932-ben nősült, felesége Klein Etelka a negyedik gyermekkel, állapotban meghalt. Második felesége, Reiner Anna a három gyermeket, mint édesanya nevelte, neki magának is született egy gyermeke. Az egész család elpusztult, az anya a négy gyermekkel Auschwitzban, Benő Mühldorfban, a felszabadulás előtt. Nősülése előtt a Tiferesz Bachurim elnöke volt, nősülése után hitközségi gondnok, gabe volt. Rákospalotán volt fémnyomó üzeme.

Kind Adolf, a család egyetlen megmaradt tagja, 1910-ben született. Szintén gabe volt a Tiferesz Bachurimban, nősülése után 10 hónappal, mint munkaszolgálatos Ukrajnába került. Innen keretlegényekkel három Széfer Tórát küldött haza. Ebből kettő megmaradt, egy Londonban, egy az országban van. A felszabadulás után a hitközség alelnöke lett, saját szavai szerint ezt a „rabbi bácsi" kívánta neki. 1950-ben a rákospalotai körzet elnöke lett, a hitközségnek a budapesti hitközségbe való beolvadása után. Megszervezte a szombattartó zsidók szövetkezetét, hogy ily módon munkához juttassa a szombattartó zsidókat, akik önálló exisztenciájukat az államosítások következtében elvesztették. Felesége, Éva, méltó élettársa, Auschwitzban is ember maradt, segített mindenkinek, amit tudott és biztatta a kétségbeesetteket. (Ezt nem tőle hallottam). Bergen Belsenben szabadult fel. 1957-ben elhagyták Magyarországot, Londonba költöztek, ma is négy gyermekükkel és unokáikkal Londonban élnek.

Kind Paula, Friedmann Albertné 1912-ben született és megalakulásától egészen férjhezmeneteléig a Beruria lányegylet alelnöke volt. 1937-ben ment férjhez, férjének Pesten volt nyomdája és a Rákos-uton volt papír-

nak csépelt gabonát. Fia, Lajos kiváló tehetségü ember. 1919-ben menekülni volt kénytelen kommunista múltja miatt. Bécsbe menekült, ott pszichológiát tanult és Rockefeller ösztöndijjal az Egyesült Államokba került, ahol egyetemi tanár lett. Az 1930-as években, a nagy amerikai gazdasági válság idején állás nélkül maradt és visszatért Pestre, de mivel nem tudott elhelyezkedni, öngyilkosságot kisérelt meg. Szondi Lipót, a jelenleg Svájcban élő, világhirű pszichológus magához vette pesti kutatóintézetébe munkatársnak. A vészkorszak alatt idegen papírokkal bujkált, megmenekült s a felszabadulás után egyetemi tanár lett Budapesten. Ma is ott él. (Dr. Duschinsky E. közlése szerint). A mártiremlékművön szerepelnek Kardos István és neje szül. Hoffner Irén és kisfiúk, Kardos Bandika. Kardos Lajos testvére, József, házasságkötése után elköltözött Rákospalotáról.

A STEINER-CSALÁD

Az egyik Steiner családnak a Fő-uton, a Deák-utcával szemben volt füszerüzlete. Az öreg Steinerné 104 éves korában halt meg, valószinüleg 1940. és 1944. között. Unokája, Steiner Aranka gyönyörűszép lány volt, fiatalon maradt árván, özvegy édesanyja és nagyanyja nevelték fel. A deportálás előtt a Zsidó Tanács irodakisasszonya volt. Apja, Steiner Ödön 1930-ban halt meg. Auschwitzban Kind Évával volt együtt. A vészkorszak után ujra férjhezment, Magyarországon él. Anyja és első férje elpusztultak.

A KIND-CSALÁD

A családfő, **Kind Éliás** 1882-ben Kisorosziban (Mármaros-megye) született. Galántán és Pozsonyban tanult. Édesapám nagybátyjához, Ráv Koppel Reichhez ajánlotta be, mint hausbochert, itt ismerkedett meg Goldsand Mózes előkelő, pesti orthodox balbosz lányával, Rózsával. Miután Pesten sikertelenül próbálkozott egy cipőgyár vezetésével, 1906-ban Palotára költözött. Itt először üvegüzletet nyitott a Fő-út és Vörösmarthy-utca sarkán, majd később Gold Salamon nyomdással társasviszonyban nyomdaüzemet rendeztek be ugyanabban a helységben, **ez volt Rákospalota első nyomdája**, **a Vörösmarthy nyomda** (1909). A világháborúban frontszolgálatot teljesített, unokatestvére Kind Izsák elesett. Neve a palotai Mázkir-könyvben szerepel. Kind Éliás leszerelése után 1917-ben ujból bekapcsolódott a hitközség életébe és Herczog József halála után 1918-ban a Chevra Kadisa elnöke lett. Főfeladata a Chevra

LÖWY MIKLÓS

Valószinüleg az a Löwy-család, mely a Fő-uton Kohnék vendéglője mellett lakott, fiúk, Löwy Imre együtt járt velem az elemi iskolában. A „Mazkir" könyvben szerepel egy Löwy Lipót, aki 1933-ban halt meg és Löwy Ignácné sz. Retter Tercsi, aki 1936-ban halt meg. A mártir emléktáblán szerepel Löwy György, Löwy Izsó és neje, és Löwy Márta. Volt Rákospalotán még egy Löwy-család, a Füredi-házban laktak, hét-nyolc gyermekük volt. Éli bátyám 1920-ban írt naplója szerint 1920-ban a család Pozsonyba költözött. Lehetséges, hogy a világháború alatt menekültek Palotára és 1920-ban visszatértek eredeti lakóhelyükre. Később úgy hallottam, Nagyszombatban laktak, 1936-ban Jeruzsálemben volt vendéglőjük.

A BERÉNYI-CSALÁD

Berényi Gyula szintén az alapító-tagok között szerepel. Lehet, hogy a legrégibb családok egyike. Az olajgyár * mely még 1848. előtt épült, valószinüleg 1840—1848 között, — Berényi igazgatása alatt állt és valószinüleg ő volt a tulajdonosa is. Berényiék az olajgyár melletti villában laktak, előkelő, gazdag emberek voltak, halála után valószinüleg fia, Jenő vette át a gyár vezetését. 1923-ban halt meg. A gyárat a világháború után a Kungka, Neubauer, majd a Hutter- és Lever-cég vette meg, maga a család 1923. után —. az özvegy és gyermekei elköltöztek Rákospalotáról.

A BOGDÁN-CSALÁD

A családfő szintén az alapítók közé tartozik. A Bem-utcában laktak. **Bogdán Gábor** a hitközség alapító tagja, fiai **Bogdán Vilmos** és neje, Bogdán Ignác és neje, valamint Bogdán Miklós és neje. Bogdán Ignác és neje, valamint Bogdán Miklós és neje Auschwitzban pusztultak el. Bogdán Vilmosné szintén, Bogdán Vilmos és fia, György a háború után haltak meg. Lányuk, Edit túlélte a vészkorszakot és Magyarországon él.

A KARDOS-CSALÁD

Bogdán Vilmos felesége Kardcs-lány volt. Róza. A Kardos-család a Vörösmarty-utcában lakott, a családfőnek gőzgépe volt és a parasztok-

---

* Rákospalota monográfiája. Szabó-Strauch, 1927. (28. oldal.)

Hecht Ármin, a felesége, a fia feleségével és kisfiával, a lánya két kisgyermekével Auschwitzban pusztultak el.

A SINGER-CSALÁD

Singer Mór már 1882-ben a textilkereskedői szakmában dolgozott és Rákospalotán nyitotta meg üzletét. * 1858-ban Abán született, a hitközség alapító tagjai közé tartozott, Ujpest és Rákospalota városoknak többizben képviselőtestületi és törvényhatósági bizottsági tagja volt. 26 évi müködés után 1908-ban nyugalomba vonult és 1936-ban mint magánzó élt valószinüleg Ujpesten, mert sem a Palotán 1940-ig eltemetettek között nem szerepel (mint lánya, Singer Aranka), sem a palotai mártirok névsorában.

Dr. SZÉKELY DEZSŐ

A hitközség egyik alapító tagja, ** később a hitközség elnöke volt. 1918-ban halt meg. Tudomásom szerint ő volt Rákospalota községi orvosa. *** Egyik fia, Jenő az első világháborúban elesett. **** Ugylátszik ez és az óriási spanyoljárvány, mely ellen mint orvos harcolt, okozták idő előtti halálát. Özvegye sz. Rosenberg Hermina 1931-ben halt meg. Volt még egy fia és leányai, de ezeknek a nevére nem emlékszem. A mártirok listáján nem szerepelnek, valószinüleg férjhezmentek, megnősültek és elköltöztek Rákospalotáról. Kiváló, lelkiismeretes orvos és önfeláldozó zsidó közéleti férfi volt, a fiatal hitközség egyik oszlopa.

STEIN DÁVID

az iskola alapítása idején, mint igazgató-tanító müködött, felesége mint kézimunka tanárnő. Az iskolát úgy kifejlesztette és olyan jó hirnevet szerzett neki, hogy keresztény családok gyermekei is tanultak ott. Volt tanítványai még ma, öreg korukban is a legnagyobb szeretettel és megbecsüléssel emlékeznek reá. A hitközség alapító tagja és jegyzője volt. Az első világháború alatt, 1915-ben halt meg. Özvegye szül. Weinberger Ida 18 évvel élte túl, 1933-ban halt meg. *****

Az alapító tagok közt szerepel.

---

* A százéves Ujpest. Ujpest–Rákospalotai Lexikon 1936. Léderer O.

** Mazkir, Reichenberg, 1940. Kivonat az 1898-i

*** Rákospalota monográfiája

**** Mázkirkönyv, 5. Mázkirkönyv.

hőseként halt meg. Unokái Izráelben az ő nyomdokain haladtak a Sinájfélszigeten és a Szuezi-csatornánál.

Marmorstein Simon leánytestvére, **Juliska** Rákospalotára ment férjhez Benedek Sándorhoz, aki 1924-ben iskolaszéki elnök volt. A **Benedek**-család is tevékenyen vett részt a hitközség életében. Négy fiuk és egy lányuk közül kettő, **Ernő** és **József** munkaszolgálatban pusztultak el. **László**, mint már irtam, sok zsidót mentett meg a vészkorszakban. Felszabadulás után a Zsidókórház főorvosa lett Budapesten. 1956-ban disszidált Magyarországról és Svédországban élt 1973-ban bekövetkezett haláláig. **Jenő** Pesten él, **Kató** Londonban.

Ezek voltak nagyjából az első zsidó lakósok Rákospalotán, mindnyájan kereskedők, akik részben a Dunántúlról, részben a környező falvakból jöttek. Egyrészt a helyi lakósok szükségleteit elégítették ki, másrészt, mivel Rákospalota a budapesti országuton feküdt Nógrád-megye irányában, ez volt az utolsó pihenő nyolc-tíz kilométernyire Budapesttől, ez volt az átmenő forgalom kereskedelmi központja. (Vendéglők, kocsmák, takarmány, gazdasági eszközök). Mint már említettem, 1835-40-től éltek itt ezek a családok. A század végéig körülbelü száz család. Ezek közé tartozott a Kardos és Bogdány család, a Stein tanító, a Bresnitz sajchet és a Benedikt sajchet is, valamint a Weinberger család, kinek egyik lánya Stein Dávid, az első tanító felesége és kézimunka tanítónő, másik lánya, később Ungár Gyuláné az első palotai községi ovoda óvónője volt.

A HECHT-CSALÁD *

Ez a család már azok közé tartozik, akik a huszadik század elején telepedtek le Rákospalotán. A Hecht-család felvidéki származásu volt. Hecht Ármin 1876-ban Vágdebrőn született. 1900-ban alapította Rákospalotán divatáru üzletét. Házuk és üzletük egyike volt a legszebbeknek a Fő-út Ujpest felé eső részén. Élénken vett részt a hitközségi és városi közéletben. A hitközség ellenőre, városi képviselő, az Okisz és a Demokrata Párt igazgatósági, illetve alapító tagja volt. Fia, **dr. Hecht Frigyes** orvos, lánya **Ibolya** szintén orvos, **dr. Braun András** felesége volt. **Dr. Braun András** a Park Szanatórium és az Apponyi Poliklinika orvosa volt. Orvosi szaklapokban állandóan, jelentek meg cikkei. Az egész család,

---

* Ujpest--Rákospalotai Lexikon. A 100 éves Ujpest története. Negyedi-Szabó B. adatai alapján, Léderer Ottó, 1936.

Leonóra, Marmorsteinné gyermekei (legtöbbjük Palotán született és ugyanott nevelkedett is): **Hilda** (szül. 1911), **Áron** (szül. 1913), **Ilonka** (szül. 1920), **Jolán Gita** (szül. 1924), **Peszi** (szül. 1926). *

Ernő (Aharon) a rákospalotai Mizrachi egyik alapító tagja volt Rosenzweig D.-val együtt 1930-ban Miskolcon került a Mizrachi hachsarára, miután évekig jesivában tanult. 1936-ban alijázott, 1940-ben nősült, Hederán és Jeruzsálemben lakott. Két fia volt, mindkettő Izráelben halt hősi halált, **Benjámin** a Szináj-hadjáratban, 1956. és **Simon** a Jom Kippuri háborúban 1973. Ő maga, 1966-ban szívattakban halt meg.

A lányok közül **Ilonkát** férjével, Rosenblum Gézával és négy gyermekével Ujpestről deportálták a palotaiakkal együtt. Egy sem jött vissza a családból. **Jolán** csodás módon kikerült az Auschwitzba vezető vagonból. Nagybátyám, dr. Duschinsky Miksa azt mondta, hogy az ő leánya, és így vele együtt visszakerült Pestre a Kastner-akcióval. Sajnos, mindketten Pesten lelték halálukat. **Hilda** Lugerné Pesten lakott. **Férje**, mint munkaszolgálatos Buchenwaldban pusztult el. Őt unokatestvére, dr. Benedek László hamis papírokkal a Zsidókórházban, majd Zuglóban helyezte el három kisgyermekével és így menekült meg. Ő volt a deszki gyermekotthon „,Luger mamája" a felszabadulás után és velük együtt alijázott, Leibheim Emden-Aschauon át 1948-ban száz „gyermekével". Ezek egy része Kfár Chászidimba, másrésze Kfár Bátjára került. Gyermekeivel és unokáival Izráelben él, Natanján.

Gita és **Peszi** mint hadiüzemben, a Pamutiparban dolgoztak és így menekültek meg a deportálástól. A felszabadulás után alijáztak, férjhezmentek, Gita Bné Brákban él férjével Stein I. és öt gyermekükkel és (eddig) négy unokájával. Kén jirbü. **Peszi** Jeruzsálemben élt családjával, 1968-ban fiatalon halt meg. Édesapjuk **Marmorstein Simon** 1913—1934-ig a palotai hitközség oszlopos tagja, a Chevra Kadisa gabeja volt. A deportálás idején Ujpesten éjjeli munkás volt és reggel, mikor hazament, zárt ajtókat talált. Ismerősök a munkahelyén elbujtatták, majd sikerült Pestre szöknie, ahol unokaöccse, dr. Benedek László, a Zsidókórház orvosa, az ellenállás egyik kiváló harcosa, sok sorstársával együtt a kórházban bujtatta. Mikor a betegeknek már nem volt mit enniök, a Szálasi éra alatt csillag nélkül kijárt Ujpestre, ahol régi kereskedő ügyfelei adtak neki kenyeret a betegek részére, jó pénzért. Körülbelül egy hónapig folytatta ezt a sok életet mentő munkát, míg az egyik kereskedő feljelentése alapján a nyilasok egyenesen a Dunába vitték. A zsidó ellenállás

* Hilda közölte velem családja adatait.

halottai között szerepel. * **Reich Miklós és neje** Auschwitzban pusztultak el, két gyermekük, Endre és Bözsi megmenekültek. **Endre** mint orvos, ma is Pesten él, Bajza-u. 17. szám alatt a lány, **Bözsi** Hollandiába ment férjhez. Ők a deportálás időpontjában nem voltak Rákospalotán. **

Reich Aladár és **neje, Reich Oszkár, Reich Ödönné, Reich Vilmos neje** és **két gyermeke, Lajos** és **Gizella** az Auschwitzban elpusztultak névjegyzékén szerepelnek. **Reich Ödön** még 1933-ban Rákospalotán halt meg. Ugyancsak **Reich Vilmos** 1940-ben és **Reich Aladárné sz. Singer Aranka** 1940-ben. *** A Singer-család szintén a legrégibb palotai családok egyike volt. A vészkorszak utáni névjegyzékben egyetlen Reich név sem szerepel.

A REICHMANN HOFFMANN ÉS MARMORSTEIN CSALÁDOK

Reichmann Benjámin Zeév a hitközség alapító tagjai közt szerepel a „Mázkir"-könyvben. Lánya, Leonora 1888-ban született és 1910-ben Marmorstein Simon vette feleségül, aki a Vas-megyei Magyargencsből származott. A fiatal pár Angyalföldön lakott, de anyósa halála után, 1913-ban apósa házába költözött Rákospalotára. A Bocskay-u. 62. sz. alatti házukban volt füszerüzletük. Amikor apósa 1920—22-ben betegeskedni kezdett, a ház egyik egy szoba-konyhás lakását templomnak rendezték be az ő kedvéért és itt állandó jelleggel imádkoztak, nemcsak reggel és este, de szombat és ünnepnapokon is. Gold Salamon volt az előimádkozó. 1934-ben bekövetkezett halála után —, miután lánya, Marmorsteinné is fiatalon meghalt néhány évvel előbb — Marmorstein Simon eladta a házat és testvéréhez, Ujpestre költözött.

Reichmann Benjámin fia, **Lipót** a Bocskay-u. 6. sz. alatt lakott, három gyermeke volt, **Pinchász, Sára** és **Ráchel.** Mindannyian, családjaikkal együtt Auschwitzban pusztultak el. Pinchásznak két lánya maradt csak életben, **Chaja** és **Sára,** ezek Amerikában élnek.

Reichmann Benjámin másik lánya, **Ernesztin, Hoffmann Miksához** ment nőül. Chevra elöljáró volt. Öt gyermekük volt: **Rózsi, Manci, Klári, László** és **Károly.** A két fiú mint muszos megmenekült, a többiek mind Auschwitzban pusztultak el. Rózsit férjével és három gyermekével szintén Palotáról deportálták szüleivel együtt. A két fiú a felszabadulás után Palotán nősült és ma Kanadában élnek.

---

* Mázkirkönyv, Reichenberg 1940.
** Reich Gy. információja.
*** „Mázkis" könyv 1940.

testvérével és annak férjével a Kastner-féle mentőakcióval Bergen-Belsenen keresztül Svájcba kerültek. Edit Svájcból alijázott és ma Nahárián él, férje Weisz Acmoni Oszkár, két fiúgyermekük van. Magda férjével Pozsonyba, majd Rákospalotára utazott, miután tudomásukra jutott, hogy szüleik szintén a Kastner-féle mentőakció által a budakalászi téglagyárból a Kolumbusz-utca 55. sz. SS-táborba kerültek és így életben maradtak. 1946-ban szüleikkel és a munkaszolgálatból csodálatos módon visszatért testvérükkel, **Gyurival** aki a Brichában dolgozott, illegálisan Bécsbe, onnan Pozsonyba utaztak. Édesapja közben beteg lett és így a szülőket is Pozsonyba vitették. Ott Reich Dezső 1947. februárban szívbajban meghalt. Magdáék édesanyjukkal 1949-ben alijáztak, Jeruzsálemben élnek. Édesanyjuk 1973. februárban halt meg. Magdának két fia született Izráelben. Az idősebbik, Dani, 1973-ban a Jom Kippuri háborúban a Szuezi-csatornánál az első vonalban hősi halált halt. A család az ősi Szentföldért is meghozta maga véráldozatát. A kisebbik fiú, Uri jelenleg feleségével együtt kölföldün tanul. Magda szociális gondozónő.

Gyuri 1942-től munkaszolgálatos volt Ukrajnában, ahol Szilássy főhadnagy mentette meg az akasztófától. Pesten keresztül Bergen-Belsenbe került, innen 1945. áprilisában evakuálták és menetelés közben a Magdeburgi hídnál az amerikaiak felszabadították őket. Visszament Palotára szüleihez, tevékenyen vett részt a brichában a „Dror Habonim" keretében és megnősült. Felesége Gansel Edit. 1946-ban, mint már irtam, illegális alijával Bécsen és Rómán keresztül az „Af al pichen" hajóval elhagyták Európát. A hajó felelőse angol kém volt, így a hajót az angolok elfogták, a küzdelmek során három utas meghalt, a többiek Ciprusra kerültek. Innen jutottak el végre 1948-ban, a Felszabadító Háború előtt Natanjára, majd Geser kibucba. Itt harcolta végig a felszabadító háborút, mialatt felesége és időközben született kislánya Sulamit Haifán voltak elhelyezve. Résztvett a rendőrségi épület elfoglalásában, egy ideig Golda Méir (akkor még Méirson) kiséretéhez tartozott. A háborúban szerzett sebesülése következtében rokkant lett, emiatt a háború után nem folytathatta eredeti munkáját, az építőmunkát. Először az asztalosüzem vezetője lett, majd 1951-ben elhagyta a kibucot és családja közelébe, Jeruzsálembe költözött. Itt él ma is, mint a földművelésügyi minisztérium dolgozója a vízrajzi osztályon.

1955-ben született fia, Éjtán mostanában fejezte be katonai szolgálatát, lánya a Becalél iskola végzettje, a belügyminisztériumban dolgozik.

A Reich-család többi tagjai: **Reich Jenő** az első világháború hősi

gekkel nem tudott megbirkózni és visszament Magyarországra.* Goldberger József 1939-ben halt meg és apósa halála után Abonyi Géza és felesége vezették a pékséget egészen deportálásukig. Vera nevű kislányukkal együtt Auschwitzban pusztultak el. Ági nevű kislányuk túlélte a vészkorszakot.**

A REICH-CSALÁD

Kétségtelen, hogy az egyik legrégibb zsidó család Rákospalotán a Reich-család. A Mázkirkönyv tanusága szerint Reich Samuné 1879. március 12-én hunyt el Rákospalotán és a palotai temetőben nyugszik. A Reich-család háza és üzlete a Kossuth-utcában és a Kossuth-utca és Főút sarkán a községházával szemben is igazolja, hogy az első települők közé tartoztak. Füszerüzletük, terménykereskedésük és vaskereskedésük volt. A család tagjai, Reich Zsiga és Samu a hitközség alapitó tagjai között szerepelnek.

Reich Zsigmond 1898-ban hitközségi elől járó volt, 1917-ben halt meg. Ő már legalább a második nemzedék volt Rákospalotán, valószinüleg Reich Sámuel fia, az általam is jólismert és a hitközség életében nagy szerepet játszott Reich Dezső már a harmadik nemzedék volt Rákospalotán és lánya Klári, a hősi mártirhalált halt fiatal gyermek, aki menekülés közben került csendőrkézre és az Auschwitzba vezető vagonból kiugorva lelte halálát, — a negyedik nemzedék lett volna, ha... **Reich** Dezső 1888-ban Rákospalotán született, 15 éves korában árván maradt. Az első világháborúban az orosz fronton megsebesült. Fakereskedő és városi képviselő volt.*** Felesége szül. Steiner Irma Ipolytamásdról, egy Szob melletti kis falu zsidó földbirtokosának a lánya volt, akinek füszerüzlete és cséplőgépe volt, valamint mészárszéke is a faluban. A hitközség életében élénken vett részt, különösen az iskolák ügyeiben, mint annak elnöke. Ő és gyermekei élénken vettek részt a cionista mentőmunkában és Klári kivételével, csodák sorozata útján **túlélték a vészkorszakot.** A legidősebb lány, **Magda** férjezett Némethné a németek bevonulása napján 1944. március 19-én férjével elmenekült Rákospalotáról, de Szencen elfogták őket. Kistarcsára kerültek, itt dr. Gosztonyi Oszkár palotai ügyvéddel együtt voltak internálva. Június 5-én férje megszökött és őt is sikerült hamis papírokkal kiszöktetnie a táborból. Ezután Edit

* Duschinsky Jenő közlése.
** Steinné Roth Manci közlése.
*** Ujpest-Rákospalota Lexikon, Lederer 1936.

fiával a vészkorszakban pusztultak el, mindössze egy fiúgyermek élte túl a vészkorszakot, Lajos, Gonda Dániel unokája, tehát legalább a harmadik nemzedék a Fóthi-út 29. szám alatti házban. 1956-ban kivándorolt Kanadába. * Gondáék egyetlen lánya Löblné, férjével és orvos fiával Dr. Löbl Györggyel öngyilkosok lettek a deportálás napján. Dr. Löblt megmentették, a szülők meghaltak. Dr. Löbl György a vészkorszak után feleségével és kis gyermekével alijázott.

A MÜLLER-CSALÁD

Müller Ádám Lampel Joachim hugát, Johannát — Hannát vette feleségül, lehet, hogy így került Rákospalotára, de az is lehet, hogy már régebben ott lakott. Eleinte az Ófaluban, a községháza környékén volt vasüzletük, később a Fő-út és Deák-utca sarkán. Egyike volt Rákospalotán a leggazdagabb és legtekintélyesebb családoknak. Müller Ádám hitközségi alelnök volt, 1927-ben halt meg. Felesége tíz évvel élte túl. Öt fiuk és egy lányuk volt. **Samu** (nevét Molnár-ra magyarosította), **Ignác, Izidor**, **(Elemér** és **Albin** szintén felvették a Molnár nevet.) Elemér és Sára, a lány, férjével együtt még a vészkorszak előtt ** Amerikába vándoroltak ki. Samu feleségével és Ottó nevű fiával Auschwitzban pusztult el, úgyszintén Izidor feleségével és Zsuzsi lányukkal. Müller Ignácné és fia, Péter és Molnár Albinné sz. Spitzer Ida (szintén palotai lány) is a vészkorszak áldozataivá lettek, vagyis a népes családnak kilenc tagja. A vészkorszakot a Rákospalotán maradt családtagok közül csupán Ignác és Albin élték túl, mint munkaszolgálatosok. Albin a felszabadulás után néhány évvel kivándorolt testvéreihez Amerikába.*** Ignác Rákospalotán maradt, tevékenyen vett részt a templom újjáépítésében, a legnagyobb összeggel járult hozzá. Ott halt meg 1973 körül.****

GOLDBERGER-CSALÁD

A hitközség régi és kiváló tagja volt, az alapító tagok között szereplő Goldberger József pék. A Tavasz-utcában volt péksége. A Chevra Kadisa pénztárosa volt. Felesége szül. Fischer Etel 1932-ben halt meg. Egyetlen lányuk, Sári Abonyi Gézához ment feleségül. Abonyi Géza a huszas évek végén Amerikába vándorolt, de az elhelyezkedési nehézsé-

---

* Diamantné Sch. B. közlése.

** Dr. Duschinsky Ede elbeszélése szerint

*** Dr. Duschinsky Ede közlése.

**** Kind Adolf beszéde

nyitott Rákospalotán, születési helyén. Városi képviselő, a rákospalotai független, nemzeti demokrata-párt főtitkára volt. Középiskoláit a Wagner-gimnáziumban, az egyetemet Budapesten végezte. Jelentős szerepe volt a város társadalmi és politikai életében.* Mindez nem segített, a vészkorszakban özvegy édesanyjával, Blanka, Frida, Rózsi és Etel nővéreivel, valamint azok családjaival együtt pusztult el. A családból csak ketten élték túl a vészkorszakot: Géza és Jenő. A vészkorszak után Lichtblau Jenő lett a hitközség elnöke, Géza vezette tovább a terményüzletet. Jenő, tudtommal, 1973-ban halt meg Rákospalotán.

A DEUTELBAUM-HÁZASPÁR

Deutelbaum Nátán szintén a hitközség alapítói közé tartozott, Tapolcsány környékéről származott, a Chevra Kadisa elnöke volt. A Főuton volt füszerüzletük és házuk. Mikor apám Z.C.L. 1898-ban elfoglalta a rabbiszéket, édesapja, a námeszt ói főrabbi elküdte hozzá Kahan B. Manót, egy árva fiút, akit már évek óta tartott magánál, mint „Hausbochert", mert Namesztón nem volt Kohen, aki „düchenoljon" (elmondja a gyülekezetre a papi áldást). Mikor már nősülőkorba jutott, jobbnak látták, ha a főváros közelében keres megélhetést és feleséget. Édesapám ajánlotta Deutelbauméknak, hogy miután gyermektelenek, vegyék magukhoz a fiatalembert. Apám „Hausbocher"-ja volt és az üzletben is segített fogadott szüleinek. Ügyes üzletember volt, a Felvidéken bort vásárolt nagyban és szépen keresett. Nősülése után az Ujfaluban vett házat és vaskereskedést nyitott. Házassága szintén gyermektelen volt. Egyike volt a hitközség legvallásosabb talmudistáinak. Közkedvelt, jóhumorú ember volt.** A gettóban ő tartotta az emberekben a lelket, folyton mondogatta, hogy: „Messiach wird kommen", de az Auschwitz felé haladó vagonban már magábaroskadva, szótlanul üldögélt.***

A GONDA-CSALÁD

A legrégibb palotai zsidó családok egyike. Ganzelről magyarosították a nevüket. A Fóthi-uton a Szilas-patak felé vezető uton volt terményüzletük. Gonda Dániel a hitközség alelnöke is volt. 1921-ben halt meg. Négy fia maradt, Lajos, Miklós, Dezső és Sándor. Lajos az első világháborúban elesett Palesztinában. Dezső, Miklós és Sándor feleségével és

---

* Ujpest-Rákospalota Lexikon, Lederer 6. 1936.

** Dr. Duschinsky Ede elbeszélése szerint.

*** Kind Éva elbeszélése szerint.

suth szoborral szemben volt a házuk és textilüzletük. Két fiúk és két lányuk volt, Mihály, László, Kató és Bözsi.

Schwartz Adolf még az 1920-as években meghalt, özvegye és fia, Mihály vezették tovább az üzletet, László, Éli bátyám legjobb barátja ügyvéd lett. Mint munkaszolgálatos, egy palotai parasztcsaládnál, Molnáréknál a Bem utcában * rejtőzködve élte át a vészkorszakot. A felszabadulás után is Rákospalotán maradt néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig. Édesanyja és bátyja, Mihály Auschwitzban pusztultak el. Lányuk **Kató,** férjezett **Reisz Gáborné** Rákospalotán lakott, férje a hitközség vezető tagja volt, mint a történeti részből is látjuk, már a 20-as évektől kezdve. Rákfalun született 1899-ben, nősülésekor, mint Schwartz Adolf veje költözött Rákospalotára. A budapesti Hirtenstein Samu textilnagykereskedő cég társtulajdonosa volt, városi képviselő, az Okisz (Országos Kereskedelmi és Ipari Szövetkezet) elnöke, a Chevra Kadisa alelnöke és a Pro-Palesztina Szövetség alelnöke volt. * Alapos tudása, kiváló szónoki képessége, különösen a hitéleti előadásaiban nyilvánultak meg. Egyik szervezője és végrehajtója volt a templomépítésnek. Az 1931-es választásokon a demokrata-pártnak agitált. Feleségével együtt Auschwitzban pusztult el. Egyetlen fiúk, Tamás élte túl a vészkorszakot, de róla nincsenek közelebbi adataim.

A másik lány, **Bözsi**, férjezett **dr. Simkó Gyuláné** Ujpesten lakott. Férje kiváló gyermekorvos volt. Hét évig dolgozott a Bokay-klinikán, mint egyetemi tanársegéd. Az első világháborúban 35 hónapig volt a fronton és arany vitézségi éremmel volt kitüntetve. Tanulmányai külföldi szaklapokban jelentek meg. ** Mindez nem volt elég ahhoz, hogy a deportálástól megmeneküljön, Auschwitzban pusztult el. Felesége Schwartz Bözsi visszajött Auschwitzból és Rákospalotán élt testvérével, Lacival Erzsébet-ú. 42. sz. alatt. Tudomásom szerint egyetlen, süketnéma fia is túlélte a vészkorszakot, valószinüleg egy intézetben Budapesten.

A LICHTBLAU-CSALÁD

A családfő a hitközség alapítói között szerepel. Lichtblau Mór terménykereskedő volt, a Bocskay-utcában volt háza és üzlete, 1933-ban halt meg Rákospalotán. Fiai és lányai is Rákospalotán telepedtek le. Egyik fia, Sándor „Lovas"-ra magyarosította a nevét és ügyvédi irodát

---

* Moravetz Lilla levele, Rákospalota, 1974. jan.

* Ujpest–Rákospalota Lexikon, Lederer 6. 1936.

** Ujpest–Rákospalota Lexikon, Lederer 6. 1936.

nöke volt. * A család Nagyboldogról került Rákospalotára, gyermekeik, **Regina** és **Ignác** még ott születtek. Öcsém, Duschinsky Jenő elbeszélése szerint boldogult Apám beiktatásakor Lampl Ignác, mint kisfiú, nagybeteg volt, nagyapám, a námesztői főrabbi elment betegágyához és megáldotta. Felnőtt korában is ennek tulajdonította felépülését. Örök, hű hive volt a rabbicsaládnak. Jöhi zichro báruch. **Regina,** férjezett **Reich** Rudolfné szintén Rákospalotán lakott az Ujfaluban a Bocskay-utca és Szent Mihály-utca sarkán volt házuk és vaskereskedésük. Gyermekeik nem voltak. **Ignác** nősülése után szintén Rákospalotán maradt, a Bocskay-utcában lakott, a Fő-uton volt csemegeüzlete. Élénken vett részt a hitközség és a város életében, a palotai Nemzeti Demokrata Párt társelnöke, a rákospalotai Kereskedők Egyesületének alapítója és elnöke. ** a hitközség alelnöke, majd elöljárósági tagja volt. Ő alapította 1920-ban a Talmud Tórát. A templomépítés idején az ő gondolata volt és ő kivitelezte a templomépítési imakönyv akciót. Két fia közül **László** szintén Rákospalotán lakott és innen deportálták szüleivel együtt. **Ernő,** a másik fiú külföldi egyetemen végezte orvosi tanulmányait a numerus clausus miatt, így került ki Amerikába egy sarkkutató hajó orvosaként és így menekült meg. Egyetlen a Lampl-családból. Családja Amerikában él.

ECKSTEIN IZIDOR ÉS CSALÁDJA

Szintén még a XIX. század végén kerültek Palotára. Az Imre-utcában laktak. Fiuk, József az első világháborúban hősi halált halt, *** egyik lányukat, Jankát 14 éves korában az utcájukon áthaladó villamos elütötte. Egyik fiúk, Ede, 1940-ben halt meg Rákospalotán. Három lánya maradt, az egyik, **Ilus,** nővérem legjobb barátnője volt, a másik két lány nevére nem emlékszem. A családból, sajnos, senki nem jött vissza és a mártir emléktáblán is csak Eckstein-család szerepel. Ebből is kitűnik, milyen nehéz az áldozatok pontos számának megállapítása. Akik nincsenek, azokat nehéz megszámolni. Egyik lányuk, **Szalánczy Hugóné sz. Eckstein Margit** külön szerepel a mártir emlékművön.

SCHWARTZ ADOLF CSALÁDJA

A családfő szintén a hitközség alapitó tagjai sorába tartozott. 1910-ben Sparber Samuval megalapították a kötögyárat. A Fő-uton, a Kos-

---

* Mázkirkönyv, 1940.
** Ujpest-Rákospalotai Lexikon 936. Lederer 6. old.
*** Mázkirkönyv, 1940.

szintén ennek a családnak a tagja, leányával, Annussal együtt pusztult el a vészkorszakban.

FEITH GÁBOR CSALÁDJA

Az egyik legkiválóbb rákospalotai zsidó család volt. 1896. táján kerültek Rákospalotára, hosszú éveken át a hitközség elnöke volt, később diszelnöke, ő építette fel a templomot és rengeteg házat, középületet Rákospalotán. Bugyin született, felesége dombovári Weiner lány volt, a Nőegylet elnöknője volt hosszú évekig. Előkelő, nemes gondolkodásu emberek voltak. Egy csekélység fényt vet Feith Gábor egyéniségére. Szimchat Torakor általában az emberek vonakodtak a chatan tisztségtől, mert ez anyagi kötelezettséggel járt. Mikor ezt látta, nem engedte meg, hogy kinálgassák ezt a tisztséget, ő mint elnök tartott rá igényt. Az értesülés dr. Duschinsky Edétől származik. 1939-ben halt meg, egy fiúk 18 éves korában meghalt. Többi gyermekeik: **Mihály** (1892—1975) építészmérnök, 1920-ban Pestre költözött, így maradt életben. Budapesten élt haláláig. Felesége Antonia 1955-ben halt meg, leánya Szél Eléna Barcelonában él. Ő küldte el nekem a templom alapkő-letételi okmányát. Leányuk, **Paula** lánykorában és fiatalasszony korában sokat dolgozott a Nőegyletben. Később férjével, Schossberger Józseffel Ujvidékre költöztek, itt pusztult el férjével és egyik fiával Dodival. Egy fia **Pál** mint bori munkaszolgálatos élte túl az ujvidéki vérengzést. Ma az ujvidéki hitközség elnöke, egy fia van, József, mártir nagyapja nevét viseli. Feith Gábor másik lánya, Erzsébet, férjezett Lukács Rudolfné Rákospalotán lakott és édesanyjával együtt került Auschwitzba. Két fia, **István** (szül. 1921.) és **János** (szül. 1924.) mint munkaszolgálatosok túlélték a vészkorszakot. Venezuelában, Caracasban éltek 1947-től 1959-ig, majd onnan Kanadába mentek és 1965. óta Pistáék Spanyolországban, Barcelonában élnek. István felesége szintén palotai lány Vadász Livia. Két leányuk van, Elizabet és Alexandra. János felesége Ács Éva, ők Montreálba vándoroltak. A Feith-család harmadik leánygyermeke, **Manci** férjezett Hajnalné Budapestre ment férjhez és itt élte át a vészkorszakot.

A LAMPL-CSALÁD

A hitközség egyik legrégibb családja. 1883. körül telepedtek meg Rákospalotán. A Fő-utcán volt a család általam ismert legidőseb tagjának, Lampl Joachimnak szabósága. A hitközség alapító tagjai közt szerepel, állandó templomjáró és a Maszkil el Dach jótékonysági egylet el-

lányuk, Pogány Mártonné szül. **Weisz Berta** férjével, Mártonnal és kisfiával, Pistivel és Büchlerné szül. **Weisz Ilus** kisfiával, Lacikával,, Feier Lipótné szül. **Weisz Margit** kislányával, Zsuzsikával. Büchlerné Weisz Ilus férje visszament Palotára, a vészkorszak után Földvári-utca 84. szám alatt lakott. 1948-ban Büchler Elek neve szerepel a választók névjegyzékében. A mártir-emlékművön szerepel még egy özv. Weisz Mórné, mégpedig Vincze Samu családja mellett. Vincze Samu szintén Weiszről magyarosította nevét. Az Ujfaluban lakott, felesége szintén régi palotai család, a Grünhut-család tagja volt, Ilona. Vincze Samu 1882-ben Vaiszló-on születetett, szabómester és kereskedő, városi képviselő, az OKISZ elnöke, a hitközség elöljárója, a demokratapárt társelnöke volt. Üzletét 1908-ban alapította az Imre és Zápolya-utca sarkán. Vincze tehát már nem az alapító Weisz-családok rokona volt, hanem, mint a Grünhut-család veje került oda. A társadalmi életben nagy szerepet vitt * Kind Éva elbeszélése szerint a deportálás előtt a Zsidó Tanács tagja volt. Feleségével és István fiával, aki munkaszolgálatos volt, együtt pusztultak el Auschwitzban. Másik fia, József 1938-ban alijázott. A vészkorszak után csupán menye, Vincze Istvánné szül. Balán Ella érkezett vissza Rákospalotára, az Eötvös-utca 25. sz. alatt lakott, szerepel a választói névjegyzékben. Később férjhezment Herczog Tiborhoz Budapesten. Weisz Árminné, Weisz Henrikné és Lipót is szerepelnek a vészkorszak utáni választói névjegyzékben, de ez a Weisz Henrik nem azonos a mártir emlékművön szereplővel, hanem csupán névrokon.

A GRÜNHUT-CSALÁD

A családfő Bertalan és a Grünhut család a régi palotai családok közé tartozott. Fia, Lipót hitközségi elöljáró volt, 1938-ban halt meg. Az ő veje volt Vincze Samu. Még egy fia élt Rákospalotán, Grünhut Soma, ennek lánya, **Valéria** jó barátnőm volt és már negyedik nemzedék Rákospalotán. Kind Évától megtudtam azt is, hogy Grünhut Vali férjezett Gárdiné visszajött Auschwitzból, de két gyermeke nélkül. Az egyiket elvették tőle, a másik mellette halt meg, de Vali és férje megmenekültek, Londonban élnek, két gyermekük született a vészkorszak után, egy fiú és egy lány. A Grünhut-család Ballassagyarmatról származott.

Grünhut Lipót másik fia, Grünhut József, ennek egyik fia Gárdosra magyarosította a nevét, ő alapította Ujpesten az első bakelit gyárat. A mártir emlékművön szereplő Neuspiel Ernőné szül. **Grünhut Kornélia**

---

* alatt Ujpest - Rákospalotai Lexikon, 1936.

lin, két gyermek anyja. A másik lánya **zsidó fiú felesége,** Los Angelesben lakik. **Bécsben, mikor átszöktek, zsidónak vallotta magát és azóta is ott, vallásos zsidó családba került s így ő ujra a miénk.** Egy kislánya van Hámori Györgyné ma a neve.

Ime az egyik legrégibb palotai zsidó család **Kohn Dániel,** aki már hosszú évekkel, 1898 előtt itt élt felnőtt fiaival és leányaival, akik valószinüleg itt születtek 1870 körül. Vendéglősök és borkereskedők, a 2 főútvonalon a Fő-uton és a Rákos uton. 100 év után a hatodik nemzedék már teljesen beolvadt a környezetbe, de aki elhagyta az „Édes anyaföldet", „Ujra a miénk".

A WEISZ-CSALÁD

szintén a palotaiak egyik legrégebbi családja. **Weisz Józsefnek** füszerüzlete volt a Fő-uton, a Vasut-utca sarkán. Ezt később **Füredi** Samu vette át. Az egyik fiú, dr. Weisz Miksa, később Barabásra magyarosította a nevét és Rákospalota egyik legjobb nevű orvosa volt. Rákospalotán alkohol-elvonó szanatóriumot létesített. A vészkorszak idején feleségével és négy gyermekével: **Emma, Katalin, Tamás és Kornél** Auschwitzban pusztultak el. **Weisz Mór** az Eichler-családból nősült, szintén régi palotaiak voltak, a Bem-utcában laktak. Fiai: 1. **Henrik,** 2. **Géza,** lányai: **Etus** és **Gizi.** Sógorának, Eichlernek lányai voltak: Szerén és Rózsi. Egy fia Pozsonyban él.

A mártirok névsorában szerepel özv. **Weisz Mórné** fiai, Géza és Henrik, leánya Gizi, ezekután **Weisz Salamon** és családja. A Mázkir könyvben szerepel **Weisz Mór** mint alapító-tag és hitközségi alelnök, 1920-ban halt meg, özvegye Eichler-lány egyedül nevelte fel gyermekeit. **Weisz József** a Mázkir-könyvben szintén, mint alapító-tag és elöljáró szerepel. A család a Lévi-törzshöz tartozik, tehát Weisz Mórnak névrokona volt csupán. 1928-ban halt meg, a felesége pedig még jóval előbb, 1904-ben. Valószinüleg ujból megnősült, mert a mártir-emlékművön özv. Weisz Józsefné is szerepel. A mártirok névsorában szerepelnek még Weisz Ignácné és — úgylátszik — fia, Tódor és Weisz Kató, illetve özv. Weisz Józsefné lánya, Weisz Lajosné Löbl Irén, lehet, hogy Löbl György orvos testvére és lánya, Weisz Anikó. Weisz Menyhért és neje és úgylátszik leányuk, Aliz. Weisz Miksa és neje szül. Herczog Ilonka (ez volt Weisz bádogos a Batthányi-utcában és fiúk Varga (Weisz) Béla, László és József fiúk, valamint Irén lányuk túlélték a vészkorszakot, a két fiú néhány évvel ezelőtt halt meg Rákospalotán. Irén Amerikában él.

Weisz Vilmos és neje gyermekeik, Miksa és Rózsi, valamint férjezett

A GOSZTONYI-CSALÁD

Gosztonyi Verától, ma Földes Józsefné tudtam meg, hogy édesanyja Kohn Dániel unokája, Kohn Lázár leánya, tehát harmadik nemzedék Rákospalotán. Ime levele:

„Anyukám, legyen egészséges 120 évig, jól van és Rákospalotán él, valóban régi palotai lány, Kohn Lázár leánya. Apukám (nyugodjon békében) nyitrai születésü, dr. Gosztonyi Oszkár. Ő eleinte a szociáldemokrata pártban élte ki humanista vágyát, majd a zsidó-törvények behozatalakor ráébredt a zsidó öntudatra és vágyott a templomba. Majd mindjobban vallásos szellemben és cionista munkában lelte örömét. Mint bécsi egyetemista résztvett 1904-ben a cionista kongresszuson. Igy ez a vágy, hogy zsidó állam legyen, a lelkében volt. Majd az 1937-38-as években megerősödött. Igy ezt az eszmét tőle örököltem. Örömére szolgált, hogy bekapcsolódtam a cionista munkába. Résztvettem madrich-szemináriumokon, megszerveztem a rákospalotai szniffet, legyen az Betár, vagy Habonim, mapaj. Fontos volt részemre a cionista munka, mert ez örömet okozott. Neveltem a fiatalokat, gyermekeket és felnőtteket az alijára. Ez eredményt is hozott és igen sokan ma is szeretettel keresnek fel a multból. Magam is a megvalósulás útjára léptem. Igen nehéz elhatározás volt. Mivel testvérem, anyám és akkor még beteg apámtól kellett elválnom. Ha erre a pontra, az elhagyott családra nem nézek vissza, úgy boldog vagyok, hogy egyik építő tagja lehettem az országnak. Itt férjhez mentem, a jó Isten megsegített, jó, gondos és vallásos érzésü férjem van. **Az ő munkássága eredményeként épül a templom a faluban — végre!** Gyermekünk, sajnos nincs.

A családom többi tagjáról írjak? Anyám testvérei: **Kohn Ármin** 1976-ban meghalt. Felesége Boczán Kató Auschwitzban maradt, illetve az uton a vagonban megőrült, így mesélik. **Kohn Mihály** két évvel a felszabadulás után a munkatáborban szerzett tüdőbajban, hosszú szenvedés után meghalt. Felesége és egy fiúgyermeke ujpestiek voltak, Auschwitzban pusztultak el. **Kohn Zoltán** és felesége ma Budapesten aranyműves ötvösművész. Anyánk legfiatalabb öccse, **Kohn Károly** ma is Rákospalotán él, önálló bőrdiszműves. Anyám, a legidősebb — Istenke tartsa meg, — ma 81 éves, fürge, aranyos, jókedvü. Tavaly voltam nála és ő is két évenként jött eddig. Testvéreim: Dr. Gosztonyi Pál ügyvéd és felesége szül. Dicker Erzsébet Budapesten ügyvéd és ügyvédnő. Két lányuk, Judit és Ágnes, akikkel együtt bujkáltunk, ők ma ügyvéd és orvosnő. **Dr. Gosztonyi László** orvos Rákospalotán, keresztény lányt vett feleségül, ő bujtatta, két lányuk van, egyik Rákospalotán orvosnő, dr. Gosztonyi Kata-

A MALZ-CSALÁD

Szintén régi palotai család, a Szentmihályi-út és a Rákóczy-út sarkán volt vendéglőjük és terménykereskedésük. Fiúk, Malz József az első világháborúban, 22 éves korában elesett. A család neve sem a mártiremlékművön, sem a visszatértek között nem szerepel.

KOHN DÁNIEL ÉS CSALÁDJA

Az első rákospalotai családok közé tartozott a Kohn-család. Az apa, Kohn Dániel és öt fia, akik mindannyian Rákospalotán telepedtek le nősülésük után, a Rákos-uton volt borkereskedésük és vendéglőjük. Egyik Kohn lány egy Wachs nevezetű férfihez ment nőül, ők is Palotán laktak. A család nagy zenekedvelő volt. Unokája, Wachs Rózsi valóságos csodagyermek volt, gyönyörűen zongorázott, Európa több nagyvárosában hangversenyezett, sajnos, nagyon korán, 18 éves korában tüdővészben meghalt. Kohn Dániel fiai tevékenyen vettek részt a hitközség életében és 1898-ban fia, Kohn Samu a Chevra Kadisa elnöke, a hitközség alelnöke volt. 1921-ben halt meg. Másik fia, Kohn Lajos Lázár szintén alapító tag és elöljáró volt. Ő 1937-ben halt meg. * Leszármazottai, leánya, Gosztonyiné, unokája és dédunokái ma is Rákospalotán élnek. ** A harmadik fiú, Adolf szintén elöljáró volt, 1938-ban halt meg, fia, dr. Csányi Barna szintén Palotán volt orvos. A negyedik és ötödik fiú, dr. Kohn Jakab, aki 1932-ben halt meg és Kovács Mór, aki 1936-ban halt meg.

A CSILLAG-CSALÁD

Csillag Lajos 1898-ban résztvett a rabbiválasztó közgyülésen. Felesége szül. Willner Száli 1915-ben halt meg Rákospalotán, ott is van eltemetve. Fiúk, Csillag Miksa 1932-ben halt meg, szintén Rákospalotán nyugszik. A mártirok emlékművén szerepel Csillag Árpád és családja, valamint Csillag Mariska, ez már a harmadik vagy negyedik nemzedék volt. Az 1947-es választói névjegyzékben szerepel Csillag Ferenc Dobó-utca 32. szám alatti lakos a család egyetlen, a vészkorszakot átélő tagja. Egy unokája, **Csillag György,** volt ujpesti lakós Éjláton él. ***

---

* Mázkir könyv, Reichenberg Ernő Rákospalota, 1940.

** Földes Józsefné Gosztonyi Vera, Mosav Hajogev közlése.

*** Veith József elbeszélése.

Ez a család egyik példája az emlékkönyv mottójának: **„Többen jöttek vissza...”** Gottlieb bácsi öt lánya közül az egyetlen megmenekültnek két fia is a 100.000 izráeli katona között volt és van.

A SPITZER-CSALÁD

A családfő, Spitzer Mór már 1898-ban a hitközség tagjai közé tartozott. Fia, Spitzer **Dezső Dávid** elbeszélése szerint Százhalombattáról került Rákospalotára. Herczog Béláék után, 1922. tájban a rákospalotai orthodox zsidó mészárszék tulajdonosa volt. Később a család Ujpestre az Árpád-út 10. szám alá költözött. Fiúk, Spitzer Dezső 1934-ben alijázott és ma is Izráelben él.

A SCHÖNFELD-CSALÁD

Régi rákospalotai család. A Rákos-út 62. sz. alatt volt házuk és edényüzletük. A családfő, Schönfeld Lajos élénken vett részt a hitközség életében, elöljáró (gabe) volt. 1930-ban halt meg, a palotai temetőben nyugszik. Férje halála után az özvegy vezette tovább az üzletet és nevelte a gyermekeket, **Ilit**, **Györgyöt** és **Katót. György** munkaszolgálatban pusztult el, **Kató, Teichner Gézáné** két kisgyermekével Auschwitzban. Schönfeldné leányával, Ilivel, Gottlieb-Adler Ibi elbeszélése szerint keresztény szomszédoknál bujkált és így menekültek meg. A felszabadulás után az első visszatérők között voltak. Schönfeld Adolfné neve az 1947-es választási névjegyzékben szerepelt. A hitközség ujjáépítésében élénk szerepet játszott, és mint a legidősebb, a vészkorszakot túlélő asszonyt, a Nőegylet elnöknőjének választották meg. Emlékszem, hogy drága Anyámat, kinek semmi edénye nem maradt a kifosztott házban, üzletéből ő látta el az első Pészachkor új edénnyel, amit még alijázásakor is magával hozott. Schönfeldné levelet is írt drága Anyámnak ide, Erecbe és beszámolt a hitközségi életről. 1946-ban Ili férjhezment Rákospalotán Kelen Sándorhoz, két gyermekük született, egy fiú és egy leány. 1956-ban alijáztak, de úgylátszik nem találták meg itt a helyüket és 1960-ban az Egyesült Államokba jeridáztak, ma is ott élnek.

A HEVESI-CSALÁD

Hevesi László 1898-ban a rabbiválasztói közgyűlés résztvevői között szerepel. Az Ófaluban volt füszerüzlete, fia dr. Hevesi Ferenc orvos.

gyermekével Ujpestről deportálták, mindannyian elpusztultak. 3. **Margit** férjezett Heislerné, férjével és egyetlen gyermekével Rákospalotáról deportálták és Auschwitzban pusztultak el. 4. **Irén** 1918-ban spanyoljárványban pusztult el, a palotai temetőben nyugszik, az ő neve sem szerepel a Mázkir-könyvben. Édesanyja, aki még 1916-ban meghalt, úgyszintén Rákospalotán nyugszik.

Gottlieb Adolf 1920-ban másodszor nősült, felesége **Tisch Jozefin,** a palotai hitközség közmegbecsülésben álló tagjának, Tisch Jenőnek testvére volt. E házasságból egy lányuk „Bat Zekunim" született, ez a kislány **Ibolya** az egyedüli a családból, aki a vészkorszakot túlélte, visszajött Auschwitzból és a családjáról szóló adatokat ő közölte velem. Valóban „hírmondónak" maradt meg. 1944. májusában polgári házasságot kötött Adler Lászlóval, mert akkoriban az a hír járta, hogy csak lányokat, de férjes asszonyokat nem deportálnak, mint Szlovákiában eleinte. Férje a munkaszolgálatból egy napos szabadságot kapott erre a célra. Június végén 80 éves édesapjával és édesanyjával került Auschwitzba, majd Berlinbe vitték, Ravensbrückből. Csoportját Berlin ostroma idején, április 20-án menetszázadban kivitték a városból és körülbelül két heti menetelés után, május 8-án az oroszok felszabadították őket. A szintén rákospalotai Stern Babával jött vissza Pestre és — miután a Bethlentéri Joint központban azt közölték velük, hogy családjaikból senki nem jött vissza, elhatározták, hogy mint román állampolgárok továbbutaznak és alijáznak. Kiutazni Rákospalotára nem volt lelkierejük. A Joint konyhájára mentek ebédelni, ott találkoztak dr. Duschinsky Árminnéval, akitől megtudták, hogy nagybátyja, Tisch Jenő él és rákospalotai házában lakik. Igy kerültek vissza Rákospalotára, ahol kiderült, hogy Stern Baba testvére is megmenekült a munkaszolgálatból. Rövidesen Adler László is visszakerült a munkaszolgálatból és ezután Tischék házában június 20-án megrendezték az első esküvőt Rákospalotán, a vészkorszak után, dr. Duschinsky Ármin adta össze a párt. Ujpestre költöztek és ott született első fiúgyermekük, **Chájim,** az első gyermek Ujpesten a vészkorszak után. A család 1949-ben alijázott, Növé Jehosuán telepedtek meg, itt született második fiúk, **Mich____l.** Mindkét fiú az izráeli hadsereg kötelékében teljesített katonai szolgálatot, Michaél, mint főhadnagy szerelt le, Chájim okleveles gépészmérnök és boldog apa, egy kislánya van. Szülei pedig boldog nagyszülők. Hogy a kép teljes legyen, Ibi nagybátyja, Tisch Márton, aki szintén a vészkorszak kisszámú menekültjei közé tartozik, 1972-ben, 85 éves korában alijázott és Ibi, mint igazi „Bat zökunim", apja helyett ápolja és gondozza az öregurat, aki ma, 90 éves korában — ád meavöeszrim — szavazni ment a legutóbbi választásokon.

édesanyját, 1939-ben Kató útban a Cionista Kongresszusra ejtette útba Rákospalotát utoljára. Ez a leány 1942-ben Londonba ment férjhez és ott él három gyermekével. A fiú **Antal-Naftali** 1949-ben nősült, feleségével, Hochberg Annával és három gyermekével Haifán él. Kató az Angol Vöröskereszt önkéntese, Antal és Hanna az angol katonaságnál szolgált a háború alatt. Hanna leszerelése után a Szochnut klitaosztályán kezdett dolgozni, ma az állami klitairoda északi részlegének adminisztrátora. Életét és munkásságát az olék befogadásának szenteli és boldog, ha palotaival találkozik közöttük. A negyedik gyermek, **Boriska** szintén alijázott, az ötödik **Piroska** 1942-ben meghalt Pesten. 6. **Jenő** (1901-ben született), Borban agyonlőtték. 7. **Magda** (szül. 1909-ben Pestre ment férjhez Klein Lajoshoz, három gyermekük van, ma is Pesten élnek. Ime, egy héttagu család mérlege: hárman alijáztak, egy a vészkorszak előtt halt meg, kettő elpusztult a vészkorszakban. Egy gyermek ma is Budapesten él.

A GOTTLIEB-CSALÁD

A hitközség legrégibb tagjaihoz tartozott. A családfő, **Gottlieb Adolf** (Dávid) — született 1863-ban az 1890-es évek elején telepedett meg Rákospalotán mint a Budapesti Közuti Társaság * „Bur" vasútjának — Budapest-Ujpest-Rákospalota — villamosvezetője és a társaság épületében, a remizben lakott. Ez az épület a régi zsidó templom és az iskola közelében állt. Mikor megtudta, hogy a hitközség rabbit választott (1898-ban) ő hozta ki külön villamoson az ünnepélyes beiktatás alkalmával. Ez az élmény mindkettőjük számára olyan emlékezetes maradt, hogy mindketten elmesélték családjaiknak és így a negyvenéves jubileumon Jenő öcsém, (a későbbi Duschinsky Jenő főrabbi), akkor még fiatal bocher, megemlékezett erről és megköszönte Gottlieb bácsinak, hogy kihozta szüleit Rákospalotára. Hasonlóképen a család egyetlen megmaradt tagja, Adlerné Gottlieb Ibi is emlékezett rá, hogy édesapja beszélt otthon erről az eseményről családjának annakidején. Első feleségétől négy gyermeke született: 1. **Eszter,** férjezett Schlésingerné, aki harmadik gyermeke világrahozatalakor meghalt, a rákospalotai temetőben nyugszik (a Mázkir-könyvben nem szerepel). Schlésingerné férje, mint muszos pusztult el. Egy leánya megmenekült, Pesterzsébeten él férjével és fiával. Egy fia **Pál-Avigdor** alijázott és Kfar Szábán élt 1976-ig. Felesége és 3 gyermeke itt él Izráelben. ** 2. **Sára** férjezett Helfgotné, férjével és két

---

* Rákospalota monográfiája, 38. old.

** Adlerné - Gottlieb Ibi közlése.

vezte a halottasházat, édesapja emlékére, aki a Chevra Kadisa elnöke volt haláláig.

Herczog József sógora (Gansel), Gonda Dániel szintén a Fóti-uton nyitott terménykereskedést és vendéglőt.

Herczog Lipót leánya, Jolán szintén Palotára ment férjhez. (Schönfeldné).

A PRÁF-CSALÁD

A család feje Práf Antal Budapesten született, a család egy ideig Bihar-megyében élt, majd Rákospalotára költözött, 1900 körül. Először az Eötvös-u. 5, majd a Dobó-u. 4. szám alatt laktak. Vasuti sineket gyártó vállalkozó volt és mint ilyen az egész országban dolgozott. 1908-ban halt meg. Felesége, Gizi Gittel (szül. Krausz) 1940-ben halt meg Rákospalotán. Hét gyermeket nevelt fel özvegyen. A legfiatalabb, Magda, 1909-ben, édesapja halála után született. A gyermekek: **Lajos,** szül. 1893-ban, 1935-ban alijázott. Ennek egyetlen fia, **Vince-Jóna** 1948-ban a zsidó felszabadító háborúban az Óvárosban esett el, hamvait 1967-ben átvitték a Hár Házétimre. Egyetlen leánya Vera fiatalon halt meg, egy rokonát Zsófit adoptálta és férjhezadta.

Józsa 1894-ben született, Theresienstadtban pusztult el.

József 1895-ben született, ő vette feleségül Ganzel Ilonkát és 1925-ben alijáztak. Az első alijázók között voltak Rákospalotáról. Itt, mint mérnök, a Nesher-gyárban helyezkedett el. Egy év után a hatóságoktól certifikátot kapott és azzal hozatta ki az országba családját. A Nesher-gyárban 1936-ig volt állásban, majd önállósította magát és az első samottépítkezés szakértője lett. Kisebbik fia **Antal-Naftali** vele együtt dolgozott a vállalkozásban. Lelkes tagja volt a Haganának első perctől fogva a Nesher-gyár és környéke védelmében. Felesége **Ilona-Lea,** a Hagana raktárosa volt. Házuk a Hagana tagjai és alija-ügyek számára mindig nyitva volt. Az illegálisan érkezett olékat a saját munkaműhelyébe vitte, szállásuk a saját lakásában volt hosszú hónapokon át, sokszor évekig. Házuk a magyarajkú olék és különösen a palotaiak alijaközpontja volt. 1948-ban a Nesheren lévő házból a Francia Karmelre költöztek. Práfné 1966. október 24-én halt meg, férje 1971-ben. Gyermekeik: a még Rákospalotán született Kató-Tova (1919). Antal-Naftali (1920.) és Erzsébet-Hanna (1923). A család 1918-tól 1926-ig, alijázásukig Rákospalotán a Vigadóval szembeni átjáróházban laktak. Kapcsolataik az alijázás után sem szüntek meg. 1930-ban négy hónapra a nagymamánál voltak látogatóban, 1935-ben József, az apa látogatta meg

Kadisa elnöke volt. Első felesége fiatalon halt meg és az özvegy férfi, zsidó szokás szerint sógornőjét, Ganzel Reginát vette feleségül, hogy négy elárvult kisgyermekét ne idegen nevelje. Később magukhoz vették Regina 12 éves korában elárvult unokahugát, Ganzel Ilonkát Fótról. A család rövidesen tovább gyarapodott, két lányuk és egy fiúk született. 1917-ben, a nagy spanyolnátha járvány idején a férfi és három leánya meghalt. A megmaradt gyermekek közül egyik leány, **Eisenstädter Ferenchez** ment férjhez Rákospalotán az Ujfalu elején volt füszerüzletük a Bocskay-utca sarkán. Ők vették később magukhoz rokonukat, Ganzel Ilonkát, aki tőlük mert férjhez **Práf Józsefhez.** Ennek családja szintén Rákospalotán élt.

Herczog József másik lánya, **Ilonka, férjezett Fischerné, fia József** ma Izráelben hosszú évekig Kneszet-tag volt. Mikor a kisfiú nyolc éves volt, édesanyja meghalt és apja fiával együtt 1937—38. évben alijázott. Ma Tel-Avivban él.

Herczog József testvére, **Lipót és fiai, Ödön és Béla** szintén követték testvérüket Lovasberényből Rákospalotára, már 1895-ben. Herczog Lipótnak a Rákos-uton volt füszerüzlete, Herczog Ödönnek (aki elsőnek érkezett ebből a családból Palotára) a Batthányi-utcában volt füszerüzlete és vendéglője. Felesége Schwalb Anna budapesti leány volt, 1928-ban halt meg. Fia, **István** rákospalotai leányt **Reich Annát** vette feleségül. Lányai, **Manci és Piri** Auschwitzban pusztultak el. Ugyszintén István felesége, Reich Anna is. István, mint munkaszolgálatos, megmenekült, visszament Palotára és 1948-ban ujra megnősült és feleségével, Mermelstein Margittal és kislányukkal 1957-ben alijáztak. Ma Luddon élnek, leányuk is itt ment férjhez. **Herczog Lipót másik fia, Béla,** az első kóser mészárszéket és baromfi-vágodát nyitotta meg a Fő-uton. Feleségével és gyermekeivel, **Piroska és Oszkár,** Auschwitzba kerültek. A harmadik fiú, **Sándor** megmenekült, de felesége, szül. **Steiner Sára** elpusztult Auschwitzban gyermekeivel, **Ilona és Györggyel.** Az apa, Herczog Sándor a felszabadulás után Pesten halt meg. **Herczog Lipót leánya, Ilonka** szintén Palotán ment férjhez **Weisz Miksa** bádogoshoz. Ők is a Batthányi-utcában laktak. A nagy család bensőséges családi életet élt, valamennyien családi házzal, üzletekkel és mühelyekkel rendelkeztek. A Herczog lányok mind szépek, magasnövésüek voltak, Weiszék lánya, (Herczog unoka) például hires, szép lány volt, Három fiútestvére, László, Béla és József nemrégiben haltak meg Magyarországon. Irén Amerikában él.

Visszatérve Herczog József családjára, **fia, Ernő** építész volt, ő ter-

GOLD SALAMON

felesége. Férje Sátoraljaujhelyről került Rákospalotára, 1905-ben. Mestersége nyomdász volt és Kind Éliással együtt a Vörösmarthy-utcában nyitottak nyomdát Vörösmarty-nyomda néven. Az első világháború után a társasviszony felbomlott és Gold Salamont a főrabbi a Hutter és Lever gyárban helyezte el, mint kasrut felügyelőt. A gyár közelében kaptak lakást is. Nyolc gyermekük volt, a legidősebb, Gold Aranka Rákospalotán ment férjhez és innen deportálták kisgyermekeivel. Eszter, Szárá, (újszülött gyermekével a gyerekágyból) a szülőkkel együtt lett deportálva. A négy fiú közül Zélig, Hirschi, Mimi életben maradtak és az Egyesült Államokban élnek, a felszabadulás után még néhány évig Rákospalotán laktak. József munkaszolgálatban pusztult el.

Gold Mihály másik lánya **Schnürmacher Ferenchez** ment feleségül, szintén Rákospalotán telepedtek le, a Fő-uton volt füszerüzletük. Később a zsidó önálló existenciák fenntartása egyre nehezebbé vált, így Schnürmacher az 1931-ben alapított Aggokházának vezetését vette át és az üzletet feladta. Egy fiúgyermekük Miklós-Méir és leányuk Blanka (Diamant Eliezerné) a munkaszolgálatból, illetve Auschwitzból visszatértek. Miklós Kanadában él, az ottani magyar mártirok templomának rabbija, Blanka férjével és gyermekeivel alijázott, ma Bné Brákban élnek, gyermekeik is a környéken élnek családjaikkal együtt. A szülőket és Eszter lányukat (férjezett Krecs Sándorné) és két kisgyermekét, Szimchát és Fridát Auschwitz kemencéi nyelték el. Eme család egyike azon keveseknek, melynek négy nemzedéke élt Rákospalotán, illetve három nemzedéket deportáltak. A második nemzedékből csak egy személy maradt életben Auschwitz után, a harmadik nemzedékből hat, vagy hét, a negyedikből egy sem, ezek valamennyien, tizennégyen, kisgyermekek voltak. Ma a család harmadik nemzedékéből való három tagja családjaikkal az Egyesült Államokban, egy Kanadában és két másik tagja családjaikkal Izráelben élnek.

A HERCZOG-CSALÁD

Herczog József és családja a legrégibb rákospalotaiak közé tartoztak. Lovasberényből kerültek Rákospalotára és az Ófalu fő-útvonalán volt üzletük. Herczog Józsefnek a Fóti-út és Kazinczky-utca sarkán volt füszerkereskedése és italmérése. Itt vonultak a szekerek Pest felé és jövetmenet megpihentek. Herczog József mindig élénken vett részt a hitközség életében, évekig elnök és 1917-ben bekövetkezett haláláig a Chevra

A KÁNITZ CSALÁD

Dr. Szilágyi László közlése szerint 1836-ban posztógyárat alapított Rákospalotán. A gyárban csak a zsidó házmester lakott, ők maguk Pesten laktak.

A SCHOSSBERGER-CSALÁD

feje, Sámuel 1892-ben hitközségi elnök volt, ő alapította ugyanez évben a zsidó iskolát saját házában. 1896-ban már nem volt életben, özvegye a Nőegylet elnöknője volt.

SCHWARTZ JAKAB

1894-ben már a hitközség elnöke volt. Foglalkozása bankár, a későbbi Kossuth-szobor mögötti házban volt a bankja. Két fia volt, az egyik Ignác, ügyvéd, a másik orvos, ez fiatalon halt meg. Schwartz Jakab első felesége halála után ujból megnősült, második felesége túlélte őt, a Főuton lakott saját házában. Schwartz Jakab elnöksége alatt megvette a rákospalotai Kaszinó épületét és azt templommá és iskolává építtette át. Az ő elnöksége alatt lett a hitközség orthodox és választott főrabbit. Fivére **Schwartz Mihály** egyike volt a hitközség legvallásosabb tagjainak. Fia, Schwartz Vilmos nősülése után is Palotán maradt és ott nyitott vaskereskedést. Gyermekeik nem voltak. A hitközség életében mindig tevékeny részt vett, állandó templomjáró volt. Purimkor, Szimchat Torakor a rabbiházban a kedvenc mulattatók közé tartozott. Purimi „bencsolásai" még ma is a fülemben csengenek.

„Rábajszáj, wir wollen benschen,
Wir sind doch Alle anständige jüdische Menschen.
Ihr hat uns eingeladen zu eueren Tisch
Und hat uns nicht gegeben... a stickele Fisch.
Nur gesalzene Hering..."

Másik fia, Schwartz Gábor házasságkötése után Pestre költözött, így élte túl a vészkorszakot. A felszabadulás után családjával alijázott, Bné Brákban a Szneh biztosítótársaság ügynökségét vezette fiával együtt, néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig. Fia családjával ma is ott él. Leánya:

XII. FEJEZET

A RÁKOSPALOTAI ZSIDÓ CSALÁDOK

Honnan jöttek? Hova kerültek? Ez a rész emlékkönyvem utolsó fejezete, mellyel egyrészt emléket kivánok állítani a sok jó, becsületes, úgynevezett „névtelen" zsidónak, férfiaknak, nőknek, családoknak, — másrészt a családok ismertetése által szemléltető képet kivánok nyujtani az előző fejezetekben nagy vonásokban már megrajzolt jellegéről a volt rákospalotai orthodox izraelita hitközségnek. Rá akarok mutatni arra, hogy a rákospalotai orth. izraelita hitközség tagjai honnan és miért kerültek oda, mikor telepedtek le Rákospalotán, mi részük volt a város és hitközség felépítésében és fejlesztésében, hova és miért költöztek el onnan — egyesek még a vészkorszak előtt — kik voltak azok, akik elpusztultak a vészkorszakban és hová kerültek a túlélők és hol élnek ma? Végül, kik azok, akik ma is Rákospalotán élnek még?

Mint már az előbbiekből is láttuk, nagyon kevesen maradtak a régiek utódai közül, ám ez mégsem jelenti azt, hogy Rákospalotán ma már nem élnek zsidók. A főváros vonzereje keletkezésétől mind a mai napig, mint legfőbb tényező érezteti hatását Rákospalota egész lakossága, és köztük a zsidó lakosság körében.

Természetesen e fejezetben sem áll módomban még névszerint sem megemlíteni az összes rákospalotai zsidó családokat, csupán azokat, akiket vagy személyesen ismertem, vagy sikerült felőlük, közvetett uton adatokat beszerezni. A mellékelt térképen mindeddig csak 50—60 zsidó család lakhelyét tudtam emlékezetből megjelölni, de e képből is kitünik, hogy a régi zsidó családok a főutvonalak közelében telepedtek meg, vettek házat és nyitottak üzletet. Később az Ujfaluban letelepedő hivatalnok- és munkáscsaládok, akik nagyrészt a városon kivül dolgoztak és munka után mentek haza, nem igen vettek részt a hitközség életében és adatokat sem állt módomban róluk beszerezni. Szétszórva éltek, nem csoportosultak bizonyos utcákban, úgy, mint az üzlettulajdonosok és önálló kisiparosok (szabó, cipész, pék, bádogos stb.). A családokról készült kimutatás, nem ABC szerint, hanem, amennyire tudomásom van róla — Rákospalotán való megtelepedésük sorrendjében van rendszerezve.

A PALOTAI ZSIDÓ HŐSI HALOTTAK 1914—18

Bokor Miksa
Biedermann Illés
Eckstein József
Erlich Mór
Fürst Gyula
Gonda Lajos
Hartmann Miksa
Kind Izsák
Montág Vilmos
Malcz József
Ney Béla
Pollák Dezső
Róth Árpád
Reich Jenő
Salamon Adolf
Scheinemann Károly
Székely Jenő
Spitzer József
Werner Miklós
Willheim Salamon
Priesner Testvérek

Hitközségi elnökök 1892-től

Schossberger Sámuel
Schwarz Jakab
Herzog József
Dr. Székely Dezső
Feith Gábor
Dr. Mandl Henrik
Gonda Sándor
Molnár Albin
Lichtblau Jenő
Kind Adolf
Steinberger Sándor

Hitközségi alelnökök

Kohn Samu
Lampl Joachim
Müller Ádám
Weisz Mór
Gonda Dániel
Lampl Ignác
Kind Adolf

AZ ISKOLA TANITÓI 1892—1944

Stein Dávid — Stein Dávidné — kézimunkatanitónő
Veit Salamon — Spitzer Mór
Kemény Károly — Liszauer - Lantos Mór
Erdős F-né — kézimunka-tanítónő
Povidló Márton

TALMUD TÓRA „MELAMEDOK"

Goldberger, Ábrahám Jakab, Gutenplan, Altmann Jonás, Porgesz Jenő, Eckstein Ignác, Reichenberg Ernő. — 1945 után Roth.

A CHEVRA KADISA VEZETŐI

Kohn Dániel
Herzog József
Lampel Joachim
Pick Mór
Kohn Sámuel
Fried Sándor
Hahn Rezső
Deitelbaum Náthán
Kind Éliás
Reisz Gábor
Marmorstein Simon
Hoffmann Miksa
Dr. Mandl Henrik
Müller Ádám
Gold Salamon
Schwarz Vilmos
Dr. Eckstein Ignác
Frankl Károly
Veith Salamon
Grünhut Lipót
Benedek Sándor
Fürst Ernő
Weiss Samu
Hutterer Sándor
Eckstein Izidor
Ösztreicher Ödön
Ungár Gyula
Fodor Ernő
Schwarz Jakab
Balázs Adolf
Weisz József

1936 — „Mizrachi" vallásos cionista egyesület és „hachsara"
1934 — „WIZO"
1930—32 — Ujság „Rákospalotai Zsidó Élet"
1931 — Aggokháza, ez 1945 után Szeretetotthon néven müködik

A FŐRABBIK NEVEI

Duschinszky Mihály Z. C. L.	1898—1939
Duschinszky Jenő	1940—1948
Dr. Duschinszky Ármin Z. C. L.	1948—1950
Schück Jenő	1950—1952
Rabbihelyettes: Schönberger M.	1894—

AZ ALAPITÓ TAGOK NEVEI (1898)

Kivonat az 1898 ápr. 24-én tartott rendkivüli közgyülésről, (melynek egyedüli tárgya a rabbi megválasztása volt).

Az ott megjelentek névsora:

Schwartz Jakab elnök
Kohn Samu alelnök
Rusznyák Manó gondnok
Brack Jakab
Eckstein Izidor
Csillag Lajos
Barok Miksa
Schwarcz Mór á)
Schwarcz Mór b)
Gonda Dániel
Goldberg Miksa
Fischer E.
Bogdány Gábor
Hercog ödön
Hercog József
Berényi Gyula
Reich Zsiga
Schwartz A.
Rosenthal J.
Singer Mór
Lőwy Miklós
Kohn Zs.
Zalc J.
Weisz Mór
Roth J.
Klein B.
Vogelhut Á.
Blau J.
Lampl Joachim
Kálmán Jakab
Sonnenschein J.
Fischer Á.
Schwarcz A.
Spitz M.
Feuerstein I.
Reich Samu
Schwartz L.
Kohn Illés
Goldberger Adolf
Diamant Gábor
Weisz József
Kohn Lajos Lázár
Kohn Dániel
Spitzer Mór
Susitzky Miksa
Hevesi László
Dr. Székely Dezső
Hermann Jakab
Kürthy Ignác
Grünhut Bertalan
Moskovits Ármin
Lichtblau Mór
Stein Dávid hitk. jegyző
Reich Zsigmond
Reichman Benjamin
Müller Ádám
Malz Lipót
Eichler Ignác

XI. FEJEZET

STATISZTIKAI ADATOK

1. A ZSIDÓ LAKÓSSÁG LÉLEKSZÁMA

1836	Rákospalotán	2 [1]	zsidó lélek.	Összlakosság:	1363	(1823-ban) [4]
1841	„	10 [2]	„ „	„	1541	(1837-ben)
1857	„	38	„ „	„	2602	
1869	„	82 [3]	„ „	„	2474	(1860)
1870	„	95	„ „	„	3458	
1880	„	123	„ „	„	4105	
1890	„	242	„ „	„	6264	
1900	„	638	„ „	„	11.744	
1910	„	1552	„ „	„	25.147	
1920	„	2158	„ „	„	36.008	
1930	„	2567	„ „			
1941	„	2240	„ „			
1946	„	255	„ „			

2. AZ INTÉZMÉNYEK

1879 — Sírkő a rákospalotai zsidó temetőben
1881 — Önálló anyahitközség Rákospalotán [5]
1890 — Chevra Kadisa
1902 — Az autonóm orthodox izraeli hitközség állami elismerése
1892 — Zsidó elemi iskola
1894 — Uj templom — (Ideiglenes templom 1857-től (?).
1894 — Nőegylet
1894 — „Maskil el dal"
1895 — Kóser mészárszék és baromfi vágoda
1920 — „Talmud Tora". Ujság. Kultúrbizottság. Gyorssegélyző bizottság. Ifjúsági Istentisztelet
1926 — Központi nagy templom
1926 — Rituális fürdő
1926 — Tiferet Bachurim
1920 — Kadima cionista cserkészcsapat
1927 — „Beruria" leányegylet

1-2. Moess Alfréd **Pest Megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája** 1749—7846.
3. Állami népszámlálási adatok
4. **Palota Monográfiája**. Ogyallai Szabó T. és Stranck Á. Rpalota 1927.
5. Lampl Ignác. Rpalotai Zsidó Élet 1931. jan. 3.

ceszt. 11 kóser-hús szék, 6 baromfi vágoda és két kolbászáru üzem működik. **Az orthodox tagozat a kongresszusival egyetértésben működik. A mikvet tatarozták. Sok külföldi veszi igénybe.** A Hanna étterem működik. Orthodox Talmud Tóra és jesiva is van. Az Anna Frank fiú- és leánygimnázium igazgatója dr. Máté Az árvaház elnöke Feith Mihály, boldogult hitközségi elnökünk fia, aki Pestre költözött és ott élt 1976-ban bekövetkezett haláláig. A Rabbiképző Szeminárium igazgatója dr. Scheiber Sándor.

Braun Lajos, a budapesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese, az orthodox tagozat elnökének szavai szerint: **„mi igyekszünk intézményeinket az orthodox tradiciókhoz hiven fenntartani."** Mivel — amint a jelentésből kitünik — minden körzetben egy zsinagóga van (így ez a XV. kerület esetében az ujpesti neológ templom.) A nagy áldozatokkal helyrehozott rákospalotai templom ma városi könyvtár. A mártirok emléktábláját átvitték az ujpesti templom udvarára. Az Uj Élet 1972. július 1-i „Hirek" rovatában Egri László (Rákospalota) sírkőavatásáról július 16-án a rákoskereszturi temetőben van hiradás. Vagyis, a szintén nagy áldozatokkal helyrehozott palotai temetőben már legalább négy-öt éve nem temetnek, hanem a palotaiakat a rákoskereszturi temetőben helyezik örök nyugalomra.

Igy természetes, hogy a közös mártiremlékünnepélyt is Ujpesten rendezték meg 1972. július 2-án. Kovács S. főkántor, Illés Vilmos körzeti elnök, Nadel József és Steinberger Sándor gyujtottak mécsest. Raj Ferenc beszélt. Gáti mondta az Él málé ráchámim imát. A kör bezárult. A rákospalotai orthodox izraelita hitközség 1952-ben. — 50 évvel az ujpesti hitközségből való kiválása után visszatért oda, ahonnan kiindult.

Az Uj Élet 1972. április 1-i számában dr. Benoschofszky Imre főrabbi írja, hogy Pest 1773-ban, vagyis körülbelül 200 évvel ezelőtt még zsidómentes volt. E 200 év alatt gyakran „Judapest"-nek csúfolták, több mint negyedmillió zsidó lakósa miatt. Ma körülbelül 80.000 maradt belőlük Nagy-Budapest tizenhét körzetében és még így is Középeurópa legnagyobb zsidó hitközségének számit. — „Többen jöttek vissza."

hitközség sírkövet állíttatott. Ugyanekkor a Talmud Tóra átmeneti nehézségek miatt szünetel.

Az 1952. augusztus 27-i levélben a budapesti Izraelita Hitközség kéri, hogy „**az elöljáróságunk által megszüntetett rákospalotai körzetünk** jegyzőkönyveit és pecsétjeit, melyek Kind Adolfnál voltak, 24 órán belül ujpesti körzetünknél leadni szíveskedjenek."

Tehát akkor már a hitközség, mint Rákospalota-pestujhelyi körzet is megszűnt és beolvadt az Ujpest-Rákospalota-Pestujhely körzetbe, a budapesti Izraelita Hitközség keretében. Időközben Schück Jenő főrabbi is külföldre távozott, így a budapesti Izraelita Hitközség küldött körzeti rabbit, amint ez az Uj Élet című, a Magyar Izraelitak Lapja 1972. február 15-i „Hirek" rovatából kitűnik. **Brisz Milo.** Január 30-án tartották Rákospalotán Harsányi Gábor és felesége Gábor fiának brisz miloját. A névadó Raj Ferenc rabbi volt. A szertartást Weisz Márton budapesti orthodox főrabbi végezte. Kvater: Weingarten Herman, Illés Vilmos beszélt. — Ugyanott 1972. márciusában. **Jubileumok:** Steinberger Sándor az Ujpest-Rákospalotai körzet elnökhelyettese 75 éves. (Ad mea vöeszrim.)

A hitközség jegyzőkönyveiből kiderül, hogy az aggokháza Szeretetotthon néven müködött és a Nőegylet tagjai törődtek vele.

1972. április 15-én Raj Ferenc, az Ujpest-Rákospalotai körzet mellett a zuglói körzet Bét Áháron templom rabbinátusi tisztséget is megkapta. Ugyanezen évben az ujpesti körzet kultúrtermében 100 embernek Széder-estét rendeztek, Raj Ferenc rabbi és Gáti kántor. Ezen az estén a lap szerint, több fiatal jelent meg (Uj Élet 1972. június 1.) Ez alkalommal Raj Ferenc szónoklatában megemlíti „apai nagybátyám, dr. Friedmann Dénes Ujpest mártirhalált halt főrabbija volt." Tehát itt is érvényesült a régi zsidó szokás, hogy az elhalt főrabbi rokonát igyekeznek megválasztani.

Igy vált a rákospalotai orthodox izraelita hitközség, mint Rákospalota rendezett tanácsu város, a budapesti Izraelita Hitközség 17 körzetének egyikévé. (A tizenötödik, Ujpesttel és Pestujhellyel együtt).

Az Uj Élet 1972. június 1-i számában a budapesti hitközség közgyülésén elhangzottak szerint „ez a hitközség ma Középeurópa legnagyobb hitközsége". Minden körzet legalább egy zsinagógával rendelkezik, külön elnöke, elnöksége, rabbija, elöljárósága és választmánya van, amely szervek útján önmaga valósítja meg, saját területén vallási, kulturális, sőt olykor gemilut cheszed (jótékonyság) feladatait is. **Fontos cél a fiatalok bevonása.** 17 szukát állítottak fel szukkotkor. 30 vagon maceszt hoztak forgalomba Pészachkor, Csehszlovákiának is szállítottak 125 mázsa ma-

Neumann Lajos, Herzog Sándor, Szabados Ferenc, Klein Arnold, Dr. Gosztonyi Oszkárról. „Legyen emlékük áldott".

Az 1950. febr. 20—22-én megtartott Izraelita Országos gyülésen elfogadott, kormányhatóságilag jóváhagyott „Szervezeti Szabályzat" értelmében a Rákospalotai Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség elhatározta a megalakuló Budapesti Izraelita Hitközséghez való csatlakozását és oda való beolvadását. A Pesti Izraelita Hitközség, mint a megalakítandó Budapesti Hitközség legnépesebb része a csatlakozó hitközség elhatározását és az egységes hitközséghez való csatlakozását testvéri szeretettel fogadja. Ez a **„Megállapodás"** 1950. augusztusban lett aláírva. Az aláírók Rákospalotai részről:

Kovács Vilmos, Tisch Jenő,
Fábián Ferenc, Müller Ignác
és Kind Adolf elnök

A pesti részről:
Stöckler Lajos elnök
Dr. Kurzweil I. főtitkár

1950. augusztus 28-án a budapesti hitközség követeli a megszűnt rákospalotai hitközség összes vagyonát, intézményeit, irattárát, pecsétjét. * (Megállapodás 6031/950.) Az 1952. január 27-i választmányi ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Talmud Torát akarnak létesíteni és közli, hogy a budapesti izraelita hitközség Bét Jákov iskolájának növendéke elvállalja a gyermekekkel való foglalkozást havi 300 forintért. A Talmud Tóra fenntartását az ülés megszavazza, a tanácstermet e célra rendelkezésre bocsátja... a szülők havi 50 forint hozzájárulást fizetnek (vagyis körülbelül hat szülő vállalja a tanítónő javadalmazását). Felkérik Hausen Lajosnét, a Talmud Tóra feletti felügyelet elvállalására. Ezen ülésen beszámolnak „a fasiszták által lerombolt temetőnket, annak kerítését és a halottasházat, továbbá a romjaiból a templomot újjáépítettük"... A templomudvaron és a temetőben az auschwitzi hamvak fölé emlékművet állítottak.

Az 1951. nov. 15-i gyűlésen bejelentik, hogy a hitközség házát (Bajcsi Zsilinszky-u. 22.) 35.000 forintért eladták, a vételárat a templomépületben szolgálati lakás építésére, vízvezeték bevezetésére és az emlékmű körüli terület parkirozására fogják felhasználni és a fennmaradó összeget a templomtelek bekerítésére fogják fordítani. Az 1951. szept. 23-i választmányi ülés jegyzőkönyvéből többek között az is kiderül, hogy hét ismeretlen munkaszolgálatost gyilkoltak le a fasiszták Rákospalotán, ezeknek a

* Megállapodás 6031/1950.

X. FEJEZET

A RÁKOSPALOTAI HITKÖZSÉG MEGSZÜNÉSE

Stöckler, a budapesti hitközség és az Országos Iroda elnöke egyesíteni akarta a neológiát az orthodoxiával. Kahanék és Reiner Jenő egyesítették a két országos irodát 1950-ben. Közben Rákospalotát Nagy-Budapesthez csatolták XV. kerület lett. Már a gyűlés előtt, mely az egyesülésről tárgyalt, felkérték a közigazgatásilag Budapesthez csatolt pestkörnyéki hitközségeket, hogy önkéntesen csatlakozzanak a budapesti izraelita hitközséghez. Kind Adolf, a palotai hitközség elnöke kijelentette Kahan Frankléknak, hogy soha önkéntesen nem csatlakoznak. Az Országos Iroda 340 delegátussal gyülést hivott össze, akik közül 300 neológ és 40 orthodox volt. Kind Adolf mint a legfiatalabb delegátus volt jelen a gyülésen. 1950. február 19-én megszervezték a két iroda egyesítését. Miután Rákospalota Nagy-Budapest része lett, a palotai hitközség a budapesti hitközség rákospalotai körzetévé alakult át. Schück Jenő főrabbi vezetése mellett akkor 300 zsidó lélek élt Rákospalotán. Volt már egy kis Bét Jákov ovodájuk és chéder, Talmud Tóra körülbelül 16—18 gyermekkel, az intézmények fenntartásának költségeit a hitközség vállalta magára, mivel az állami iskolákban csak heti két óra hittant engedélyeztek. A budapesti hitközség nem akarta elfogadni az ovoda és a chéder fenntartását, annak ellenére, hogy mint fent már említettük, az anyagiakat a palotaiak vállalták. Kind Adolf ennek folytán lemondott a körzeti elnökségről. 1957-ben elhagyta Magyarországot.

Ugyanez év, 1950. február 19-én, Zájin Ádárkor jelenti be a Chevra Kadisa elnöke, a rákospalotai Chevra Kadisa megszünését, több, mint hatvan évi fennállása után. egyidőben az orthodoxia különállásának megszünésével, nyolcvan év után.

Ez alkalommal megemlékeznek a Rákospalota-i Chevra Kadisa volt vezetőiről: Kohn Dániel, Herzog József, Lampl Joachim, Pick Mór, Kohn Samu, Kind Éliás, Reisz Gábor, Dr. Mandl Henrik, Hoffmann Miksa, Fried Sándor, Hahn Rezső, Deitelbaum Nátán, Gold Salamon, Schwarz Vilmos, Marmorstein Samu, Dr. Eckstein Ignác. Ugyanezen alkalommal, mint minden évben (zájin Adár), megemlékszik az ez évben elhunytakról:

Kozma Károly
Lefkovits Jakab
Lichtblau Jenő
Lukács László
Mechlovits Bernát
Mermelstein Sándor
Molnár Albin
Mincz Rudolf
Müller Ignác
Pintér Zsófia
Reiner Adolf
Schwarz Adolf
Schwarz Ernő
Schwarz Sándor
Schwarz Zoltánné
Sik Jenőné
dr. Simkó Gyuláné
Stein Béla
Stein Dániel
Stern József
Sugár Dezső
Steinberger Sándor
Svéd József
Tisch Jenő
Váradi Ignácné
Várzsegi Imre
Weisz Árminné
Weisz Sándor
Wohl László
Farkas Imre
Veres (Róth) József
Ausch Gyula
Ehrlich Imre
Farber Jenő
Haden Vilmos
Herczog Istvánné
Herczog Oszkár
Hidasi Sándor
Kellner Pál
Pollák Jenő
Vándor Benő
Boros Béla
Braunstein Andor
Felkai Béla
Kardos Miklós
Kovács Bálintné
Neugebauer Ábrahám
Schok Béla
Tasák Gézáné és
Weiszmann Andor

E névsorban 92 adófizető, vagyis családfő szerepel. Igy még ez évben is élt 300 zsidó Rákospalotán. Ezek között volt kb. 20 család a régi, törzsökös családok maradékai. (Ausch, Éliás, Fürst, Kaufmann, Kind, Lichtblau, Müller, Junger, Tisch, Hausen, Molnár Albin), akik minden erejükkel helyre szerették volna állítani a hitközséget és annak intézményeit, úgy, ahogy gyermekkorukban maguk előtt látták. Természetesen a vallásos családok gyermekei jártak elől. Ez volt az a 20—30 család, aki templomba járt. szombat esténként összejött, a hitközség céljaira rendezvényeken pénzt gyüjtött, a templomot, temetőt, rituális fürdőt (mikve) Bét Jákov és Talmud Tóra iskolát fenntartotta, a mártiroknak emlékművet állított a temetőben, majd 1948-ban a templom udvarán.

A többi 70 család nagyobbrészt a felszabadulás után költöztek Rákospalotára a főváros közelsége miatt.

hogy e templomot ismét átadhatjuk szent hivatásának, de sokat fáradoztak a Nőegylet lelkes vezetői is, hogy hittestvéreink áldozatkészségét a nemes cél elérésének szolgálatába állítsák."

Uj kántormetszőt is felvettek Lorber Ármin személyében.

1950. október 16-án Kind Adolfot, a Magyar Izraeliták Országos Irodája a budapesti községkerület előljárójává választották.

1951. február 22-én az Országos Iroda és az országos intézmények számvizsgáló bizottság tagjává választotta.

1949. január 3-án még Lichtblau Jenő az elnök, (akkor egy mizrách örökülés ára a templomban 1000 forint.)

Az 1950-es közgyülésen dr. Duschinsky Ármin alijázása előtt rövid idővel elhatározzák, hogy Schück Jenő főrabbit meghívják próbaszónoklatra, és miután a próbaszónoklat és a beszerzett információk arra engednek következtetni, hogy Schück Jenő főrabbi úrban megtaláljuk azt a férfit, aki képes lesz megoldani a rá váró feladatokat... az elnök indítványára szavazással megválasztják Schück Jenő főrabbit. Az elnök indítványozza, hogy mondjanak köszönetet dr. Duschinsky Árminnak önfeláldozó munkásságáért. Szavai szerint a rabbiválasztással meg akarjuk akadályozni, hogy ez a nagymultú hitközség „chász vösolajm" megszünjön.

A hitközség adófizetőinek névsora az 1951—52. években, (pontos dátum nem ismeretes előttem), Rákospalota és Pestújhely egy névsoron szerepel, lehet, hogy ez már a XV. kerületi körzeti névsor.

Ausch Adolf
Aigner Sándorné
Balog György
Braun Béla
Breuer Zoltánné
Büchler Elek
Buchwald Adolfné
Csillag Ferenc
Deutsch Gábor
Eisler László
Éliás Béla
Éliás Herman
Éliás Lajos
Fábián Ferenc
Dr. Fekete István
Fischer Antal
Fischer Testvérek
Friedmann László
Friedländer Henrik
Fürst Andor
Fürst Ferenc
Gadányi Benő
Garai Árpád
Gáti József
Gellért Gyula
Gerber Sándorné
Dr. Gosztonyi Oszkárné
Hartmann Herman
Hausen Lajosné
Hoffmann László
Junger Ignác
Kaczander József
Kertész Imre
Kelen Sándor
Kind Adolf
Klein Jenőné
Klein László
Klein Tibor
Kovács Simon
Kovács Vilmos
Kovács Tamás
Kozma Ármin

önálló Zsidó Állam megszavazása alkalmából egy diszközgyűlést, melyen főrabbi urunk zsufolt terem előtt méltatta az esemény nagy jelentőségét. A hitközség képviselete 100 sekelt vásárolt, amit a helyi csoport olyanoknak adott, akiknek ezt megvenni nehéz lett volna. A Szent Mihály-uti hitközségi házat visszakaptuk, az, ismét kántorlakás és hitközségi iroda lett. Schächter Dávid kántor-metsző elment, de van más pályázó. Főrabbi urunk Duschinsky Jenő szabadságra külföldre utazott, helyettesítésével a pestujhelyi orthodox hitközség főrabbiját, Duschinsky Ármint biztuk meg... Meg kell emlékeznünk a főünnepi imádkozás szép sikeréről... Többizben, mikor arra panasz érkezett hittestvéreinktől, eljártunk a városi lakáshivatalnál sérelmeik elintézésére, többször sikerrel...

A temetőépítkezések befejeződtek, de még nincs kerités. Bár már több mint egy esztendeje ujjáalakult a Szent Egylet, de ezen a téren nem történt semmi. Nincs még felfektetve mázkir-könyv sem...

A Nőegylet legutóbbi két rendezvénye eredményét, 4900 forintot a Haganának juttatott.

1948. szeptember 20-án már értesíti az elöljáróság a hitközség tagjait, hogy a főünnepi istentiszteleteket már az ujjáépített templomban tartják.

Részletek a templomavatási beszédből

Kind Adolf az elöljáróság nevében: „Zsidó testvéreink, most, hogy másodizben adjuk át a templomot rendeltetésének, vissza kell emlékeznem az első avatásra, az eredetire, mikor mint korista, testvéreimmel és barátaimmal együtt azt az impozáns menetet, mely a régi templomból idehozta szent Tóratekercseinket. És mikor rákezdtük a „Szöu söárim" gyönyörű dallamára, mindenre gondoltam, csak arra nem, ami itt bekövetkezett... És ha végigtekintek a padsorokon, hiába keresem az ismerős arcokat... Szüleimet, testvéreimet és mindazokat, akikkel együtt imádkoztam ebben a templomban minden nap... Mártirjaink iránt érzett kegyelet az, mely bennünket arra inspirál, hogy e romokbadöntött és kifosztott templomot ujjáépítsük. Hiszen az ő áldozatos munkájuk teremtette azt huszonkét éve és úgy érezzük, kegyeletsértő lenne azt romokban hagyni. De meggyőződésem, hogy a méltó kegyelet az lenne, ha mi is mindnyájan, mint ők, idejárnánk imádkozni... Legyen a templom ujból egy igazi bét hákneszet, a zsidók gyülekezőháza... Kötelességemnek érzem e helyről azok nevében, akik naponta imádkoznak e templomban hálás köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik e munkában időt és fáradságot nem kiméltek, sokszor napokat áldozva dolgoztak. Nagyrészt Kelen Sándor, Lichtblau Jenő és Müller Ignác hittestvéreink munkájának eredménye az,

szombati főrabbi, dr. Duschinsky Ármin vette át az ő tisztségét és tartott előadást a heti szidráról. Mikor ők is alijáztak, 1950. tavaszán, a rabbiné adott halvacsorát, ezen már körülbelül harmincan vettek részt. A távozó főrabbi buzdította őket, hogy a hitközségi életet tartsák fenn, ügyeljenek a mikvéra és a Talmud Tórára. Dr. Duschinsky Ármin még öccse főrabbi müködése alatt is ellátta a rabbiteendők nagyrészét, mivel ő, mint már említettem, az országos ügyekkel volt állandóan elfoglalva.

Az első hitközségi elnök, mint már említettem, Lichtblau Jenő volt, 1949-ben még az ő aláírása szerepel a hivatalos iratokon. Utána Kind Adolf, majd Steinberger Sándor lett az elnök. És tudomásom szerint ő az elnök a mai napig is.

A rabbiház, nem hivatalosan, az Erec Jiszráelbe indulók átmeneti lakásául szolgált. Utolsó lakóik Mechlovits és Schwartz volt. A hitközség, mint különálló intézmény 1951-ig állt fenn. A budapesti Izráelita Hitközség 1951. március 21. levele szerint „Kind Adolf úrnak, Rákospalota. Elöljáróságunk f. év március 8-án tartott ülésében és a körzeti szabályzat 6. §-a értelmében igen tisztelet képviselőtestületi tagtársunkat a rákospalotai körzet elnökévé választotta. Aláírás Stöckler Lajos elnök, Dr. Kurzweil főtitkár, dr. Vass Lipót szertartásügyi elöljáró.

1948. június 28-i körlevél szerint **a templomot már annyira rendbehozták, hogy az istentiszteleteket már ott tartják.** Kérik a hittestvéreket, hogy vásároljanak örök üléseket, amit méltányos áron részletre is fizethetnek és ezzel segítsék elő a teljes berendezést. Az 1948-as évi jelentésből kitűnik, hogy a templom restaurálására a központi irodától 15.000 forintot kaptak. A város igérete ellenére nem adott, mert a Tervhivatal kiküldöttje töröltette ezt a város költségvetéséből azzal, hogy forduljanak a Tervhivatalhoz, majd ők fognak adni. A Joint sem járult hozzá, pedig más hitközségeknél ezt megtette. Ennek oka, hogy a helybeli Joint megbizott nem „jó érzésü zsidó ember." A Nőegylet sokat segített, jól sikerült rendezvényei jövedelmét azonkivül kegyszereket, frigyszekrényt, függönyt és chupa-állványt és takarót ajándékoztak a templomnak.

„A templomban kivánjuk felállítani mártirjaink emlékművét egyrészt, hogy biztosítsuk sértetlenségét... úgy az örökülésekre, mint az emlékműre kevés felajánlás történt." Felkérik a hittestvéreket, csináljanak propagandát azok körében, akik innen elköltöztek, de hozzátartozóikat innen hurcolták el. Ez is mutatja, hogy a visszatérők nagyrésze nem maradt Palotán a már említett okok miatt. A jelentés további része is élénk fényt vet a hitközség életére és az általános helyzetre. „Ezidén, a tavaly szép sikert elért kultúrestünket nem tartottuk meg, ami főként az állandó válságoknak tulajdonítható. Tartottunk azonban 1947 december 6-án, az

Résztvett a zsidó világkongresszus pesti, magyar tagozatának munkájában az 1946-ban kiadott **Counter Remnont** az összes megmaradt magyar zsidók névsorának összeállításában. Legfontosabb munkája az **Aguna-kérdésben** kifejtett tevékenysége. Sok egyedül maradt asszonynak sikerült kikutatni, hogy férjét ki és hol látta elpusztulni és így segített életük ujrakezdésében. Ugyanígy szülők és házastársak örökösödési ügyeiben, viszályaiban segítet békés megegyezésre jutni.

Hasonlóképen Kind Adolf, mint hitközségi alelnök az Országos Iroda tagja is volt. Mint ilyen az 1950. február 20-án megtartott Izráelita Országos gyűlés tagja, azonkivül a Magyar Izraelita Országos Iroda 1957. III. 13-i levele szerint „Kisjármű, szombattartó Szövetkezetet" alapított és mint ennek elnöke müködött Budapest, Visegrádi-utca 40. szám alatt. A levél szerint Schück Jenő aláirásával „sokszáz orthodox zsidó családapa köszöni önnek, hogy a szombat megtartásával nyujthatott családjának tisztes ellátást."

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség 1957. január 31-i levele szerint „élénk emlékezetünkben él a közelmúlt, midőn hitközségünk tagjainak széles rétege az akkori államosítás és iparmegvonások folytán kereseti lehetőségek nélkül maradt. Súlyosbította tagjainak helyzetét, hogy mint szigoruan szombattartók az akkori viszonyok közt elhelyezkedni nem tudtak és ipari szaktudás nélkül elhelyezkedésük lehetetlennek látszott. Ön is egyike volt azoknak... kik időt és fáradságot nem kimélve... **sikerült megalakítani az első önálló, szombattartó szövetkezetet.** A tizenötös létszámmal indult kis szövetkezetet rövid idő alatt odáig fejlesztette, hogy létszáma száznál nagyobb lett. Ezek közt elhelyezkedési lehetőséget nyújtott oly tagok számára is, kik elesettségüknél fogva egyébként munkára alkalmatlanok voltak. (Kornitzer Mózes alelnök és dr. Sebestyén főtitkár aláirásai.)

Ugyanez időben Gosztonyi Pál dr., az Országos Rendőrfőkapitányságon töltött be magas állást.

A hitközségi élet, a tizedére csappant létszám, a már említett különböző világnézetek ellenére mégis nagyon bensőséges, mondhatni családias volt, ha nem is ölelte fel az összes tagokat. Az első purimkor sógornőm, dr. Duschinskyné sz. Stein Betty elbeszélése szerint, Kind Adolf meghívta a visszatérteket, körülbelül tíz-tizenkét család megmaradt tagjait és mindenki kapott egy kindlit. Ez nagy dolog volt. Egy év után már húsz-huszonöt család megmaradottjai jöttek minden szombaton imádkozáshoz, minden szombaton este Melave de malke-t rendeztek a templom tanácstermében és minden héten más volt a háziasszony. 1948-ig Duschinszky Jenő főrabbi, majd Amerikába való utazása után bátyám, a volt nagy-

„**Rákospalota.** A Rákospalotai Izr. Hitközség Kultúrbizottsága augusztus 19-én tartotta „Palesztina-est" rendezvényét, melyre előadóul forint. „Ha nem állna módjában, hogy megfelelő összeggel hozzájáruljon, meghívta Schwartz Jakab delegátusunkat, aki „Megnyilnak a kapuk" című előadásában főként az alija problémájával foglalkozik... Itt is bemutatták a Keren Hajeszod hangosfilmjeit. **Rákospalota zsidósága az előadást követő első napokban már önkéntes adózóvá vált.** A Keren Hajeszod helyi bizottsága Lichtblau Jenő hitközségi elnök vezetésével fog megalakulni. Akciónk során nagy segítségünkre volt Balog Györgyné és Friedländer Henrikné. Az előadás rendezése körül Kind Adolf végzett szép munkát. Ő mondta a bevezető szavakat is." A cionista munka főleg az átutazóknak nyujtott segítség, az Alapok támogatása és az alijára való készülődésből állt.

A Jewish Agency 1949. február 7-i levele a hitközséghez kéri a rákospalotai alijára jelentkezők kérvényén a hitközség igazolását arról, hogy a hitközség tagjai és hogy az izraelita hitfelekezet kötelékébe tartoznak. Az igazolást meg is küldik 1949. III. 14-i kelettel, Lichtblau Jenő elnök aláírásával. Az alijázni kivánók névsorán szerepel dr. Schwartz László, Meisel Artur, Kind Adolf, Junger Ignác, Gyémánt Imre.

1951. május 10-én már Kind Adolf elnök kiván a budapesti izraelita követségnek minden jót a Harmadik Függetlenségi Nap alkalmából. Ezen a levélen már a budapesti Izraelita Hitközség XV. kerület „Rákospalota-Pestujhelyi körzete" bélyegzője szerepel, vagyis ekkor már a rákospalotai orthodox izraelita hitközség megszűnt: 1) mint önálló, 2) mint orthodox hitközség létezni és az egységes Budapesti Izraelita Hitközség XV. kerületi körzetévé vált. Ez nem volt egyedülálló jelenség, mert Rákospalota, mint város is beolvadt Nagy Budapestbe és annak XV. kerületévé vált. Ugyanakkor a budapesti orthodox izraelita hitközség is megszűnt önállóvá lenni és a budapesti izraelita hitközség orthodox tagozatává vált. Igy a követség is, válaszlevelét Kind Adolf körzeti elnök úrnak, Rákospalota, címezi.

A főváros közelségének hatása, mint régebben, most is megmutatkozik abban a tényben, hogy a rákospalotai hitközség vezetői és aktiv tagjai országos viszonylatban is szerepet játszanak. Igy a fiatal főrabbi, Duschinsky Jenő Borból való visszatérése után, hitközsége vezetésén kivül a magyar honvédelmi minisztérium izraelita tábori lelkészet igazgatója, katonai főrabbi lett, alezredesi rangban dr. Hevesi Ferenc budapesti neológ főrabbi mellett, mint az orthodoxia képviselője. 1946-ban az első negyven ember közt megkapta a Magyar Köztársasági Érdem Rend keresztjét.

munkájukkal e városnak megbecsülést szereztek és — nem utoljára, voltak a 3000 között — **régi munkásmozgalmiak,** akik a ténykedésükért börtönt szenvedtek, méltán megérdemelnék, hogy **emléküket utcanév hirdesse.**"

Mint e néhány mondatból is kitűnik, hogy nemcsak családjuk hozzátartozóik hiányoztak a körülbelül 300 visszatérőnek, akiket az első évben nap-nap után vártak a vasútállomásnál. A néhány visszatérőt igyekeztek mindennel ellátni és főképp kikérdezték őket, hogy kikről tudnak? A környezet, a szomszédok részéről is nagyon kevés megértésre, együttérzésre, segítőkészségre találtak a visszatérők. Ezért, mint a beszéd további részéből is kitűnik, azok, akikben van pozitív zsidó érzés, akár vallásos, akár cionista értelemben, de **mint zsidók** kívánják életüket folytatni, azok befelé, egymásfelé fordulnak ujjáépítik a hitközséget és intézményeit és nagyrészük Erec Jiszráel felé készülődik. Másrészt a teljesen asszimilánsak a Kommunista Pártban keresnek érvényesülést és igyekeznek zsidóságukat elfelejteni és elfeledtetni. Ez az oka, hogy a beszéd annyira kihangsúlyozza az egység fontosságát. „Keressük mindazokat a lehetőségeket, amelyek bennünket egységessé tesznek és küszöböljük ki azt, ami elválaszt... Hitközségünk vezetősége mindent elkövet, hogy templomunkat már az őszi ünnepekre teljesen ujjáépítse... Járjanak templomba, hogy mindennap legyen minján, hogy mindennap kadist mondhassunk, mert mártirjaink közül mindennapra eshet valakinek Jahrzeitja... Ma is elsősorban önmagunkra kell támaszkodni, nem lehet sok semmi áldozat a zsidó egység létrehozására. Kötelességünk, hogy azokkal szemben, kik ezt megbontják, a legszigorubban fellépjünk, mert sajnos, ilyenek is vannak. Végtelenül nagy felelősséget vállal, aki a szörnyű pusztulásból megmaradt kisszámú zsidók egységét bárhol is megbontja. Mert történelmi időket élünk, mikor népünk legjobbjai a világtörténelem leghősibb szabadságharcát vívják a 2000 év után megvalósult nagy álomnak, a Harmadik Zsidó Államnak, Izráelnek a megvédéséért folyó szent küzdelemben, melyet nekünk is támogatnunk kell." *

A cionista munka is ujra megindult. Gosztonyiék házában Gosztonyi Vera és Kopfstein Imre vezetésével a nem vallásos réteg, a „Dror Habonim" keretében. Jómagam 1945-től — 1948-ig, alijázásomig a „Nöséi Mizráchi" országos titkárnőjeként müködtem. Junger Ignác Bét Jákov iskolát és ovodát szervezett. A Keren Hajeszod „Épül az ország" című kiadványában 1948. szeptember 10-én a következő hír jelent meg Rákospalotáról:

---

* Kind A. beszéde 1948 VI. 30.

akkor is kérjük az ivet kitöltve leadni, mert számítunk rá, hogy tehetősebb hittestvéreink nagyobb hozzájárulása lehetővé teszi minden mártirunk nevének megörökítését. Ha olyan rákospalotai mártirokról tudnak adatokat, akiknek rokonai nem maradtak... úgy kérjük azt a túloldalon feljegyezni."

Ugy látszik, sok ilyen volt, de nem sokan tudnak róluk adatokat.*

Erre az emlékműre mindenesetre nagy szükség volt, nagyon fontos volt a nevek megörökítése az emléktáblán, mégha nem is teljes a névsor. Mint az emléknapokon elhangzott gyászbeszédekből kitünik, a környezet már akkor sem emlékezett szivesen az elmúlt szörnyűségekre, a legegyszerübb volt felejteni, vagy egyszerüen nem hinni, eltagadni mindent. Emlékszem egy plakát szövegére a kifosztott, kibombázott pesti kirakatok egyikében: „Szegény zsidó polgár, ne gondolj a múltra, megmaradt portékád teregesd a pultra." Ez volt a környezet vágyálma. Már az első gyászünnepségre, melyre meghívták az összes felekezetek papjait, mindegyik udvariasan kimentette magát. 1946. június 27-én Benkő református főesperes, aki sok zsidónak segített, mint már írtam, — betegágyából küldi vigaszul „Jeremiás Siralmai 3." A baptista gyülekezet azt válaszolja, hogy „Előre meghírdetett konferenciánk és Istentisztelet miatt felszólalni nem tudunk. A katolikus plébánia is kimenti magát. Kind Adolf 1948. június 30-i gyászbeszéde szerint 3000 zsidót vittek el Rákospalotáról.

A visszatértekkel való bánásmód ugyanezen beszéd szerint „fájdalmas, hogy legyilkolt testvéreink után még megmaradt, úgynevezett „elhagyott javak" — bár ezt már törvény írja elő — még mindig nem szolgálják támasz nélkül maradt öregeink és árvánmaradt gyermekeink megsegítését. Sérelmes, hogy ha ezekből az ingoságokból a mindenéből kifosztott hazatérő valamit kapott, azért még ma is használati dijat fizet... hogy az egész családból egyedül megmaradt húsz éves leányt elpusztított szüleitől örökölt házának egy szobájából kilakoltatnak, azért, mert a téli hónapokban rokonaihoz megy, mert nem keresi meg a fütésrevalót és ezzel megfosztják őt férjhezmenési lehetőségének fontos alapjától."

Nemcsak az anyagiakban volt így a helyzet, a beszéd további részéből kitűnik, hogy **„felejteni" akarnak.** „Ugy vélem, tartozik a város annyi **erkölcsi elégtétellel** is a 3000 elhurcolt, becsületes polgára emlékének, hogy ezen a napon, mikor elhurcolták őket... **legalább a város középületein gyászlobogó lengjen.** És mert voltak a 3000 között orvosok, kik a város közegészségéért sokat tettek, kisiparosok és kiskereskedők, kik

---

* Meisel Artur közlése szerint, az ő házukból, mint gettóházból deportáltak közül a Brecher házaspár, Fuchs Hermann, Auschwitzban pusztult el.

utca 8 szám alatti régi templom, majd iskolaépület árából. A templomot teljesen kirabolták, még a padlóköveket is elhordták.

Miután a hazatérők egy év lefolyása alatt teljesen tisztában voltak a szomorú valósággal, hogy nincs tovább kire várni, „Macévá”-t, emlékkövet kivántak emelni az elpusztítottak tiszteletére. Legelőször az Aggokháza falába illesztettek emléktáblát. Később, 1948-ban Kind Adolf Auschwitzban járt és saját szavai szerint „...felkerestük a helyeket, ahová a mi drágáink hamvai kerülhettek és mindenütt felszedtünk azokból, hogy hazahozzuk azokat...” Igy egyesültek hamvaik őseink poraival, akik itt, ebben a temetőben nyugszanak.” A hamvakat a palotai temetőben elhantolták és sírkövet állítottak föléje Kind Adolf tervei alapján. A sírkő felirata:

Auschwitzi hamvak

A restaurált templom udvarán mártir emlékművet állítottak fel az elpusztítottak névsorával és itt tartották meg minden évben a gyászünnepséget az elpusztult szülők, gyermekek, házastársak, testvérek emlékére.

A mártirok névsora nem teljes, számszerint a felénél is kevesebb. Ennek oka, hogy még akik fel is vannak jegyezve, a feljegyző ismerősök nem emlékeztek a gyermekek nevére és számára. Sok esetben egész családok pusztultak el, akik nem vettek aktiv részt a hitközség életében, sokan annyira „asszimilálódtak”, sőt ki is tértek, hogy így mentsék magukat. Ezeket a Palotára visszatért, megmaradt zsidók nem is ismerték és nem volt senki, aki nevüket az emléktáblára feljegyeztette volna. De még ebből a hiányos névsorból is kiderül, hogy a több, mint ezer lélek közül 630 nő és kisgyermek volt. A gyermekek neve mellett a kicsinyitő jelzi, hogy kisgyermekekről van szó. Ha ehhez hozzászámítjuk még, hogy a kb. 370 férfinek csak a fele lehetett iősebb, 50—60 év körüli, úgy az ezer személy között nem volt több, mint 180 fiatal férfi. Igy a megmaradottak nagy része nőtlen, vagy özvegyen maradt férfi volt. Saját személyes ismerőseim és jóbarátaim közül nem szerepel a névsorban Gewürtz Ezráné négy gyermekével * és Blechner Jenőné 3 gyermekével. Ezeket és még még néhány tudomásomra jutott nevet beiktattam a mártirok névsorába.

A mártir emlékművet a templomudvaron állították fel, kérdőiveket küldtek a megmaradottaknak, hogy írják be elpusztult rokonaik neveit és adatait. Az iven feltüntették, hogy egy-egy név megörökítésének ára 80

---

* Sórné Gewürtz Heila közlése szerint, édesanyja Gewürzt Ezráné sz. Hirschler teréz, elpusztult testvérei: Sándor, Edith, Alice, Rita.

IX. FEJEZET

A HITKÖZSÉG UJJÁÉPITÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN

A templom, a rabbilakás, az iskola kifosztva és bombatalálatoktól részben megsérülve, de fennáll. Lakói, látogatói azonban még csak szórványosan merészkednek elő a rejtekhelyeikről, a budapesti gettóból, nemzetközi védett házakból, munkaszolgálatból és megpróbálják visszaszerezeni otthonaikat, ingóságaiknak legalább egy kis részét megtalálni és a hitközségi közösségi életet ujból feltámasztani.

A Bethlen-utcai Aggokháza aránylag sértetlen maradt, ugyszintén Reich Rudolf Bocskay-utca 10-es számú háza is. Itt alakult meg a felszabadulás után először a **„Zsidó Bizottság", a Joint** és itt alakult meg ujból a hitközség. A Zsidó Bizottságban Lichtblau Jenő, Müller Albin, Klein Tibor és Friedmann Imre vettek részt. Főfeladatuk az volt, hogy a zsidókat igazolásokkal lássák el. A megmenekült és már január 10. után Rákospalotára visszatérő zsidók ugyanis azok voltak, akik hamis papírokkal bujkáltak, így e személyeket igazolni kellett, hogy zsidók és az üldözések miatt bujkáltak hamis személyi papírokkal.

A Joint a mindenükből kifosztott hazatérőket anyagilag támogatta. Reich Rudolf házában alakult meg ujra a **Hitközség is** Müller Albin majd Lichtblau Jenő elnökletével. Főtevékenysége az elrabolt, elhurcolt javak visszaszerzése, lakás a visszatérők számára (konyha a visszatérőknek). Állandó inspekció a vasútállomáson a hazatérőket várva. Körülbelül 300—350 ember tért vissza az elhurcolt (hajdani) 3000-ből.

Kindék házában Pészáchkor megkezdődött a mindennapi minján, amit hónapokon keresztül Kind Benő házában folytattak. Helyrehozták az egykori Aggokházát és gyermekotthont létesítettek benne és egyben a Joint és a hitközség székháza is lett. Ide vitték át a minjánt Kindék házából. Pészachra megérkezett Borból Románián keresztül a fiatal főrabbi Duschinsky Jenő egy vonatszerelvény macesszal a megmaradt zsidóság nagy örömére. Ez volt az első szállítmány, mely orosz fegyveres kiserettel érkezett Pestre. A szétbombázott temetőt helyrehozták, Kind Adolf vette át a Chevra Kadisa elnökségét, melyet, mint apai örökséget szívügyének tekintett. Kijavították a megrongált keritést és a halottasházat. Ezután hozzáfogtak a templom restaurálásához. Az eladott Ráday-

Wertheimer Elza
Wertheimer Aranka
Wertheimer Lajos
Wilhelm Sándorné
Wilhelm Erzsébet
Wilhelm Margit
Wilhelm Irén
Wohl Ferenc
Wohl Sándor
Wohl Zsuzsánna
Vince Samu
Vince Samuné sz. Grünhut Ilona
Vince István
Özv. Weisz Mórné
Weinberger Jenő
Weinreb Ignácné
Weinstein Gyula és neje
Weisz Béla
Weltner Mórné
Weisz Ignácné
Weisz Tódor
Özv. Weisz Józsefné
Weisz Kató

Weisz Lajosné sz. Löbl Irén
Weisz Anikó
Weisz Menyhért és neje
Weisz Aliz
Weisz Miksa
Weisz Miksáné sz. Herczog Ilona
Weisz Géza
Weisz Henrik
Özv. Weisz Mórné
Weisz Gizi
Weisz Salamon és családja
Weisz Vilmos és neje
Weisz Zsuzsi
Varga (Weisz) Béla
Weisz Vilmos II. (más család)
Weisz Vilmosné
Weisz Miksa
Weisz Rózsi
Wein Miksa és családja
Weisz Szerén
Zimler Gézáné sz. Löwinger Ilona
Zimm Sanyi

Schwartzbart Zoltán
Szalai Samu és családja
Szalánczi Hugóné sz. Eckstein Margit
Szabó Lászlóné sz. Rautmann Anna
Szénási Györgyné sz. Klein Bella
Szénási Pál
Szénási Éva
Hahn Oszkárné sz. Schlesinger Frida
Hahn Ivánka
Hahn Évike
Spitzer Sándorné sz. Balog Sarolta
Spitzer Ibolya
Spitzer Edit
Ifj. Szaller Kálmánné
sz. Klinger Magda
Süss Béláné és fia
Dr. Zwillinger Ármánd
Sonnenwirth Bernát
Sonnenwirth Katalin
Exelwirth Oszkárné sz. Stern Juliska
Exelwirt Zsuzsika
Exelwirt Anikó
Goldner Ferencné sz. Stern Rózsi
Goldner Gizike
Sugár Emil és neje
sz. Hirschler Natália
Sugár Dezsőné sz. London Anna
Sugár Elemér
Sugár Zoltán és neje
sz. Schmidt Katalin
Özv. Schick Sámsonné
Schick Adolf és neje
Schwarz Ármin és családja
Schwartz Ignácné
Szántó Miksa
Szántó Miksáné
Szántó Ernő
Szántó Béláné és öt gyermeke
Tchimino Pinchesz és családja
Tannenbaum Hugó
Tannenbaum Hugóné
Tusák Sámuelné sz. Ehrenfeld Józsa
Unterberger Ignácné sz. Schwartz Sári
Ungár Miklósné
Ungár Éva
Vadász István
Vadász Istvánné
Vadász Judit
Váradi Ignác
Váradi Julia
Özv. Váradi Pálné
Váradi József
Váradi Rózsa
Váradi Mihály
Veit Salamon és neje
Veit Miklós
Dr. Szigmeth Gyuláné
Szigmeth Vera
Özv. Velencei Izsákné
Vértes Ferenc
Vértes Sándor
Vértes Sándorné
Vértes Zsuzsánna
Pogány Márton
Pogány Mártonné sz. Weisz Berta
Pogány Pisti
Büchler Elekné sz. Weisz Ilus
Büchler Lacika
Feier Lipótné sz. Weisz Margit
Feier Zsuzsika
Özv. Weiszmann Márkusné
Wagner Salamon és neje
Weiszmann László
Weiszmann Lászlóné
Wertheimer Rezső
Wertheimer Rezsőné
sz. Herzfelder Róza
Wertheimer Ernő
Wertheimer Imre
Wertheimer Imréné sz. Müncz Erzsébet

Rosenfeld Sámuelné sz. Engel Róza
Rosenzweig Jakab
Rosenzweig Dávid
Grosz Dezső
Rusz Jenő
Rusz Jenőné
Rusz Vera
Rusz Róbert
Rusz Árpád
Rusz Árpádné
Rusz Tibor
Rusz Klára
Dr. Rübner Jenő
Dr. Rübner Jenőné sz. Miklós Katalin
Özv. Reich Rudolfné
Reich Vilmos
Reich Vilmosné sz. Rosenberger Janka
Reich Lajos
Reich Gizella
Reichenberg Ernő és családja
Reisz Gábor
Reisz Gáborné sz. Schwarz Kató
Róna Lajos
Roth Dávid
Roth Simon és családja
Salamon Béla
Salamon Béláné
Salamon Vilma
Dr. Sándor Leó és neje
Sándor Mátyás
Sándor Pál
Sándor Györgyné sz. Deutsch Boriska
Sebők Samu és neje
Silber Mór és neje sz. Kugler Lenke
Solti Herman és neje
Spitz Ignác
Spitz Ignácné
Steiner Ignác és neje
Steiner Jenő
Özv. Steiner Lajosné
Steinberger Sándorné
sz. Weinreb Berta
Stern Imre és családja
Stern József
Stern Józsefné
Salter Rudolf
Schick Jenőné sz. Heller Margit
Schick Georgina
Özv. Schick Gyuláné sz. Braun Zelma
Schnürmacher Ferenc és neje
Krecs Sándor és neje
sz. Schnürmacher Eszter
Krecs Miklós
Krecs Ágnes
Schön Károly és neje
Schönfeld Adolf
Schönfeld Gyula
Teichner Gézáné sz. Schönfeld Katalin
Teichner Lajoska
Teichner Juditka
Salamon Manó
Salamon Manóné sz. Berger S.
Salamon György
Szilasi Miksa
Sándor Mátyás
Sándor Lajos
Schönfeld Adolfné sz. Kálmán Johanna
Schönfeld Margit
Schönfeld Sándor
Dr. Schönfeld Béla
Dr. Schönfeld Béláné
sz. Letitia Servadis
Schwarz Adolfné
Schwarz Mihály
Schwarz Lajos
Schwarz Zsuzsanna
Scheer Lajosné sz. Pollák Rózsa
Scheer Zolika
Schwartz Ferenc és neje
Schwartzbart Dezső és családja

Dr. Mandl Henrik és neje
sz. Dach Aranka
Deutsch Sándor és családja, felesége
Mandl Irén és gyermekei Zsiga,
Karcsi és Éva
Mandl Etel
Márkus Ernő
Márkus Aranka
Márkus Ági
Molnár Samu
Molnár Samuné
Molnár Ottó
Müller Izidor
Müller Izidorné
Müller Zsuzsi
Müller Ignácné sz. Weiszberg Gréte
Müller Péter
Molnár Albinné sz. Spitzer Ida
Molnár Gyuri
Spitzer Miksáné
Miklós Aladárné
Miklós Anna
Montag Simon
Montag Simonné sz. Wertheimer Jolán
Müller József
Müller Józsefné sz. Polacsek Vilma
Müller Marika
Özv. dr. Polacsek Miklósné
Neu Mór és családja
Neumann Herman
Neumann Hermanné
Neumann Miklós
Neumann Károly
Neumann Pál
Neuspiel Ernőné sz. Grünhut Katalin
Neuspiel Annus
Német Ede és neje
Kopfstein Pálné sz. Német Márta
Kopfstein Judit
Ney György

Ösztreicher Ödön
Ösztreicher Ödönné
Polacsek Henrik és neje
Polacsekék öt gyermeke,
négy unokája és veje
Pollák Imréné sz. Grünwald Herminka
Pollák Pál
Willdinger Lajosné sz. Pollák Olga
Pollák István
Povidló Márton és neje sz. Fuchs
és egy kislányuk
Raps Jakab
Raps Jakabné
Raps Márk
Raps Dezső
Raps Gyula
Rácz Ede, Rácz Ernő és neje
Reich Aladár és neje
Reich Ignác
Reich Ignácné sz. Schönberger Stefánia
Reich Manó és neje
Reich Miklós és neje
Reich Oszkárné
Reich Oszkár
Roth Ignác és neje
Roth Ella
Roth Zoltán
Roth Lili
Roth Ilonka
Özv. Mannheim Sándorné
sz. Roth Gizella
Reich György
Richter család
Roth Sándorné sz. Grosz Gizella
Berkovics Sándor
Berkovics Sándorné sz. Roth Olga
Berkovics Péter és Pál
Roóz Herman
Rosenberg László és családja
Rosenfeld Sámuel

Brüll Andorné sz. Kluger Róza
Knöpfler Márton és neje
sz. Fischer Livia
Kohn Árminné sz. Boczán Kató
Redlich Ewald
Redlich Ewaldné sz. Boczán Szerén
Braun Zsigmondné sz. Boczán Lucy
Kohn Jenő és neje
Krémer Zoltán
Kupfer Ármin és családja
Kürti Richárd és neje
sz. Herschkovits Lili
Kürti Nóra
Kohn József
Kohn Laci
Kohn Baba
Komlós Nándor
Komlós György
Kovács Simonné sz. Kohn Szerén
Kovács Ági
Kovács Izidorné
König Henrik
König Henrikné
König Gyurika
Kovács Béla és neje
Köves Péter
Link Vilmos
Link Vilmosné
Link Sándor
Link Lajos
Link Gusztáv
Löbl Jakab és neje
Löwy Adolf
Löwy Samu
Löwy Mór
Löwy Mórné
Löwy Editke
Löwy Ede és neje
Löwy György
Löwy Izsó és neje
Löwy Márta
Lukács Ármin
Lukács Árminné sz. Klein Etel
Lukács Imre
Lehrmann Miksáné
Lusztig Vilmos és családja
Lakatos Béla, Lakatos Béláné
sz. Schönberger Ilona
Lakatos Anna
Lampel Ignác és neje
Dr. Lampel László
Dr. Lampel Lászlóné sz. Schwartz Éva
Özv. Langfelder Vilmosné
Langfelder Lili
Langfelder Sándor
Lang Ottó
Lang Salamon és családja
Lang László
Lang Jenő és neje
Özv. Lichtblau Mórné
Szántó Lászlóné sz. Lichtblau Ilonka
Dr. Láng Sándor
Dr. Láng Sándorné sz. Lichtblau Frida
Láng Ági
Láng András
Fleischer Andorné sz. Lichtblau Rózsa
Fleischer Zsuzsi
Dr. Ländler Imréné sz. Lichtblau Etel
Dr. Lovas (Lichtblau) Sándor
Mayer Gyula
Blüh Györgyné sz. Mayer Ilonka
Mechlovits Bernátné
Mechlovits Lajos
Mechlovits Frida
Mechlovits Edit
Mechlovits Emil
Mermelstein József és neje sz. Katz Szeréna, továbbá gyermekeik, vejük és unokáik

Hirsch Ferenc és neje
Hoffmann Albert
Hoffmann Albertné
Hoffmann Dávidné
Hoffmann Klára
Rosenberger Józsefné
sz. Hoffmann Olga
Hausen Lajos
Hoffmann Miksa és neje
Hoffmann Pál, gyermekei,
vői és unokái
Hoffmann Pálné
Hoffmann Évike
Horn Vilmos
Horn Vilmosné
Horn Imre, Klauber Ferencné
sz. Horn Anna
Klauber Frigyes
Hönig Sándor és neje
Hutterer Sándor
Hutterer Sándorné sz. Bergmann Ilona
Hutterer Emil
Hutterer Béla
Özv. Jokel Zoltánné
Jokel Magda
Jokel Zsuzsanna
Jokel Éva
Kafka Sámuel
Kafka Sámuelné sz. Sipos Margit
Kahan B. Manó és neje
Kardos Istvánné sz. Hoffner Irén
Kardos Bandika
Karvaly Sándor és családja
Kaufmann Henrik, neje és leányuk
Kellner Pálné
Kellner Veronika
Kellner Imre
Klein Jenő
Kertész Géza
Kertész Gézáné
Kertész László
Kertész Gyula és neje
Kertész György
Kertész Edit
Kertész Imréné
Kertész Judit
Kind Éliás
Kind Éliásné
Kind Benő
Kind Benőné sz. Reiner Aranka
Kind Emmike
Kind Zsuzsika
Kind Juditka
Kind Gáborka
Friedmann Albertné sz. Kind Paula
Friedmann Gyurika
Friedmann Editke
Kind Miksa
Kind Mihály
Klein Ilona
Klein Albert
Kartal Jenő
Buchwald Malvin
Klein Ignác és neje
Klein Izidor és családja
Klein József
König Jakab és neje
Krausz Vilmos és neje
Krausz László
Krémer Menyhért
Krémer Menyhértné
Klein Józsefné sz. Eisler Sarolta
Klein Tiborné sz. Domán Kamilla
Klein István
Klein Lipót
Klein Miksa I.
Klein Katalin
Klein Miksa II.
Klein Sándorné sz. Fuchs Julia
Klinger Jenőné sz. Kohn Emma

Grünfeld Gyuláné
sz. Schützengel Teréz
Grünfeld Tamás
Schützengel Lipót
Schützengel Lipótné
sz. Grunk Ernesztin
Grünhut Soma
Grünhut Sománé
Grausz Editke
Grausz Klárika
Grünwald József és neje
Grünwald Mózes és családja
Grünwald Vilmos
Grünwald Blanka
Grünwald Rózsa
Goldmann István
Glück Hermann
Glück Hermanné sz. Klein Hani
Özv. Hahn Rezsőné
Hahn József és neje
Hahn Robika
Hahn Jutka
Hahn Rezsőke
Hahn Ernő
Hahn Irénke
Hahn Szilvia
Haasz Jakabné sz. Beer Franciska
Hámori Gyula
Hámori Gyuláné
Hámori Judit
Hecht Ármin
Hecht Árminné sz. Eichler Róza
Dr. Hecht Frigyes
Dr. Hecht Frigyesné
Hecht Péter
Dr. Braun Andrásné sz. Hecht Ibolya
Braun Ibolya
Braun Éva
Hegyesi Kálmán és családja
Heller Dezsőné sz. Spiegel Mária
Heller Erzsébet
Herczog Béla
Herczog Béláné
Hauer Henrikné
Hauer Miklós
Hauer László
Herczog Ernőné
Balán Endréné sz. Herczog Erzsi
Balán Katóka
Herczog László
Herczog Istvánné sz. Reich Anna
Fischer Béláné sz. Herczog Manci
Herczog Piroska
Schönfeld Sándor és Schönfeld
Sándorné sz. Herczog Jolán
Herczog Sándorné sz. Steiner Sarolta
Hajnal Jenő
Hajnal Jenőné sz. Pollák Sarolta
Hartmann Hermanné sz. Blau Erzsébet
Hartmann József
Hartmann Judit
Márkus Andorné sz. Hartmann Rózsi
Selzer Jenőné sz. Hartmann Szerén
Márkusz Adolfné sz. Hartmann Manci
Ádám Sándorné sz. Hartmann Irén
Grosz Árpádné sz. Hartmann Gabriella
Haász Vilmosné sz. Hartmann Ilona
Krausz Lászlóné sz. Hartmann Erzsébet
Hartmann Gizella
Özv. Hausinger Ferencné
Klein Izidorné sz. Hauslinger Zelma
Klein Izidor
Zala Istvánné sz. Hauslinger Dóra
Zala Istvánka
Zala Andriska
Haás Sándor
Steiner Sarolta
Herzog Ilonka
Herzog György
Hirsch Áron

Fischer Eszter
Fischer Edit
Fischmann Gyula
Fischmann Károly
Dr. Frankel Kálmán
Dr. Frankel Kálmánné
Frankl Zsuzsánna
Frankl Károly
Frankl Aranka
Fried Dávid és neje
Ulrich Sándorné sz. Fried Erzsébet
Fried László
Fried Sándorné
Fried Magda
Fried Lili és Marika
Friedmann Jakab
Friedmann István
Friedmann Istvánné sz. Reiner Margit
Friedmann Lászlóné sz. Citrom Margit
Friedmann György
Fuchs Herman
Füzes (Friedmann) Tibor
Füzes (Friedmann) Tiborné
sz. Östreicher Lili
Füzes András
Friedmann Miklós
Friedmann Imréné sz. Lukács Erzsébet
Friedmann Pál
Freund Rudolf
Freund Rudolfné sz. Eisler Jozefin
Feigh Miklós
Garai Imre
Gestetner (Antal) Mose és neje
sz. Goiten Sarolta és gyermekeik
Gestetner Élijáhu M.
Gestetner Dávid Lévi
Gestetner Peri
Gestetner Jichák
Gestetner Gerson
Gestetner Ráchel
Gestetner Machla
Gewürtz Ezráné sz. Hirschler Teréz
Gewürtz Sándor
Gewürtz Edith
Gewürtz Alice
Gewürtz Rita
Glancz Sándor
Glück Ferenc és neje sz. Mayer Riza
Gold Salamon és neje
Gold Eszter
Gold József
Gold Paula
Fridemann József és neje
sz. Gold Aranka és 8 gyermekük
Guttmann Béla és neje
sz. Gold Sarolta és 4 gyermekük
Özv. Goldstein Ferencné
Goldreich Izidor
Goldberger Ábrahám Jakab
és neje Mirjam
Gonda Dezső
Gonda Miklós
Gonda Sándor és neje
Gonda Zoltán
Gottlieb Adolf
Gottlieb Adolfné sz. Tisch Pepi
Gottlieb Sándor és neje
Gottlieb Erzsébet
Özv. Grosz Bertalanné
sz. Schönberger Gizella
Grosz Endre
Hoffmann Tibor és neje
sz. Grosz Magda
Hoffmann István
Hoffmann János
Groszmann Nándorné
Grün Józsefné
Grün Miklós
Grün Edit

Eisler György
Éliás Vilmosné
Faragó Dezsőné sz. Deutsch Ida
Faragó László és István
Farkas Ernő és családja
Farkas Gyuláné sz. Weisz René
Farkas Mihály
Fábián Ferencné sz. Walter Sarolta
Feith Gáborné sz. Weiner Szidónia
Lukács Rudolfné sz. Feith Erzsébet
Feith József és neje
sz. Weiszmann Valéria
Feith László és neje sz. Singer Zsófi
Feith Antal
Ferber Jenőné sz. Salamon Berta
Ferber Györgyike
Fischer Antalné sz. Raps Anna
Fischer Józsika (Janika)
Fischer Arturné
Fischer Rózsi
Fischer István
Fischer Manó és neje
Fischer Béla
Fischer Vilmos és neje
Fischer Zsuzsa I.
Fischer Zsuzsa II.
Filipsberg Károly és neje
Filipsberg Janka
Feuerstein Mór és neje
Feuerstein Irén
Feuerstein Erzsébet
Frisch Jakab és családja
Frisch Árpád és családja
Frisch Jenő és családja
Földes László és neje
Fuchs Frigyes és neje
Fuchs Ignác
Stern Józsefné sz. Fuchs Lenke

Fürth Mór
Fürth Mórné sz. Stern Regina
Dr. Fürth Andor
Fuchs Herman
Fuchs Ödön
Füredi Hugó és neje
Füredi Samuné
S.-né sz. Füredi Piri és Marika
Füredi Klára
Fürst Ernő
Fürst Ernőné sz. Kaufmann Gizella
Fürst László
Fürst Lászlóné sz. Rothmann Flóra
Feldmann Sándorné sz. Baleth Klára
Fürst Ferencné
Fürst Lajos
Fürst Sándor
Fürst Béla
Fischer Vilmos
Ferencz Márton
Özv. Fischer S. Lébné V.
Junger Ignácné sz. Fischer Sarolta
Dr. Fischer József
Farkas Ignác és neje
Farkas Béla
Fischer Vilmos
Friedländer Henrikné sz. Katz Szeréna
Friedländer Erzsébet
Friedländer György
Junger Andor
Junger György
Junger Éva
* Junger Márton
* Junger Mártonné sz. Widder Eszter
* Junger Dezső
* Junger Ferenc
* Junger Samu
* Junger Sára

* Az ujpesti emlékkönyvből kimaradt nevek

Braunstein József
Benedek Ernő és neje
Benedek Jancsika
Benedek József
Breiner Zoltán
Breiner Jenő
Brecher Ábrahám
Brecher Regina
Brecher Cecilia
Braun Vilmos
Braun Vilmosné sz. Gutfreund Márta
Braun Béla
Braun Lajosné
Braun Gyula
Buchwald Mór és neje
Buchwald Rózsi
Dr. Csányi Barna és neje
Cserhát Mórné
Cserhát Istvánné
Csillag Árpád és családja
Csillag Mariska és Zsófia
Citrom Izidorné
Özv. Dach Sámuelné
Décsi Artur
Szabados Ferencné sz. Décsi Vilma
Szabados Pirike
Deutsch Jakab és neje
Deutsch Márton
Deutsch Mihály és neje
Deutsch Samu
Deutsch Samuné
Deutsch Nándor
Deutsch Erzsébet
Deutsch Mihály
Deutsch Tibor
Hahn Imréné sz. Deutsch Sarolta
Hahn Imre
Hahn Péter
Herczog Oszkárné sz. Deutsch Klára
Deutsch Zoltánné
Deutsch Árpád
Diamant Árpádné és 3 gyermeke
Dobzsenits Pál
Diamant Józsefné sz. Heller Sarolta
Donáth I. Jenő
Donáth I. Jenőné
Dr. Duschinsky Miksa
Dr. Duschinsky Miksáné
Duschinsky Évike
Duschinszky Amika
Sinai Gizella
Dr. Eckstein Ignác
Eckstein család
Ehrlich Imréné sz. Friebert Irma
Előd Péter
Előd Péterné sz. Freund Elza
Előd Guido
Eichler Ignácné sz. Weiszberger Fanni
Molnár Miklósné sz. Eichler Szerén
Halász Miklósné sz. Eichler Juliska
Erdélyi Arnoldné
Erdélyi Róbert
Eisler Miksa
Eisler Miksáné
Eisler Tibor
Erdész Lipót
Ernszt Oszkár
Ernszt Oszkárné sz. Krausz Róza
Krausz Róbert
Erős család
Éliás Ignác
Éliás Ignácné sz. Weisz Ida
Éliás Béláné
Éliás Ágika
Éliás Gizella
Engel Zsigmondné
Éliás Sándorné sz. Grünstein Sára
Éliás Imre
Eisler Attila
Eisler Attiláné sz. Bauer Kornélia

VIII. FEJEZET

A MÁRTIROK NÉVSORA

EMLÉKÜKRE 1948-BAN A PALOTAI TEMPLOM UDVARÁN FELÁLLITOTT EMLÉKMŰ SZERINT

A fasiszta gyilkosok által az 1942—45. években Munkaszolgálatban és deportálásban elpusztított testvéreink drága emlékére kegyelettel emelte

Rákospalota
megmaradt zsidósága.
örök gyásznapunk Tamuz 19.

AZ EMLÉKMŰVÖN A KÖVETKEZŐ NEVEK SZEREPELNEK:

Abonyi Géza és neje
Abonyi Vera
Altman Jónásné és 8 gyermeke
Altstädter Dezső
Altstädter Dezsőné
Altstädter István
Austerlitz Zsigmondné
Austerlitz Erika
Özv. Ausch Ignácné
Ausch Paula
Austerlitz Magduska
Austerlitz Sándorka
Austerlitz Editke
Balán László
Balán Lászlóné
Balán Péter
Balán Éva
Balán István
Balog Ferencné
Balog István
Dr. Barabás Miksa és neje
Barabás Anna
Barabás Katalin
Barabás Tamás
Barabás Kornél
Weisz Ilona
Weisz József gyermekei és unokái
Bauer Ede
Beck Miksa és neje
Berger Ignác
Berger Ignácné
Blechner Jenőné sz. Dach Manci
Blechner Zsuzsi
Blechner Éva
Blechner Ági
Bogdány Vilmos
Bogdány Vilmosné sz. Kardos Róza
Bogdány Ignác és neje
Bogdány Miklós
Dr. Bakács Ignác és neje
Bakács Miklós
Bakács Márta
Braun Béla
Braunstein Ármin és neje

adtak neki kenyeret a betegek részére. Egy teljes hónapon át szállította ilymódon a kenyeret a kórházba. Október 15-én, a Szálasi-kiáltvány után az egyik kereskedő feljelentette és a nyilasok egyenesen a Dunába lőtték. Ez az eset is egyik példája a zsidó összetartásnak és áldozatkészségnek, másrészt jelemzi a „jó szomszédi viszonyt" és kereskedelmi ügyfelek magatartását a keresztényeknek, a zsidókkal szemben — Magyarországon. Olyan üzletféllel, aki mindig a hasznukra volt és soha nem ártot senkinek!

meneteltek, Waldenburg mellett az SS-ek bekergették őket egy erdőbe, ők maguk pedig reggelre megszökdöstek. Bementek a faluba és ott várták be az amerikai felszabadítókat.

Tudomásom szerint talán az egyedüli rákospalotai család, mely teljes számban, veszteség nélkül került vissza Auschwitzból, a **Zaffir-család.**

Zaffir Antal a kallói rabbi családjából származik, 1898-ban Tarcalon született, Hunfalván tanult, 1916-ban bevonult katonának, 1922-ben nőül vette rokonát Sárát és Tarcalon terményüzletet nyitott. Az infláció korszakában tönkrement az üzlet és ekkor költöztek Rákospalotára, ahol textilüzletet nyitottak „részletfizetésre" a lakásukban. A zsidótörvények korlátozásai következtében ezt nem folytathatta és csendes társ lett egy keresztény vegyi üzemében. A házaspárnak két gyermeke született, 1925-ben a fiú, György (Berach) és 1927-ben egy leány, Klári (Rivka). György 1943-ban bevonult munkaszolgálatra és a felszabadulás után visszakerült Németországból. A szülőket leányukkal együtt Auschwitzba deportálták és onnan kerültek vissza Rákospalotára. Zaffirné maga mondotta el nekem, hogyan sikerült Auschwitzban együttmaradnia a lányával. „A vagonból kiszállva felsorakoztunk dr. Mengele előtt. Weinrébné állt előttünk a lányával. Mengele kérdésére megmondta, hogy 51 éves, mire a „másik" oldalra állították és elválasztották a lányától. Ezt látva én sírvafakadtam, mire Mengele a vállamra tette a kezét és magyarul így szólt hozzám: — Ne féljen drágám, magát nem választom el a lányától. — Igy maradt együtt Zaffirné Klárival és vigyáztak egymásra.

Talmei Eliézer szép házában hallottam tőlük ezt a „tanuvallomást". Valóban kivételes eset, mely erősíti a szabályt. Maga Zaffir Antal megjárta az első világháborút, Auschwitzot is és a Szentföldön halt meg 1957-ben, kilenc hónappal alijázásuk után. Petach Tikván van eltemetve.

A keresztény papírokkal bujkáló palotaiak, akiknek sikerült idejében Pestre menekülniük, szintén csak csodák révén maradtak életben. A már említett családtagjaimon kivül Kindné, — Hutterer Reginka, Lugerné — Marmorstein Hilda, mint cselédlányok bujkáltak. Hilda édesapja, Marmorstein Simon azonban áldozatul esett a vészkorszaknak. Őt nem vitték Auschwitzba, mert aznap éjjel véletlenül éppen a munkahelyén dolgozott. Reggelre hazaérkezve zárt ajtókat talált, munkahelyén lévő ismerősei rejtegették. később Pestre került a Zsidókórházba és ott unokaöccse, dr. Benedek László, a kórház orvosa sok rejtőző zsidóval együtt elbujtatta. Amikor a kórház betegeinek már nem volt mit enniök, levette ruhájáról a csillagot, kiutazott Ujpestre, ahol régi időkből való kereskedő üzletfelei

gették ki őket, legtöbbjüknek a legelemibb szükségleteire sem jutott alkalom, mosakodásról nem is szólva. Reggel 8—9-ig Appel. Tizenketten aludtak egy priccsen egy takaróval. Ez az állapot hat hétig tartott. Innen **Boisenburgba** kerültek, ott valamivel jobb elbánásban volt részük. Napi 12 órán át dolgoztak egy repülőgépgyárban, talpon állva. A kezük lefagyott a nagy hidegben. Még a 40 fokos lázas betegeket is kihajtották munkára. Aki nem birta a munkát, agyonlőtték. Egy szikszói asszonyt, akinek a szájában 28 aranyfoga volt, agyonverték és még nem hült ki a teste, amikor kiverték a fogait és marakodtak a zsákmány fölött. Decemberben új felügyelőnőt kaptak, aki vizet öntött a ruhájukra, ütötteverte őket. Áprilisban továbbvitték őket Neustadt felé. Május 2-án az angol hadsereg szabadította fel őket **Ludwiglust**-ban. Ellátták őket élelemmel és átadták őket az orosz hadseregnek. **Fisterwaldnál** vonatra szálltak és hazautaztak. A fiát megtalálta, a férjét nem. Lakásából a jó szomszédok minden holmiját széthordták, nem maradt semmijük a világon. A jegyzőkönyvet lánya, Grossmann Klári is aláírta, vagyis a két tanuvallomás azonos.

7. **Éliás Helén** (A tanuvallomás szintén a Degob irodában lett felvéve). Született: Rákospalotán 1914. október 14-én. Foglalkozása: elárusítónő. Lakhelye: Rákospalota. Táborok: Auschwitz 1944. július 12. — okt. 16. Altenburg: 1944. október 19—1945 április 9. Két hét gettó, nyolc nap téglagyár. „Boldogok voltunk, amikor a vagonba kerültünk, azt hittük rosszabb már nem lehet..." Három nappal később Auschwitzban: „a legborzalmasabb az volt, hogy megérkezés után azonnal elválasztottak szüleimtől, rokonaimtól..." Mire a németek rongyaiban kijöttem a fürdőből, egészen más ember lettem, nem is ember, csak egy szám... „Zählappel hajnali 3 órától 8-ig és délutánonként egy-két óra hosszat még. Általában mindenki ütött-vert. A Haftlingek maguk is verekedtek... A szelekciók sok izgalmat jelentettek. Akkor már tudtuk. mit jelent, ha jobbra, vagy balra küldenek valakit. A krematórium lángjait minden éjjel láttuk és éreztük az égő zsír és hús szagát."

Altenburgban egy municiógyárban dolgoztak, barakokban laktak, hidegtől és éhségtől szenvedtek. A munka nehéz volt, a bánásmód rossz. „Az Aufseherin korbáccsal járt-kelt közöttük..." Állandóan, minden ok nélkül vertek bennünket, két asszony ott szerzett tüdővészben pusztult el. Én is tudőgyulladást kaptam. Néhanapján sikerült vermekből valami kis répát szerezni, ami nagy öröm volt. Tavasszal állandóvá váltak a légitámadások. Este hét órától hajnali ötig a bunkerokban voltunk, kiéhezve, álmatlanul, nappal dolgozni kellett. Április elején három napon át

lágerkórházba kerültek hat hétre. Gelle-Hannover, Pilsen-Prága útvonalon érkeztek vissza Budapestre. Szüleiket és kilenc testvérüket elvesztették. Két megmaradt nagybátyjukról tudnak, a Palesztinába vivő uton remélnek a nagybácsikkal találkozni.

Rákospalotán az egyik lány vőlegénye szüleinél laktak, a deportálásban a két testvér végig együttmaradt és azért, mert Auschwitzban az illemhelyet takarították, nagyobb adag élelmet kaptak.

4. **Löwinger Anna** született 1906. április 5. Budapesten, foglalkozása gyári munkásnő, utolsó lakhelye Rákospalota. A jegyzőkönyv felvétetett: Degob, 1945. július 2-án, Budapest, VII. Bethlen Gábor-tér 2.

Gettó: **Rákospalota,** tábor: **Auschwitz** 1944. július 10-től szeptember 23-ig, **Bergen-Belsen** szeptember 24-től november 2-ig, **Duderstadt** 1944. november 3-tól 1945. április 5-ig, **Theresienstadt** 1945. április 26-tól május 9-ig.

Duderstadtban egy municiógyárban dolgozott, az állandó bombázások miatt a gyár beszüntette müködését. Ekkor került Theresienstadtba és ott szabadult fel. A kiállott szenvedések következtében emlékezőtehetsége erősen legyengült és nem tud semmi közelebbit mondani azonkivül, hogy hol és meddig volt. Még a dátumokra és helyekre sem emlékezett pontosan, csak a magával hozott hivatalos iratokból hámozta ki az adatokat a jegyzőkönyvet felvevő személy.

5. **Grossmann Nándorné és lánya, Klári**. Született Bélaapátfalván 1898. május 12-én. Foglalkozása: háztartásbeli. Utolsó lakhelye: Rákospalota.

6. **Grossmann Klári**. Született Egerben, 1924. május 25. Foglalkozása: iparművésznő. Utolsó lakhelye: Rákospalota.

A jegyzőkönyvet felvette a Degob, Budapest, VI. Bethlen Gábor-tér 2. Éjjel 12 órakor jöttek a csendőrök azzal, hogy 15 perc alatt legyenek útrakészen. A vagonból Budakalászin lehajszolták őket, férje nem tudott elég gyorsan leszállni, **kampósbottal húzták le, leszakadt a füle**. A csomagjaikat nem engedték a vagonból levinni. A téglagyárban még a W.C.-re sem engedték ki őket. Nyolc napig éltek ebben a zsufoltságban, mocsokban, akkor ujra bevagonirozták őket, nyolcvan személyt egy vagonba víz nélkül három éjjel és három napon át utaztak. Elválasztották fiától és férjétől, a lánya vele maradt. Egy nap után étlen-szomjan ezer nőt zsufoltak be egy latrinába, ahol még ülni sem lehetett, csak egymáshoz zsufolva állni. Öten kanalaztak levest egy edényből. A 22. sz. barakban szintén ezren voltak. Ébresztő éjjeli két órakor. Korbáccsal ker-

hagyták el állandó lakhelyüket, majd Rákospalotán találtak menedéket, és Pestre jartak dolgozni. Zsidó családnál laktak és azokkal együtt költöztek a csillagos házba 1944. júniusban. A lakásban hat-hét csaiád lakott együtt, kijárni d.e. 11—d.u. 3 óra között lehetett. Szerintük júliusban dr. Duschinsky Ede szerint június 29-én egészen váratlanul, öt perc alatt kellett felkészülni az útra. **Budakalászra vitték őket, a polgármester küldött utánuk az otthagyott dolgaikból kenyeret és lekvárt. Sokan már ott meghaltak.** A vagonba sok kenyeret vittek. Az uton sokan elájultak, nyolcvan személyt zsufoltak be egy vagonba. A vagonban egy asszony és egy férfi idegrohamot kapott, leszagatták a csillagot a ruhájukról és ki akartak ugrani a robogó vonatból.

Birkenauban három napig a C-lágerben, majd a B-lágerba kerültek, illemhelyet takarítottak egész nap. A 18-as, 29-es és 27-es blokkban aludtak. A fekvőhely és a bánásmód elviselhető volt, csak ennivaló volt kevés. A kápó kedvelte őket és így elkerülték a szelektálásokat, továbbra is ugyanazt a munkát végezték, de akkor már közeledtek az oroszok és így két hét után 3 nap és 3 éjjel egy darab kenyérrel, kevés lekvárral ellátva, gyalogosan térdigérő hóban meneteltek tovább. Sokan összefagytak, ezeket lelőtték. Egy betegekkel teli kocsit ők toltak, mikor már nem birták tovább tolni, felszólították. az embereket, hogy szálljanak le a kocsiról, melyről ketten is is szálltak, negyvenet ott agyonlőttek. Ezeknek a lába mind le volt fagyva. **Grossosenben** hét napig voltak, onnan öt napon át nyitott vagonokban utaztak **Mauthausenig**, két napig nem kaptak ennivalót. Itt is néhányan idegrohamokat kaptak, sokan félrebeszéltek. Egy töröttlábu lány azt mondta: **nem kér semmit az aragygyürűért, csak egy golyót a mellébe.** Eg yidősebb nő Mauthausenban a vagonban halt meg. Egy héten át a puszta földön feküdtek, majd tíz napon át utaztak **Bergen-Belsenbe** személyvonaton. Egyik állomáson egy őrrel valami krumpliveremhez mentek, a krumplit nyersen ették meg, de nem jutott belőle mindenkinek. **Számosan éhenhaltak.** A földből kikapart gyökereket rágcsálták. Bergen-Belsenben ötszáz személy volt egy barakhelyiségben, naponta háromszor jártak ki az erdőbe zöld ágakat gyüjteni a katonai járművek álcázására. Ezt csinálták két héttel a felszabadulás előttig. A hidegtől és éhségtől annyira legyengültek, hogy a tábor csaknem valamenynyi rabja megbetegedett tifuszban. Megtetvesedtek, napokon át víz és tisztálkodási lehetőség nélkül. Aki mosakodni akart, annak éjfélkor kellett felkelnie. A barakban napi húsz halott. Mielőtt a német őrség elhagyta a tábort, megparancsolták a magyaroknak, akik a halottakat elkaparták, hogy aki a konyhához közeledik, lőjék le. Az angolok bevonulása után még két héten át feküdtek a barakkokban betegen, onnan a

ság vette fel jegyzőkönyvbe 1945. augusztus 24-én Budapest, Bethlen Gábor-tér 2. sz. alatt.

Stern József 2/e század, született Budapesten, 1920. május 30-án, foglalkozása géplakatos, lakhelye Rákospalota, Zöldfa-u. 18. A táborok, ahol volt gettó és munkaszolgálatban: Magyarország, majd Minihof 1945. II.16.—III.30., Mauthausen IV.1.—10., Günskirchen nyolc nap.

1942. október 17-én SAS behívóval Komáromba vonult be tényleges szolgálatra. Innen 1943. április 20-án Zilahra került, itt szolgált 7 hónapig. A keretlegények kegyetlen bánásmódban részesítették a századot, verés, vasárnapi, felesleges munka, posta át nem adása, csomag- és pénzküldemény letiltása stb. 1943. október 20-án Sárospatakra jobb parancsnokság alá került. 1944. január 20-án Kárpátaljára vezényelték, itt október 13-ig erődítési munkában vett részt, ujra kegyetlen bánásmódban volt részük, véresre verték őket. 1944. október 13-án megkezdődött a visszavonulás a Vöröshadsereg előnyomuló egységei elől. Október 15-én, Szálasi uralomrajutásától a helyzet még rosszabbra fordult, naponta kétszer 42—46 kilométernyi utat tettek meg, fél kiló kenyérrel Uzsoktól Balatonszabadig. Komárom, Mosószentjános, **Sopron**. Puskatussal verik őket. A kenyáradagokat a felére csökkentik, hat embernek egy kenyér. 1945. február 15-én vagonirozzák őket, nyolcvanat egy vagonba, ivóvíz nélkül, hat embernek egy kenyér és 3 deka szalámi. **Febrinbe** kerülnek, itt rendesen bánnak velük (valószinüleg a német katonaság), fél kenyeret, 15 dk. szalámit és 10 dk. vajat kapnak egy napra. Innen gyalog mennek a 12 kilométer távolságban lévő Minihofba, ahol szintén rendes bánásmódban van részük. Erődítéseken, sáncásásokon dolgoznak 1945. március 30-ig. 18 napos mentelés következik **Mauthausen** felé. **Eiseneirznél** a Volkssturm 7000 emberből pillanatok alatt 148-at agynlőtt. Mindannyiukat meg akarták semmisíteni, de egy Gestapo őrmester ezt megakadályozta. 1945. április 1.—10. között voltak Mauthausenba, innen Günskirchenbe meneteltek, itt 1945. április 14-én az amerikai hadsereg egységei felszabadították őket. Az utolsó két hétben alig, vagy egyáltalán nem ettek.

2.—3. **Berkovits Rózsi és Magda.** A jegyzőkönyv először Birkenau jelzés alatt német nyelven, majd Degob, Budapest, Aréna-út 27. szám alatt lett felvéve 1945. augusztus 14-én.

Berkovics Rózsi 1924-ben Munkácson született A-11256.

Berkovits Magda 1925-ben Unváron született A-11257.

A számok nyilván a lágerben kapott, karjukra tetovált jelzések. Egy évig voltak rákospalotai lakosok, ami azt jelenti, hogy ők is szlovákiai menekültek voltak, akiknek nem volt rendben az állampolgársága és ezért

alig tettem ki a lábam a kapun, a házmester odakiáltotta a rendőrnek: „ez is zsidó!" De az már nem jött utánam, futni hagyott. Ugyanakkor bátyámat, dr. Duschinsky Edét, aki egész idő alatt hamis papírokkal bujkált és éppen aznap látogatott meg a svéd házban, elfogták, felvitték a Svábhegyre és lelőtték. A golyó nem volt halálos, igazán csoda folytán maradt életben.

Igy vonult át rajtunk a tűz- és vízözön. Január 14-én a szovjet csapatok elérték a Pannonia-utcát, a ház felszabadult és a bokáig érő üvegtörmelékeken, csikorgó hidegben, de boldogan, hálatelt szívvel, hogy a Mindenható ennyi csoda által életben tartott, kislányommal a karomon elindultam „hazafelé".

Nem lenne teljes a kép néhány, előttem ismeretlen palotai tanuságtétele nélkül, melyekre a Jad Vasém archivumában találtam kutatómunkám során. Érdemes megjegyezni, hogy a Rákospalatáról eldeportált 2000 lélek közül, — ha leszámítjuk a munkaszolgálatosokat és a néhány Pestre menekültet, a 3000 lélekből álló palotai zsidóságból — hét ilyen tanuvallomást találtam, helyesebben csak ötöt, mert egy esetben anya és lánya azonosan vallott, a — Jad Vasém irattárában. Én magam személyesen sokkal több palotaival beszéltem és vettem fel tőlük „tanuvallomást" és azok között, akikkel beszéltem, egyik sem szerepel a Jad Vasém által felvett jegyzőkönyvben, vagyis ezek nem tartották fontosnak, vagy nem volt alkalmuk, vagy nem is tudtak róla, hogy van lehetőség hiteles tanuvallomást tenni mindarról, ami velünk történt. A hét tanuvallomás a következő:

1. Stern József, 1945. augusztus 24. Budapesten
2. Berkovits Rózsi 1945 július 21. és aug. 14. Budapest
3. Berkovits Magda 1945 július 21. és aug. 14. Budapest
4. Éliás Helén 1945. július 18. és aug. 14. Budapest
5. Grossmann Nándorné 1945 szeptember 13. Budapest
6. Grossmann Klári 1945. szeptember 13. Budapest
7. Löwinger Anna 1945. július 2. Budapest

A két Berkovits nővér vallomása kétszer szerepel, először Germánia jelzéssel, 1945. július 21-i és azután Budapest, 1945. aug. 18-i dátummal, de tartalmilag megegyező.

A „VALLOMÁSOK"

1. Stern József. A vallomást a The Jewish Agency of Palestina Dokumentációs Osztálya (Degob) Deportáltakat Gondozó Országos Bizott-

tot. Kockacukrot szopogattak, amit Gyémánt Lili adott nekik. Aki nem tudott lépést tartani a menettel, azt lelőtték. Bergen-Belsenbe vitték őket és, amikor meglátták a láger kéményeit, néhányan Vidujt mondtak. Ott talákozott össze Rákospalotáról Herskovits Rózsival, Berkovitsnéval együtt szabadultak fel. Első nap elloptak a konyháról egy kondér ételt, de ahhoz, hogy kinyissák, nem volt erejük. Ime, ez Kind Éva „tanuságtétele".

Az a néhány család, mely velem és hozzátartozóimmal együtt a Kolumbusz-utca 46. szám alatti SS-Schutzlagerbe került, szintén csodák sorozatának köszönheti, hogy életben maradt. Ezek a Tisch, Rosenzweig, dr. Mandl, dr. Duschinszky és a mi családunk, a Rabbi család és Fischer Elekné. A velünk lévő gyermekek: Gewürtz Hella, Gestetner Áron, Cvi, négy Povidló-gyerek: Tirca, Eszter, egy kislány, aki nem maradt életben, Budapest ostroma idején elpusztult és egy még karon ülő kisfiú. Blechner Jenő kislánya, dr. Mandl unokahuga, Stein Hansi és Eichbaum Frida, egy Marmorsteni kislány, aki szintén beteg lett és Pesten, még a felszabadulás előtt meghalt. Nagybányám, dr. Duschinsky Miksa az SS-tábor feloszlása után a Városmajor szanatóriumba került és ott, annak összes lakóival együtt 1944. novemberében nyilas gyilkosok áldozatává lett. Dr. Mandl felesége szintén a halálmarsban, dr Mandel pedig a pesti kórházban, állítólag tifuszban halt meg. Nővére, Appelné szerint orvoskollégái ölték meg valami lassan ölő méreggel.

1944. novemberben, amikor a nyilasok megtámadták és kiürítették a Kolumbusz-utcai lágert, édesanyám a három gyermekkel a gettóba került. Apósom nagybetegen a Kolumbusz-utcai tábor pincéjében maradt, engem kislányommal és Eichbaum Fridával a Teleky-térre vittek, ahonnan mindenkit, köztük Eichbaum Fridát is Bergen-Belsenbe szállítottak, onnan nem jött vissza. Engem a nálam levő spanyol menlevéllel, melyet Reichmann René küldött részemre Tangerből, — kiemeltek a menetből és előbb a svéd vöröskereszt, majd spanyol védett házban vészeltem át kislányommal együtt a háború utolsó két hónapját. Ott szabadultam fel január 14-én. Az egyik védett házból a másikba való átmenések mindig veszélyesek voltak, egyszer hire jött, hogy a svéd vöröskereszt házát ki kell üriteni. A sárga csillagot letakarva kislányommal a karomon, életemet kockáztatva mentem el a spanyol követségre, ahonnan beutaltak egy spanyol védettség alatt álló házba, a Pannonia-utca 44-be. Ebben a házban találkoztam másnap reggel a Palotáról már régebben Pestre költözött Ungár lányokkal. Másnap reggel a svéd házban maradt néhány ruhadarabomat akartam elhozni, amikor a kapuban egy rendőr igazoltatott. Egy nálam lévő hamis irattal igazoltam magam, mire a rendőr elengedett, de

húzták ki a tizenöt közül. Ő tiltakozott, hogy ez az ő családja, „Morgen wirst du die Familie treffen" — felelte neki Mengele. Salamon Mimit, mert nem ment elég gyorsan a fürdőbe, már ott összeverték. A fürdő után nehezen ismertek egymásra. Végre Schück Rózsi, Steiner Aranka Schnürmacher Blanka, Schück Sári ráismert Cserhát Zsuzsira. Nevettek egymáson hogy néznek ki kopaszon. Ekkor odalépett hozzájuk egy szlovák lány és azt mondta: „Látjátok, mi ég ott, milyen füst az, ami a kéményből felszáll? Az a füst a szüleitek és ott mennek ki a kéményen... mint az én szüleim..." — „Ne vitatkozzunk vele, biztosan bolond", mondták ők egymásközt. Az első nap a C-láger előtt a nagy melegben a földön üldögéltek, szomjasan, inni kértek. A konyhából kijött egy szlovák lány és rájukzúdított egy vödör vizet: „Nesztek víz..." Később megtudtam, menynyi mindenen mentek keresztül ezek a szlovákok már három éve, tehát meg lehetett érteni és magyarázni a viselkedésüket. De voltak köztük, akik segítettek. Gyémánt Lili Érsekujvárról már három éve volt ott, ugyanis Trnavára, Szlovákiába ment férjhez, és onnan deportálták. Átkérte magát a „magyar" lágerba és ellentétben társnőivel a konyháról lopott ételt, hogy a blokktársnőin segítsen. Soha, senkire nem emelt kezet. Neki köszönheti Kind Éva, aki mindezt elmondta nekem, hogy életben maradt. Erev Ros Hásánákor kiállt a kapuba és mind a 35 lányt behivta a barakba, ott főzött nekik. A testvérhuga ugyanakkor, vele ellentétben ütött-vert helyettesi beosztásban, pedig csak pár hétig volt ott. Éva (az elbeszélő) egyszer jól megverte, mert a Zählappel-en Balán Ellával és Grünhut Valival együtt beszélgettek, odaviharzott és felpofozta. Éva rögtön visszaütötte és alaposan leszidta. Schnürmacher Blanka a pártjára állt, mondván: „Ez a presztizsét rontja".

Félév után, november végén a holttestek elégetése abbamaradt. Csatornákat ástak a Visztula folyón, mintegy ezer nő dolgozott ott. Együtt volt ott egy Hédi nevű dunaszerdahelyi lánnyal, ez mesélte el neki, hogy tizen, cionisták a Somár Hácáir mozgalomból, átszöktek Magyarországból Szlovákiába. Reich Dezső rákospalotai iskolaszéki elnök egyik ikerlánya velük volt. Egy erdőben bujkáltak és besötétedés után mentek ennivalót szerezni. Elfogták őket, bevagonirozták. Valamiképpen sikerült a vagonajtót kinyitniok és a robogó vonatból egymásután ugráltak ki. A kis Reich Klári ugrás közben egy villanypóznának esett és szörnyethalt. Amikor ujból elfogták őket, valamennyien elvágták az ereiket. A németek megmentették az életüket és Auschwitzba vitték őket. Január közepén menetben, gyalog útnak indították őket, két kenyér, két doboz hús és egy takarót kaptak az útra, de azt is eldobálták menetelés közben, mert nem volt erejük vinni. Posenig gyalogoltak, ott vonatra rakták a csopor-

a sárvári internáltakat a budapesti zsidósággal együtt már nem fogják deportálni. Horthy ugyanis 1944. július 6-án követelte az SS és a Gestapo nivonását Magyarországról. * Wallenberg svéd követ közbenjárására svéd menlevéllel sikerült 700 gyermek kiemelését elintézni a sárvári internáló táborból. Mint az Eichmann-per tárgyalási jegyzőkönyveiből kivilágliк, 1944. augusztus 9-én reggel Eichmann határozott parancsára elvágták a telefonvezetéket és Sárvár kapcsolata a külvilággal megszűnt, a táborlakókat bevagonirozták és egyenesen Auschwitzba szállították. Igy a 700 gyermek megmentése nem sikerült.

A rákospalotai deportálást megelőző időkben bátyám, dr. Duschinsky úgy mint nekem, sok másnak is adott kórházi beutalást, hogy azzal meneküljenek be Pestre, de ez nem mindegyiknek sikerült. Löbl György palotai zsidó orvos és szülei valamint Müller gyógyszerészék az öngyilkosságba menekültek. Löblt megmentették, de szüleit és Mülleréket nem sikerült megmenteni.

Saját tanúságtételem után hadd idézzem Kind Adolfné, Éva élményeinek elbeszélését aki Auschwitzon, át került élve vissza. 1941-ben került Érsekujvárról Palotára, mint Kind A. felesége. 10 hónap után férjét munkaszolgálatba Ukrajnába vitték. Kis csecsemőjével egyedül maradt. A csecsemő néhány hónap mulva meghalt. Éva ezután férje szüleinek segített, miután a fiaik mind munkaszalgálatban voltak. A németek bejövetele után a rákospalotai zsidó tanácsban dolgozott. 1944. júniusában, mikor a csendőrök jöttek Szőts polgármester telefonált a Zsidó Tanácsnak, hogy megérkeztek a csendőrök. A Zsidó Tanács erre a közlésre megdermedt. Ő Éva, beszaladt a zsidó házakba és figyelmeztette az embereket, hogy aki tud, meneküljön. Amikor hazaért, anyósa rábeszélésére egy keresztény asszony házába menekült, ott maradt két napig, akkor a keresztény asszony, Győrffyné elkergette. Egy másik asszony egy éjszaka után átadta a csendőröknek. A csendőrök el akarták engedni, de neki nem volt hova mennie és így elvitték az ujpesti gettóba. Mikor az Árpád-úton hajtották őket, a járdaszélen ott álltak a „gojok" és nevetve, gúnyolódva figyelték a menetet. Dr. Lampl Laci nagy betegen volt ott. Éva örült, hogy ismét zsidók közt lehet. A vagonban Hutterékkal, Hoffmannékkal és saját családjával, a Kind-családdal volt együtt. Auschwitzban a gyermekeket elosztották egymás között, ő a sógornője, Paula gyermekeit fogta kézen. Tizenöten kerültek egyszerre Mengele elé. Egyedül őt

* Puskás: Magyarország a II. világháborúban, 238 oldal. „Az 1944 jun. 26-án megtartott Koronatanácson a résztvevők elismerték, hogy a zsidók deportálása terén több történt, mint amit a németek követeltek. — U.o. 274. o.

nél sokkal nagyobb számban deportáltak, hiszen csupán Ujpesten 17.000 zsidó élt és ott volt még az egész Pest-környék, Palota, Pestujhely, Kispest, Csepel, Pesterzsébet.

A szabad mezők láttán abban a szörnyű hat napban, amit ott töltöttünk, folyton az járt a fejemben, miért nem menekülünk innen? Hiszen alig 100 csendőr őrzött bennünket. De a másik percben már elhessegettem a gondolatot magamtól azzal, hogy anyám, apósom, nagybátyám, a két csöppség... mi lesz akkor velük? Nem hagyhatom itt őket a bajban. Mégis voltak néhányan, akikben megvolt a lelkierő és bátorság a menekülésre. Meiselné két aranyszőke kislányával elbújt a búzatábla közé és, amikor a csendőr észrevette, azt mondta neki: Lőjön le, de nem megyek a vagonba! — A csendőr futni hagyta. Igy menekültek meg. Hasonló módon menekült meg az ujpesti Rosenbaum Jolánka, ma Weinbergerné, két kislányával együtt. Sajnos nem sok menekülési kisérlet sikerült, a fenti két esetről tudok, sokkal többen nem lehettek, de akinek sikerült azzal nem egy csoda történt, hanem csodák sorozata.

Bátyám, dr. Duschinsky Ede, kinek felesége a felvidéki Nagytapolcsányból származik, már 1942-től a szlovákiai zsidóság deportálásától kezdve élénken részt vett a mentőmunkában. Szüleit, három leánytestvérét és három testvérének gyermekeit átsegítette a határon és Rákospalotán különböző zsidó családoknál rejtegette. Később Budapesten sikerült legalizáltatni őket. A németek bevonulása után azonnal hozzáfogott a menekülés tervének kidolgozásához. Először a Szlovákiából átmenekült családokat igyekeztek visszaküldeni, mert ott akkor már könnyebb volt a helyzet. Ám útközben elfogták és deportálták őket. Ők maguk az utolsó napokban két gyermeküket, a nyolc éves Évát és a négy éves Amáliát egy Ausztriából menekült és náluk legalizált leánnyal, Szináj Gizivel aki, mint a gyermekek nevelőnője szerepelt, keresztény személyi papírokkal, mint kibombázottakat vidékre küldték. Másnap szállták meg a csendőrök Rákospalotát és Duschinsky Ede feleségével egy keresztény páciensénél, Herbertéknél a Kanizsay Dorottya-u. 42. szám alatt talált ideiglenes menedéket egy hónapon át. Nekünk a téglagyárban ismerőseim úgy mondták, hogy menekülés közben lelőtték őket. Szerencsére ez nem volt igaz és később sikerült beszökniük Pestre, ahol hamis papírokkal bujkáltak. A vidékre küldött gyermekek és a nevelőnő a szállástadó parasztasszony szemében gyanut keltett, jelentést tett a csendőrségen és a sárvári internálótáborba vitték őket. Ugyanott volt nagynéném dr. Duschinsky Miksáné is internálva. E tábor internáltjai érdekében maga Horthy kormányzó is szót emelt, kínos és kellemetlen volt számára a táborban végbement kegyetlenkedések híre. Budapesti körökben abban reménykedtek, hogy

élelmünket tartottuk és már az maga is csodának számít, hogy ama borzalmas hat nap alatt, amit ott töltöttünk, nem haltunk éhen. Ültünk a földön, a téglaporban még ivóvízért is sorbanálltunk és egy kis babatápszer, ami véletlenül a ruhanemű közé került volt a kicsinyek és az öregek tápláléka. Én nem mertem enni és folyton az járt a fejemben, mennyivel jobb volt Jom Kippurkor, akkor tudtuk, hogy este ehetünk, de ki tudja mikor ehetek most? A csendőrök közben állandóan körülöttünk cirkáltak és felszólították mindenkit, hogy adják át az ékszereket, ami van, mert ha nem... Nekem már csak az eljegyzési gyürűm volt meg, amit egy stoppolópamut belsejébé rejtettem. Most előszedtem és a földbe dugtam, nehogy motozáskor mégis megtalálják. Arra gondoltam, hogy inkább maradjon a földben, minthogy a csendőröké legyen. Irtózatos látvány volt a sok jó barát, ismerős, ilyen helyzetben, a vallásos asszonyok fejéről leparancsolták a parókát, kopasz fejjel lézengtek, fiatal anyák csecsemőikkel a porban üldögéltek. Néhány nap mulva már a szabad mezőt és eget is eltorlaszolták előlünk, téglákkal rakták körül a táborhelyet. A vasúti síneken ismét felsorakoztak a vagonok. Drága anyám úgy emlékezett vissza erre az időre: „Mikor megláttam, hogy már a szabad kilátást is elzárják előlünk, ráemlékeztem a zsoltárra:

„Felemelem szemeim a hegyekre
honnan jön segítségem?"

és próbáltam rá megadni a választ:

„Segítségem az I-tentől, ki az eget és földet alkotta."

Alig egy óra elteltével kihírdették a táborban, hogy névszerint tizenhét családnak másnap reggel jelentkeznie kell a parancsnokságon. A mi nevünk is köztük volt. S mivel tudtunk a cionista akcióról, rögtön sejtettük, hogy ez a menekülést jelenti, legalább néhány ember számára. Miután az én két nagyobb kislányom nem volt már velem és erről a hatóságok nem tudhattak, elhatároztam, hogy viszek magammal helyettük két másik gyermeket akiknek családja nem szerepelt a névsorban. Elmondtam ezt más asszonyoknak, akik a kijelöltek közé tartoztak és mások is elvállaltak egy-két gyermeket. Drága Anyám az egész uton csak azért izgult, hogy mi lesz akkor, ha a hatóságok erre rájönnek. Vajon nem küldhetnek-e mindnyájunkat vissza a téglagyárba? De Báruch Hásém, nem lett belőle semmi baj sőt, amikor szerencsésen megérkeztünk, a Zsidó Intézőbizottság emberei láthatólag megörültek és további névsorokat kértek tőlünk, hátha a téglagyárban maradtak közül ki lehet menteni még másokat is. Az összeállított névsorral visszamentek, akkorra, már, sajnos, nem találtak ott senkit. Olyan nagy sietséggel vagonirozták be őket és vittek el több, mint 16.000 embert. De lehet hogy en-

olyan lelkiismerettel és annyi szeretettel teljesítette, amit nem lehet eléggé méltányolni. A németországi lágerben a kislányom kimosott és összehajtogatott ruháin órákig üldögélt, hogy „ki legyenek vasalva". A jó I. áldja meg mindazokkal együtt, akik hozzá hasonlóak voltak. Másnap reggel bevittem második kislányomat, Ilikét is, ekkor már az Aréna-uti templomban volt a csoport egy része koncentrálva. Herskovitsék azt mondták, hogy másnap reggel jöjjek ki a vonathoz és hozzak magammal 10 napra való élelmet a részükre. A villamosállomás felé vezető uton őgyelgő suhancok egy-egy szavát elkaptam. „Palesztinába mennek... fel fogják robbantani alattuk a hajót..." Nem csoda, hogy hazafelémenet a villamoson annyira sírtam, hogy még a kalauz vigasztalt.

Otthon azonnal hozzáfogtam az élelmiszercsomag összeállításához, éppen pogácsakészítésbe kezdtem, amikor a nyitott ablakban megjelent barátnőm Moravetz Lilla, bejönni a házba nem mert, csak az ablakon szólt be: „Baba, menekülj, itt vannak a csendőrök".

Ekkor már fel voltam szerelve hamisított keresztény személyi okmányokkal, már kibéreltem és leelőlegeztem egy lakást magunknak a „keresztény papírok" alapján, de hogyan juthatok én most oda kicsi gyerekekkel, öreg szülőkkel? Átszaladtam szomszédaimhoz, Steinerékhez és Gewürtzékhez, megmondtam nekik is, hogy meneküljenek, ha tudnak. A környékükön főleg parasztok laktak, akik náluk vásároltak, arra gondoltam, bizonyára akad köztük valaki, aki elrejti őket. Közben besötétedett és az ablakokból láttam, hogy a szomszédok a házaik előtt tereferélnek, ácsorognak, tehát az utca felé nem menekülhetünk. Elkezdtem a kerítésen valami rést keresni, ahonnan kijuthatok egy szomszédos udvarra és onnan valamiképen ki a mezőkre. De a szomszédék kutyája ugatni kezdett, úgy hogy nem mertem folytatni a menekülési kisérletezést. Visszamentem a házba. Nem telt bele félóra, a csendőrök már a házunkban voltak, ami annyira megrémített, hogy drága kincseimet, a hamis papírokat a W.C.-be dugtam, nehogy megtalálják nálam. Mikor apósom megjegyezte, hogy reggel ki kell nyitni a műhelyét, a csendőr egy hatalmas pofonnal válaszolt. És másnap reggel elvittek bennünket. Annyi kedvezményt kaptunk, hogy anyám és apósom, a két idős ember és két karonülő kisgyermekre való tekintettel nem gyalog hajtottak, hanem egy szekérre ülhettünk. A szomszédság az utcán házaik előtt állt, bámészkodott, de senki, egyetlen szóval nem tiltakozott. Egy kedves barátnőm, Szőts Örzsi, amikor meglátott bennünket a kapuból, sírva szaladt be a házba. Aztán a vagonba kerültünk a már ismert módon és végeláthatatlanak tünő utazás után megérkeztünk egy téglagyárba, mint utólag megtudtuk, Budakalász. Itt az első órában eltűnt az a hátizsákunk, amiben tíz napra való

került a rendőrség kezére és ezzel a sorsa megpecsételődött. Én magam egyszer csillag nélkül utaztam be Pestre, hogy a menekülésre valami utat-módot találjak. A visszafelé úton a zsufolt ujpesti villamosra felszállt egy rendőr, egyenesen hozzám lépett és leszállított a kocsiról. Nyilván valaki aki ismert, felhívta rám a figyelmét. Természetesen leszálltam vele, a rendőr bedirigált az állomás melletti kis szobába és felszólitott, hogy igazoljam magam. Elkezdtem sírni és magyaráztam, hogy a férjem eltűnt orosz fogságban és három kisgyermekem van otthon. A rendőr mégis csak ember volt, megesett a szíve rajtam, megvárta, míg a villamos továbbutazik és kissé besötétedett. Akkor azt mondta nekem: „Szaladjon gyorsan haza!" Amikor hazaértem, úgy néztek rám, mint egy csodára, akkorra ugyanis Palotán már elterjedt a hire, hogy engem leszállítottak a villamosról és ez akkor egyet jelentett az internálótáborral, ahonnan március 19. óta még senkit nem bocsátottak szabadon, onnan már csak a deportáló vagonhoz vezetett az út. Nagynénémet, dr. Duschinsky Miksánét, a nőegylet elnöknőjét, aki szőnyegeit egy keresztény ismerősének adta megőrzésre, elvitték a házából a rendőrségre és többé nem is jött vissza.

Pesti tartózkodásom néhány órája alatt megtudtam, hogy a cionista mentőakciónak van egy útja, melynek keretében 1200 család egy semleges országon keresztül kijuthat Palesztinába, óriási összeg lefizetése ellenében. Az is tudomásomra jutott, hogy ebbe a csoportba belekerült unokabátyám, Marton Ede a KKL. titkára, és, hogy 6 éven aluli gyermekekért nem kell fizetni. Minthogy unokabátyám gyermektelen volt, megkértem a feleségét, Lenkét, hogy mivel amugyis szereti legnagyobb lánykámat az öt éves Erzsikét, vigye el magával, hogy legalább valaki meneküljön meg a családból. Néhány nappal később, június közepetáján egyik este beállított hozzánk egy fiú és egy cédulát adott át. Ezen az állt, aláírás nélkül, hogyha el akarom a gyermeket küldeni, hozzam be másnap. Orvos bátyám kiállított egy orvosi bizonyítványt, hogy a gyermeket sürgősen kórházba kell szállítani, így utaztam be vele Pestre és átadtam Marton Lenkének. Tőle tudtam meg, hogy Herskovits Dávid rabbi, a Mizrachi vezető személyisége — akinek felesége szintén unokatestvérem volt — és családja is belekerültek a csoportba és utaznak. Elmentem hozzájuk elbúcsúzni és elmondtam nekik, hogyan kerültem Palotáról Pestre. Ekkor lányuk, a tizenegynéhány éves Judit megjegyezte: „Ha ez lehet, akkor mi is elviszünk egy gyereket." Ám Judit édesanyja azt mondta, hogy ez óriási felelősség, nem tudom vállalhatjuk-e? Judit azonban kitartott és vállalta, hogy „az egész uton ő fog a gyermekről gondoskodni". Mint később megtudtam, Judit a magára vállalt feladatot

VII. FEJEZET

A NÉMET MEGSZÁLLÁS
1944. MÁRCIUS 19. — 1945· JANUÁR 16.

A magyarországi zsidóságot és benne a palotai zsidókat villámcsapásként érte a németek bevonulása. A férfiak nagy része munkaszolgálatban, a frontokon volt, vagy már el is pusztult. Egyesek a visszavonuló magyar hadsereggel menekültek az oroszok elől a magyar határ felé. Az otthonmaradt szülők, a kisgyermekes anyák, a fiatalság, fiúk és lányok az egyre jobban bezáruló körben az egyre fokozódó nyilas izgatások légkörében éltek. Már a palotai utcákon is hallhatók voltak a nyilasrendszer szennynótái, de mi volt mindez ahhoz a valóban villámgyors tempóhoz hasonlítva, mellyel a hivatalos hatóságok lerohanták a zsidókat. A német megszállás első napján már igazoltatták a pályaudvarokon lévő utasokat, indulókat, érkezőket, és a zsidókat, vagy aki nem tudta igazolni személyazonosságát, irgalmatlanul internálótáborokba hurcolták. Alig telt el 2—3 hét, már kötelezővé lett a zsidók számára a sárga csillag viselése és ezt követték nap mint nap a rendeletekkel közzétett különféle megszigorítások. A zsidó üzleteket lezárták, az utcára a nap bizonyos meghatározott óráiban járhattak, bevásárlásaikat és ügyeiket intézni és végül május 15-én kijelölték az u.n. „csillagos házakat" ahova a zsidókat lakásaikból, holmijuk jelentős részének hátrahagyásával, kiköltöztették.

A Kind Adolf által rendelkezésemre bocsátott iratok között van egy ilyen csillagos házba való beutalás fotokópiája. A rabbiház is „csillagos" lett és én is anyámhoz költöztem. A még be nem hivott férfiakat június 1-én munkaszolgálatra rendelték, közöttük a fiatal főrabbit is. A fiatal lányokat hadiüzemi munkára rendelték be. Pamutipar, Egyesült Izzó, Wolfner gyár stb. mind hadiüzemekké lettek nyilvánítva. Mint hadiüzemi munkás ilyenmódon sok zsidó menekült meg a deportálástól. A földalatti, cionista ifjúsági mozgalom számos tagja, köztük egy Reich-lány — Klári — a koncentrációs táborokból, később a gettóból próbálkoztak kiszöktetni és hamisított „keresztény" okmányokkal ellátni a zsidókat. Mindez a rengeteg igyekezet azonban csak egyetlen csepp volt a tenger vízében és rendkivül veszélyes vállalkozás volt. Gyakran maga a menteni akaró

tiltakozólevele szerint „**ez a magyar történelem első hivatalos pogromja, mely örök szégyent hoz az országra.**” 3.309 polgári személyt gyilkoltak le, (más adatok szerint a legyilkoltak száma elérte a tizenhatezret.* Itt esett áldozatul a rákospalotai hitközségi elnök, Feith Gábor leánya, Schossberger Paula családjával együtt, mindössze egyetlen gyermek maradt életben, Pali.

* Puskás: Magyarország a második Világháboruban, 172. oldal

rabbiját. A kiváló szónoki képességü, nagytudásu és ritka tehetséggel megáldott fiatal főrabbi müködése elé reményteljes várakozással tekint a hitközség. *

Az ő rabbisága alatt lett már az első években Endre László Pest-megye alispánja, akinek első tevékenysége volt, német mintára megtiltani a kóser vágást. A fiatal rabbi a szomszédos Ipoly-megyéből megszervezte a kóser hús behozatalát. Mindenben boldogult apám nyomdokain haladt, ápolta a jóviszonyt a keresztény egyházak papjaival, annyira, hogy az említett Benkő István református papon kivül Nemes István katolikus lelkész felajánlotta részére 1944-ben a saját személyi okmányait, hogy azokkal meneküljön. Öttker apátplébános Benkőhöz hasonlóan szintén rejtegetett néhány zsidót. A mélységesen vallásos Öttinghauser Elvira, a Javitóintézet igazgatónője, akivel, mint a zsidólányok lelkipásztora kapcsolatban volt, szintén nem engedte eldeportálni a zsidó növendékeket, mert szavai szerint az „Intézet nem a belügyminisztérium, hanem az igazságügyminisztérium hatáskörébe tartozik és csak onnan fogad el utasítást. Igy ezek a lányok meg is menekültek.

Rabbisága alatt a földalatti cionista mozgalom, a szlovák menekültek elhelyezése és keresztény papírokkal való felszerelése erőteljesen folyt Rákospalotán. Mint már említettem, Rosneren kivül Bernfeld, Linkenberg, Spitzer, Krausz, Halpern és más családokból kb. 100—150 gyermek volt ilymódon Rákospalotán elhelyezve az ő szavai szerint. Most már nem titokban, mint Altmann bácsi mesélte, de nyiltan „snoderoltak" a KKL.-nek és sékelt árultak a templomban. A Tiferet Bachurim is szépen müködött. Rákospalotáról évente körülbelül harminc gyermek ment jesivába tanulni, Kind Benő, a palotai Tiferet Bachurim elnöke, a Tiferet meneküljön. Öttker apátplébános, Benkőhöz hasonlóan, szintén rejtegetett Bachurim országos elnöke lett, akárcsak Rosenzweig Dávid a Mizrachi országos titkára, vagyis a rákospalotai hitközségi élet jó iskola volt arra, hogy a zsidóság ügyeiben **országos viszonylatban is** résztvegyenek a palotai „ászkánok", mint vezető személyiségek. A Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége, a Keren Hayeszod Kind Benőhöz intézett levelei tanusítják, hogy Kind Benő pártoló tagja volt a Keren Hayeszodnak és 50 pengő évi tagsági dijat ajánlott fel.

Ennek az időszaknak (1939—1944.) legtragikusabb élménye 1942. január 4. és 22. között az újvidéki vérengzés volt. A nemzsidó Bajcsy-Zsilinszky Endrének a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz intézett

* Orth. Zsidó Ujság 1940 XII.

jük a Magyar Izraeliták Országos Irodája terhére előlegezni. Felhívjuk még a Főrabbi úr b. figyelmét arra is, hogy anyakönyv, ill. bejegyzés hiányában a születés ténye más alkalmas okmányokkal, így különösen a születés helyét és idejét tartalmazó házassági, vagy halotti anyakönyvi kivonattal, továbbá conscriptios lajstromokból átvett kivonatokkal is lehet igazolni. Meg vagyunk róla győződve, hogy Főrabbi úr méltányolni fogja ezt a **kényszerhelyzetet, melybe hittestvéreink nagy tömegei kerültek azáltal,** hogy érdekeiket ilyen bizonyítványok beszerzésére és fölösleges anyagiak áldozása által képtelenek a maguk számára biztosítani."

Sokan, akik nem tudták irataikat megszerezni, már akkor a Keokh internálótáboraiba kerültek és áttették őket a határon. A Kupfer család is ezek közt volt Palotáról, ugyszintén a Kauffman család. *

Igy egyre égetőbb lett a menekülés, a kivándorlás kérdése, a rákospalotai hitközségi elnök is próbálkozott ilyen akciót megszervezni, de siker nélkül.

A zsidótörvények következtében a helyzet egyelőre csak gazdaságilag és társadalmilag rosszabbodott, de a szomszédos országokban történő események nálunk is félelmet és aggodalmat keltettek. Drága apám legkisebb gyermekét, Jenő fiát, aki akkor már pestújhelyi rabbiként működött, 1939.-ben kiküldte Károly fivéréhez Londonba, röviddel váratlanul bekövetkezett halála előtt. (1939. július 11). Alig két hónappal később kitört a második világháború. A család és a hitközség hosszas tanácskozások után Jenő öcsémet megválasztotta rabbijának édesapja megürült helyére és visszahivta Londonból. Az Orthodox Zsidó Ujság 1940. szeptember 10-i számában a „Pályázatok" rovatban ez olvasható:

„A rákospalotai autonóm, orthodox izraelita hitközség alapszabályai értelmében az anyakönyvvezető főrabbi állás betöltésére pályázatot hirdet. Csak azok pályázhatnak, akiknek három, müködő magyarországi orthodox rabbitól hatórójuk van. A pályázati feltételeket a személyesen jelentkező a hitközség irodájában, Rákospalota, Szent Imre-tér (templomépület) hétköznapokon d.e. 9—12 között tekinthetik meg. Pályázati hahatáridő 1940. szeptember 25. Elnökség.

„**A főrabbi-választás**. A rákospalotai orthodox izraelita hitközség november 24-én egyhangú lelkesedéssel választotta meg főrrabbijává néhai Duschinsky Mihály főrabbi fiát, Duschinsky Jenőt, a pestújhelyi hitközség

---

* Dr. Duschinsky E. elbeszélése szerint, felesége néhány palotai asszonnyal egy szombati napon, gyorssegély akcióban vittek ki nekik az állomásra élelmet és meleg holmit. Weisz bárónė személyesen kereste fel Keresztessy-Fischer belügyminisztert, de nem tudott nála semmit elérni.

együtt munkaszolgálatban veszett el, ugyszintén Dezső és Árpád is. A Benedek-fiúk közül Ernő és József lettek a munkaszolgálat áldozatai. Ez természetesen nem a teljes szám, csak azok, akiknek megmaradt rokonaival alkalmam volt beszélni. Voltak a muszosok között megmenekültek is, mivel a palotai zsidóság deportálásakor sokan nem voltak otthon és egynéhány rákospalotai keresztény család — dicséretükre legyen mondva — rejtegették őket, amikor — már a deportálások után a magyar hadsereg visszavonulásakor ők is visszakerültek. E családok között első helyen legyen megemlítve Benkő István református főesperes, püspök-helyettes, ki a város végén álló házának pincéjében, a Szilaspataknál több zsidó fiút bujtatott. Öcsém, Duschinsky Jenő rákospalotai főrabbi elbeszélése szerint, a bujtatottak között volt egy Friedmann nevű miskolci fiú, aki minderről a felszabadulás után beszélt. Amikor az ostrom alatt a pincében tehilimet mondott, Benkőné még biztatta is. „No Slojmi, mondd a zsoltárt." Moravetz Lili, ifjúkori keresztény barátnőm kérésemre azt írja levelében: „A mi utcánkban van egy kis parasztház, Molnárék laknak benne, Bem-utca 7. Ebben a kis házban, illetve a pincéjében tíz menekült zsidóembert rejtegetett a család. Molnárné látta el őket élelemmel és vigyázott rájuk. Közöttük volt Weisz Jóska, Weisz bádogos fia, dr. Schwartz László a Fő-útról, ha emlékszel és még mások, most hirtelen nem jutnak eszembe a nevek." Weiszmann Andor, Glück Olga férje is így menekült meg.

A zsidótörvények megkövetelték, hogy a zsidóknak hiteles okirattal kell igazolniuk, hogy személyszerint, vagy szüleik 1867. december 31. előtt Magyarországon éltek. Ettől a ténytől függött — nemcsak a választójoguk — hanem magyar állampolgárságuk elismerése. Mint a Magyar Izraeliták Országos Irodája 1939. V. átiratából kiderül, „**ezen igazolás nélkül veszélyeztetve kell éreznünk magánjogainkat, munkánk, boldogulásunk oly szerény keretekben megmaradt lehetőségeit is**... E sorok vétele után keresse elő összes iratait, melyek a saját, szülői, nagyszülői származásának igazolására szolgálhatnak."

Az iratok megszerzését férjem ipar-igazolványa ügyében, én magam intéztem, több napot töltve Sopron környékén, mig ki tudtam nyomozni a Kapuvár-i hitközség anyakönyvét és ott megtaláltam az adatokat. A rabbisági hivatalból megmaradt körlevelek tanusítják, hogy a Központi Iroda kérésére a „szóbanforgó ügyben beérkező megkereséseket **minden esetben haladék nélkül, soronkivül, sürgősen elintézni, a kért anyakönyvi kivonatokat kiállítani, díj felszámolása nélkül a félnek elküldeni szíveskedjék**. Ami a bélyegköltségek készkiadását illeti, — tekintettel **arra**, hogy **számos szegénysorsú hittestvérünk annak lerovására képtelen**, kér-

tanítások eltaláljanak szívükhöz és **megmutassák az utat, melyen járjanak.** Az első beszéd címe: **„A megrémült tábor"** (Peszach, 5698.)

Nem halok meg, de élni fogok és hirdetni I-ten tetteit. A másik beszéd: **„Könyv és kard"** (Ros Hasana, 5699.) című beszédéből egyik mondatot idézem: „Mert ma olyan időket élünk, Testvéreim, hogy mindegyikünknek sokszorosan kell ténykedéseire vigyáznia, mert ha erényes, úgy azt személyes értéknek tudják be, **de ha egyikünk hibázik, úgy nem egy véletlenül zsidó ember hibázott,** hanem „a zsidó". És rögtön **általánosítva az egész zsidóságot vádolják...**

Nagy a megtérés ereje, széttépi az ítéletet, elhárítja a már fejünk felett lebegő bajt." Ezek a beszédek is az akkori helyzetet és közhangulatot tükrözik.

Mint már említettem, az 1938—39-es években a háború kitöréséig néhány fiatalember alijázott Rákospalotáról, ezek között volt a Deutsch-család említett tagjain kivül Weinstein Jenő, aki, mint a rákospalotai templomgondnok (samas), Weinstein Gyula fia, 1919-ben Rákospalotán született és 1939-ben alijázott, úgyszintén Marmorstein Áháron, aki 1930-tól a miskolci Mizrachi hachsarán volt és 1935-ben alijázott. Jeruzsálemben élt. Két fia Erecben, az egyik a szináji hadjáratban, a másik a Jom Kippuri háborúban esett el.

Az 1938—40-es években hadbavonult rákospalotai fiúk közül sokan az orosz és olasz frontokra kerültek, ezek között volt Kind Mihály és vele egy században Vértes Feri (Joszef Cvi), ezek 1917. és 1919-ben születtek Rákospalotán és 23 éves korukban a sztálingrádi harcok, illetve a doni áttörésnél fogságba kerültek. Azóta semmi hír róluk. Ugyanez a sors érte Hutterer Bélát, Roth Zoltánt és Gold Józsefet. Ezek az adatok Meisel úr jóvoltából kerültek tudomásomra.

Ugyszintén Lorián Gyula, aki 1934-ben költözött Ujpestről Palotára. 1941-ben munkaszolgálatosként került Oroszországba és onnan nem jött vissza. Fia, György (szül. 1925-ben) 1943-ban mint muszos Borba került, onnan megmenekült és 1945-ben alijázott. Gederán él családjával, ő az „echád mimispacha", „egyetlen a családból", aki megmaradt.

Kind Mihály idősebb testvére, Miksa (szül. 1914-ben) szintén, mint muszos, 1942-ben a voronyezsi áttörésnél hadifogságban elpusztult. Az orosz fronton pusztult el, mint munkaszolgálatos, Rosenzweig Dávid, a Mizrachi szniff és hachsara megszervezője, a Mizrachi országos titkára is. Parczer Imre szintén Ukrajnában pusztult el 1944-ben. Lissauer-Lantos tanító fia, Laci (Árje, szül. 1918-ban), bevonult Jászberénybe 1944-ben és azóta nincs róla hir. Schwartzbart Zoltán szintén a munkaszolgálatban pusztult el. A Grosz-fiúk, Samu (Smuél) egyetlen fiával, Györggyel

adott címre, kibérelte a szobát, a hamis kijelentőlap alapján kitöltötte a bejelentőlapot és egy más rendőrőrszobán bejelentette magát. Ezzel az irattal vészelte át a rákospalotai deportálást, sőt egy rákospalotai leánykát, egy Gottlieb nevezetüt feleségül is vett és vele együtt így ez a lány is megmenekült. A lakásadónő nem tudott semmiről. A Rabbiné nagynénje családjával együtt ugyanekkor a főrabbi házában rejtőzött. Dr. Duschinsky Edénél a felesége szülei, testvérei és egy Burgenlandból menekült nő, Szináj Gizi is ott lakott, aki két kislányuk nevelőnőjeként szerepelt. Ezeknek a menekülteknek elbeszéléseiből tudtuk meg, hogy mi történik a szlovákiai zsidósággal és milyen sors vár reánk is — de nem tudtuk elhinni. Pedig jól hallottuk, felfogtuk a szavak értelmét is, de azok nem hatoltak tudatunk mélyére. Nem hittük, mert nem akartuk hinni, hogy mindez velünk is megtörténhet. A menekülés ösztöne mégis hajtott és még a háború alatt, 1943-ban családunk két Rákospalotán bujtatott tagját, két fiatal, szlovákiai leányt Linkenberg B. és Spitzer I. sikerült kijuttatni Erec Jiszráelbe. A Rosenzweig-család is rejtegetett szlovákiai menekülteket, a két lőcsei Altmann-fiút. Egyiküket Rosenzweig Dávid másfél évi bujkálás után hamis papirokkal bejuttatta a pesti cionista szövetséghez, de mégis, mint munkaszolgálatos Ukrajnába került. Fivére 1944-ben, közvetlenül a németek bevonulása előtt Románián keresztül kijutott Erec Jiszráelbe.

Most visszatérek az 1938-as évhez, amikor öcsém a hadkötelezettségi rendelkezések folytán kénytelen volt megszakítani tanulmányait a pozsonyi jesiván és visszatért Magyarországra, ahol — miután pestújhelyi rabbivá választották, mint lelkész, felmentést kapott a katonai szolgálat alól. Gyengélkedő édesapánk mellett a pestújhelyi rabbinátusi teendőkön kivül még a rákospalotai lelkészi hivatalban is müködött. Az 1938-as évből maradt meg nyomtatásban a 22 éves, fiatal rabbi két beszéde, melyeket Pestújhelyen Pészachkor és Ros Hasanakor tartott. Mindkét beszédéből teljes fényében kiragyog a későbbi, rendkivüli képességü szónoki tehetség, melyek egyszersmind azoknak az időknek vészterhes hangulatát, a jövőtől való aggodalmat tükrözi. A két beszéd előszava így hangzik: „És szólott az Ur hozzám: Ne mondd, ‚fiatal vagyok", de mindenüvé, ahova küldelek menj el, mindent, amit neked parancsolok, mondj el. (Jer. 1.7.)

Legyőzvén magamban a fiatalság félelmét mentem és mondottam az Irás és Bölcseink **vigasztaló szavait szomorú időkben.**

Köszönet jár a pestújhelyi hitközség ájtatos tagjainak, mert nem a tolmács fiatal voltát nézték, de szent megértéssel hallgatták az Irás öröktiszta forrásából merített szavait. Adja a Mindenható, hogy a szívből jövő

„aktivisták". A rabbiház hátsó udvarán lévő mosókonyha raktár lett. Három nagy gyüjtőakció keretében szekérrel járták be a várost és minden zsidó család nélkülözhető holmiját, takaróit és egyéb felszerelési tárgyait összeszedték. Rákospalota és a környékbeli gyárakból kaptak zoknikat (Sparber kötszövőgyár), takarókat, élelmet, kenyeret, zsiradékot (Hutter és Lever) a családtagok részére. 200 családot állandó tüzelő-, élelmiszer-, orvosi- és pénzsegéllyel támogattak. Dokumentumként szolgáljon itt egy levél, 1943. április 24-i keltezéssel.

„A Rákospalotai Zsidó Bajtársi Szolgálat,
Rabbiság Hivatal, Rákospalota Magyar-u. 14.

JUNGER IGNÁC úrnak

Küszöbön álló bevonulása alkalmából Ön nagy sajnálatunkra ideiglenesen megválik pénztárunk vezetésétől. Fogadja őszinte köszönetünket azért az öt havi, önzetlen müködésért, melyet bevonult testvéreink érdekében kifejtett.

Lampl I.
Blechner Jenő

Duschinszky Jenő
főrabbi

és egy olvashatatlan aláirás.

1938—44-es években egyre több menekült érkezett Rákospalotára, eleinte Burgenlandból, majd 1941-től Szlovákiából és Lengyelországból. Ezeket a palotai zsidók rejtegették, és amint lehetőség adódott legalizálták őket. Az ok a már említett tény volt, hogy számos palotai család felvidéki származású volt és rokonaik ott éltek. Ezek közé tartozott a rabbicsalád is.

Ugyancsak Duschinsky Jenő főrabbi elbeszélése világítja meg a palotai zsidók mentőakcióját a menekültek elhelyezése terén egy példával. 1942-ben Rosner Sándor egy Nyitra környéki fiú erev pészachkor átszökött a csehszlovákiai határon és Palotán a főrabbi házában töltötte pészach első két napját. Stern fogtechnikusnál, a Pozsonyi-út és Erdősorutca sarkán, a Bogdány-házban húsz felvidéki fiú volt elhelyezve az Omzsa által, mint tanonc. Itt helyezte el Rosnert is a főrabbi. Stern attól tartott, hogy ha valami kitudódik, a másik húsz fiú is bajbakerülhet, így a főrabbi megkérte néhány hivét, hogy hirdetés útján keressenek lakást Palotán és ha találtak megfelelőt, közöljék vele a címet. Amikor megtalálták a lakást, elment a rendőrségi bejelentőhivatalba, és egy kijelentőlap-blankettán, melyre hamis adatokat írt és rom. kath. (vagy ref.) vallást jelentett, azután saját aláirásával igazolta, hogy ez az ember kétháram napig lakott nála. Ezzel a kijelentőlappal ment el Rosner a meg-

sághoz — már akkor így énekeltek a magyar nyilasok: „Elhangzott a szó / Jött a behívó / talicskázik már / a büdös zsidó..."

Mindez annál fájdalmasabban hatott, mert a hazafias szellemben nevelt magyar — s közöttük a rákospalotai zsidóságban nagy lelkesedést váltott ki a Felvidék és Erdély egyes részeinek visszacsatolása Magyarországhoz. Abban is reménykedtek, hogy Hitler a szövetséges Magyarországot nem rohanja le. A zsidóság minden lehető módon bizonyítani akarta magyar hazafiságát és a korlátozó zsidótörvények igazságtalan voltát. **1938. október 6-án** az Egyenlőség-ben a következő híradás jelent meg Rákospalotáról:

„A rákospalotai izr. hitközség zsinagógája a most lezajlott zsidó újév alkalmából lélekemelő hazafias ünnepség színhelye volt. A rákospalotaiak ősz rabbija a hazáért mondott imával fejezte be templomi szónoklatát. A lelke mélyéig megrendült templomi gyülekezet buzgó áhitattal hallgatta papjának bensőséges imáját, melyben az örök igazság mindenható Istenéhez könyörgött Trianon jóvátételéért. Nagy-Magyarország feltámadásáért. A rákospalotai izr. hitközség képviselőtestületének csütörtöki ülésén a következő deklaráció hangzott el: Az országcsonkítás igazságtalanságának legalább részbeni, a Felvidékre vonatkozó megszünését nem várhatja senki türelmetlenebbül, mint mi, magyar zsidók... Hányan vagyunk ebben a szerény, csekélyszámú testületben is felvidéki magyarok?! Vajon ki értené meg minden emberi igazságtalanság gyötrelmét úgy, mint azok, akiknek évezredeken át annyi igazságtalanság jutott osztályrészéül. A jelenlegi válság kritikus óráiban... minden egyházi és világi összejövetelt fel fogunk használni arra, hogy könyörgéssel forduljuk az Egek Urához hazánk sorsának jobbrafordulásáért és várjuk, Istenbevetett hittel a magyar igazság diadalát."

Ekkor a zsidó fiúk még katonai szolgálatot teljesítettek és nagy lelkesedéssel éneeklték: „Mindent vissza!" 1941-ben már nem volt olyan nagy a lelkesedés.

Ekkoriban 1942—43-ban került sor a fiatal főrabbi második „katonai" tevékenységére. Ez pedig a „Bajtársi Szolgálat" megteremtése volt Rákospalotán. A belügyminisztérium előmozdította, hogy a társadalom támogassa a hadbavonultakat és családjukat. Ez volt a „Bajtársi Szolgálat" és a polgármester ügykörébe tartozott. A főrabbi megkérte a polgármestert, engedélyezze a rendelet értelmében, hogy zsidó „bajtársi szolgálat"-ot alapítsanak. A jóindulatú dr. Szücs József polgármester készséggel adta beleegyezését. Több, mnt 400 bevonult bajtárs kapott teljes felszerelést. A gyüjtést és szétosztást, a beszerzést a bajtársi szolgálat tagjai végezték. Lampl Ignác, Junger Ignác és Blecher Jenő voltak a fő

sunkon tea-estéket rendezett, mert szerinte „a fehér asztal mellett jobban megnyilnak a szívek és a zsebek".

Apámnak 1939. Tamuz 22-én, rövid betegség után bekövetkezett halálát rövidesen követte igaz barátja és hűséges munkatársa, a hitközség diszelnökének Feith Gábornak és Dach Sámuelnek, a váci hitközség volt elnökének halála, aki utolsó éveit Rákospalotán élő (dr. Mandlné és Blecherné) unokái és Budapesten élő lánya, Sternbergné közelében élte le Rákospalotán feleségével.

Reichenberg Ernő hitoktató 1940. (5700-ben) „Mazkir" címmel könyvet adott ki emlékükre. E könyv egyben fontos dokumentum anyaggal szolgált könyvem megírásához is, mivel a három emlékbeszéden kivül közzéadja a rákospalotai temetőben nyugvók névsorát, az első világháborúban hősi halált halt zsidók nevét és az 1898-as évi rabbiválasztás jegyzőkönyvét.

1938-ban felujították Magyarországon az általános hadkötelezettséget. A Szudéta-vidék Németországhoz csatolása után Magyarország megtagadta a trianoni békeszerződés vonatkozó cikkelyének betartását, mely megtiltotta az általános hadkötelezettséget, illetve magyar hadsereg fenntartását. Igy hát a hatóságok sorozni kezdtek és természetesen besorozták katonának a zsidó ifjakat is. A bevezetett zsidótörvények következtében 1940. nyarán a zsidó-fiúk munkaszolgálatosokká (röviden: musz) vedlettek át. Öcsém, Duschinsky Jenő, akkori rákospalotai főrabbi elbeszélése szerint a palotai fiúk legnagyobb része Esztergomba vonult be. Egyszer megkérték a palotai főrabbit, sokuknak gyermekkori barátját, hogy szerezzen nekik kóser kosztot. A főrabbi ekkor az Orthodox Iroda elnökéhez, Kahan-Franklhoz fordult és felajánlotta, hogy eljár érdekükben a parancsnokságon. El is utazott Esztergomba és az ottani neológ főrabbival együtt felkereste a parancsnokot. Még azt is felajánlotta, hogy maguk adnak edényt, a fiúk pedig a vallás előirásai szerint maguk készitik el az ételt. A parancsnok a kéréshez beleegyezését adta. A századokat sorakozóra kivezényelték, az ezredes bemutatta a csapatnak a főrabbit és felkérte, hogy intézzen néhány szót a legénységhez. Egyben kijelentette, hogy engedélyezi számukra a kóser konyha felállítását. Öcsém elbeszélése szerint ez volt az első katona-lelkészi tevékenysége. 1945-ben a háború után országos tábori főrabbi lett, alezredesi rangban.

De térjünk vissza a korábbi évekhez. 1941-ben, májustól kezdve a zsidó munkaszolgálatosok számára kötelezővé lett a sárga karszalag, illetve a kitértek számára a fehér karszalag viselése. Az „Édes Erdély itt vagyunk!" dallamára — ekkor került Erdély egy része vissza Magyaror-

A palotai zsidóság nagyrészének lelkébe behatolt, — ha lassan is — a veszély tudata és keresni kezdték a kivezető utat. Ekkor, 1938-ban alijázott a rákospalotai Deutsch, férjezett Grünwald Sára hétéves kisfiával; férje akkoriban a katonaságnál szolgált. Évekkel később Sara Chursait Grünwald név alatt héber nyelven megjelent „Az ikrek" című regényében részletesen megírja illegális alijázása történetét. Testvére, Blanka, 1939-ben az utolsó illegális alijával érkezett Erecbe. Nekik már volt itt kihez menniök, mert Rózsi testvérük 1929-ben Erecbe ment férjhez. A vőlegény, Salamon Lajos érte ment Rákospalotára és bold. édesapám eskette őket. Két évvel később, 1931-ben egy másik testvér is alijázott, sőt 1936-ban a szülők is megérkeztek gyermekeikhez, ám 1938-ban visszamentek Rákospalotára, mert három fiatalabb gyermekük még nem volt kiházasítva és kis vagyonkájukat is fel akarták számolni. Ugyancsak 1939-ben alijázott Glück Rafael kántor-metsző két fia Jenő (Jiszráel Oren) és Ernő.

A veszélytudat azonban a zsidóság nagy részében nem volt általános. 1938. január 13-án az Egyenlőség közli, hogy a palotai hitközség titkára, Eckstein Ignác december 16-án megszerezte a pécsi egyetemen a doktori címet. Ekkor ő már 13 éve volt a hitközség titkára és a numerus clausus ellenére, vagy annak 5%-os keretében sikerült bejutnia az egyetemre.

Az 1937—38-as években a palotai Kaszinó farsangi mulatságára szóló meghivón a Kaszinó választmányi tagjai között zsidók is szerepelnek. (Dr. Barabás, Fried S és Reisz G.) Ötven választmányi tag között három zsidó! 1938-ban az ERKISZ (Egyesült Rákospalotai Kereskedő- és Iparos Szövetség) meghivóján Reisz G., mint az egyesület elnöke szerepel. Ez nem volt zsidó egyesület, de miután a palotai kereskedők nagyrésze zsidó volt, valószinüleg az egyesület tagjainak túlnyomó része is zsidó volt, nem úgy, mint a Kaszinóban.

A Felvidék egy részének Magyarországhoz való visszacsatolása az 1938. november 2-i bécsi döntés szerint a zsidóság és közöttük a palotai zsidók korai öröme és lelkesedése ellenére, nem sok boldogságot, hanem inkább csalódást és keserűséget okozott a zsidóknak. A szlovákok 1938. november 4-én, a magyar hadsereg bevonulása előtt egy péntek éjjelen áttették a határon a területeiken lévő „hontalan" zsidók nagy részét, mint „magyarokat". Igy került bátyám a nagyszombati (Trnava) rabbi feleségével, egy szál ruhában Dunaszerdahelyre, ahol a hitközség tagjai, a szájuktól vonva el a falatot, vendégül látták őket szombaton át, több száz embert. Bátyámék ezután Rákospalotára érkeztek. Sógornőm, Betty elbeszélése szerint **1939-ben**, már a második zsidótörvény után **megszervezték Rákospalotán az Omzsát (Országos Magyar-Zsidó Akció)** a rohamosan elszegényedők és menekültek megsegítésére. Apám e célra laká-

lotai hitközséghez tartozott. Ugyanakkor azonban a cionista szervezkedés és az alijamozgalom is erősödött Rákospalotán.

Meisel úr és maga Vértesné is tudomásomra hozta, illetve Vértesné Ausztráliából írt levelében közölte, hogy kezdeményezésére **1934-ben megalakult a rákospalotai Wizo,** negvenöt taggal, akik magánházakban rendezték összejöveteleiket mindaddig, amig csak lehetett. Vértesék autóján hoztak ki előadókat **1936-ban Rosenzweig Dávid, aki akkor már a Mizráchi országos titkára volt, megszervezte a Mizráchi rákospalotai sznif fjét és hachsaráját** a Ráday-utca 8. szám alatti régi templom helyiségében lévő lakásban. A hachsara résztvevői húsz fiú és négy lány voltak. A lányok csupán takarítani és főzni jártak oda, a fiúk palotai és újpesti iparosoknál voltak elhelyezve, ketten dolgoztak például Kind Benőnél. A hitközség lakást, világítással együtt bocsátott a hachsara rendelkezésére. Esténként rendszeresen tanultak, reggel és este a Hachsarán volt minján. Szombat délutánonként nyilvános előadásokat tartottak, ahol felnőttek és idegen vendégek is résztvehettek. A hachsarán csupa jó házból való fiatal vett részt, akik mind vallási, mind erkölcsi és intellektuális síkon magas fokon álltak. Később legtöbbjük alijázott is, köztük Rosenzweig Dávid fő munkatársai, „Mermele", és Marmorstein Ernő. Ő maga — sajnos — túl sokáig dolgozott másokért és a SAS behivó megelőzte tervei megvalósítását, az aliját. A hachsara 1939-ben, a háború kitörésekor feloszlott. Altmann bácsi is segített nekik titokban sékelt eladni és Ros Hasanára ereci mézet. Ugyanis, mint hitközségi alkalmazott, ezt csak titokban tehette, mert az orthodoxia ekkor még mindig cionistaellenes elveket vallott. Mindennek ellenére a palotai tomplomban ezekben az években már felajánlottak adományokat (snoderoltak) a KKL javára. *

1938. április 8-án a Felsőház elé terjesztették az első zsidótörvényt, melyet 1939. február 12-én elfogadtak. Ez a törvény a magyarországi zsidókat másodrendű állampolgárokká degradálta és nagymértékben korlátozta mindennemű gazdasági tevékenységükben, annyira, hogy nagyon sokan kenyér nélkül maradtak.

Ebben az évben szállta meg Hitler Ausztriát (Anschluss) és ekkor menekültek Magyarországra Burgenland minden anyagi javaikból kifosztott zsidói. Sokan közülük Rákospalotára. Ezek az események tükröződnek apám utolsó beszédeiben, melyeket az előző fejezetben idéztem. A német és osztrák zsidóság menekült, ki hová tudott, de a legtöbbnek nem volt hova mennie.

---

* Bold. apám levele, Altmann Jónás és Schechterné, szül. Rosenzweig Matild, valamint egyik tag „Mermele" (Mermelstein) ma **Even** Pinchász beszámolói alapján.

VI. FEJEZET

A HITKÖZSÉG ÉLETE HITLER URALOMRAJUTÁSÁTÓL, MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁIG (1933--1944 márc. 19)

Hitler uralomrajutásával a hitközség szép tervei, új központi fekvésü iskola építése, mely (1933. előtt) olyan élénken foglalkoztatta az elöljárókat, abbanmaradt és ehelyett inkább a budapesti Pro-Palesztina Szövetség, a KKL, WIZO, Mizrachi szniff és hachsara alapokra adakoztak ezekben az években. Az időszaki lap is megszünt.

Feith Gábor után Dr. Mandl Henrik lett a hitközség elnöke, Kind Éliás után Frankl Károly, majd dr. Mandl Henrik lett a Chevra elnöke is, aki ezt a tisztséget a hitközségi elnökséggel együtt viselte. 1943-ig volt hitközségi elnök, utána Gonda Sándor következett.

Kind Benő, dr. Duschinszky Ede után a Tiferesz Bachurim elnöke lett. Ebben a tisztségében sokat segített a zsidó fiatalok szombattartó munkahelyeken való elhelyezkedésének ügyében. Ekkor már javában folyt a zsidó ifjúságnak az intellektuális pályákról ipari pályákra való átképzése, mely mind aktuálisabbá vált, mivel elősegítette az alijázásukat. Ez a mozgalom országos jellegüvé lett és ilymódon alakult meg a Tiferet Bachurim országos tagozata, melynek ügyvezető elnöke Kind Benő lett, aki mint ilyen, megszervezte a zsidó fiatalok szalmakalap-gyártására való átképzését Hajdunánáson. A gazdasági helyzet közben mind nehezebbé vált. A vallástalan elemek közül sokan a kitérést választották, így többek között Gosztonyi rákospalotai ügyvéd fia is, hogy felvegyék az egyetem orvosi fakultására. A Gosztonyi fiú a Kohn-család negyedik nemzedéke volt Rákospalotán, az egyik legrégebbi letelepülők egyike. A kitérés annyira megrendítette a magát „felekezetnélküli"-nek valló, szociáldemokrata meggyőződésü apát, hogy „baál tsuva" lett, kezdett templomba járni, zsidó ügyekkel foglalkozni és lánya, Vera a palotai cionista szervezet egyik fő aktivistája lett.

Müller újfalusi gyógyszerész egész családjával együtt szintén kitért. És később, az 1938—39-es években méginkább megszaporodott a kitérések száma. Egy ilyen közlemény megmaradt a rabbihivatal iratai között egy bizonyos pestújhelyi Bartáné kitéréséről, Pestújhely ugyanis a pa-

Isten nem hagy el bennünket. És mi gondolkodjunk másképen e komoly időkben? Ne kövessük Ávrahám és Hanna példáját? Csak akkor hajoljunk meg Isten előtt, ha már fel van tárva jövőnk titka? Nem, kedveseim, (itt már másodszor használja az „ájtatos" hiveim helyett a „kedveseim" megszólitást), ha nem is tudjuk, mit hoz a legközelebbi jövő, mit hoz az esztendő, melyet a mai nappal megkezdünk, **mégis tudjuk, hogy Isten el nem hagy bennünket, hogy megmentve térünk vissza** az ő atyai karjaiba. Szóljunk mi is, meg akarunk hajolni — vissza akarunk térni.

Hajoljunk meg megadással és alázatossággal Isten fensége előtt, bármily kemények is megpróbáltatásai, de épp e megpróbáltatások hatása alatt akarunk **visszatérni tsuvában, megtérésben,** be akarjuk vallani, hogy gyakran hibáztunk, sok botlást követtünk el, de ezuttal legyen Ő egyedül a mi vezérünk, az Ő akarata irányitson, egyedül az Ő fénye világítson nekünk az uton, melyen járunk és **Ő teljesíti a jóslatot, vezesse haza, akiket szétszórt**, őrizze őket, mint pásztor az ő nyáját, hogy mi is tapasztaljuk. „Mert kiváltja az Ur Jákobot, megváltja a nála erősebb kezéből", azért akarunk könyörögni: „Térits meg Urunk, hogy megtérjünk, ujitsd meg napjainkat mint hajdan." Ámen.

Ezután az ország rabbikara nevében felszólitja a hiveket, hogy mindenki adjon pidjon nefes-t, lélekmegváltó imádságot és adományt, úgy mint Ávrahám, aki áldozattal váltotta meg fiának lelkét, áldozattal, melyet Isten neki mutatott. **Vezekeljünk és áldozzunk!**

Ő pedig teljesítse igéretét, gyüjtse össze azoka,t akiket szétszórt. Befejezésül: Mint Magyarország hűséges polgárai, a magyar nemzet hűséges fiai, szóljon most fohászunk a Mennyek Urához Jom Hádin, az Itélet Napján. Ezek a napok... mikor eldől államunk sorsa, kardra, vagy békére, segítsd Magyarországot, hogy igazságát felismerjék az egész világon... hogy felszabaduljon Magyarország területe az idegen uralom alól, hogy helyreálljon a régi, nagy Magyarország, **egy szabad nagy nemzet,** hogy újból a **szeretet egyesítse a lelkeket,** hogy kivesszen a gyűlölet a szívekből, hogy egy test, egy lélek füzze össze Nagy-Magyarország összes fiait, **szabadságban, egyenlőségben, testvériségben**, a Te Neved dicsőségére. Ámen.

cseink, **ez hozta az egész világnak ez hozza majd egész Izráelnek a megváltást** Ezt látjuk a mai haftarában is... Hana gyermekért könyörög, Éli, a pap szól hozzá: Menj békében és Izráel Istene teljesíti kérésedet... erre mind a ketten, az asszony is meg az ura is sietnek, hogy köszönetet mondjanak Istennek, **mielőtt még az igéret teljesült. Felkeltek korán reggel és meghajoltak Isten előtt.**

A jövőbe nem láthatunk, sem egyesek, sem a népek összessége, **de mindannyian áldozatra vagyunk szólitva**, elég gyakran a legdrágábbnak a feláldozására, hogy a köznek tegyünk szolgálatot. De **tudjuk, hogy a Moria felé haladunk, ahonnan az igazság olthatatlan tűze világít**. Ezért jutalmat ad Isten minden lépésért, minden áldozatos megadásért, minden fájdalmas óráért, — mindezt dúsan megfizeti, mert Isten előtt meghajolt, nem tudva azt, ami következik, csak azt, **hogy sokat nagyon sokat kell még feláldoznunk**, míg a Moriához érkezünk. Egyetlen kötelességünk a **mai napon a jelen időkben, a meghajlás**, kedveseim. Kemény, nagyon kemény a megpróbáltatásunk, fájdalmasak, kegyetlenek az áldozataink, melyet tőlünk szednek, de tőlünk függ, hogy **a megpróbáltatásnak áldás legyen az eredménye, hogy az áldozatok ne legyenek hiábavalók**, ha arra vezet, hogy alázatossággal és megadással hajoljunk meg I. előtt, ha közelebb visz a Moria felé, **az Isten-tan magasságába, melytől elidegenedtünk, akkor közelebb hozott minket a megváltáshoz.**

Visszatérünk hozzátok — „vönásuv eléchem" vissza, mind a ketten, visszatérünk. Mily bizalom! Hisz Ábrahám tudta, hogy Isten Jichák feláldozását kivánja tőle, hogyan is biztosíthatta kisérőit, hogy mindketten visszatérnek? Talán valami belső hang biztatta, hogy **Isten csak áldozatkészségét és hithűségét akarja próbára tenni.** Isten — úgy mondják bölcseink, biztosította az ősapát, hogy sértetlenül és békességben visszatér majd a Moriáról, ha alázatossággal meghajol előtte. Moriáról vissza, az ő alázatos, csendes, szent házába, ahol otthont talált a béke, a lelki tisztaság. **Töretlen hittel tér vissza. Nem dacol Istennel, ki olyan súlyosan próbára tette... nem pöröl a gondviseléssel, mely oly nehéz órákat szerzett neki,** tudja, hogy ha rejtelmes is neki Isten terve, mégis bátran bizhatja magát Isten vezetésére. **Felismerte és megértette fiának és majdan egész népének sorsát.**

És nem tért-e vissza Izráel, már sokszor, törhetetlen hiterővel, nagy veszedelmek után?...

Visszatérünk, — kiáltották a máglyák tűzlángjaitól a vizek áradatából a kínzottak és meggyötörtek... Visszatérünk hozzátok, ezt kiáltották a zsidó gyermekek szüleik felé, amikor kivonultak a vészterhes világba a kenyerüket megkeresni. Mert belsőnkben egy égi hang azt mondja, hogy

nem volnának ők is Isten teremtményei, kiknek az élethez joguk van. Emlékezünk a megaláztatásra, **mely bennünket ért, a sokezer zsidó testvérről, kiket a törvénykezés intézkedése megfoszt szűkös kenyerétől**, a megélhetés lehetőségétől. Emlékszünk a vad izgatásra, mely lépten-nyomon, úton-útfélen ellenünk folyik, ahova fordulunk, beleütközünk a gyűlölet izzó lángjába. Közelről és távolból egyaránt, fülünkbe hatol a megalázottaknak, kifosztottaknak, kitaszítottaknak sirása, az üldözötteknek segélykiáltása. Jöhetünk-e másképpen, mint sűrűn folyó könnyekkel és zokogó könyörgésekkel? Megjelenhetünk-e Isten előtt más érzésekkel, mint csüggedéssel, aggódva, kétségbeesve, **mint megrendített bizalommal?** De itt halljuk a prófétának szavait, aki az ő népének **ugyanolyan szerencsétlenségét, a zsidóság ugyanolyan megaláztatását és meggyalázását megérte és mégis hirdeti:** Halljátok az Ő szavát, ti népek, hirdessétek ezt a távol szigeteken. **Ő, aki Izráelt szétszórta, összegyüjti ujra.** Ő megőrzi, mint pásztor a nyájat, Ő jósolja: **van reménye a te jövődnek, visszatérnek a gyermekek területükre.** A próféta szavait Ros Hasanakor olvassuk, mert a megtérés, a magunkbaszállás napja, a Sófár felriasztja, ébreszti szíveteket és lelketeket. A próféta **reményre és megtérésre szólit.** Óva **int kishitüségtől, kétségbeeséstől.**

Azért foglalkozzunk mi is ez órában magunkbaszállással, kutassuk, **hogy tanusítsuk jelen helyzetünkben hitünket.**

Vezessen a felolvasásra kerülő Akédából a szó.

„Meg akarunk hajolni." E szavak első ősapánk történetének ama rejtelmes eseményéből valók, mely magasztos ünnepünk központja. Az Ő, szólitja az ősapát s mondja neki: Lech löcha el Erec Hámoriá el echád heharim, áser... ···Menj Moriá földjére, a hegyek egyikére, melyet neked mondok. Ávrahám nem ismeri a helyet, hová induljon··· Miért titkolja Isten előtte az út végcélját? Csak a megpróbáltatásokról tud, melyek reá várnak — a követelésről „kách et bincha et jechidcha, et Jichák, vöhaaléhu sam löolah"... „Add fiadat, egyetlenedet„ Jichákot és mutasd be ott égőáldozatul"··· Egyebet nem tud. Lehet, sejti: ez nem lehet mennyei atyjának végső akarata, de az ősz ember mégis, habozás nélkül készül az útra, az ismeretlen cél felé. Miért nem mondta neki Isten mindjárt, hová küldi? Bölcseink szerint, hogy vágyodjon arra, és hogy jutalmat adhasson neki minden szóért, minden lépésért, minden cselekedetért, külön-külön. Tudja, hogy Moria felé megy, a hely felé, ahonnan majdan Isten tisztelete szétáradjon az egész világra, ama Moria felé, melyen később Isten szentélye emelkedik. Ezt sejtve bátran lép ki és azt mondja mitsem sejtő kisérőinek: én és a fiam meg akarunk hajolni. Bizonyára csak ezt akarja tőlünk Isten, semmi egyebet. Ezen meghajlás Isten előtt — mondják böl-

ben, melyet nem cserélt fel jobbnak látszó helyekkel, úgy érzi magát, **mint Ávrahám Avinu, mikor Isten egyetlen fia feláldozására szólitja.** Ime a beszéd, melynek már bevezető paszukjába bele van sűrítve egész mondanivalója, szívének fájdalma népéért, az emberfölötti akarat és jószándék, hogy lelket öntsön, utat mutasson népének, fenntartsa bennük a reményt az Ur segítségében:

„Sirással jönnek és könyörgésekkel és én elhozom őket, elvezetem vízpatakokhoz egyenes úton, hol nem botlanak. Mert apja lettem én Izráelnek, elsőszülött fiam, Efráim. Halljátok, ti népek, hirdessétek a távol szigeteknek és mondjátok: **Aki Izráelt szátszórta, egybegyüjti, megőrzi, mint pásztor az ő nyáját, mert megváltja ő Jákobot és kiváltja annak kezéből, ki hatalmasabb nála.** Jirmija próféta e szavai, melyeket Roshasana háftárájában olvasnak, **alkalmasak arra, hogy nyugtalan szíveknek reményt és békességet hozzanak** és, ájtatos hiveim, nem emlékszem Roshasana-ra, **melyen szívünk nagyobb nyugtalanságában gyülekeztünk volna Isten előtt, mint most.** Mert az érzések vihara, mely lelkünkben tombol a megemlékezésnek ezen mai napján, a keserű, fájdalmas könynyeknek záporát indítja szemünkből, **a fájdalomnak, az elkeseredésnek, a tehetetlenségnek, a kétségbeesésnek könnyeit.** Könyörgéseinket, melyeket ma, a Jom Hádin, az itélkezés napján Istenhez küldünk, csak csüggedt, görcsös sírással mondhatjuk el. **Mert szívünk összeszorul, ha viszszamelékezünk arra, ami az emúlt esztendőben ért.** A gyűlölet lángjai **elborították egész országokat** és mérhetetlen szenvedéseket hoztak zsidó testvéreinkre, a zsidóságra. **A gyűlölet mérges lehellete, mint a pestisjárvány úgy terjed** kiméletlenül és kegyetlenül pusztítva zsidó existenciákat, életeket.

Ezen a mai Roshasana napján **maga a Kneszet Jiszráel, a zsidóság összessége az, mely hangos sírással,** zokogó könyörgéssel **jelenik meg** Isten előtt, sűrűn folynak könnyeink gyászos sorsunk miatt, emlékezzünk Németországban lakó zsidó testvéreinkre, kik hazátlan, kifosztva keresnek menedéket, kik kénytelenek otthagyni a rögöt, melyen elődeik közel 2000 év óta éltek és dicsőséget szereztek a zsidó névnek. Emlékezünk véreinkre Ausztriában, kikre hirtelen rászakadt a vész, kiknek sorsa máról-holnapra megfordult, kiket megaláztak, sértettek, vagyonukból kiforgattak, emlékezünk a nemrég, hazánktól elszakított területekre, hol évszázadok óta fennálló, békésen és áldásosan élő hitközségek egész sorát néhány hét alatt embertelen módon kiürítették, hol a határhoz kidobtak csecsemőket és véneket, férfiakat és nőket egyaránt. Emlékszünk Olaszországban élő testvéreinkre, kikre alig két hete rázúdult a vész. Kiket hontalanná tesznek, kiket minden látható ok nélkül kidobnak, mintha

(Ugy látszik, ez is felelet volt, miért nem alijázik) a beszéd folytatásában szintén a helyzethez hiven magyarázza ugyanazt a paszukot: „Mi lesz a zsidósággal a galutban? Hogy táplálkozik? Mikor eltömik kútjait, melyet magának fúrt, mikor elzárják előtte a kereset forrásait, melyeket nyitott, hol legelhet Isten nyája? Hisz tilalomfát emelnek minden legelő elé! Hol találhat Isten nyája nyugtot, ha az uralkodó hatalmak üldözni kezdik, ha minden talapalatnyi földet, melyen pihenőt keres, az erőszak jogán vitássá tesznek számára? Mivé válik majd a nép a folytonos kizártságban, kirekesztettségben? Mivé?

Rabbi Azarja magyarázta, hogy „ne legyek semmivé társaid szemében az ő nyájuk mellett." A legszükségesebb, nélkülözése, a jogfosztásban töltött élet, megfosztja önérzetétől, néptársai között. Óh, Isten, már ez a te világkormányzásod lealázása — a te gyermekeid bajban, midőn a többiek nyájai jólétben élnek. Nem látjuk ezt naponta, mióta hatalomra került a nyilt zsidóüldözés? Mintha arra való törvény nélkül is, szinte automatice mindenütt felujul a régi, rajnamenti zsidó városban divott jog, hogy a koldus, lézengő odakiálthatott a legelőkelőbb zsidó főúrnak, ha szembekerült vele az uton „Jud mach moresch!" Nem halljuk már a gyerekek szájából lépten-nyomon a fenyegetést, hogy eljön az, aki a zsidókat móresre tanítja?... **A galut még sokkal súlyosabb veszedelmeket hozhat Izráelre, hisz lehet, hogy maga a nép, — látva, hogy a baj elkerülhetetlen — otthagyja a zsidóságát és átpártol idegen nyájakba.**

Ezt a veszedelmet nem lehet kicsinyíteni, ezen veszedelemmel szembe kell szállni, a hithagyás és elpártolás veszedelme ellen küzdeni kell, hogy ne ragadjon el bennünket. **A hűtlen hitehagyás az, amiért joggal lenéznek.**

„A te hivatásod Izráel szükségleteit Istentől követelni. Abból, amit tettem értük, tudhatod, mit fogok tenni". — Parnasza — kenyér, 31 napig ettek a kenyérből, amit magukal vittek és azután veszedelmek vették körül, de nem nagyobbak, mint a Jam Szufnál, amikor Micrájim serege mögöttük és a tenger előttük. Mi történt akkor? „Nappal felhő — éjjel tűzoszlop védte őket". Ez csak későbbi életetek előjátéka, mintája volt. Mit kell tenned? **Legeltessed nyájadat a pásztorok lakásainál, neveld ifjúságodat a múlt iránt hűségben. Ezért emlékezünk halottainkról, akikkel kapcsolatunkat nem szabad elveszítenünk. Ők** járták előttünk a gálut nehéz útját **hősiességgel, hűséggel, kitartással.** Ők megmaradtak „al miskönot haroim", ők legyenek mintaképeink."

Utolsónak hadd idézzem, talán utolsó „Jom Hadin"-kor tartott beszédét. Ebben már benne sír, zokog a népért való fájdalom teljes nagyságában. Negyvenedik éves papi müködése évében, **egyetlen hitközségé-**

És ha a gonoszok szervezkednek, az azért baj nekik, akik különben csak gonosz szándékuknál maradának és a világnak, mely szenved a gonoszságuktól. De a szétszortság az igazaknak rossz, és rossz a világnak, mert jószándékukat nem tudják keresztülvinni.

Ellenben az igazak szervezettsége jó nekik és jó a világnak, mert bármily kevesen vannak, szervezettségük ad erőt jószándékuk megvalósítására. Mi érezzük a gonoszok szervezettségének félelmetes hatását, de érezzük a jámborok szervezettségének hiányát. Pedig ez a zsidóság, Kneszet Jiszráél. Izráel szervezete közös céllal, a Tóra megvalósítása közös úttal — a Tóra követése. Ez meglazult Mordecháj és Eszter napjaiban, ezért mondta: „Kanesz et kol hajehudim" és nekünk is ezt kell követnünk. Megszervezni a zsidóságot, de nem politikai szervezetben, hanem hogy egymást buzdítsuk jámbor életre, hogy bátorítsuk egymást kitartásra, hűségre, hogy szilárdítsuk egymást hitben és egyetértésben, a szombat megtartásban, abban, hogy tisztátalan étel ne fertőzze lelkünket, hogy családi életünk szentségét megőrizzük... ha minden közület ily szervezkedést jelentene, megerősödne hitünk és akkor haszna volna mai bőjtünknek is..., hogy elérjük azt az örömteljes időt, amikor meghiusulnak az ellenünk szőtt tervek, amikor ujból mondható lesz: „Lájhudim hajta ora vöszimcha..."

Részlet egy ezidőtájt, Pészach utolsó napján mondott beszédéből, szintén reményt akar önteni a csüggedőkbe és a segítség útját ismét csak az egységben látja. A szokásos szentirási verssel kezdi beszédét.

„És szólsz ama napon, hálát adok neked I. hogy haragudtál rám, csillapodik haragod és meg fogsz vigasztalni. Ime, segítségedben bizakodom és nem rettegek, mert erőm és énekem az Ur és lett nekem segítségem..." „Csüggedt lélekkel halljuk a dalokat... miután komollyá vált újból népünk sorsa... mióta a szomszéd országokból halljuk a vihar dühöngését, mely pusztítóbban, mint évszázadok óta rombolja embernyájunk épületét és döngeti annak oszlopait... Mit mondanak e dalok a zsidó népnek válságos, komor napjainkban?

„Mondd meg nekem, kit lelkem szeret, hol legeltetsz?" Ismét a pásztorvezér és „embernyája" kérdését magyarázza és e verset Mose Rabénura vonatkoztatja, ki félt elvállalni a hivatást, félt, hogy ha farkas támadja meg a nyájat, el fog menekülni... „Pásztorok, kik cserbenhagyják nyájukat, — vezérek, kik népüket a baj pillanatában ott hagyták volna, nagyon kevés akadt a zsidóság életében. Voltak tévedők, hamis irányban haladók, de ezeknek mind törekvésük volt a zsidóság sorsát enyhíteni, nem hagyták el a nyájat a vész pillanatában. Szemük előtt lebegett, hogy Isten társainak, az ősöknek felelősséggel tartoznak a nyájért".

Hogy csak „egy zsidó férfi volt", — „is jehudi haja höSusán hábira" — Susánban. Ezen helyzet következménye volt, hogy Hámán hatalomra került. Hogy ez mennyire igaz, ezt érezzük mi, e kornak zsidó gyermekei. Hiába mosolygunk lenézően azon a megállapításon, hogy összefüggés volna a zsidók vallásos életmódja és a világesemények között, hiába akarjuk önmagunknak tagadni, hogy volna valami nagy jelentősége a világ folyására annak, vajon koser hús kerül az asztalomra, vagy tréfli, vajon szombaton tartózkodom-e a munkától, vagy sem? A mai állapot azt kiabálja felénk, hogy van! Őrültnek tartották volna azt, aki harminc évvel előbb azt állította volna, hogy a zsidók Közép-Európa országaiban, hol a tudományokat ápolják és becsülik, jogfosztottak lesznek. De milyen volt a helyzet eme országokban? Csak egyesek, csak kivételek voltak, különösen a vagyonos és művelt zsidók közt, kik életmódjukkal zsidó voltukat mutatták. De épp ezért fordult a világ ekkorát, hogy épppen a Hámánok, minden zsidó ellenségei kerüljenek hihetetlen hatalomra. Hogy Európa, szinte minden országában az államok vezetőinek sok a zsidó. Hogy azt hirdetik nyiltan, hogy kenyerüktől kell a zsidókat megfosztani.

Bölcseink az összefüggést rég meglátták és az események igazolják szavaikat. Minél többen leszünk olyan zsidók, akik a Tóra törvényeit elhanyagolják, kik a házasélet szabályait megszegik, a szombat szentségét tagadják, annál erősebb és hangosabb a gyűlölet kórusa. **Vissza a Tórához!** Ezt harsogja felénk minden oldalról a történés. Vissza a Tórához!, — erre buzdít zájin Ádár emléknapja. És felsorolhatjuk azoknak neveit, kik életüket a Tóra ápolásának szentelték, kik érdemeket szereztek azáltal, hogy minden erejüket arra fordították, hogy a Tóra, melyet Mose parancsolt, öröksége legyen Jákov gyülekezetének. (Itt 13, az évben elhalt rabbi neve következik). Minden név „Is jehudi", kiknek köszönhető, hogy a zsidóság nem árvult el.

A beszéd folytatásában arról szól, mit tett Mordecháj és Eszter, hogy elhárítsák a zsidók megsemmisítését. Eszter elhatározta, hogy élete kockáztatásával meghívás nélkül megy a királyhoz, hogy könyörögjön népéért, de előbb megkérte Mordechájt: „Gyüjtsd össze a zsidókat, hogy böjtöljenek értem", hogy egy kneszia, egy testület legyen belőlük, egy szervezett testület.

Bölcseink már régen felismerték a szervezés nagy hatását és óriási jelentőségét. Már rég mondták:

„A szervezés a gonoszoknak baj és baj az egész világnak, szétszóródásuk jó nekik és jó a világnak". Mert a szervezés fokozza az erőket hihetetlen mértékben, mig az izolálás az erőtlenség érzését idézi elő, azokban is, akik erősek. Az úgynevezett „tömegérzés" erőt és elszántságot ad.

meg önmagatokat és a Tórát..." A kémek már csak az agg Mestert találták és lándzsáikkal szitává lyukasztották testét.

Az Eufrates partjára menekültek között a legkiválóbb volt Rabbi Méir."

Ő maga legkisebb fiát Londonba küldte ott élő testvéréhez. „Fussatok!" — ez volt üzenete az ifjúsághoz, saját magát azonban „kőnek" tartotta. Mikor 40 éves jubileuma idején családja biztatta, hogy menjen fiához Erecbe, azt felelte, hogy nem hagyja el a hitközségét ilyen nehéz időkben. I. megóvta őt a legnehezebbtől, magához szólította. Nem érte meg, hogyan hurcolták el szeretteit.

Hitler uralomra jutását — a javitóintézet igazgatónője elbeszélése szerint — „sorsszerű jelenségnek" jellemezte. Beszédeiben is ilyen értelemben szólt.

Zajin Adar-i beszédében a „Chevre szüde"-n többek között a következőket mondta: „Békés egyetértés az, amire a zsidóságnak a maga kebelében égető szüksége van, mert a gyűlölet áradata már az életre megy és egyetértően kell keresnünk a védekezést a veszedelmes áradatok elhárítására. Mi a teendőnk a válságos időkben? Ezen kérdéssel óhajtok most röviden foglalkozni. Mivel szilárdíthatjuk meg helyzetünket az ellenség sokasága között? Ezért térek rá Eszter könyvének elbeszélésére arról, hogy mit tettek elődeink, mikor Hámán megsemmisítési szándéka fenyegette életüket?

Egy zsidó férfi volt a fővárosban. **Csak egy volt?** Hisz számosan laktak Susanban. Nagy zsidó gyülekezet volt ott; Rabbi Jonatán **Eibeschütz** volt Hamburg-Altonai rabbi azt mondja: „Igen volt ott sok zsidó, de mind olyanok, akik nem mutatták zsidó voltukat, különösen az úri osztály, akik az „is" jelzőt érdemlik, gondosan kerülték, hogy a nyilvánosság előtt mint zsidók szerepeljenek. Olyan, aki **zsidó ember** volt, nemcsak szobájában, **hanem az utcákon, a városban, aki minden felmerülő ügyet zsidó szempontból mérlegelt,** ilyen egyedül Mordecháj volt. Igy Ahasvérus lakomáján ő volt az egyedüli, aki intette zsidó testvéreit, hogy mint zsidók ne vegyenek részt a lakomán, ne szegjék meg a Tóra törvényeit. A többiek, főképpen az urak, azt mondták: „El kell mennem, nehogy az uralkodó haragját felkeltsem. I. meg fogja bocsátani, ha a zsidóság helyzetének biztosítása miatt egyszer megszegjük az ő törvényeit." **Igy csak Mordecháj egyedül volt „is jehudi", aki a királyi palotában sem tagadta meg zsidó voltát és, — mert ez volt a helyzet, — azért jött Hámán hatalomra.** Mert Refidim után jött Ámálék, bölcseink szerint.

„A Tóra szavai iránt tanusított lanyhaság után Isten hatalomra engedi jutni Ámálékot." „És volt ezen események után'.. Milyen események után?

A próféta hirdeti, hogy a **szombatot megtartani**... azt jelenti, hogy **„nem keresed szokott dolgaidat, üzleteidet, de tiszteled az Urnak szent napját"**, mint most, a próféta idejében is, azt hitték sokan, hogy a Szentföldön élni egymagában is üdvösséget jelent. Micha szemrehányóan mondja: „Fellázadtak az Ur ellen és mondják: Közöttünk van-e az Ur? A próféta tanítja, hogy a Szentföld (Palesztina, ahogy ő mondja) a legjobb lehetőség a zsidónak arra, hogy kövesse azon eszméket, amelyek követésére teremtetett. De Palesztina — Isten törvényeinek megvetésével csak szörnyűséges gúny. Nátán próféta rendreutasította Dávidot, a királyt és megtanította, hogy a királyt ugyanazon erkölcs köti, mint a közembert. Jeremiás tanította, hogy egy **zsidó büne kétszeresen súlyos, mert sérti Isten nevének tiszteletét**...

A rabbik tanították Izráelt a Szentély és a Szentföld elvesztése után, hogy **Isten változhatatlan törvényében találják nemzeti erőik várát.**

„Készíts korlátot a Tóra köré" — mondják a rabbik. A Tóra elveti a vegyes házasságot... Ne étkezzél együtt a gazdanéppel, mert a bor intimmé teszi az érintkezést és ez vezet a vegyesházassághoz." Igy védték a rabbik a zsidót és a zsidó, aki **követte a rabbikat az él, zsidóként mind a mai napig. Azon zsidók, akik a rabbiknak nem engedelmeskedtek, — nincsenek többé!**

Egyedül a Tórára, a prófétákra és a rabbikra hallgató zsidóság él még ma is.

Ez a zsidóságnak a hármas lánca: a Tóra tanítja az isteni eszményt, a próféta hirdeti annak igaz értelmét és a rabbi gyakorlattá teszi Izráelben, a zsidóság hitét átülteti a zsidóság életébe.

Nincs rá példa az emberiség történelmében, hogy egy nép, mely nemzeti önállóságát elvesztette, fiainak nagyságával és kiválóságával kitűnne hosszú időn át a népek között. Ez a zsidóság csodálatos kiváltsága... A Hadrián által folytatot zsidóüldözés példátlanul kegyetlen volt. A kényszerített hitehagyás kora. „Miért visznek a bitóra?" Mert fiamat körülmetéltem. „Miért kötnek máglyára?" — Mert a Tórából olvastam. — „Miért feszítenek keresztre?" — Mert kovásztalan kenyeret ettem. — „Miért vesszőznek?" — Mert lulavot bencsoltam. — Igy jellemzi a Midras ezen időt... Hadrián a legkegyetlenebb büntetést szabta ki a rabbiavatásra... A 10 mártir halála után már csak egy avatott rabbi volt életben Rav Jehuda ben Baba. Ez... Usa és Sfaram között egy hegyszakadékban avatta Rabbi Akiba legkiválóbb tanítványait rabbikká. Alig fejeződött be a szertartás, máris feltüntek a római kémek csapatai. „Meneküljetek fiaim, siessetek" — szólt a Mester. — És mi lesz veled? — kérdezték. — „Én kő vagyok, melyet már forgatni nem lehet, de ti fussatok és mentsétek

hogy **erőt szerezzetek és képességet, hogy emelt fővel viselhessétek el a sorsot. Szeretnék segítségetekre lenni e nagy munkában.** De vajon értek-e a ti nyelveteken? Bele tudok-e illeszkedni gondolataitokba? Hisz oly tátongó az űr korszakaink között, **szinte kitölthetetlen hézag támadt** az én fiatalságom és a tiétek között. Ám a zsidóságban az ilyen változások nem példa nélküliek. Bölcseink mondják: „Ha emelkednek, emelkednek a csillagokig, ha buknak a por mélységéig buknak." **És ha a magasság elszédítette őket, a mélységben nem veszítették el erejüket és öntudatukat.** Csak a múltba kell néznünk, hogy a jelenben eligazodhassunk. Ezért, mikor felszólítottak, hogy az ifjúsági körben előadást tartsak, régi tárgyamnál maradtam, hogy **életképek felelevenítésével mutassam a valódi zsidóságot.**

Ezuttal nem a bibliai korból veszem a képet, amelyet be akarok mutatni, hanem abból a korból, mely sokkal tragikusabb volt a mai korunknál, mikor a zsidóság élet-halál harcát vívta a győztes, bosszúért lihegő római világhatalommal. Be akarom mutatni nektek annak az életképét, aki a legsűrűbb sötétségből vezette a szentélyétől, hazájától és vallásától megfosztott zsidó népet a lelki világosság felé, **aki világított neki jellemével, szellemével és példájával, — Rabbi Méirről.**

Három főtényezője van a zsidó életnek, a **Tóra,** vagyis az eszmény, a próféta, azaz a **tanító** és a rabbi, a **megvalósító.**

A Tóra például tanítja azt az egyszerű igazságot, hogy minden ember egyformán születik, ez azt jelenti, hogy **minden emberi lénynek igénye van** az élet összes jó dolgaira, feltételezve, hogy nem sérti a szomszéd jogait és, hogy minden emberi lénynek jogos igénye van arra, hogy meg legyen kimélve minden nehézségtől és kártól. Mindez igen egyszerünek látszik. **De a mi korunk még nem fogta fel...**

A Tóra több, mint 3000 éve tanítja, hogy **Isten Izráelt kiválasztotta, hogy papok birodalma, szent nép legyen.** Mint kiválasztott népnek, nagy a mi feladatunk. Hogy másokat tanítsunk, nekünk kell hirdetnünk a jámborságot, **nem szószékről, de a szeretet és igazság által vezetett otthonokból, az iskolákból, a hitközségekből, melyek a zsidó eszményeket ápolják, megvalósítják.** Mégis... sok **az olyan zsidó, aki azt hiszi, hogy a kiválasztottság semmire sem kötelez.**

Itt csatlakozott a másik kapocs. A prófétának az volt a feladata, hogy a **Tóra értelmét hirdesse ott, ahol azt félreértették.** Mint napjainkban sok zsidó azt hiszi, hogy megmentette a zsidóságot, mert adományt adott egy templom építéséhez... A próféta tanította a népet, hogy az áldozat, **az adomány csak Isten iránti engedelmesség szimbóluma, de ahol az élet a szimbolumot meghazudtolja, ott az áldozat gúnnyá, szégyenné válik.**

Cion megváltása a jog, megtérőinek megváltása a jótékonyság. **Gyakorolják a jótékonyságot, tartsák ébren** a jó, zsidó szívet és ti, kedves gyermekeim, véssétek lelketekbe **a Chanukka emlékét**. (Itt még folytatni akarta, de a mondat befejezetlenül maradt, valószinüleg csak irásban).

Más beszédében is, melyet 1933. után mondott, visszatért ez a gondolat, ezt a beszédet nem találtam meg, csak emlékezetből idézem. Az egyiptomi kivonuláskor az Örökkévaló **tűzoszloppal** mutatott utat és **védte népét a támadások ellen**. Ez a tűzoszlop, mellyel Isten elválasztja kiválasztott népét a többi népektől. **Ha a nép ragaszkodik Istenhez, mint az egyiptomi kivonuláskor, a szeretet tűzoszlopa veszi körül és nem engedi, hogy más népek kárt tegyenek benne**. De ha eltávolodik, ha olyan akar lenni, mint a többi népek, ha beléjük akar olvadni, akkor az **Örökkévaló tűzoszlopa, a körülvelő népek gyűlöletének tűze alakjában veszi körül, a gyűlölet tűze nem engedi, hogy keveredjenek és megszünjenek kiválasztott nép lenni**.

Ő már akkor látta a gyűlölet tűzét és menedéknek e tűztől a zsidósághoz, a kiválasztottsághoz, a Szentföldön épülő „zsidó állam"-hoz való visszatérést látta. Ezt az épülő országot saját szemével volt alkalma látni és ezt az utat látta az új Hámántól való menekülés útjának.

Minden alkalmat felhasznált az ifjúsággal való bensőséges kapcsolat fenntartására. A „Tiferet Bachurim" és az Ifjúsági Kultúrbizottság által rendezett kultúrestéken tevékenyen vett részt. Egy itt tartott, legalább két órára terjedő kultúrelőadása Rabbi Méir alakját hozza példaképül az ifjúságnak. Rabbi Méir alakja és tanítójával, „Acher"-ral, Elisa ben Avujával való kapcsolata ezekben a súlyos és mind nehezebbé váló években más beszédeiben is gyakran szerepel. Kultúrelőadásának bevezetésében párhuzamot von a két korszak saját ifjúsága és gyermekeinek ifjúsága között. Ime, néhány részlet a bevezetésből:

„Kedves, ifjú barátaim,

Kissé furcsa talán, hogy a lámpaláznak egy nemével intézem szavaimat hozzátok. **Én, aki a háború előtti kor szellemében nevelkedtem**, hozzátok, **egy kegyetlen, sivár korban nevelkedőkhöz**. Aki a sötétséghez szokott, az jobban lát az éjszakában, mint az, kinek szeme a napfényt megszokta. A barlanglakó jobb vezető a sötétségben, mint a szabad mezőnek fia. Ezért nem tudom, látom-e azt, amit a ti szemeitek észrevesznek, követhetem-e az ösvényt, melyet a ti lábaitok járhatónak tart? Ti tapogatóztok. **A zsidó ifjúság keresi a zsidóságot**. Ifjúsági körbe, csoportba tömörültetek, hogy zsidó sorsotokra egyesült erővel készüljetek. Keresitek az utat, melyen haladnatok kell, a forrásokat, melyekből meríthettek,

előbb lett sötétség és csak azután világosság. **Miért nincs mindig világosság? Miért van sötétség? Miért van az, ami nem jó?** Azért, hogy látható legyen a különbség, a sötétség és világosság, a rossz és jó között. **Mert a jóról csak úgy tudja az ember, hogy jó, ha ismeri a rosszat..** Azért lőn előbb este, ezután reggel, mert az ok megelőzi a célt. **A sötétség nem önmagáért van, hanem hogy megbecsüljük a világosságot.** Erre tanít a Gemara, úgy mint a hajnal az éjszakának célja, úgy Eszter. Az Eszter korában természetes módon nyujtott isteni segítség minden isteni csodának célja, hogy Isten szolgálatára buzdítsanak és a kérdés miért nem Chanuka? Igen, így van, csakhogy azért említem Esztert, mert meggyőzőbb a példa, ami a szent iratokban található." (Eddig a példázat, ettől fogva egyenesen rátér a szomorú és nehéz helyzet vázolására.)

Ájtatos hiveim, **korunkban sok olyan esemény történik, hogy ily Isten-csodává avassák.**

A legalsóbb sorból kerülnek Hámánok hihetetlen magas rangba, szinte szédítő hatalomhoz, és mint Isten ostora, fordulnak a zsidóság ellen. Látunk Antiochusokat, kik I. törvényeinek teljesítését nagy büntetéssel sújtják. Akkor a Sabat Milá törvényeit, ma a kóservágás törvényét akarják megsemmisíteni.

De látjuk a másik oldalon a régi zsidó álom teljesülését, az önálló zsidó állam létesülését a Szentföld talaján. És ha napjaink legveszedelmesebb Hámánja a zsidók keveredését máshitüekkel, mint fajgyalázást, súlyosan bünteti, akkor nem kell-e őt a Gondviselés eszközének tekintenünk, **mely azért, mivel a Tóra tilalma gyöngének bizonyult a zsidóság családi tisztaságának megóvására, ezt az ellenség erőszakosságával biztosítja. De mi — nesz — Isten csodájává avathatjuk, ha arra ösztönöz, hogy önszántunkból tartsuk szentnek a „taharat mispacha", a családi tisztaságra vonatkozó törvényeket,** ha ragaszkodunk a „„cniut"-hoz, a szemérmességhez a férfiak és nők érintkezésében és, ha **korunk Hámánjai kitiltják a zsidókat a tudományok tantermeiből,** akkor eszközök a gondviselés kezében, mely — **mivel a Tóra szeretete gyenge lett körünkben,** ellenség által szorul ki onnan, ahonnan **a hitetlenség és vallástalanság szelleme terjedt el körünkben.** De mi nesz-é, Isten csodájává tehetjük, **ha önszántunkból avatjuk be gyermekeinket a Tóra tanulásába.**

„És volt két esztendővel az események bekövetkezése után." A cél, hogy a Fáraó álmodjon, ez volt a sötétség, a két év célja.

Ez nyugtasson meg, ha sürűbb lesz körülöttünk a lelkek sötétsége, ha sötétebb lesz fölöttünk a gálut éjszakája. Tudjuk, hogy ennek célja van. **A cél a mi felvilágosításunk, a mi beismerésünk és megtérésünk. És, ha ezt a célt elérte, megjön az ő segítsége is.**

siettessük? Ez olyan kérdés, mellyel foglalkozni érdemes. Erre szólít most fel a Chanuka ünnepe és én felhasználom az alkalmat, hogy **e helyen hirdessem a Tóra igéjét és beszélek, nemcsak a gyermekekhez,** kiknek ez ünnepély szól, hanem **a nagyokhoz is, a szülőkhöz, hiveimhez...** Bölcseink szerint Eszter hasonló a hajnalhoz, mert vele ér véget az isteni csodák sorozata... De mi az, amit csodának neveznek? Bölcseink két eseményt neveznek „nesz"-nek: Purim és Chanuka csodáit. De egyik sem volt olyan, amit az emberek csodának neveznek. Egyik alkalommal sem zavarta semmi a természet rendjét. Nappalból nem lett éjszaka, sem tengerből szárazföld, tűz sem hullott az égből. Eszter királyné megváltoztatta a királynak, az ő urának nézetét, ez volt a „nesz Purim". A Hasmoneusok idején pedig kemény harcokban győzelmet arattak, ez volt a „nesz chanuka". Ami csodává tette, az nem annyira az esemény volt, mint inkább a hatás, amit kiváltott a zsidó népben. Miért tesz Isten csodát? **Hogy hatalmáról meggyőződjünk, hogy őt tiszteljük, őt lelkesen szolgáljuk és ami ezen célt szolgálja, ami ezen eredményt meghozza, az a „nesz" — a csoda.** — Nesz — magasra tüzött pózna, mely a későbbi nemzedékeknek mutatja a helyes irányt. Igy volt ez Eszter idejében. Nem az volt a csoda, hogy Hámán ármánya meghiusult, hogy a zsidó népet nem semmisítették meg, hogy az megtörténhessék, arra gondolni sem lehetett, hisz Mordecháj a legválságosabb időben... mondotta Eszternek: „Előnye és segítsége támad a zsidóknak, de te és apád háza elvesztek".

Mert ahhoz kétség sem fért, hogy a zsidó nép nem eshet egy ember gonoszságának áldozatául. — Nesz — iránytmutató jelző; isteni csoda lett az eseményből a hatás folytán, melyet a zsidó népre gyakorolt. Nesz **lett belőle, mert a zsidók önkéntesen megerősítették és magukravállalták és nemzedékeikre,** önakaratukból érvényesnek ismerték el akkor a Tórát, melyet a Szinájnál csak rendkivüli félelmetes jelenség kényszeritő hatása alatt vállalták magukra. Mikor úgy látták, hogy máskülönben rájukborul a hegy és eltemeti őket. És mivel e hatás Isten tiszteletét és szolgálatát előmozdította, **nesz** — csoda lett, mely irányt mutatott a következő nemzedékeknek. Igy volt ez a Hasmoneusok korában is. A harcok közben gondoltak az ávodára, az Isten-szolgálatra. Ez avatta az eseményeket, a küzdelmet, a szenvedéseket, az üldözéseket — niszim — isteni csodákká, mert az volt az eredményük, hogy „jöttek fiaid a te házadba, kitakarították a csarnokodat, kitisztították a szentélyedet és lámpásokat gyujtottak..., hogy hálát adjanak és magasztalják az Ő szent nevét. Ezért lett belőle nesz, Isteni csoda, a helyes irányt mutató jelző.

A Börésit-könyvben olvashattuk: I. látta a világosságot, hogy az jó, a sötétségről nem mondja ezt a Tóra... és mégis vajhi erev, vajhi boker,

sem akarnak egészen lemondani a „Morasa", a közös örökségről. Azt mondják, gyengék, tehetetlenek vagyunk a nagy feladat elvállalására. De csak az egyesek, különállók gyengék, ha még annyian is volnának. Az egyesült község erős és tehetséges. Ami az egyeseknek lehetetlen, azt létrehozza a szent célért lelkesülő egyesült sokaság. **Egyesüljünk és szövetkezzünk** —, hogy hű örei lehessünk átvett örökségünknek, hogy azon elköltözöttek, kiknek lelki üdvéért ma imádkozunk — kiknek viszontlátására a mai nap ad reményt — büszkén láthassanak bennünket azon helyen, melyet sorsunk, jelentőségünk és történetünk nekünk adott. Kövessük az utasítást, emelkedjünk kicsinyes egyéni érdekeink fölé, álljunk meg szilárdan a magaslaton, melyről hitéletünk érdekeit áttekinthetjük. Fogadjuk meg azon kötelességek teljesítését, melyeket tóránk, hitünk, a Mindenható és embertásaink tőlünk követelnek. Ezen fogadalmat vigyük ki magunkkal mint **Aceret,** mint az összefoglalás eredményét munkás életünkbe. Ezt igyekezzünk megvalósítani, hogy munkánk eredménye áldás legyen és nem kárhozat, bőség és nem nélkülözés, élet és nem enyészet.

E beszédből is kitünik életcélja: a zsidó közösséget **egységre és tórahűségre** nevelni. A templomépítés is **eszköz** e cél elérése érdekében, az ő szemében nem mindegy, hogy számos kisebb helyen, — ahogy ő mondja „kis klikkekben" gyülekeznek össze hivei, de inkább csak **három napon** át egy évben, **de egy közös helyen,** ahol a közös imádkozás **mindannyiunkat,** — bármennyire különböznek is egymástól, de egyazon **örökség** osztályosai, — lelkileg egyesíti.

Sikerült is neki közösségét eggyé kovácsolni, ami éppen a templomépítés tényében jutott kifejezésre. Emlékszem, hogy a közösség aprajanagyja milyen lelkesedéssel vett részt e műben, hogy jártunk szombatonként megnézni, mennyit haladt a munka és milyen büszkén mesélte nekem, még ez évben (1975.) Sára Chursait (Grünwald sz. Deutsch) natanjai regényírónő, ki regényében a templomról is megemlékezik, hogy ő maga egyike volt az elsőknek, aki a gyönyörű, új templom udvarán lépett a chupa alá.

A Nőegylet által rendezett chanuka-ünnepségen is felhasználja az alkalmat, hogy hiveibe az 1933. után mind nehezebbé váló időkben lelket öntsön, a zsidó valláshoz, törvényekhez való visszatérésre ösztönözzön.
Kivonatok egyik ilyen beszédéből: „És történt 2 év után" magyarázatával kezdi beszédét és Józsefet Izráel népéhez hasonlítja. Őt is szerette apja, gyűlölték testvérei, rabságban élt, de azután nagy lett. Ez utóbbi a zsidó népnél még nem következett be. „Mikor jön a boldogság?" ez olyan kérdés, melyre csak a Mindenható felelhet, de mit tehetünk mi, hogy a véget

magukat, kik a zsidóság nevében diszes állásokat és címeket nyerhetnek, hanem valóban szorosan hozzánk csatlakoznának, hogy **résztvegyenek hitközségünk életében,** hogy **rendelkezésére álljanak a hitéletnek,** hogy hitsorsosaikkal együtt ünepeljenek, velük együtt örüljenek és gyászoljanak, akkor előbbre mozdíthatnánk a zsidóság ügyeit.

Mert az I.-i oltalom is, mely fölöttünk évezredek óta megnyilatkozott, **mindig belső szilárdságunkra, ellenálló erőnkre támaszkodott. Izráelnek óvakodnia kell az erők elpazarlásától és szétforgácsolásától. Összetartásra tanít az ünnepi csokor, a különféle elemek barátságának, összeférhetőségének és szövetségének jelképe.** Az egységet hirdeti a szuka is, mely megelégedettséget, szoros összetartást bajban és veszélyben — bizalmat I. oltalmában hirdet. Látjuk a pálmát, egyenes, sudár a növése, hajlíthatatlan a gerince, édes a gyümölcse, mellette a szép fa gyümölcse, illata kellemes, szine arany. Ezek a **nép fejei,** kik a szerencse adományaival — a szellem tehetségével ki vannak tüntetve — és látjuk a myrtus sűrű lombját, virága fehér szüzies tisztaságú — látjuk a füzfát, jelentéktelen, szegényes, de tiszta külsejü — ezek Izráel törzsei, a nép tömege, mely a völgy mélyében terem és fejlődik. „Akkor ujjongtak az erdő fái — mikor hallották, hogy a büszke pálma a szerény füzfával szövetkezik." **Egész Izráel is ujjongana, ha minden fia keresné az alkalmat, hogy testvéreivel egyesüljön.** Mi is mindnyájan örülhetnénk, **ha ezen hitközségben a fejek és a tagok erős hitéletre egyesülnének.**

Ne keresse mindegyikünk azt ami őt a többiektől elválasztja, hanem azt, ami a közösséghez füzi. **Ne tekintse mindenki egyéni érdekeit, hanem a közösség érdekét. Mert a közösségben, az egyesülésben megvan az az erő, mely az egyén érdekeit is szolgálja.** Ezt felismerte már körünkben minden társadalmi réteg. **Mindenki egyesül** — csak mi — kiket ősi hagyományunk és szent tanunk erre int, **csak mi maradunk tétlenül.** Pedig a zsidó egyéni érdeke leginkább van kitéve a támadásoknak. De kereskedőink, iparosaink irigyen egymást gyengitik, ahelyett hogy egyesüléssel nemcsak társaikat, de önmagukat is erősítenék. Igy járunk el a hitéletben is — széjjelhuzódunk — kis, tehetetlen klikkekre oszlunk fel, **hogy mindenki külön nézeteit, a világ minden részéből összehordott szokásait érvényesítse — ahelyett, hogy a közös érdekeket elősegítenék.. És** milyen szép céljai lehetnének náluk az egyesült közös törekvésnek. Ez létesíthetne méltó helyiséget az I.-tisztelet és emberszeretet ápolására, **ez teremthetne méltó hajlékot I. nevének dicsőítésére.**

Azt mondják — szükségtelen ez, elég bő jelenlegi hajlékunk az egész éven át. De **hitéletünk legmagasztosabb része éppen ezen három nap,** melyen I. együtt akarja látni azon messze eltávozott gyermekeit is, kik **még**

tanítjuk és melyek oly édesen csengenek kis ajkaikról **örökségünk az**! Apáinkról maradt ez ránk! Hisz a hálás gyermek a teljes értéktelent is úgy őrzi, mint egy drága kincset, ha az édes szüleire emlékeztet. Nagyrabecsül minden tárgyat, mely apjának, anyjának emlékével összefügg. A bölcs utód lelkiismerettel gondozza elődjének örökségét. Ime ilyen örökségünk a Tóra. De még ez sem elég, bölcseink azt mondják: Ne nézd örökségnek, hanem jegyesednek. Mert Izráel jegyese a Tóra. Igy nevezi a próféta azon szavaiban, melyeket a tfilin felrakásánál elmondunk.

Eljegyeztelek magamnak **örökre**
„ „ **igazsággal, joggal**
„ „ **kegyelemmel**
„ „ **könyörülettel**
„ „ **hittel**, hogy ismerd az Örökkévalót.

Ez az a mód, melyen I. mellett kijelölt helyünket elfoglalhatjuk.

Ezek útmutatóink: Könyörületesség, hűség és szeretet, igazság és hit. **„Ő könyörületes és irgalmas, légy te is az Ő hosszantűrő, te se légy türelmetlen és bosszúálló." Ezek oly erények, melyeket mindenki gyakorolhat. Ez oly út, melyen mindenki haladhat. Ez nem csak az előkelőknek, ez a kicsinyeknek is örökségük. Mert a Jákov hitközsége megvan mindenütt, hol érző szívvel biró emberek I. tiszteletére a szeretet és irgalmasság műveiben egyesülnek és ezeknél mindenki egyenlően számit.** A gyenge, a szegény épp úgy mint a gazdag és hatalmas.

Éppen a kis hitközségekben fejlődött Izráelben ősidőktől fogva a könyörületesség, az igazság, jog és szeretet szelleme. Itt fejlődtek azon szellemi nagyok is, kik a Tóra örökségét oly hiven kezelték. Jákov gyülekezetének a senki által meg nem támadott öröksége **közvagyonunk, mindegyikünk joga azt élvezni.** Mindegyikünk kötelessége azt ápolni és gyarapítani. Ha a Tóra szent **kötelességeit I. és emberekkel szemben teljesítjük,** akkor érhetjük el fokozatosan az **erkölcsi magaslatot,** a tökéletesség azon hegyfokát, mely I. hegye mellett emelkedik.

„Igy lett ő király Jesurunban, midőn összegyültek a nép fejei együvé, Izráel törzsei."

Ha Izráel a Tórát öröksége gyanánt megőrzi, meglátszik rajta, hogy felette I. uralkodik, de csak úgy ha **együtt vannak Izráel törzsei, csak akkor, ha egy szövetséget alkotnak.** Ily egység azonban csak úgy létesülhet, **ha összegyülnek a nép fejei, ha azok egyesülnek, kik a nép élén áll, nak,** kiknek társadalmi helyzetük vagy tudásuk vezető szerepet adott, kik helyette gondolkodni tartoznak. **Nagy szüksége volna Izráelnek, á. híveim, ha azok..., kik a tömegből kiválnak, ne csak diszzsidóknak tekintsék**

állja többé útját, hogy I.-i Atyánk hozzá teljes szívből visszatérő gyermekeit az engesztelés napján szeretettel fogadja. Csak akkor engedjük át magunkat az örömnek. Ezen örömünket is nemes irányba tereli Anyánk, a Tóra — örömeink idején kezünkbe adja az ünnepi csokrot, az **emberek összetartozásának** jelképét, elhelyez a szukában, **az I.-ben vetett bizalmat jelképező hajlékban,** arra tanít, hogy embertársainkért áldozatot mutassunk be, értük imádkozva, **bár nem szeretnek bennünket** és int, hogy magunknak is kérhetünk most valamit... anyagi óhajokkal is állhatnánk elő. Mindezt nem értjük és **meg is sokallják többen** az ünnepek hosszú sorát, már távoznánk, vár ránk a munka, melytől oly sok időt elvontunk, de Atyánk tudja, hogy sokan közülünk eltávolodnak, hogy nem egyhamar jönnek ismét, és ezért még egy napra tart vissza, hogy búcsúünnepet tartsunk, gondoskodó anyánk, a Tóra pedig kioktat bennünket, hogy most már kérjünk, amire szükségünk van, a „gesem" imát adja ajkunkra, hogy kérjük I-től azt ami a földi létet kellemessé, örömteljessé teszi, az eső áldását, a mindennapi kenyeret, össze kell foglalnunk, amit I. szine előtt tapasztaltunk, hogy üres kézzel, üres szívvel ne távozzunk tőle. Vigyük ki a munka idejébe a lelki felemelkedést, a szív nemességét, a hitért való buzgóságot és lelkesedést.

A.h. Lelkük elé idéztem fenséges ünnepünkön Mose rábénu életének legnagyobb eseményét, azon pillanatot, midőn bűnbeesett népének engesztelést szerzett és ő ebből bátorságot meritett a legmerészebb kívánságra, hogy megláthassa I. dicsőségét. Midőn a Mindenható kérését teljesítette, így szólt hozzá: **„Ime hely van mellettem, de állj fel a sziklára."** Oly kijelentés ez, mely az emberiség nemességét bizonyítja, mely azt mutatja, hogy a **Teremtő képesnek tartja az embert arra,** hogy az erkölcsi tökéletesség legmagasabb fokát elérje. **Mellettem, I. mellett ki van tüzve egy hely az ember részére, csak fel kell állnia a magaslatra. Nem akkor éri el az ember a legnagyobb tökéletességet, ha az égbe akar emelkedni, ha a földtől elfordul, hanem ha szilárdan meg tud állni a magaslaton,** ha minden kicsinyes érdektől eltekintve magasabb szempontból tudja megfigyelni a földet, az emberiséget és az **egyes embert.** Ezen tökéletesség felé vezető utat mutatja nekünk a **Tóra, melyet I. azért adott, hogy ez legyen életük terve** — nevelésünk tana. — Legyen ez a mai ünnepünk feladata, legyen ez az összefoglaló tanítás, mellyel az ünneptől távozunk, hogy I.-i származású élettervünket, a Tórát megfigyeljük, és pedig azon szavak alapján, melyeket róla Mose rábénu búcsújában mondott. „Tora civa lanu Mose Morasa lekhilat Jakov".

Lehet-e a viszonyt, mely köztünk és az I.-i tan közt fennáll, világosabban kifejezni, mint ezen szavakkal, melyekre már kis gyermekeinket

várja. **Ma a Tóra elé léptél, ezzel megmutattad, hogy a zsidó ember hivatását elfogadod.** És ez az amit tőled várok. Hisz fájdalom, neked I. végzete nagy feladatot tüzött ki. Te vagy édesapádnak egyetlen vigasztalója, téged hagyott meg neki I. akarata azok közül, akiket szeretett és rajtad mulik az I-től oly korán elszólitott anyád lelkének üdvössége. Rajtad mulik, hogy róla azt mondhassák üdvös az, aki ezt az embert szülte. Légy becsületes, öntudatos zsidó ember, fiam. Ez legyen célkitüzésed és a Mindenható I. irányitja majd lépteidet, hogy ezt a célt elérhesd egészségben, a lelkedben szunnyadó tehetségek kifejtésével, hogy örüljünk neked mi a te testvéreid és teljesüljön az apa reménysége.

Mint már említettem „Mázkir" alkalmával, — amikor a hitközség vallástalan, csak a nagy ünnepekkor a templomot látogató tagjai is jelen voltak — magyar nyelven beszélt hiveihez, mert ezeknek csak nagyon kis része értett a magyaron kivül más nyelven. Ezekben a beszédekben mindig megnyilvánult az a szándéka, hogy ezeket a hiveket a zsidósághoz közelítse. Példa erre egy Smini Aceret-kor a nagy ünnepek utolsó napján elmondott beszédeinek egyike:

„A 8-ik nap záróünnep legyen nektek, semmiféle szolgai munkát ne végezzetek." Egy királynak — így kezdik a Midras bölcsei magyarázó hasonlatukat — sok gyermeke volt. Néhányan közülük közel laktak apjukhoz, sokan pedig igen nagy távolságban tőle. Ha a közelében lakók ellátogattak hozzá, azokat könnyű szívvel elbocsátotta, mert tudta, hogy könnyűszerrel eljöhetnek ismét. Ha azonban messzi földön lakó gyermekei jöttek, a távozásuk előtt még visszatartotta őket, azt mondta: „Amig még itt vagytok, tartsunk még egy búcsúünnepet", édesanyjuk pedig, látván az atya szeretetét gyermekeik iránt, ott-tartózkodásuk egész ideje alatt titokban integetett nekik, hogy kérjenek, amire szükségük van, de mivel intő jelét nem értették, a búcsú napján kioktatta őket, hogy mit kérhetnek.

Á. h. A hasonlat érthető. Menyei Királyunk, Mindenható Atyánk szine előtt jelentünk meg, az ő gyermekei — a közel lakók —, kik őt sűrűn felkeresik év közben, éppúgy mint akik kétszer oly messze eltávoztak tőle, hogy már teljesen idegeneknek érzik magukat házában. — Édesanyánk — szent vallásunk — a Tóra — tudva, togy ez a hónap az „ét racon" a jóakarat ideje, bölcs megfontolással osztotta be Atyánk előtt való tartózkodásunk idejét.

Találkozásunk első napjait nem a viszontlátás örömének, hanem a lelkek közeledésének, az idegenszerű érzések eltávolításának, az elkövetett hibák bűnbánó kimagyarázásának szenteli. Az őszinte vallomás fel ébreszti ujból, megerősíti szíveikben a gyermeki szeretet érzését, mi sem

az esküvői beszédek az ifjúság nevelési eszköze volt nála. Jól tudta, hogy ez a beszéd — azoknak akiknek szólt, mivel egyénileg hozzájuk beszélt életük nagy pillanatában — felejthetetlen lesz.

Azonkivül a barátokra és kortársakra is mély hatással volt.

Egy a „Barmicva"-hoz szóló beszédei közül. (Ezen nincs dátum, az irás szerint későbbi évekből való.)

„És teszlek benneteket magamnak népemmé és leszek nektek I.-etek." Kedves fiam! Ezen szavakba foglalta I. üzenetét, melyet nagy tanítónk, Mose Rabbenu által küldött elődeinknek, Izráel népének I. az ő népévé teszi Izráelt, hogy az Ő nevét otthonossá és tiszteltté tegyék a földön. I. Izráelt az ő **népévé tette, hogy erkölcsi és vallási életével ragyogó mintakép legyen... Ez lett úgy a zsidó népnek, mint annak minden egyes tagjának hivatása a földön. Ezen hivatás szállott most terád, kedves fiam, ki ma mint „Barmicva" a zsidó közösség tagja lettél. I. most azt követeli tőled, hogy Izráel fiának érezd magad és mint ilyen cselekedjél menyei Királyunk dicsőségére.** Légy kiváló vallásos cselekvéseddel és erkölcsös akarásoddal, hogy te is dicsőséget szerezzél az Örökkévaló I.-nek. **Látod, kedves fiam, hogy ez a te hivatásod, mint Izráel gyermekének, nagy és nemes, de mint minden ami nagy és nemes, nem könnyen érhető el.** De azért nem kell félned fiam, gondolj Jirmijáhu prófétára és arra, mit mondott neki I., mikor félt a hivatásától, melyre I. rendelte, mikor így szólt hozzá: A nemzetek prófétájává tettelek.

Jirmijáhu mondta: „Jaj Uram I-em, nem vagyok prófétának való, hisz még fiatal vagyok." I. szólt: ne szólj, „fiatal vagyok", ez csak **akkor volna akadály, ha neked hivatásodat választanod kellene,** akkor joggal szólhatnál, hogy még fiatal és tapasztalatlan vagy, hogy nem vagy még képes határozatra. De hisz nincsen választásod. **Csak oda kell menned, ahova én küldelek, csak azt kell beszélned, amit én parancsolok. Én adom hivatásodat, te neked csak el kell fogadnod és ha meg van hozzá az akarat, be is fogod tölteni. Jirmijahu akart** és Izráel egyik legnagyobb prófétája lett. Miért mondom ezt neked bármicvád napján? Mivel neked is ad most I. hivatást. A zsidó ember hivatását és ha attól félsz, hogy ezen hivatáshoz még fiatal vagy, tudd meg, hogy a te fiatal korod nem akadály, hisz **csak azt kell tenned, amit I. parancsol,** oda kell menned, ahova I. küld. Ez azt út, melyet I. kitüz számodra, a parancs, melyet ő ad, nem titok. „Én legyek nektek I.-etek" **Izráel gyermekei, valljátok ezt nem csak ajkatokkal, hanem szívetekkel és kezetekkel is, hogy mindenki lássa,** hogy nevem bennetek van! Ez az út és ez a parancs. Ez hitünk tartalma, a **Tóra tartalma, melyet tanulnod kell.** Ismered a hivatást, **csak az a kérdés, megvan-e benned az akarat,** hogy betöltsed úgy ahogy I. tőled el-

kötelességével kezdje meg új életét. A cháláról szól e heti szakaszunk is. „A tészta elejéből adjatok adományt az Urnak minden nemzedékben." E törvény fontosságát jelzi kezdő szava: „Mirésit", mely háromszor található szent Toránkban és mivel ezen három Szentirási mondat a családi életre alkalmazható fontos tanítást nyujt, erre óhajtom ezen ünnepélyes pillanatban figyelmüket felhvini. A kenyér adományon kivül a zsengék áldozatánál találjuk e szót „A földi gyümölcs elejéből vigyél ajándékot I. szine elé." Ily ajándékot hoznak most az Ön szülei, tisztelt menyasszony. Gondteljes küzdelem és fáradságos munka közt nevelték Önt fel. Törekvésük az volt, hogy gyermeki bizalomra, erényességre, szorgalomra és minden nemes eszme megértésére szoktassák. Mindezt azért, hogy a mai napon, mint reményük fáradozásuk első gyümölcsét, első lányukat I. szine előtt férjhez adhassák. Joggal várhatják, hogy Ön sem fog csak önző célokat követni, hanem gyermeki ragaszkodással szeretetüket meghálálja. A jelentős szó „Miresisz" a Szentföld jellemzésénél is előfordul, melyről a Tóra mondja, hogy az oly föld, melyen állandóan rajta függenek I. szemei az év elejétől az év végéig. Szent föld, tisztelt jegyespár, a házasélet talaja is. Minden mozanata I. gondoskodásának tárgyát képezi, de csak akkor, ha avval szent célt követünk, ha abban emberi hivatásunk megvalósítására törekedünk.

Legyen azon, hogy I. szelleme lakozzék Önök között. Legyen családi életük áthatva szeretettől és jámborságtól, hogy I. áldólag tekintsen Önökre, hogy megvalósuljon Önökön a Próféta szava: „Ha szerény is kezdeted, de az eredmény gazdag lesz nagyon." Szentelje meg vallásunk gyakorlata földi törekvéseiket. Világítsa be mindennapi gondolkodásukat ama szombati gyertyák fénye, melyeket a zsidó nő a bizalom és egyetértés fényének jelképéül gyujt meg. Akkor áldást várhatnak frigyükre. Őseink I.-e, ki a kezdetnél az eredményt is ismeri, megáldja Önöket és a béke és szeretet utján vezéreli és teljesül Önökön családjuk papi áldása: „I. megáld és oltalmaz. I. feléd fordítja arcának fényét és kegyes lesz hozzád. Az Ur felétek fordítja arcát és ad nektek békét."

Rákospalotán az volt a szokás, hogy a rabbi födte be a menyasszony fejét. Nálunk volt a „Decktuch" csipkével szegélyezett fehér selyemkendő és ezzel „bedeckolt" minden menyasszonyt, akár vallásos, akár kevésbé vallásos házból való volt. Ez alkalommal megáldotta a menyasszonyt mint apa a gyermekét. A kivétel csak az volt, hogy ezzel a mondattal kezdte: „Testvérünk légy ezrek tízezreivé" és ezután következett a papi áldás. Ezt nem fordította le, ez részéről áldás, ima volt és ezt csak héber nyelven tartotta méltónak.

A **„Barmicva"** gyermeket is magyar beszéddel üdvözölte. Ez is, mint

lek, nevedet magasztaljam, tetteidet, nagyságodat dicsőitsem életem minden napjában.

Minden szellem Ura! Világítsd meg az utat, melyen haladnom kell..., adj erőt és kitartást, hogy megfelelhessek szent feladatomnak. Küldj áldást és sikert müködésemre, hogy egész szívemmel szolgálhassam szent nevedet és testvéreimmel együtt akaratod szerint élhessünk..., ébreszd fel a **testvériség lelkületét...**, **hogy béke, egyetértés és kölcsönös részvét forrassza össze hitközségünk minden egyes tagját, városunk minden lakosét és nemzetünk minden gyermekét** egy nagy családdá, melyben szeretet és hűség... áldásdúsan működik...

Vedd a Te szent oltalmadba ezen hitközséget, áldd meg a Te üdvöddel, békével és boldogsággal minden egyes tagját, apáit és anyáit, öregeit és ifjait. Áldd meg mindazokat, kik itt megjelentek szined előtt és óvd meg őket! **Ámen.**

A székfoglaló beszédben kifejtette kettős életcélját mint lelkipásztor. Hiveit **egységre**, **összetartásra birni** és az ifjúságot a felvilágosodás okozta elzsidótlanodás veszélyétől megmenteni, **a Tóra éltető forrásához** vinni.

Ez a kettős cél úgyszólván minden beszédében megnyilvánul, bár nem ismétli önmagát. Még ha két beszédében ugyanazt a „Paszuk"-ot is magyarázza, a két magyarázat különbözik egymástól.

Az ifjúság nevelésére a hitoktatáson és a szivélyes beszélgetéseken kivül — akár az utcán találkozva is, ami az ifjaknak mindig nagy megtiszteltetés volt, még ma is mesélik megmaradottak, hogy a Rabbi bácsi mit mondott nekik — beszédben fordult az ifjúhoz életének fontos eseményeinél, bármicva és esküvő alkalmával. Ezen beszédek mind magyar nyelvüek, mert a palotai zsidók közül még jiddisül is csak kevesen beszéltek.

A mellékelt beszéd a Kohn és Wachs esküvő alkalmából. A jegyespár az egyik legrégibb palotai zsidó család, a Kohn család első leányának esküvőjén hangzott el.

„Tisztelt jegyespár! Az egybekelés napja ősi zsidó szokás szerint arra szolgál, hogy a szent frigyre lépő, házastársak a zsidó családi élet első vallásos kötelességeibe beavattassanak. Mert új életet kezdenek, elmondják a Jom Kippur előnapi imát, hogy bűnbánat által megtisztult lélekkel lépjenek be házaséletükbe. A menyasszony bekötött fővel lép az esketési mennyezet alá, annak jeléül, hogy mint zsidó asszony házának és családjának fog élni és férjével együtt külön kis világot fog alkotni, melynek ő lesz szelid vezetője. Sok helyen még előbb gyakorolja a gyertyagyujtás és a tésztaadomány (chala) szertartását is, hogy így a hitélet

...**Ez a bárányka a mi ifjúságunk, ez a forrás Izráel szent vallása, Izráel ősrégi szent Tóra-tudománya.**

....**Felvilágosodott századunk realisztikus iránya... növekedő veszélylyel fenyegeti a vallás szentélyét... A minden téren hasznot kereső, nyereséget leső vágy** lassanként kiöli a szívből a nemesebb érzelmeket... Minél több kincset gyüjt az én..., annál üresebb a lélek... Lelohadt a lelkesedés szent tüze, mely századokon át melegítette apáink és anyáink szívét és kedélyét. **Egy szerény kis táborra** (az orthodox zsidóság) zsugorodott össze az egykor oly nagy buzgó hivők és **vallásukért áldozni kész** férfiak serege.

E valóban elszomorító tüneménynek az oka **ifjúságunk hiányos nevelési** rendszerében rejlik. Gyermekeink a **vallási dolgokban járatlanok. Nemzetünk magasztos múltját nem ismerik,** ősi hagyományainkat nem értik, a hittudomány a Tóra hakdósa pedig örök **titok marad előttünk. Az a forrás, szent vallásunk és a Tóra örök bugyogó forrása, melyből elődienk örömben és bajban egyaránt merítettek...** azt a forrást betömte az idő romboló vihara, elfödte a **modern praktikus élet küzdelmeiben felszálló por. Csoda-e, ha ily nevelésben részesült gyermekből ifjú válván, elidegenedik a nyájtól és mig férfi lesz, egészen** elszökik tőle? Csoda-e, ha ily ember szíve üres..., melyet sem tudomány, sem gazdagság kitölteni nem képes. Csoda-e, ha szomjúság, a valódi boldogság és a lelki nyugalom utáni vágy gyötri?

Legszentebb kötelessége tehát Izráel lelki pásztorának..., hogy Izráel ifjúságát oda vezesse vállán hordozza, oda vigye ezen forráshoz, **a vallás a Tóra szent forrásához.**

Én is szent kötelességemnek fogom tartani, hogy gyermekeiteket a vallásban és erkölcsben **oktassam és tanítsam szeretettel és odaadással...** A most még serdületlen gyermekekből akarnék **a hazának munkás polgárokat, a felekezetnek öntudatos hiveket nevelni,** ezek legyenek **majd hazánknak, felekezetünknek** diszei.

A beszéd többi része vázlat: Milyen legyen a lelkész?

Engedékeny mindenhol és minden helyzetben, a békét őrizze, vagy szigorú erkölcsbiró, ki mindent gáncsol? Feleletet az Irás ad:

A lelkész legyen mint Áron, békeszerető de tudjon lenni Chur is. A midras szerint megölték, mert ellenezte a borjú imádását, csak így fognak hivei hivek maradni.

A beszéd imával fejeződik be.

Taníts meg utad megismerésére, hogy haladjak hűségesen pályádon, engedd szívem minden vágyát csak oda irányítsam, hogy Téged tisztelje-

amelyben eddig részesítettél. Az én szívem is telve van szeretettel hozzád én hitközségem, **neked ajánlom fel minden erőmet.**

„A te néped az én népem" etc. (idézet Ruth könyvéből) ...miként egy jegyespár, kik azelőtt alig ismerték egymást, hűséget esküsznek és kölcsönösen felajánlják egymásnak mindazt, amivel birnak, és is elhoztam közétek mindenemet, amit az élet eddig nekem nyujtott, családi szentélyemet köztetek állítom fel, éltem boldogságát I. után a ti kezeteitekbe tettem le.

Szükségem van... én hitközségem a te osztatlan szeretetedre, őszinte barátságodra és jóakaró támogatásodra..., mert rettegés fogja el egész lényemet... ama gondolattól, hogy én, aki alig léptem át a férfikor küszöbét, hogy én lépjek ki mint vezetője a hitközségnek, ama szent célokat tüntessem fel, melyek felé haladva előbbre viszi jólétét... ki megmutatja azon eszközöket, melyeknek segítségével a kivülről támadó viszontagságokat elháríthatja és a belülről fakadó ártalmas törekvéseket meghiusítja, hogy én legyek az, ki neki megjelölje az irányt, melyben... fejlődnie kell, hogy mint erkölcsi testület... magas hivatásának megfeleljen, **hogy én legyek az, ki útmutatóul és mintaképül álljon az I-teni parancsolatok hű követésében és oktató, buzdító, lelkesítő szavával az erény útjáról letérni akarókat visszaterelje az I-ten félelem, a becsületesség, a munkaszeretet és lelkiismeretesség boldogitó ösvényére...**

De szívem aggodalmában... visszatekintek történelmünk nagy és korszakalkotó férfijaira, hogy tőlük tanuljak..., Mózes prófétánk dicső alakjára, ki mint tanító és népoktató áldásos müködését... épp a mai napon kezdte meg, szólván hozzá az Ur : Igy szólj Jákob házához és beszélj Izráel fiaihoz: **„Ő legyen az én mintaképem...**, tündöklő vezércsillagom, mely megvilágítja és megmutatja az utat, melyen haladnom kell.

És Mózes pásztor vala.

A Midras — bölcseink e mondathoz a következő regét füzik: Midőn Mózes ipjának juhait örzé a pusztában, történt egyszer, hogy egy bárány elszökött. Mózes, a hű pásztor utána sietett, hogy a szökevényt visszahozza, de az gyors futásnak eredt, meg sem állva, míg egy forráshoz ért, melynek friss üdítő vizéből mohón ivott. Midőn Mózes ezt látta..., így szólt: „Hát azért szöktél kis báránykám... mert szomjúság gyötörte gyenge testedet; hisz ha tudom, hogy szomjas vagy..., magam viszlek a forráshoz." És szeretettel vállára emelte a futásban elfáradt szegény állatot és visszavitte a nyájhoz. Erre megszólalt a menyekben az Ur: „Aki ilyen szeretet és könyörületet tanusít értelmetlen állatokkal szemben, az bizonyára szeretettel és könyörülettel fogja legeltetni az én nyájamat is."

V. FEJEZET

SZEMELVÉNYEK DRÁGA APÁM זצ"ל BESZÉDEIBŐL

Mint már említettem, a hitközség tagjai magyar anyanyelvüek voltak, még a jidis nyelvet is csak kevesen, leginkább azok beszélték, akik a 20-ik sz elején, majd a háború közben és utána jöttek Palotára. Igy már megválasztásának feltétele volt, hogy Mazkir alkalmával, magyar nemzeti ünnepeken magyarul beszéljen. A beszédek kéziratait szerencsés véletlen folytán megtaláltuk a feldúlt könyvtárszobában és úgy érzem, egyéniségét, célkitüzéseit és a korszellem változását 40 éves müködése alatt a leghivebben tükrözik.

SZÉKFOGLALÓ BESZÉD

Mint már említettem, ez a beszéd a következő paszukkal kezdődött: Dicsérem az Urat teljes szívemből jámborok tanácsában és gyülekezetében.

Mélyen tisztelt hallgatóim (ez az idegen vendégeknek szólt).

Ájtatos hiveim! (ez a hitközség tagjainak).

Ezen ünnepélyes és rám nézve örökké emlékezetes pillanatban, midőn e szent helyre mint ezen nagyrabecsült hitközség lelkipásztora... komoly gondolatokkal eltelve lépek, hogy majdan innen vallásunk örökké szent igéit és magasztos tanait... hirdessem — az első érzés..., az első szó, mely ajkamról hangzik, hála... az Urnak ki életben hagyott... és határtalan kegyelmében megengedte, hogy a mai napot erőben és egészségben elérhessük. Hozzád, ki a... menyekben honolsz, emelkedik... szemem,,, még mielőtt ajkaim megnyilnak... fogadd szent áldozat gyanánt ama köszönet és hálaérzelmeket, melyek... szolgádnak lelkét most eltöltik a szeretet ama sok jeléért, mellyel engem elárasztottál legzsengébb koromtól a mai napig.

I. után hozzád fordulok szeretett hitközségem, kivel ma I. szine előtt szent szövetségre lépek. Hála és köszönet neked személyembe helyezett és engem oly... kitüntető bizalmadért, amellyel... vallási és erkölcsi életednek őrévé tettél..., a szeretetnek és tiszteletnek annyi tanujeléért,

sietve könyörüljön fiain... Jichák örvend, Michael könyörög, hogy jöjjön a Megváltó a jovel ünnepén." A jóbarát, aki ismerte apám lelkivilágát, tudta, hogy ez a leghőbb vágya.

A hitközség ez alkalommal gyönyörű, vert-ezüst szédertállal ajándékozta meg rabbiját és ez a tál a vész lezajlása után csodálatos módon visszakerült a család birtokába és ma itt van Izráelben, ő maga csak egyetlen Pészachkor használta.

1939. nyarán, július 10-én (Tamuz 23.) rövid betegség után magához szólította az Ur. Ugylátszik, meghallgatta ama kivánságát, hogy ne kell jen hitközségét nehéz időkben magárahagyni. Nem kellett megérnie, hogyan vitték hiveit a pusztulásba, nem érte meg, hogyan vitték leányát férjével és négy gyermekével 1941-ben Szlovákiából Auschwitzba és beteljesült a később Auschwitzban mártirhalált halt hű barát dr. Singer Leó áldása: „Mint sas lebegett fiókái felett" az Egek Ura trónusa előtt és talán az ő könyörgése érdemében menekült meg családjának és hiveinek egy része a biztos haláltól. A vers befejező része: „Jichák ujjong, Michael könyörög, hogy jöjjön a Megváltó a jovel ünnepén, mint prófécia teljesedett be, az ötvenedik évforduló a „jovel" ünnepén, — ha megérte volna — alakult meg az önálló zsidó állam, 1948-ban, mely mindkettejük világnézete szerint a „Megváltás kezdete".

Élete utolsó éveiben gyakran kérdezték tőle, miért nem alijázik? Erecben élő fia bizonyára boldogan küldene szülői jogon járó certifikátot és súlyos betegsége után megrendült egészségi állapota, hosszú, sokéves szolgálati évei után jót tenne neki a nyugalom a Szentföldön. Ő azt válaszolta, hogy ilyen nehéz időkben nem hagyhatja el hitközségét. És ez a kivánsága is teljesült. Hivei körében a palotai temetőben pihentek hamvai 38 éveán át. Amikor a palotai zsidó temetőben már tíz éve nem temettek és szóbakerült a temető felszámolásának kérdése, a család kihozatta a hamvait. Most felesége és rabbi fia dr. Duschinsky Ármin mellett pihen a Kirjat Sauli temetőben.

A halála előtti évben legkisebb fiát, Jenőt (Jerachmiel Jakov) Londonba küldte öccséhez, Duschinsky Károlyhoz.

Röviddel halála után kitört a második világháború, a Földközi-tenger teljesen alá volt aknázva, Jenőnek Angliában, mint idegen állam polgárának nehéz volt maradnia és otthon az elárvult rabbiszék várta az özveggyé lett édesanyával együtt.

A diszközgyülés befejezése után a hitközség és intézményeinek küldöttségei üdvözlik lakásán a főtisztelendő főrabbi urat.

A meghivó szövegéből kitünik, hogy diszvacsora megrendezéséről lemondtak, valószinüleg apám tiltakozása miatt. A pergamentre írt héber diszoklevél magyar fordítása így szól:

„És midőn Jesurunnak királya lett, amikor összegyülekezének az áldás völgyében a népek fejei és e gyülekezetnek vezetői a közösség valamennyi gyermekeivel, egy szívvel-lélekkel, hódolatos tisztelettel és el nem muló szeretettel, úgy határozának, hogy hűségük okmányát örök emlékezetül át fogják nyujtani Mesterüknek és Tanítójuknak, tisztelettel övezett Uruknak, községük fejének és diszének, gyülekezetük világitó oszlopának, Isten küldöttjének körükben, a tudomány kiváló művelőjének, az Istenfélelem és a bölcsesség férfiának, szent elődök sarjának, nagy ősök leszármazottjának

főtisztelendő **Duschinsky Mihály**

főrabbijának abból az alkalomból, hogy fényt árasztott szolgálatának negyven esztendeje letelt. Ajkai mézével oktatja övéit, nyujtván nekik tudása kincseit, békét hirdet és hivei boldogságának örömeit élvezi. Isten áldásában részesedik ő, ki nyájának hű pásztora. Gyarapodjék erőben, emelkedjék méltóságban, hogy Siló jöveteléig egy boldog öregség láttassa vele az I-áldotta ivadékokat.

A maradandó hála, a kiapadhatatlan szeretet és a hodoló tisztelet érzéseivel állítottuk ki ezt az okmányt és ezeknek az érzelmeknek tanuságaképen hitelesítjük a város egész zsidóságának nevében.

Rákospalotán 5698 Elul, 1938. szeptember havában.

Talmud Tóra pecsétje A Ch. K. pecsétje A hitközség pecsétje

Aláírások: Dr. Mandl Henrik, a hitközség elnöke és a Ch. K. elnöke

Hecht Ármin, a Talmud Tóra elnöke
Dr. Duschinsky Miksáné, a Nőegylet elnöke
Kind Mihály, a „Tiferesz Bachurim" elnöke
Hoffmann Olga a „Beruria" elnöke
Kahan B. Manó, Sasz Chevra elnöke
Dr. Eckstein Ignác, hitközségi titkár

Legjobb barátja, dr,. Singer Leó várpalotai főrabbi a Zsoltárok könyvének magyar fordítója „Sir Sevach" (Dicsérő Vers)-et írt héber nyelven a tiszteletére. A sorok kezdőbetűi magyar fordításban a következő mondatot képezik: „Éljen Urunk és tanítónk, rabbi Jichák Michael, éljen soká erőben." Az ének egyik szakaszából kicsendül a nehéz idők visszhangja: „Mint a sas szeretettel lebeg fiókái felett, imádkozzál égi Atyánkhoz, hogy

führen bei Tag die Küche,. Der eine Junge hat eben ein Zertificat bekommen und soll in einigen Wochen nach Palestina fahren.

A Mizrachi hachsara egyik volt tagja, Mermelstein, ma Pinchász-Even „Mermele" szintén megemlékszik a főrabbinál tett látogatásáról, de ezen csak Rosenzweig Dávid és ő vett részt. Ebben leírja, hogy apám pénzösszeget adott át nekik hachsara céljaira, de kikötötte, hogy a neve ne szerepeljen, így, mint „névtelen adakozó"-ét könyvelték el az adományt.

1938-ban volt negyven éve, hogy Édesapám (z.c.l.) a rákospalotai rabbiszéket elfoglalta. A hitközség nagyszabásu ünnepséggel készült megünnepelni az eseményt, de apám tiltakozott, a súlyos gazdasági és politikai helyzetre hivatkozva, mert nem találta az időket ünneplésre alkalmasnak. Ez derül ki fiának Erecbe írt leveléből, továbbá anyámnak egy 1938. áprilisában írt leveléből is.

„Bizonyára figyelemmel kiséritek az itteni eseményeket, a zsidótörvényt elfogadták. Képzelhetitek, milyen hangulatban él ma itt a zsidóság. A múlt héten, hétfőn, csütörtökön és ma vannak a nagy bűnbánó napok. A k. Reb Gheskel mindhárom napon böjtölt, egész napon át Avinu Malkénu-t mondtak. Igy, ha itthon van az ember, minden rendben van, én ugyan kint sem éreztem semmit, de nagyban folyik ellenünk a propaganda. Az utcán két kisfiú a fülem hallatára így beszélget: „Vigye őket az ördög Palesztinába, ahonnan jöttek..." de ez még, úgy hallom a legkisebb. Ilyen körülmények között, valahogy nem nyugodt az ember."

Ám az ünneplések megrendezéséről apám hivei és barátai nem voltak hajlandó lemondani. Ime a disz-közgyülésre szóló meghivó:

Rákospalotai Aut. Orth. Izr. Hitközség

MEGHIVÓ

Főtisztelendő főrabbi urunk a folyó évben (1938.) töltötte hitközségünkben áldásos müködésének negyvenedik esztendejét. A Gondviselés iránti mélységes hálával eltelve készülünk ezt a jubileumot diszközgyülés keretében folyó hó 11-én, vasárnap d.u. 4 órakor (Elul 15.) templomunkban megünnepelni. Erre a

jubiláris diszközgyülésre

Önt és kedves családját tisztelettel meghivja

A diszközgyülés napirendje:

Az Elöljáróság

Zsoltárének. Mincha ima. Elnöki megnyitó. Ünnepi beszéd. Diszoklevél átnyujtása. Üdvözlések. Mááriv ima.

Purimkor az asztalán mindig nagy tányér cukorka volt és ha gyermekek jöttek schlachmones-szel, abból kínálta őket. Engem, kislánykorombban levelekkel küldött szegény családokhoz, ahol beteg volt aháznál Purimkor. Később tudtam meg, hogy a jómódu hivek, főleg Fried gyógyszerész, nagy összegeket adtak át neki és ő a segítséget ilymódon osztotta szét. Tehát sem az, aki adta, sem aki kapta, nem tudhatta, hogy kitől, illetve kihez kerül a segély. Mint ismeretes, bölcseink szerint ez a jótékonyság legnemesebb formája. Nagyon ügyelt a szomszédaival való jóviszony fenntartására is. A Magyar-utcában mi voltunk az egyedüli zsidó család. Mindenkivel köszönő viszonyban volt. Nekem, kislány koromban megengedte, hogy a keresztény szomszéd leánykákkal barátkozzam, sőt, mikor meghivtak karácsony estére, megengedte, hogy elmenjek. Pészachkor minden szomszédnak fehér szalvétába kötve maceszt küldött velem ajándékba, ami ott ritkaságnak számított, mivel csakis egyszer egy évben sütötték, csak zsidóknak. A háború utáni nehéz években a téli tüzelő nehezen beszerezhető portéka volt. A keresztény cselédlányunk egyszer észrevette, hogy közvetlen szomszédunk átfurta a szeneskamránk udvarra néző deszkafalát és azon át lopja a szenet. Fel akarta őket jelenteni a rendőrségen, de apám nem engedte, mondván, hogy szomszéd ellen nem tesz feljelentést. Éli bátyám egyik purimkor parasztlánynak öltözött fel és a gazdagon himzett ruhákat egyik jómódú szomszédunk lánya adta kölcsön.

Apám Hitler uralomrajutása, 1933. óta állandó gondban élt. Németországban és Ausztriában élő rokonaink, majd Csehszlovákiában élő fia és lánya révén közelről látott mindent. Most már rábeszélte és bátorította Éli bátyámat az alijára, aki még 1933-ban Erec Jiszráelben telepedett le. Apám 1934-ben meglátogatta és összeadhatta szíve választottjával, Stein Braindl Brachával. Ez a szentföldi út nagy élményt jelentett számára. Gyermekeit és barátait most már határozottan alijára bátorította. Az 1936-ban Rosenzweig Dávid által alapitott „Mizrachi" rákospalotai sznifffjét és hachsaráját minden erejével támogatta. Erről ő maga így ír fiának Erecbe: „Gestern Nachmittag hatte ich grossen Besuch, die Misrachi Hachsara kam vollzählig mich besuchen. Seit April ist nämlich eine solche da. Die Jungen, 12 — und 2 Mädchen arbeiten hier in verschiedenen Wärkstätten, bei Tischler, Mechaniker etc. haben Sabat frei, es sind meist Kinder besserer Häuser, sie lehrnen jeden Abend miteinander. Haben Morgen und Abend ihr eigenes Minjan. Ein szefer Tora liess ich ihnen von der Kehila geben, sie bekommen jetzt auch eine kleine Unterstützung von der Kehila als Beitrag zur Wohnung. Die Mädchen wohnen auswerts und

leányiskolát, — részben a hitközség titkárának, dr. Eckstein Ignácnak. Az iskolaszéknek azonban tagja maradt és gyakori látogatásaival a hittanórákon állandóan figyelemmel kisérte és irányította az ifjúság vallásos nevelését. Hasonlóképen a felnőtt ifjúságot és a felnőtteket is, mint már írtam. A templomban rendszeres siurokat tartott, hétköznapokon minden este 5—7 órakor, vagyis a Mincha és a Mááriv ima között, szombaton 9.30-kor, a sachárit és a muszáf között, illetve muszáf előtt, mivel a reggeli ima 6.30—7 órakor kezdődött, a muszáf 10-kor, úgy hogy két óra maradt a reggelire a muszáf előtt. Ez „agadikus előadás" volt. *)

Mindeme tevékenységeken kivül a kevésbé, vagy egyáltalán nem vallálosak közelebbhozására, mint szervező és előadó vett részt különböző kultúrestéken és előadásokon. Beszédeire mindenkor a legnagyobb gonddal készült fel. (Beszédeit megírta, majd szobájában fel- s alá járkálva betanulta.) A szombati étkezéseknél a családi asztalnál mint divré tórát, egyes részleteket nekünk is elmondott. Minden szavának súlya volt. Beszédeinek kéziratai csodálatosképen nagyrészben megmaradtak. Néhányat közülük, mint külön fejezetet, e könyvhöz csatolok. Ezek világítanak rá legjobban egyéniségére és célkitüzéseire. Hiveiben az egységet, a zsidó öntudatot, a vallás törvényeinek gyakorlását megteremteni és megerősiteni. Mindezt a Tóra éltető forrásának felhasználásával.

Nem elégedett meg csupán a nyilvános szerepléssel. Hiveit nemcsak együtt, de külön-külön, mint atya, testvér jóbarát is felkereste és háza állandóan nyitva volt előttük. Ha szegény „ajrach" érkezett a hazába, azt is ugyanugy fogadta mint legelőkelőbb vendégeit. Minden hozzáfordulónak jó tanáccsal szolgált.

A nála tanuló „Hausbocherokról atyaként gondoskodott. Egyiküket (Kahan B. Manó) egy gyermektelen családdal (Deutelbaum) örökbefogadtatta, (nem formálisan hanem ténylegesen.) Náluk lakott, üzleti ügyeiben támogatták, segítségére voltak a házasságkötésben, mintha saját gyermekük lett volna.

A másikat, (Kind Éliás) nagybátyja R. Koppel Reich közvetítésével egy előkelő pesti orthodox család lányával házasította össze. A harmadikat, (Dr. Braun) orvosi tanulmányainak befejezésében segítette, és ha jól tudom, a házasodásban is. A Gold-családot, mely a világháború alatt anyagilag tönkrement, az asszony a sok gyermekével, mialatt a férje frontszolgálatot teljesített, képtelen volt a nyomdaüzemet vezetni, — a felügyelete alatt álló Hutter és Lever gyárban kasrut felügyelőként alkalmaztatta, így szerzett neki és családjának megélhetést.

---

* R. Zs. É. 1931. dec.

észre a lenéző, gunyos mosolyt, mellyel odaát, — a végzetes vízcsepp tulsó partján fogadják őket.”

Igy dolgozott, hogy a számban megnagyobbodott, de lelkileg sokrétü, az anyagi és lelki pusztulásnak kitett hiveit anyagilag, társadalmilag és lelkileg felemelje, erősítse, az ősi zsidó értékekhez visszavezesse.

Ezek a nehéz évek (1914—1922), a megfeszített munka, gyenge táplálkozás felőrölték erejét és 1922. őszén ischiászban, majd kétoldali tüdőgyulladásban súlyosan megbetegedett, édesapám. Ezen az őszön valószinüleg drága nagyapám halála is lesujtó hatással volt rá. Egy reggel felkelt, hogy templomba menjen és nem tudott megállni a lábán. Sietve hoztuk a széket, hogy leülhessen. A nagyünnepek alatt sem tudott a templomban imádkozni otthon volt a minján. Ezután következett be nagyapám halála 1922. chesván 8-án, (ekkor esett le az első hó.) A temetés után tüdőgyulladást kapott. A hitközség tagjait megrendítette az aggodalom. Megváltoztatták a nevét Jichák Michaelra. Éli bátyám, aki akkor a célemi jesivában tanult, így ír erről naplójában: „Engem hirtelen hazahivtak... Mindenki izgatott. Nem engednek be a papához félnek, hogy felizgul. Végre estefelé előkészítik, annyira, hogy bemehetek hozzá... Kín volt ránézni. Azonnal észrevett és magához intett, megszorította a kezemet és halk, elhaló hangon mondotta: „Elike, du bist gekommen. Du hast mich getroffen... noch... zufällig..,” Mennyit sirtam bele az imakönyvbe. Végre a láz lassan alábbszállt és kezdtünk megnyugodni. Lassanként egyre jobban magához tért. Két héttel később nyugodtan visszajöhettem.” Apám nagyapánk iránti nagy szeretete és tisztelete abban is megnyilvánut, hogy minden évben a Jahrzeit napján az ő szobájában, ahol nagyapánk élete utolsó éveit élte és ahol meghalt, — „szium”-ot tartott.

Apánk felgyógyulása után minden energiáját az új központi fekvésü és a hitközség összes tagjait befogadó templomépítés megszervezésére központosította. Ebben a tevékenységében méltó segítőtársa és a munka kivitelezője igaz barátja Feith Gábor építész, a hitközség elnöke volt. Rákospalota épületeinek nagy részét, különösen az Ujfaluban ő építette. A gyönyörű templom fia, Mihály tervei alapján életének főműve, koronája volt.

A templom mellé, ugyanazon a telken elsősorban rituális fürdőt — mikvet — építettek. Ez hézagpótló, fontos intézménye lett a hitközségnek. Mint már írtam, iskola építését is tervbevették a telken, de erre már nem került sor.

Fiatalabb éveiben, körülbelül 1933—34-ig ő maga volt a hitoktató a Wagner-féle gimnáziumban, a községi, később városi iskolában és az állami leány-javítóintézetben. Később ezt átengedte, részben nekem, — a

És mégis, sajnálattal kell megállapítanom, hogy hitközségem több, mint 500 tagja közül alig 100 vezet kóser háztartást...

Helyzetünk megtérésre int... Térjetek vissza a szent zsidó házi élethez és ne fertőzzétek többé lelkeiteket oly ételekkel, melyeket isteni tanunk tisztátalanoknak minősít.

A hitközség tagjai a háború és az utánakövetkező nehéz évek alatt **anyagilag** nagyon leromlolttak. Ezért fontos a hitközség **szociális munkája**, amit szintén az újság segítségével akar segíteni. Igy az újság szerint „a hitközség gyorssegély-akciót indított, melynek vezetésére külön bizottságot választott... Ez a bizottság közli, hogy eddig 10.000 kor-t meghaladó pénzbeli segélyt... 500 kg fát, 100 kg. burgonyát, 30 liter étolajat, valamint hetenként 6 kenyeret osztott szét."

Ugyanebben a számban egy másik hír: „Étolaj kiosztás". Hitközségünk gyorssegélyző bizottsága zsidó kötelességét nemcsak a szegényeknek adott segély nyujtásával, hanem azon akadályok legalább részbeni elhárításával is teljesíti, melyek ma a rendesnél nagyobb mértékben nehezitik meg a rituális konyha fenntartását... Sikerült a bizottságnak a hitközségi tagok házi szükségletét időnként fedező mennyiségü étolajat beszerezni, melynek január-februárra eső részét már ki is osztották... Arra kérjük hitközségünk t. tagjait, hogy az olaj kiosztásának, illetve utalványozásának a templomban hirdetett időpontját figyelembevenni és utalványaikat ott és akkor átvenni, ahogy ez a hirdetményben jelezve van.

Lelki, világnézeti nevelés.

Az újságban meghivó van az 1920. március 7-én tartandó „Kultúrbizottság" alakuló ülésre. Az újság második száma szerint a kultúrbizottság célja „a hitélet megujítása"... „a zsidó (faji) öntudat felébresztése". Ezt „zsidó irányú és tárgyú, népszerű előadások tartása, megfelelő folyóirat kiadása, a gyermekek hitoktatásának elmélyítése, ellenőrzése, ifjúsági istentiszteletek"-kel akarják elérni.

„Március 17-én tartottuk első ifjúsági I-tiszteletünket, melyen a különböző tanintézetek, fiú és leánynövendékei tanítóik vezetése mellett hallgatták papunk tanítását."

Március 25-re a hitközség kultúrbizottsága meghivja a hitközség tagjait az újságban „Felolvasási délután"-ra a templomépületben, melyet vendégünk, Patai József tart meg. Egy cikk az újságban a „Hitehagyottakról" szól (ebből törölt a cenzura 30 sort). E cikk szerint sok vegyesházasság, jobb elhelyezkedésre való törekvés, „nagyobbszerü érvényesülés" becsvágya ennek a lépésnek az oka. Ez ellen is a zsidó neveléssel, meggyőzéssel harcol a cikkiró. „A nagyravágyó hiúság... becsvágyának akadályát látja az ősi hitben... és előretörésének vakságában nem veszi

néhány ifjú, lelkes tagja — immár a második nemzedék — közremüködésével a kultúrbizottság, melynek élén Reisz Gábor, Schwartz Adolf veje állt. Ebből a lapból csak két számot láttam, abból is törölt a cenzura 30 sort. Volt-e folytatása? — nem tudom, de ebből a két számból is kiviláglik a nagy változás, ami a háború után végbement.

A hitközség 500 családja közül csak 100 család vezetett kóser háztartást: *

A főrabbi így ír hiveihez: „Hajlékotokban felkereslek benneteket intő és kérő szavaimmal. Fajunkat, szent vallásfelekezetünket, az ellenünk felujult gyűlölet veszedelmes vádakkal illeti. Bennünket, zsidókat... kik a vallásért türtük el a legnagyobb üldözést és elnyomást, kik 3000 esztendő óta gyakoroljuk azon isteni tan törvényeit, mely mint első és máig is egyedüli a földön, hirdeti az emberiség testvériségét, minden társadalmi rendnek egyetlen szilárd alapját, — bennünket most azzal vádolnak, hogy vallásellenes irányzatot, a társadalmat szétbontó eszméket terjesztünk. És sajnos, ezen vádaknak valószinüséget ad, hogy testvéreinknek nagy tömege megdöbbentően vallástalan és minden vallásgyakorlatot mellőző életmódot folytat. És, aki saját vallásából semmit sem tart, arra könnyű ráfogni, hogy minden vallásnak ellensége. Aki idegenül áll szembe azon közösséggel, melyhez születésénél fogva tartozik, arról könnyű elhitetni, hogy a társadalmi rend felbontására törekszik. És a vád veszedelmes, hisz ürügyül szolgál azok törekvéseinek, akik minket **alsórendü, kisebb értékü polgároknak akarnak megbélyegezni,** jogainkat kisebbíteni, szellemi képességeinknek megfelelő tanulmányaink folytatását eltiltani. (Numerus clausus) ...Ezen vádakat csak hitéletünk mélyítésével, vallásgyakorlatunk erősítésével utasíthatjuk vissza, hogy megmutassuk, most is szeretjük és tiszteljük Istent és ősi, szent vallásunkat, nemcsak elméletben „teljes szívünkből és lelkünkből", hanem cselekedeteinkben „egész anyagi erőnkkel" is... Testvéreim, szent vallásunk egyik erőssége a kóser háztartás — azon törvények gyakorlata, melyek tisztátlan a lelket eldurvitó ételek élvezésétől eltiltanak.

Azon értelmiségi fölényünket, melyet ellenségeink sem tagadhatnak meg tőlünk... nagyrészben annak köszönhetjük, hogy elődeink évezredeken át szigoruan gyakorolták ezen törvényeket és nem fertőzték testüket, sem lelkeiket az isteni tan által tiltott ételekkel. Ennek köszönhetjük, hogy semmiféle elnyomás és nélkülözés nem tompíthatta el értelmünket és szellemi képességeinket...

---

* Hitközség 2. sz. Rákospalota 1920. ápr. 5680. Ijjár

az Egyesült Államok feladja semlegességét és csatlakozzék az Ententehez (Anglia-Franciaország-Olaszország). E célból egy zsidó vezetőkből álló titkos küldöttséget szerveztek (Bettelheim S., a drohobicsi Schreiber, Rav Kalman Weber pöstyéni rabbi, és még néhányan), hogy az Egyesült Államokban, az ottani zsidók között agitáljanak ennek érdekében. Ebbe a küldöttségbe jelölték apámat is és e célból Bécsbe rendelték. Anyám állapotos volt a hatodik gyermekkel, s kérte apámat, igyekezzék a megtisztelő megbizatásból, ha lehetséges, kimaradni. Nagy volt az öröm a családban, mikor megjött a sürgöny Bécsből, hogy sikerült. Nem utazik. Ugyanekkor 17 éves fia idő előtt érettségizett és korosztályával bevonult. Az olasz frontról a háború végén, két kitüntetéssel és maláriával került haza, de az egyetemre a háború utáni antiszemtia érában nem vették fel.

A „fehér terror" minden tevékenysége a zsidók ellen irányult, a zsidókat kommunistáknak bélyegezték, ezen az alapon üldözték és sorra kiszorították őket a megélhetési források területeiről. Nagyszüleimet, a námesztói agg főrabbit és feleségét mindenükből kifosztották, szerencse, hogy az életüknek megkegyelmeztek. Apám elutazott értük és sikerült, némi csekély, megmaradt ingóságukkal Budapestre hozni őket. Eleinte nagynénémnél, Neumann Józseféknél laktak, majd nagyanyám rövidesen bekövetkezett halála után nagyapám a fiához — hozzánk — költözött. Legnagyobb szobánkat rendeztük be számára és velünk élte le, nagy tiszteletnek és szeretetnek örvendve, utolsó éveit. A kölcsönös tisztelet és megbecsülés, melyet apa és fiú tanusítottak egymás iránt, örökre az unokák szívébe-lelkébe vésődött. A szűkösre fordult anyagi helyzetben is a legszebbet és legjobbat nyujtotta a család a nagyszülőknek. Ugyanis anyai nagyanyám, miután özvegységre jutott, mióta emlékszem, nálunk élt. Anyám külön főzött számukra könnyű, tápláló ételeket és természetesen az asztalfőn volt a helyük. Nagyapám az apámat idegenek előtt kizárólag „Palotaner Rav"-nak címezte és a széderesten nem fogadta el az asztalnál a főhelyet. Ezen a helyzeten úgy segítettünk, hogy a hosszú asztal két végén két főhelyet készítettünk, és mivel mindig szép számmal ültünk az asztal körül, ilymódon könnyebben ment a mácesz és a márorosztás.

1920-ban apám szerkesztésében megjelent a „Hitközség" című időszaki lap. A lap célja a nagy területen szétszórva élő hitközségi tagokat, akiket még „egyszer egy évben" sem lehetett együtt látni, központi elhelyezésü, megfelelő méretü templom hiján — sajtó utján összetartani, kapcsolatot teremteni köztük és lehetőleg csökkenteni, áthidalni a fennálló nagy világnézeti különbségeket. E célból alakult meg a hitközség

adásokat. Ebben a kérdésben azonban apám nem ismert megalkuvást, hogy tudniillik a fiúk ne imádkozzanak szombaton a templomban. Hétköznapokon ez nem volt probléma, mert az imádkozás a templomban jóval az iskolaórák kezdete előtt ért véget. Jenő öcsém már a pesti orthodox hitközség „Torát Emet" iskolájában tanult és emellett magánúton vizsgázott a pesti zsidó gimnáziumban. Ilyen előzmények után létesültek a zsidó fiú- és leánygimnáziumok Budapesten, majd a miskolci zsidó tanítóképző az első világháborút követő években. Az első világháború utáni évek gyökeresen megváltoztatták a magyar zsidóság életét és világnézetét. A magyar zsidóság őszinte hazaszeretettel, hűséggel és odaadással vett részt az első világháborúban. Családunkban mesélték, hogy 90 éves dédanyám hogy zokogott Przemysl elestekor. Édesapám is bevonult, mint tábori lelkész szolgált. Édesapám a hátország tábori főrabbija volt és hatásköre egész Magyarország területére kiterjedt. Egyszer elfogtak egy zsidó katonaszökevényt és a statáriális biróság halálra itélte. Az itélet végrehajtásánál a tábori főrabbinak jelen kellett lennie. A kivégzést Savuot reggelére tüzték ki. A tábori főrabbi megmagyarázta a katonai biróság elnökének, hogy ezen a nagy ünnepen nem szabad a kivégzést végrehajtani. A biróság az indokolást elfogadta és a kivégzést elhalasztották az ünnep kimenetele utáni időpontra. Amikor másnap a kivégzést végre akarták hajtani a tábori főrabbi kijelentette, hogy mivel a statáriális biróság itéletét nem hajtották végre 24 órán belül, az itélet érvényét vesztette és az ügyet a rendes katonai biróság előtt kell tárgyalni. Az érvelést elfogadták és így sikerült apámnak megmentenie egy fiatal zsidó katona életét.

A háború vége felé, 1918-ban, Munkácson sok zsidó katona állomásozott. Pészachra a pesti hitközség két vagon maceszt küldött számukra, ami az akkori inséges időkben nagy érték volt. A hires munkácsi Rebbe azonban nem engedélyezte a gépi uton gyártott macesz használatát és utasítására a 2 vagon maceszt, mint chomecot, elégették. Az illetékes katonai hatóságok ezt szabotázsnak minősítették és a munkácsi főrabbit statáriális biróság elé készültek állitani. Az Országos Orthodox Iroda apámat kérte fel közbenjárásra és ő elment az ügyben illetékes tábornokhoz. Megmagyarázta neki, hogy a munkácsi rabbinak sokezer hive él a környéken és, miután a hosszan elhúzódó háború miatt a kedélyek már amugy is forronganak, nincs értelme még ezzel a rendelkezéssel is kiélezni az amugyis súlyos politikai helyzetet. A tábornok elfogadta apám érvelését és a munkácsi rabbi ellen megszüntették az eljárást. Bátyám, dr. Duschinsky Ede elbeszélése szerint a Központi Hatalmak (Ausztria-Magyarország-Németország) mindenáron meg akarták akadályozni, hogy

amikor apám lánynézőben volt náluk és már megegyeztek, édesapja így szólt hozzá: „Lealeh, singe etwas..." vagyis, hogy énekeljen valamit. Azt akarta, hogy a vőlegényjelölt ismerje meg lányát erről az oldaláról is.

Szüleim, mindketten igen ügyeltek külső megjelenésükre. Soha nem láttam őket lomposan, rendetlenül. Drága apámat az újpesti „choszedok" meg is szólták, hogy nyirja a szakállát, mert az is, meg a haja is mindig rendezett volt. Drága anyám reggel, felkelés után mindig úgy öltözködött fel, ahogy aztán egész nap járt-kelt a házban, parókában, csinos ruhában, csak a konyhában kötött maga elé kötényt. Nem emlékszem rá, hogy ifjúkoromban pongyolában, vagy paróka nélkül valaha is láttam volna. Mikor férjhezment, még a paróka is ujdonságnak számított, mert nagyanyám csipkés főkötőben járt „spitzli"-ben. Anyám elbeszélése szerint, amikor Rákospalotára jöttek, a hitközség idősebb asszonyai kifogásolták a parókát, mire ő a következő szombaton „spitzli"-ben ment a templomba. Ima után odament hozzá a hitközség elnök sógornője R. Möchol Schwarz felesége és azt mondta neki: „Rebecen, vegye csak fel ujra a parókát." Ugylátszik, olyan rosszul illett neki a csipkés főkötő, hogy nem vette a lelkére, hogy így elcsúfítsa magát. Ugyanígy ügyeltek a ház, az otthon szépségére, rendjére, tisztaságára. Kertes házban laktunk, eleinte a Kertközben, majd — amikor a lakás kicsinek bizonyult, — 1916-ban született a hatodik gyermek, Jenő öcsém — a Magyar-utcában. A kertet apám kertésszel gondoztatta, de ő maga és a család öntözték és ápolták, az soha nem volt elhanyagolt. A ház előtt a járdát mindennap fellocsolták és seperték. A házban mindig volt segítség. A háború utáni infláció következtében a hónap ötödike körül a fizetés már mit sem ért. Emlékszem arra, hogy anyám és nővérem surolták a padlót, mivel nem volt segítség, de akkor sem engedték meg, hogy a fiúk segítsenek a munkában, mert „nekik tanulniok kell!" A gyermekek nevelésében is érvényesült a zsidó és a világi műveltség harmóniájára való törekvés. Mint már említettem, apám „Hausbocher"-je a fiúkkal is tanult naponta néhány órát. A már említett Braun bácsin kivül így kerültek Rákospalotára Kahán B. Manó és Kind Éliás, akik később ott is nősültek és a hitközség oszlopos tagjaivá lettek. Emellett a fiúk a zsidó elemi iskola elvégzése után a helybeli Wagner-gimnáziumban a lányok a polgári iskolában tanultak.

A háború után, mint az egész világ maga is, apám világszemlélete is megváltozott a nevelés kérdésében. Látta, mint az Éli bátyám 1920-ban írt naplójából is kitünik, hogy a zsidó diákok nem szivesen látott elemek a nemzsidó iskolákban. Ezért Éli az utolsó évben, nyolcadikos gimnázista korában magántanuló lett és magánuton érettségizett, mert az igazgató már nem engedélyezte, hogy szombatonként ne látogassa az iskolai elő-

számba ment. Hogy miért? Erre utal egy kis elbeszélése, amit — igenis — elmesélt. Mint fiatalasszonyt meglátogatta egy régi barátnője, aki teljesen vallástalanná lett. Mikor anyám megkérdezte, hogy miért, azt felelte: „Nem értem, hogy te, aki négy polgárit végeztél, hogy tudod még ezeket a nevetséges dolgokat megtartani, kósert enni, szombatot tartani..." Ez volt a közhangulat a „felvilágosodás" korában a múlt század végefelé és ezért ellenezték, — joggal — nagy rabbijaink a világi műveltséget. Akkoriban Magyarországon kevesen voltak a szüleimhez hasonló felfogású emberek. Ők szüleik példájára a német vallásos zsidóság és nagy rabbijuk, Rav. S. Hildesheimer hatása alatt állottak. Anyám két testvére rabbihivatást töltött be Németországban és Dániában míg két másik testvére Londonban élt. Bátyja Jakov Goitein részt vett az első cionista kongresszuson. Ő maga szabadidejében és szombatonként S. R. Hirsch németre fordított és magyarázatokkal ellátott ‚Chumas" és „Haftara"-ját és egyéb műveit tanulmányozta. Édesapám, mint fiatal házas került Rákospalotára és kihasználva a főváros közelségét Alexander Bernát és Mahler, Goldziher előadásait hallgatta. A doktori címet azonban nem szerezte meg, úgylátszik, orthodox rabbi létére ezt nem tartotta illőnek. „Minek, hogy ezért is üldözzenek?"

Az „Izraelit", a német vallásos zsidóság lapja, benne Lehmann folytatásos regényével, évfolyamonként jól megfért könyvtárunk polcain Herzl „Ősi föld, új hon"-jával, Schiller, Goethe, Heine, Petőfi és Arany János verseivel és a hatalmas állványokon elhelyezett „Szforem"-okkal, talmud foliánsokkal. Az egyetemi tanulmányok mellett édesapám állandó „Hausbechert" tartott házában, akivel az állandó „siur"-okon kívül minden szabad percében a szent tanokban búvárkodott. Az elsők közé tartozott Braun bácsi, aki később a gyermekekkel is tanult és e tevékenység mellett elvégezte a budapesti egyetemen az orvosi fakultást. Később mint orvos Amerikába vándorolt ki, de később, még 50—60 év után is a legnagyobb szeretettel gondolt a rabbicsaládra és fiai édesanyámat itt, Izráelben meg is látogatták. Utolsó éveiben unokaöccse, Goitein Cvi volt a Hausbocher. Bátyám elbeszélése szerint Rákospalotán tett első látogatása során két dolog tetszett neki a legjobban, a virágzó akácfák bódító illata az utcákon, meg Kohn Dániel és hat fia gyönyörű hangu „düchenolása" (papi áldás) a templomban. Ez is jellemző volt rá, minden szépért rajongott, különleges érzéke volt minden szép és jó iránt. Maga is kimondott férfiszépség volt. Drága anyám, törékeny, karcsú, bájos jelenség, gyönyörüen énekelt, a szombati és ünnepi étkezésekkor velünk együtt énekelte a „zemireszt", ha nem voltak idegen férfivendégek. Ha voltak, akkor mi, nagyobbacska lányok sem énekeltünk. Gyakran említette, hogy

IV. FEJEZET

DUSCHINSKY MIHÁLY FŐRABBI ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA (1898—1939)

A „RABBI BÁCSI"

A hitközség életének és intézményeinek ismertetéséből kitünik, hogy annak éltető lelke, jellegének kialakítója, igazi lelkipásztora volt. I-ben boldogult apám, Z.C.L. Duschinszky Mihály 1871-ben Namesztón született. Apja Duschinsky Bernát Námesztó és környékének főrabbija, anyja Reich Katalin, R. Koppel Reich budapesti orthodox főrabbi, — később a magyar orthodoxia képviselője a Felsőházban — egyetlen leánytestvére volt.

A námesztói rabbiházban három fiú és hat leánytestvér nevelkedett mély vallásosság és az európai kultúra harmonikus szintézisének légkörében. A német anyanyelven kivül franciául is tanították és az angol nyelv elsajátítására is buzdították őket. A zsidó talmudikus irodalom mellett a világirodalom remekei is ott sorakoztak a rabbiház hatalmas könyvtárának polcain. A pozsonyi jesiván a „Sevet Szofér" egyik legkiválóbb tanítványa volt. Egyetlen fiának későbbi utódjának Rav Akiva Szofernek mentorául jelölte őt ki és valószinüleg angol nyelvtudása miatt jelölte őt ki a „Rebe" a messzeföldről, Lengyelországból jött fiatal bóchernak, Gesundheitnek „chazerbocher"-jául, mivel szülei Dél-Afrikába vándoroltak ki. Ez a férfi Rokách — a későbbi tel-avivi polgármester, majd miniszter apósa — negyven év után is a legnagyobb szeretettel és megbecsüléssel fogadta volt chazerbócherját, mikor fiát meglátogatta Erec Jiszráelben.

Felesége, Goitein Lea 1876-ban Hőgyészen született a hőgyészi főrabbi, Goitein Elijáhu Menáchem — a „Keszef Nivchár" unokája — és Baneth Amália — Rav Jechezkiel Baneth nyitrai rabbi unokája — egyetlen leánya volt hat fiútestvér mellett. Wirth Kálmán, a zsidó leánygimnázium igazgatója Budapesten, beiratkozásomkor így fogadott: „Tudod, hogy az édesanyád fiatal lánykorában az egész „Töhilimet" (Dávid király zsoltárai) kivülről tudta?" Én ezt magától anyámtól soha nem hallottam. Német anyanyelvén kivül magyarul is megtanult, elvégezte a polgári iskolát, ami akkor Magyarországon zsidólányoknál még ritkaság-

Erec Jiszráelben összetalálkozott a múlt és a jelen. Rákospalota a múlt világa, a templom, az iskola, a pajtások és jóbarátok egy letűnt korszak szertehulló mozaikkövei. Mégsem tüntek el nyomtalanul. Egy-egy kocka a Szentföld talajába hullott és alapja lett megannyi új otthonnak, zsidó háznak. Érted már, drága fiam, mit jelent számomra Rákospalota?

dolhatsz ilyesmit?! Még azokban a régi időkben sem találtál volna sok héber könyvet olyan egyszerü zsidók házában mint mi voltunk. A héber betükkel az imakönyvben ismerkedtünk meg, és bizony eleget kinlódott Veith tanító bácsi, amig megtanultunk olvasni. A mánistánot megtanulni sem volt olyan könnyű mint neked. Sok pajtásomnak, bizony, torkában dobogott a szíve a szép családi széder-estén, mi lesz, ha belezavarodik a négy kérdésbe? Igen, volt zsidó iskola Rákospalotán. Kicsi, földszintes épület, két osztály tanult egy teremben, fiúk, lányok együtt. Az épület képe elmosódott bennem az évtizedek folyamán, de kristálytisztán látom magam előtt ma is Povidló tanító magas alakját, vörös szakállal keretezett arcában csillogó kék szemeit. Érdekesen és lelkesedéssel tanított. A mi szemünkben élő enciklopédia volt aki minden kérdésünkre tudta a választ, átlátott apró cselszövéseinken és megbocsátotta hibáinkat. Tíz éves koromban elhagytam a palotai zsidó iskolát, de Povidló tanító Bethlen-utcai lakásában gyakran megfordultam. Utolsó találkozásunk a téglagyrában volt. Akkor karomba tette legidősebb leánykáját. „Vidd el őt magaddal Palesztinába, ugye megteszed?" — Megtettem.

Ne kérdezz tőlem statisztikai adatokat, nem tudom hány zsidó család lakott Rákospalotán és hogyan oszlottak meg foglalkozási ágak szerint. Arra emlékszem, hogy iskolaszerekért Kindék üzletébe mentem, cipőért Lukács bácsihoz és ruhaanyagot Huttereréknél kaptam, vagy Hechtéknél. Gyermekorom világában mindenki „unser eins" volt. A szabó és az órás, a tejes és a fűszeres. Lépten-nyomon ismerős arcok mosolyogtak rám.

Antiszemitizmus? Persze, hogy létezett ez is. A kormány által irányitott hivatalos zsidügyűlölet, első, második és harmadik zsidótörvény, megannyi jogcsorbitás, megalázás. Azt mondod, vakok voltunk, nem láttuk, hova vezet mindez. Nincs igazad. Miért csodálkozol azon hogy nem tudtuk elképzelni milliók lemészárlását? Hát olyan természetes és magától értetődő tények a gázkamrák és koncentrációs táborok egyéb borzalmai?

Nehogy azt gondold, hogy a Szentföld ismeretlen fogalom volt számunkra. Számtalan zsidó házban megtalálhattad a KKL. perselyt, Herzl képét a falon és a „Múlt és Jövő" összegyüjtött példányait. Nagy, sárgafedelü folyóiratok, órákon át lapozgattam bennük és megismerkedtem a chaszid mesékkel, a héber költők verseivel, szentföldi útleirásokkal. Innen már rövid volt az út a cionista mozgalomig. Az alija lett életünk célja és értelme.

Szimchat Tóra délutánján a hitközség tanácstermében. Ezzel az ünnepséggel egy ujabb és jobban felmelegítő kapcsolat támadt a tagok között, akik a hangulat kellemes emlékeit vitték magukkal a köznapok robotjai mellé... Börésit szombatjának kimentelekor a másik két chátán, Löwy Áron és Gold Salamon együttes szombati vacsorát (Melave de Malka) adtak a hitközség tanácstermében, melyen szintén igen szép számban és igen emelkedett hangulatban ünnepeltek hitközségünk tagjai a késői órákig.

E kis cikkek, dokumentumok reflektorfényein kivül hadd mutassa meg egy volt rákospalotai kislány, ma tanárnő és két felnőtt gyermek anyja Izráelben, Murányi Miklósné szül. Tisch Éva, Dr. Meron Menáchem volt ujpesti főrabbi neje megemlékezése hogy mit jelentett egy palotai zsidó gyermek számára a hitközség és intézményei, a templom és az iskola.

RÁKOSPALOTA

Irta: Dr. Murányi Miklósné sz. Tisch Éva

Azt kérdezed fiam, mi az, hogy Rákospalota? Neked, a szabrénak semmit sem mond ez a név, de számomra egész gyermekkoromat jelenti. Hogy meséljek róla? M egpróbálom, de csak mozaikkockákat tudok eléd helyezni, összefüggő kép nem lesz belőle.

Gyermkesereg zajong a templomudvaron. Ünnepi ruhában, kis papírzászlócskákat lobogtatva, izgatottan várják a Szimchesz Tajrei Hákófe kezdetét. A gyönyörű, feldiszített, kivilágított templom megtelik imádkozókkal. Szemet kápráztató a fény. A szines ablakok az ezüst- és arany tóradiszek, a talitba burkolt férfiak és a karzatról letekintő nők mind összeolvadnak a betoduló gyerekek tágranyilt szemeiben. Mosolyogva int a kezével a jóságos Duschinsky rabbi bácsi, cseng Kohn kántor zengő hangja, az ünnep melegsége csordultig tölti a szíveket.

Százan voltak a templomban, vagy többszázan? Nem tudom. Annyi tény, hogy az őszi nagyünnepeken még az ajtóban is álltak az imádkozók. Szokatlan csend honolt a zsufolt padsorokban, a levegő megtelt a félelmetes napok szentségével. A fiúk megilletődően álltak kitlibe öltözött papájuk mellett. A lányok oly csendben ültek a karzaton, hogy még a szigorú samesz, Altmann bácsi sem talált fecsegőt.

Nem, sohasem mutathatom meg neked a templomot. Ma állami tulajdon. Könyvtár lett belőle. Héber könyvek vannak-e benne? Hogy gon-

helyzeten kivül Magyarországon a zsidókat különösen nyomta, mert az állam zsidóellenes intézkedései, a numerus clausus, az államilag támogatott szövetkezetek konkurrenciája, az iparengedélyeknek zsidóktól való megvonása, illetve ujaknak ki nem adása (trafikengedélyt zsidó nem kapott) lassan mind nehezebbé tették a zsidók életét, de ők ezt nem akarták tudomásul venni, reménykedtek, hogy az államhoz való hűségükkel, hazafiasságuk bizonyitásával a helyzet javulni fog. A purimi vig-estén előadott „Rákospalota 20 év múlva" című darabban bizonyára nem jövendölték meg azt, ami — sajnos — bekövetkezett, Mert akkor nem lett volna „vig-est" és a közönség azt hitte volna, hogy a szerző megőrült, rémálmot lát.

Az újság 1931. októberi száma beszámol a Ros Hásáná és Jom Kipurról. „A Ros Hásáná és Jom Kipur fenséges ünnepei az áhitat és csendes ima jegyében teltek el körünkben. A máskor oly tágasnak tetsző templomunk szinültig megtelt ájtataskodó hittestvéreinkkel, kik magukbaszállva bűnbánóan fohászkodtak. A főrabbi úr Ros Hásáná első napján mondott nagyhatásu beszédet, de a nagyünnepek eseménye a Kol Nidre előtti beszéde volt, mely mélyen megrendítette és magávalragadta az egész gyülekezetet. Ugy tartalmilag, mind érzelmileg az utolsó évtized leghatásosabb beszéde volt. Kohn J. főkántor és a kórus mindhárom napon kitünően funkcionált és nagyban hozzájárult az áhitat fokozásához. Glück kántor bensőséges „Sáchrisz" és Reichenberg Ármin imája ugyszintén.

Jom Kipurkor a főrabbi úr imádkozta a Neilá-imát. „Hisszük, hogy a Mindenható meghallgatta imáinkat és beírt mindnyájunkat az élet és megváltás könyvébe. A Jom Kipur félelmes áhitatában egy ritka és felemelő esemény fénylett be. Ez Schwartz S. hittestvérünk újszülött fiának a zsidó vallás kötelékébe való felvétele volt. Az újszülöttet a szent napon, a Muszáj ima előtt Huterer S. vitte Élijáhu székéhez, ezzel a kváter szerepét töltötte be. A mohél Hirschfeld H. váci hittestvérünk volt, aki fáradságot nem kimélve jött közénk... Szimchat Tóra a mai rossz gazdasági viszonyok mellett sem vesztett ünnepi fényéből. A főrabbi, aki a hagyományos „Chatan Tóra" tisztjét töltötte be, szives vendégszeretettel üdvözölte házában, dús asztala mellett az egybegyült vendégeket, akik meleg hangulatban ünnepeltek egészen a késő esti asztalbontásig és szinte családias hangulat kedves benyomásával távoztak a vendégszerető házból." A Tiferet Bachurim chátánjai ezidén Grosz Mór, Hahn Ernő és Ungár Ernő voltak akik együttesen lakomát adtak az ifjúság részére

apám volt a zsidólányok lelki gondozója, később, amikor tanári és hitoktatói oklevelemet megszereztem, engem bizott meg ezzel a munkával, amit 1940-ig, második gyermekem megszületéséig végeztem. Az újság szerint „az Országos Patronázs Egylet és a helybeli nőegylet Chanuka-ünnepélyt rendezett az állami leánynevelő otthonban, melyen a hölgyeken kivül megjelent és felszólalt Duschinsky Mihály főrabbi és Breuer nagykátai főrabbi..." Erre azért volt szükség, hogy a zsidó lányok is érezzék, hogy nekik is van ünnepük, ők is kapnak ajándékot abban az időben, mikor keresztény társnőik ünnepelnek és karácsonyi ajándékot kapnak.

Az újság 1931. áprilisi száma megemlékszik a hitközség purimi rendezvényeiről. „Dacára a rossz gazdasági viszonyoknak egy egész hétig ünnepelték a purimot. A vigasság február 28-án kezdődött és március 5-én ért véget. A purimot az elmaradhatatlan és népszerű Nőegyleti bál nyitotta meg február 23-án... ahol az aranyifjúság reggelig mulatott, orthodox-kóser büfféről az agilis egyleti hölgyek gondoskodtak... Az est jövedelmét a szegények közt felosztandó pészachi élelmiszerekre fordították. Március 2-án (Purim előestje) a Tiferet Bachurim tartott „Purimspiellt." A siker felülmúlta az összes eddigieket. Az együttes tagjai: Hahn B. Kemény E., Kind A., Lampl L., Schönmann I. és Zaffir L., Schwartz J. és D., Ungár J. és E. Március 3-án, Purim estéjén a főrabbi úrnál a hagyományos purimi vacsorán gyültek össze szép számban a hitközségi tagok, hol Kohn és Glück kántor éneke, Reichenberg E. tréfái és a Tiferet Bachurim tagjai előadása mellett — kik a Purimspiel helyi vonatkozásu részeit ismételték el — jól mulatott a hallgatóság. A Purimot a Beruria lányegylet purimi, álarcos jelmezestje zárta be március 4-én (Susán-purim)."

Ezt a hírt követi a március 15-i nemzeti ünnep megünnepléséről szóló hír. „Az ünnepség az iskolában kezdődött, Reich Dezső iskolaszéki elnök beszéde és a gyermekek szavalatai és ünnepi szinjátékával. A szereplő gyermekek nevei: Knöpfler Endre, Eckstein Ottó, Heffer Lenke, Deutsch Regina, Deutsch Jolán, Appel Aranka, Michnay Magda, Klein Lili, Scheiner Hedvig, Varga Györgyike, Michnay Jolán, Varga Iboly, Gold Piroska, Pollák Rózsi, Gottlieb Iboly, Koch Mancika, Gutter Rezső. Az ünnepély a templomban folytatódott, Kohn Jenő főkántor énekelt és Duschinsky Mihály főrabbi mondott klasszikus szépségü beszédet. Istentisztelet után a hitközség vezetősége a városházán tartott diszközgyülésre vonult."

Ezek a kis hirek reflektorszerüen mutatják a rákospalotai zsidóság életét. „Dacára a rossz gazdasági viszonyoknak" ami az általános világ-

szólit el és ezért én azzal a megnyugvással akarom majd szemeimet lehunyni, hogy vállalt fogadalmamnak eleget tettem"... Az elnök a hitközség minden egyes tagjából álló táborral... mint egy-test, egy-lélek az elérhetetlennek látszó művet Istennek szent hajlékát Rákospalota diszét, a monumentális templomot megalkotta.

Sohasem felejtem el... Schwartz Adolf áldozatkészségét. ...Foglalkozása hordár és élete párjával a legszerényebb anyagi viszonyok között él — feleségével jelent meg a hitközség irodájában és így szólt: „Öregségünkre összespóroltunk egy kis tőkét... elhoztuk, mert úgy érezzük, szívünk minden vágya teljesedésbe megy, ha egy ülőhely örök megváltásával a templom építését... mozdítjuk elő."

Reisz Gábor a Chevra Kadisa alelnöke így üdvözli az újságot megjelenése alkalmából: „Zsidó Élet"! Nincs nyelv a világon, amely az élet fogalmát többesszámban használná, csak a miénk. A zsidó életnek „Chajim" a neve. Miért? Mert a zsidónak sokféle élete van... Itt melyikről van szó? Arról, amelyik névleg és tényleg... zsidó élet.

Névleg azért, mert így nevezi magát. Tényleg, mert létünk zsidó tartalmát a Tan birtoklása teszi. A Tan birtokába pedig csak gyermekeink kezessége juttatott bennünket... Mulaszt az adós, soron a kezes. És mert a kezes, vállalt kötelezettségének hűséges teljesítésére ezeken a hasábokon jelentkezik azért zsidó „ez" az Élet. És miért Élet? ...Mert népünk hámáni gyülöletű de titusi koncepciójú ellensége is megállapította... hogy a zsidóságot csak gyermekein keresztül lehet kivégezni. Amig gyermekeink hangja szól, addig élünk. És mert gyermekeink, ifjúságunk hangja ezeken a hasábokon szól, azért „ez" az élet.

Zsidó Élet! Én életem! Üdvözöllek!

Néhány hír az újságból rávilágit az ünnepek hangulatára Rákospalotán.

A „Chanuka Rákospalotán" c. cikkből arról is értesülünk, hogy a hitközség foglalkozott a területén lévő állami Leányjavitó-nevelő Intézet zsidó neveltjeivel is. Ezek a fiatalkorú lányok birói itélet alapján kerültek az intézetbe, itt nevelkedtek nagykoruságukig, vagy jó magaviseletük következtében családokhoz helyezték el és munkához segítették őket. Az intézetben minden vallásnak volt temploma, a lányok hitoktatásban részesültek és istentiszteletet tartottak nekik. Fiatalabb korában drága

— mivel betegeskedett és nem tudott messze menni, a ház egyik lakását templomnak rendezték be, ahol reggel, este és ünnepnapokon imádkoztak. Ez a templom 1920-tól 34-ig állt fenn, akkor Marmorsteinék Ujpestre költöztek és eladták a házat. *

A HITKÖZSÉG ÉLETE A HARMINCAS ÉVEKBEN A „RÁKOSPALOTAI ZSIDÓ ÉLET" TÜKRÉBEN

A hitközség vallási, szellemi és intellektuális szintjére jellemző, hogy a hitközségnek rendszeres sajtóorgánuma volt. A 20-as években „Hitközség" című, majd a 30-as években a már többször idézett „Rákospalotai Zsidó Élet". Jóval nagyobb hitközségek nem rendelkeztek sajtóorgánummal. Éveken keresztül „Röplap"-ként jelent meg a 12 oldalas újság, mivel kétes volt, hogy a hatóságok megadták volna-e az állandó jellegű újság-engedélyt.

Ime néhány szemelvény az újságból:

A hitközség történetéről Lampl Ignác hitk. alelnök (1931.I.3.) „A rákospalotai hitközség mint önálló anyahitközség körülbelül 50 éve áll fenn (1880—81 óta). Azelőtt az újpesti hitközség fiókhitközsége gyanánt szerepelt. A múlt és a jelen összehasonlításánál azonban csak három évtizeddel megyek vissza, mert a hitközség fejlődési folyamata... attól az időtől datálódik..., amikor a hitközség az orthodox jelleget vette fel... A három évtizeddel ezelőtt lezajlott viszálykodások... az igazi „Machloka lesém Samajim" elnevezés fogalma alá osztályozhatók, mert a viszálykodások békés... befejezése után indult meg a... hitközség renessaince-a.

A régi időkben valóságos dinasztiák éltek hitközségünkben akik élethivatásukká tették a hitközség vezetésében való részvételüket. Ha valaha akad vállalkozó arra, hogy a palotai hitközség történetét megírja, úgy... Herzog Józsefről, Gonda Dánielről, Weisz Józsefről, Schwartz Jakabról — alehem hasalom — és társaikról megfeledkezni nem lehet.

A templomépítésről szólva így ír ugyanezen cikkben: „1926-ban... az előbbi évek kereseti lehetőségei megszüntek és az építkezési lehetőségek a legminimálisabbak voltak. Ebben a helyzetben állt elő Feith Gábor... azzal az elhatározásával — hogy templomot építsünk... Mint egy próféta jelentette ki: „Nekem régi fogadalmam a palotai templom megépítése, ma már ősz fejjel állok itt, nem tudhatom, hogy a Mindenható mikor

---

* Lugerné - Marmorstein Hilda elbeszélése

válasza és ezzel a dolog el volt intézve — fellebbezhetetlenül. Én magam is megértettem, hogy mint orthodox rabbi lánya, nem mehetek ilyen helyre. „Mi legyen az egylettel?" — kérdeztem kétségbeesve. „Az egylet legyen továbbra is az, ami, Leányegylet." — Igy szüntünk meg a vallástalan Barisszia-Aviva szniffje lenni és lettünk „Orthodox Izraelita Leányegylet", de a cionista ideálról nem mondtunk le. Valójában az első vallásos cionista egyesület voltunk Palotán. Csak nem tartoztunk a Mizráchi keretébe. Ennek megszervezése Rosenzweig Dávidra várt körülbelül 1935—36-ig. Drága anyám tanácsára szombatonként a „Cene-Rene" alapján heti szidrát és „Perek"-eket tanultunk, chanukai és purimi előadásokat rendeztünk, mint a fentidézett újságcikk tanusítja, szép sikerrel. Rendezvényeinken „csak hölgyvendégek" vehettek részt, ellentétben a Nőegylet rendezvényeivel, ahol a jótékonycél érdekében a műsoros esték tánccal voltak egybekötve. A tény, hogy drága anyám — aki közismert otthonülő volt, sehová nem járt, — maga tartott felolvasást a kultúrdélutánon, annyira egyedülálló jelenség volt, hogy ha nem lenne az újságban, már nem is emlékezném rá, hogy valaha is nyilvánosan szerepelt. Ugy érzem, ezzel nekem akart példát mutatni, mármint hogy zsidó hősnőkről is van mit mondani.

A Beruria a Tiferet Bachurim-hoz hasonlóan kultúrtevékenységet fejtett ki önképzési alapon és szerény keretek között. Mégis, amint a purimi fénykép mutatja, újpesti és pesti barátnők is eljöttek rendezvényeinkre, sőt, újpesti lányok, akik el tudtak jönni, szombat délutánonként is eljöttek.

Sajnos, nagyon kevesen maradtunk. Hadd állitsak itt emléket legtöbb drága tagunknak, köztük első alelnökünk Kind Paula (Friedmann Albertné), és elnökünk Hoffmann Olga (Rosenberg Józsefné). Ők is ama névtelen zsidó asszonyok sorában élnek örök életet, akik kicsiny gyermekeikkel együtt pusztultak el Auschwitzban.

A sors úgy hozta, hogy az elnökök közül hárman, jómagam, Hutterer Reginka és Roth Manci túléltük a vészkorszakot és itt élünk a Szentföldön, amiről gyermeklány-korunk óta álmodoztunk és ahova készültünk.

IMAHÁZAK

A nagy központi templom mellett is megmaradtak a messzebb eső részeken a kis imaházak. Igy a Pótlék-dülőn Sámuel Sámuel házában volt 1931-ben már évek óta állandó templom. Marmorsteinék házában a Bocskay- és Károly-u. sarkon a nagyapa, Reichmann Benjámin kedvéért

10 év után, 1930-ban, a Rákospalotai Zs. Élet chanukai száma ismerteti a Beruria lányegylet Chanuka ünnepélyét. „Chanuka első napján d.u. tartotta kultúrelőadását a „Beruria" orth. leányegylet. A tanácsterem zsufolásig megtelt érdeklődő hölgyközönséggel. Duschinsky Ráchel elnöki megnyitója után a főtisztelendő főrabbiné tartott magas szinvonalú, tartalmas és lebilincselő felolvasást „zsidó hősnőkről". Az után az egyesület tagjai és vendégszereplők adtak elő szavalatokat, énekszámokat, vigjátékokat, monológot, páros jelenetet, táncot, mindent, ami kedvessé és kellemessé teheti fiatal lányok kultúr-délutánját. A szó nemes értelmében megérdemelte a „kultúr" jelzőt ez az előadás, a műsor kitünően volt összeválogatva, a szereplők nagyon ügyesen oldották meg feladatukat és a hallgatóság azzal a benyomással távozott: valóban megérdemli ez a lelkes leány-gárda, hogy figyelmére méltassa. A jövőben gyakrabban rendeznek nyilvános előadást. Eddig csak szerényen, csendesen dolgoztak. Összejönnek minden szombaton és zsidótárgyú felolvasásokat tartanak, zsidó ügyekkel foglalkozva, komoly céltudatos munkával nevelik önmagukat és társaikat a zsidó nő magasztos, de nehéz hivatására. Ha így folytatják, méltók lesznek a dicső ősökhöz a zsidó történelem nagy nőalakjaihoz, akik mindent feláldoztak szent hitükért és méltók lesznek a névtelen zsidóasszonyokhoz, akik nem világi hiúságoknak élnek, hanem a zsidó ház, a zsidó család tradiciójának őrzői. Az előadásokon csak hölgyek vehettek részt."

Ezen „történelmi forásmunkák" után térek rá a „Beruria Leányegylet" ismertetésére. Mint a fentiekből kitünik, férjhezmenésemig alapitó elnöke voltam, utánam Hoffmann Olga, Hutterer Reginka és Roth Manci voltak az egyesület elnökei egészen a deportálásig. 1927—28. táján, egy szép nyári délután megjelent nálunk Lederer Ignác, a Keren Kájemet Lejiszráel országos főtitkára azzal a céllal, hogy Rákospalotán egy cionista leánycsoportot alapítson a „Barisszia-Aviva" keretében. Mint már említettem, ebben az időben a cionista munkának már múltja volt Rákospalotán és családunkban. Éli bátyám lelkes „Kadimista" volt. A cionista leányegylet terve nekem és barátnőimnek — akik szombatonként nálunk télen-nyáron összejöttek — nagyon tetszett. Megalapítottuk az egyletet. Lederer a „Rachel" nevet akarta neki adni, de én tiltakoztam és, mivel akkoriban Beruria alakja nagyon foglalkoztatta fantáziámat, ezt a nevet választottuk. Drága apám nem szólt semmit, egészen addig, míg, néhány hét múlva meghivó érkezett a Király-utca 36. szám alatti összejövetelre. „Ide pedig nem fogtok elmenni" — mondta. De miért? — kérdeztem én felháborodva. „Mert ott fiúk és lányok együtt táncolnak!" — volt apám

A CIONISTA EGYESÜLETEK RÁKOSPALOTÁN (KADIMA, BERURIA, MIZRACHI)

A cionista tevékenység Rákospalotán már 1919—20-ban megkezdődött mint az újpesti „Kadima", cionista cserkész csapat rákospalotai sznifje. Eli bátyám naplójából, melyet 17 éves korában vezetett, leírja, hogy 1920-ban Kleinéknál az irodahelységben rendezték be a cserkész csapat otthonát és 1920 dec. 20-án, Chanukakor tartották meg az otthonavató ünnepséget, ahol Grottó Sándor, az újpesti cserkész-csapat parancsnoka tartott beszédet. „Kint voltak a pesti lányok is Csoszi bácsi vezetésével... közben eszembe jutott, hogy nekem is kellene szerepelnem egyszer... gondoltam, hogy irok egy novellát, aminek az alapeszméje, hogy a zsidóság amiatt pusztult el, mert a vallásáról nem akart tudni és most vallásosság nélkül akarják az új zsidó országot felépíteni. Nagyon kell vigyázni, mert még utóbb I. őrizz nem lesz belőle semmi". Ezt írta 17 éves korában családunk chaluca. Minden vágya az alijja volt. Engem héberül tanított. Biró Piroska vezetésével megalakult a „Kadima" kis örse és a patak partján táboroztunk Piroskával és tanultuk a héber dalokat „Siru sir, sir, sir"... Piroska azzal bátorított bennünket, hogy nem kell szégyelnünk héberül énekelni, mert a „gójok" azt hiszik, hogy franciául van.

Mindezek a látszólag kis jelentéktelen dolgok jellemzik az akkori hangulatot. Ez volt a kommunizmus utáni fehér terror ideje, zsidókat lehúzták a vonatokról, zsidókat gyilkoltak Orgoványon, Izsákon. Steiner Dániel, régi hitközségi vezető-tag fiát, Mihályt, a Britannia szálló egyik különítménye meggyilkolta. A templommal szemben lévő Milisitcs vendéglőben volt az „ébredő magyarok" főhadiszállása. Többször került verekedésre sor a templomból jövő zsidó fiatalokkal. Dicséretre legyen mondva, nem egyszer a zsidó fiatalok kerültek ki győztesen. Nővéremet Sárát nem engedték szüleim villamoson Pestre iskolába járni mert féltek, hogy mint zsidó lánynak baja esik az uton. Ez a helyzet és a Balfour deklaráció kiváltották a zsidó ifjúságban a cionista szervezkedés gondolatát.

A Kadima alapító tagjai Palotán: Klein Magda, Biró Piroska és László, Kálmán Aranka és Manci, Grünhut Valli, Löwi Sára, a Benedek fiúk, Kind Adolf, Sándor György, Duschinsky Eli.

Ebben az időben alijáztak Palotáról Práfék — Práfné; Herzog József a hitközség egyik legrégibb tagjának unokahuga volt — ma leánya: Hanna Práf, Haifán, a Szochnut alija osztályának főtitkára.

szerint, a Tiferet Bachurim 1926-ban alakult. (A fénykép az ötéves jubileum alkalmából készült. 31-en szerepelnek rajta ezek közül kb. nyolc élte túl a vészkorszakot).

1931-ben az elnök, Kind Benő, titkár: Schwartzbart József ezenkivül egy pénztáros, egy ellenőr, két gondnok és négy választmányi tag alkotja a vezetőséget.

A Tiferet Bachurim helysége a Szent Mihály-út 20 sz. alatti hitközségi házban van. Itt van a könyvtár és a napi talmud-tanulás. Szombat délutánonként a hitközség tanácstermében (templom-épület), Tóra magyarázó előadásokat tartanak. Mint az újságból kitünik, Sabat Chanukakor a főrabbi tartott előadást. Időnként hétköznapokon kultúrestét rendeztek. A második kultúrestén 1931 dec. 6-án Dr. Deutsch Adolf a pesti orthodox iskola igazgatója (1948 után az első Kneszet tagja Izráelben) tartott egeytemi szinvonalú előadást) ([38]).

Ugy látszik a Tiferet Bachurim megalakulása után is müködött a hitközségben „izr. ifjúsági kultúrbizottság" is ([39]) amely dec. 27-én (1931) rendezte kultúrestjét a hitközség tanácstermében. Dr. Friedman Dénes az újpesti neológ hitközség főrabbija tartott előadást. Ez is mutatja a r.-palotai ort. izr. hitközség különleges helyzetét, mint Pest-környék egységes orth. hitközsége heterogén összetétele és főrabbijának az egységet mindennél többre becsülő türelmes világnézete folytán, egyaránt meghallgatták a cionizmus vezető egyéniségét, Dr. Patai Józsefet, az orthodoxia országos vezéralakját, Dr. Deutsch Adolfot és a szomszédos neológ hitközség fiatal főrabbiját, Dr. Friedman Dénest, akik a főrabbival mind kitünő baráti viszonyban voltak.

Ezért nem véletlen, hogy Kind Benő, a Tiferet Bachurim elnöke egyben az országos Tiferet Bachurim ügyvezető elnöke is volt. Később, a felszabadulás után, Kind Adolf az országos orth. iroda tagja volt. Érdekes megemlíteni a Tiferet Bachurim vallási kulturális nevelő tevékenységére Kind A. elbeszélését. Mint Tiferet Bachurimi elnök panaszra ment a „rabbi bácsihoz", mert a hitközség alelnöke bezáratta a tanácstermet, mikor szombat délután ott tanulni akartak és nagyon kifakadt, hogy nincs benne elég megértés az ifjúság tanulásának vágya iránt. Erre a rabbi bácsi az ő ismert kedves mosolyával megjegyezte: „Hidd meg, édes fiam, nagyon fogok örülni, ha te és a hozzád hasonlók lesznek a hitközség alelnökei". Tényleg, a felszabadulás után, ő lett a hitközség alelnöke, de 1930-ban még egyikük sem gondolt arra, ami a felszabadulást megelőzte.

---

38. Rpalotai zsidó élet" 1931 dec.
39 U. o.

kai szokásos évi társas vacsorájáról. Pollák Fülöp, váci főrabbi, nagyhatásu beszédet tartott, felszólaltak: Duschinsky Mihály főrabbi, Reisz Gábor és Reich Dezső. Ugyanez újság, júliusi számában a Talmud Tóra vezetősége értesíti a szülőket, hogy a nyári szünidő alatt is lesz tanítás. A melamed, Altman Jonás volt. Az újság 1931 októberi számából értesülünk arról, hogy a Chevra pályadijat tüzött ki a legjobb előmenetelü talmudista jutalmazására. A zsüri a főrabbi vezetésével, Káhán B. Manó, Ungár Gyula, Veith Salamon, Eckstein Ignác okt. 5-én egy órán át vizsgáztatta a jelölteket és „a főrabbi úr kihirdette az eredményt, mely szerint mind megfeleltek a hozzájuk füzött reményeknek". Az első három dijat Hoffmann József, Duschinsky Jenő és Gold Hermann nyerte". Duschinsky Jenő az összegről lemondott, melyet az első két nyertes közt osztottak fel két egyenlő részre.

Dr. Schwartzbart József (z.l.) — korán elhunyt munkatársam e könyv anyagának gyüjtésében és a munka megszervezésében — feljegyzése szerint, a Talmud Tóra melamedjai a következők voltak: Goldberger Endre (Amerikába vándorolt ki), Porges Jenő (Battaszék Miklós), Gutenplán Mihály (fia ma Bécsben él), Eckstein Ignác, később hitközségi titkár, (Auschwitzba került és ott pusztult el), Altmann Jónás (itt él Izráelben, Bné Brákban), Reichenberg Ernő (szintén Auschwitzba került, fia itt él Beer Sévân), a felszabadulás után, Róth Jenő.

A „R.zs.e." 1930 chanukai száma, Chanuka R-palotán című cikkében megemlékezik a hitk. intézményeinek Chanuka ünnepélyeiről. A sort a Talmud Tóra vizsgája nyitja meg. A cikkiró megemlíti, hogy a tanulók száma tavaly óta a duplájára emelkedett és különösen kitüntek a vizsgán Roth L. és Steiner B.

TIFERET BACHURIM

A Tiferet Bachurim alapítása valószinüleg 1920-ban kultúrbizottság létesítésével kezdődött ([36]). A kultúrbizottság szervezői: a főrabbi és Reisz Gábor. 1920 áprilisában ([37]) a kultúrbizottság felolvasási délutánt rendezett. Dr. Patai József, a Múlt és Jövő című folyóirat szerkesztője, tart felolvasást a templom épületben (Rádai u. 8).

1930-ban a „R-palotai zsidó élet" kiadójaként a rákospalotai aut. orth. izrá hitközség ifjúsági Tiferet Bachurim bizottsága szerepel. Innen kitünik, hogy a Tiferet Bachurim ekkor már több éve müködött ezen a néven. A Fischer László jóvoltából rendelkezésemre bocsájtott fénykép

36. „Hitközség" 1920 április
37. U. o.

„MASZKIL EL DAL"

Ez az egyesület 1894-től szerepel ([32]) mint jótékonysági egyesület „Báró Hirsch-féle jótékonysági egyesület". A templom alapkő letételi okmányában is mint külön egyesület szerepel. Később ([33]) mint a Chevra Kadisa egyik bizottsága szerepel és ennek keretében emlékeztem meg munkájáról. Elnöke hosszú éveken át Lampel Joachim z. l.

MÉSZÁRSZÉK ÉS VÁGODA

A múlt század utolsó éveiben ([34]) Hercog Béla, a főuton, a kath. plébániával szemben nyitott mészáros- és hentes üzletet. Ennek az üzletnek az udvarában külön épületben volt az első r.-palotai kóser mészárszék és baromfi vágoda. A világháború idején — mint a főrabbi 1920-ban a ‚hitközség" felhivásában irja — „a háború alatt beállt élelmezési nehézségek folytán néha hónapokig szünetelt a kóserhús ellátása hitközségünkben".

1931-ben — mint a „r.-palotai zsidó élet" írja — a kóser mészárszék már a Szt. Mihály út 20 sz. alatt volt a hitközség házában. Itt lakott a „Sojchet" is mint szolgálati lakában. Ugyanebben a házban volt a „Tiferet Bachurim" helysége, könyvtára „ahol hétköznapokon is összejöhetnek és tanulhatnak a szent tanokból". Ugyanebben az évben végre megvalósult az Ujvárosi vágoda az újpiaccal szemben, Rákos-út 137 sz. alatt a Német Ede-féle ház melletti telken, ahol egyelőre kétszer hetenként vágnak baromfit.

TALMUD TÓRA

1920-ban a hitközségi újság szerint a Talmud Tórában a tanítás ujból megkezdődött. E hir szerint valószinüleg már régebben müködött, csak a háború folyamán egy időre szünetelt a tanítás. A Chevra Kadisa 1923. évi zárszámadása szerint, bold. nagyapám, Duschinsky Bernárd, Namesztói főrabbi z. l. emlékére a család 15.000 k. alapítványt tett — melynek emelését kilátásba helyezte — azon feltétellel, hogy az alap kamatai Talmud Tóra céljára fordítandók, amire nézve a Chevra részéről már gondoskodás történt. 1926-ban Lampel Ignác, mint a Talmud Tóra elnöke szerepel ([35]).

A „r.-palotai zsidó élet" 1931 megemlékezik a Talmud Tóra Chanu-

---

32. A rpalotai monográfia
33. Kind Adolf elbeszélése
34. Hercog István levele
35. Templomalapkő letételi okmány

teleket, amik a hitközség apraját, nagyját, világnézeti külömbségre való tekintet nélkül valóban egyesítették.

A Nőegylet müködése az 1929 évi zárszámadás és 1930 január 1-től, április 15-iki pénztári jelentés szerint „a nyomasztó gazdasági viszonyok a sorsüldözöttek eszámát mind inkább növesztik" (ezek az évek a gazdasági válság évei. M-on a zsidókat fokozatosan kiszorítják a gazdasági élet különböző ágaiból"). A hitközségi iskolában bevezettük az **ingyen tejakciót**, minden szegény gyermeknek — 40 — naponta 2 dl. pasztörizált tejet és egy zsemlyét adunk... Házassági segély... 5 menyasszony részére (1445 p.) állandó havi segély 25—30 szegénysorsú vagy beteg nőnek, ill. családnak. Télen tüzelőt, ünnepekre élelmiszert: burgonyát, lisztet, cukrot és „ceresz" zsirt osztunk ki. A szegény iskolás gyerekeket felruháztuk és Chanukakor 70 szeretet csomaggal örvendeztettük meg, ebből a helybeli leányjavító intézetben elhelyezett zsidó leányoknak is juttattunk. Templomunk frigyszekrényére gyönyörüen himzett függönyt, továbbá a kórusnak 6 taliszt és 6 sapkát adományoztunk.

Alapjövedelmünket a tagdijak, esküvői gyüjtések és templomi adományok képezik, de mivel ezek nem elegendők... rendeztünk: műsoros táncestét, mozielőadást, halvacsorát és jelmezestélyt. Valamennyi úgy erkölcsileg, mint anyagilag igen jól sikerült, és hogy vendégeinket rituális élelemmel is elláthassuk, a szükséges edényeket is beszereztük".

„A rp. zsidó élet" 1931 dec. száma beszámol a Nőegylet Chanuka estjéről: „A Luxemburg vendéglő nagytermében tartották meg. Ezen már a polgármester, Dr. Cserba E., és a városi főügyész is részt vett. Az előadást a főrabbi nyitotta meg lendületes beszéd kiséretében és meggyujtotta az ünnepi lángokat". Utána a gyermekek és az ifjúság műsoros előadása következett, Szilas Frida rendezésében. A szereplő gyermekek és fiatalok: Reich Bözsi, Pollák Olga, Rózsika és Zoltán, Stern Kató, Benedek Kató, Deutsch Blanka, Appel Piroska, Kahane Willi, Östreicher Lilli, Knöpfer Endre, Klein Lilli, Buschwald Zsuzsi, Eckstein Ottó, Steiner Hédi, Diamant Marica, Gottlieb Ibolya, Halász Klári, Schmidt Vali, Heffer Lenke, Lukács Jancsi. „A nagyok: Gárdos Magda, Hercog Ilonka, Schnabel Magda, Szilas Miklós, Ungár Jenő, Halmos Edith, Váradi Juliska, Balán Ella, Hoffman Olga, Schnürmacher Blanka, Parcer Juliska, Benedek József és Pollák István. A 36 szereplő gyermek és ifjú közül kb. 10 élte túl a vészkorszakot, közöttük 6 Izráelben él, 1 Spanyolországban és 1 Magyarországon. A Nőegyletnek az újság tanúsága szerint társadalmi téren is felbecsülhetetlen érdemei vannak, mivel... az egyedüli egyesület, ahol szivesen, meleg otthonossággal látogatnak el a helybeli zsidó társadalom hölgyei és ahol otthon is érezhetik magukat".

társadalmi központ is lett belőle, itt is volt „Minjan" és különösen a felszabadulás után a néhány megmaradott a templom ujjáépítéséig itt jött össze, itt imádkoztak és innen indult ki a hitközség ujjáéledése a vészkorszak elmultával 1945-ben. Itt helyezték el az első mártir emléktáblát is. Az ingatlan vételt a Ch. K. május 3-án tartott rendkivüli közgyűlésén határozták el.

A Chevra Kadisának adományozott alapítványból vetették meg a Talmud Tóra alapját is ([28]). A Ch. K. pályadijat tüzött ki a legjobb előmenetelü talmudistának ([29]). A Chevra ezen kivül más jótékonysági tevékenységet is gyakorolt ([30]). Egyik bizottsága a szegény betegeknek ingyen orvost és gyógyszert biztosított, azon kivül Peszach előtt maceszt és bort, télire tüzelőt juttatott nekik. Egy másik bizottsága pénzalapot létesített szegény vagy nehéz helyzetbe jutott kereskedők kamatmentes kölcsönökkel való segítésére vagy önállosítás céljára.

Személyes emlékeim a Ch. K.-t mint valóban ‚szent" egyletet örzik. A „Chevre Szüde" Adar 7-én minden évben fontos társadalmi esemény volt a hitközségi életben. A főrabbi megemlékezett az év elhunytjairól. Az új tagokat ünnepélyesen felvették. A diszesen terített asztalnál a hitközség szellemi és vallási elitje, szine-java foglalt helyet, természetesen csak férfiak — a nők csak a halfőzésben, teritésben vettek részt.

A Chevra tagjai jelen voltak a haldoklók mellett őrizték a halottat, az asszonyok varrták a halotti ruhát, részt vettek a mosdatásban és öltöztetésben (Tahara), mindezt önkéntesen „lösém micva". A hitközség legkiválóbb férfiai és asszonyai.

A NŐEGYLET

Szintén a hitközségnek egyik legrégibb intézménye. Első elnöknője, Schossbergerné ([31]) után tudomásom szerint Feith Gáborné lett az elnök-Leánya, Paula, kezdte meg a Chanuka ünnepélyek rendezését és ezzel a gyermekeket és az ifjúságot is bevonta a Nőegylet társadalmi vonzerejébe. Feith Gáborné után, nagynénim, Dr. Duschinsky Miksáné lett az elnöknő és Kind Éliásné a pénztáros, majd később alelnök. Mindnyájan teljes szívvel és lélekkel dolgoztak a közért és minden eszközt megragadtak, hogy a rászorulóknak anyagi segítséget nyujthassanak. A pénzért viszont nyujtottak is: szórakozást, kellemes nivós társadalmi összejöve-

---

28. Ch. K. 1922 évi jelentése
29. Rp. zs. élet 1931. okt. 6.
30. Kind Adolf személyes emlékei
31. A nőegylet alapszabályai 1895

nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel, általános közbecsülésnek örvendve végezte nevelői tevékenységét. Az iskolának még ez időben is voltak nem zsidó tanulói — babtisták és szombatosok — kik részben a szombati szünnap, részben a többi egyházak vallási türelmetlensége miatt jártak ide. Az iskola tanítói 1944-ig: Stein D., Veith S., Spitzer M., Kemény K., Lissauer M., Povidló M.

CHEVRA KADISA

Ez a hitközség legrégibb intézménye. 1890-ben alakult ([24]), de 1879-ben is volt már temetés a palotai zsidótemetőben ([25]). A Chevra Kadisa vezetői ([26]) 60 éves fennállása idején Kohn Dániel, Herzog József, Lampel Joachim, Pick Mór, Kohn Sámuel, Fried Sándor, Hahn Rezső, Deitelbaum Náthán, Müller Ádám, Kind Éliás, Reisz Gábor, Dr. Mandl Henrik, Marmorstein Simon, Hoffmann Miksa, Gold Salamon, Schwartz Vilmos, Dr. Eckstein Ignác.

A Chevra vezetői 1922—26-os években: Elnök: Kind Éliás, jegyző: Veith Salamon, pénztáros: Frankl Károly, ellenőr: Grünhut Lipót, számvizsgálók: ifj. Benedek Sándor, Weiss Samu, Fürst Ernő.

Ez évben a Chevra elintézte a régi Rákos-uti temetőnek telekkönyvi átírását a saját nevére és így sikerült megakadályozni a temető kisajátítását a község részéről. A temetőhöz egy ház is tartozott a házat új tetővel és az egész temető-területet új keritéssel látták el. Ezekben az években ez a terület már a rohamosan növekvő Ujfalu házai között volt, ezért akarta a község kisajátítani. Az 1924—25 évi jelentés a **halottasház** felépítése jegyében áll.

1927-ben hunyt el Müller Ádám, aki a Chevra volt elnökei közé tartozott ([27]). Ugyanez évben a Chevra volt elnökei közül Schwartz Jakabot és Balázs Adolfot valamint Wiesz Józsefet, Russnyák Manót és Deitelbaum Náthánt érdemeik elismeréséül örökös tiszteletbeli tagoknak választotta a közgyűlés. Ezek a hitközség legrégibb tagjai voltak, mindnyájan az Ófaluban laktak.

A „R-palotai zsidó élet" 1931 július 3. száma szerint a Chevra Kadisa ujabb akciója: **Aggokháza alapítása.** E célra megvették a Bethlen utca 58 sz. alatti házat. Gondnoknak Schnürmacher Ferencet választották meg. Az aggokháza az Ujfaluban volt, a város központi helyén, így kultúr- és

---

24. Kind Adolf beszéde 1950-ben (Adar 9),
25. Mazkir könyv, 1940.
26. Veith József elbeszélése (Éjlát) 1977.
27. A Chevra Kadisa évi jelentése 1927

kellett volna... a központi fekvésü, hitközségünk minden iskolaköteles gyermeke által könnyen elérhető... zsidó iskolát megépíteni (a templomnál").

Az iskolának ez időben két tanítója volt, Veith Salamon és Liszauer (később Lantos) Mór. Kézimunkát, Erdős F-né tanított. Szülői értekezleteken igyekeznek a szülőkre hatni, hogy gyermekeiket irassák zsidó iskolába) ([22]). A vendégek között részt vesznek a Nőegylet képviselői, a főrabbiné, Dr. Duschinsky Ede orvos („aki a fővárosi iskolák mintájára mint iskola-orvos ellenőrzi a tanulók egészségi állapotát"), Reich Dezső, iskolaszéki elnök és Dr. Mandl Henrik orvos beszéltek. További propaganda az újságban az iskola érdekében Kardos Lajos, városunk fia, egy a sok ezer közül, akiket a numerus clausus törvénye külföldi egyetemre kényszerített. Alig tíz éve hagyta el az országot, néhány szorgalomban és nélkülözésben eltöltött esztendő és ma a New-Yorki egyetem pszychológiai tanszékének rendes tanára. Palotán született, az elemi osztályokat a zsidó elemiben végezte. Mind a négy osztályt Veith tanító úrnál... Tény az, hogy az elemi iskola döntő hatással lehet a gyermekek további előmenetelére... De éppen ezt bizonyítja Kardos Lajos esete is, hogy a r-palotai zsidó elemi iskola osztatlan osztályai dacára — és ez első sorban a lelkes jó tanítók érdeme — mindig olyan magas fokon állott, hogy az ottan elsajátított alap mindvégig elég szilárd volt a tovább építésre". Kardos Lajos nem volt az egyetlen. Ha nem is egyetemi katedrára, de egyetemi végzettségre a numerus clausus ellenére sok volt növendék tett szert. A Duschinsky fiúk, jó magam, Tisch Éva (Meronné), Reich Endre, Lampel Ernő, Reich Magda, Dr. Schwartzbart és még sokan mások. Még többen kerültek jesivákra és lettek belőlük „ben tora"-k, pl. a Kind és Gold fiúk, Rosenzweig Dávid, Schnürmacher M., a Marmorstein és Hoffmann fiúk, a Róth fiúk a palotai zsidóiskola neveltjei voltak. Ők lettek később a „Tiferet bachurim" alapítói és tagjai.

A hitközség pályázatot hirdetett ([23]) egy, két tanteremből álló iskola építésére. „Remény van arra, hogy az iskola már a jövő tanév elejére elkészül és így ezuton is kérjük az igen tisztelt szülőket, hogy gyermekeiket iskolánkba járassák, miáltal azok vallási szellemben való nevelését lehetővé teszik".

A felszólitásnak nem volt nagy foganatja. Az államsegélyt megvonták és az egyik tanítót, Lissauer Mórt, az állami iskolába helyezték át. A hitközség azonban nagy áldozatkészséggel a saját számlájára vett fel még egy fiatal, lelkes tanerőt Powidló Márton személyében, aki a deportálásig

22. „Rp. zs. élet" 1931, julius 3.
23. U. o.

III. FEJEZET

A RÁKOSPALOTAI HITKÖZSÉG ÉS INTÉZMÉNYEINEK FEJLŐDÉSE HITLER URALOMRAJUTÁSÁIG

AZ ISKOLA

Az elemi iskola kezdeti éveiről már irtam és említettem, hogy már 1892-ben több mint 50 tanulója volt. A világháború utáni években annak ellenére, hogy a hitközség tagjainak száma a 30-as évekig már 900 családra növekedett, az iskola tanulóinak létszáma csökkenőben volt. A r-palotai „Zsidó élet" 1931-ben irja: „A 900 családot számláló hitközség kezelésében álló zsidó iskolától megvonta az állam a segély egy részét azzal az indoklással, hogy 66 tanulónak elég egy tanerő. Nem mintha az iskola színvonalában lenne hiány". A fenti újsácikk szerint Abonyi Géza szavaival: „Bámulattal és szeretettel állok a gyermekek haladásán és tudásán át a tanerők óriási teljesítménye előtt". (A hitk. tagjai tudatában vannak a jelenség két főokának. Az egyik, főldrajzi: az iskola a Rádai utcai régi templom épületében van, ami a város fejlődése folyamán a falu központjából a város falusi széle lett, ahol különösen a zsidó lakósság elöregedett, már nem voltak iskolás gyermekeik. Az új családok és a régiek második nemzedéke leginkább az Ujfaluban laktak és a zsidó iskolánál sokkal közelebb volt lakhelyükhöz a községi iskola. A másik ok világnézeti: Az új lakók legnagyobb része, mint már többször említettem, nem volt vallásos, a többség még kóser háztartást sem vezetett. Nem tartották fontosnak, hogy a gyermek vallásos nevelést kapjon. A hitközség mindent elkövet, hogy a bajon segítsen.

Az iskolán kivül az összes állami és községi iskolákban a többi felekezetekhez hasonlóan, az izr. felekezetnek is biztosítottak a tanterv keretében heti két óra hitoktatást és szombaton és ünnepnap ifjúsági istentiszteletet. A hitoktatót a hitközség küldte ki és mint a többi felekezetek papjai a zsidó főrabbi is tagja volt a községi- és állami iskolák iskolaszékének.

Ezen kivül az új templom-épület telkén szándékoznak új iskolát építeni. Reich Dezső, iskola-széki elnök, szavai szerint (21) „Sorrendben előbb

21. „Rpalotai zsidó élet" 1931. dec.

lélek. Ebben az időben még millió koronákban számoltak. Egy templomi örökülés ára: 5—15 millió korona. „Ezen árakat a hitközség csak ez idei jegyzéseknél tartja ([19]). Az akkori viszonyokra — a pénz értékének ingadozására — jellemző a következő sor: „Fizetni természetben is lehet, amennyiben vas, fa, tégla és egyéb építési anyagot is elfogadunk" ([20]). Ez azt is mutatja, hogy a hitközség tagjai között vas, építőanyag és fakereskedők is voltak.

---

19. Felhívás a hittestvérekhez 1926, julius hó, az elöljáróság.
20. U. ott.

hogy az asszonyoknak nem kellett többé B-pestre vagy Ujpestre utazni e célból.

Az alapkő-letételi okmányból kiderül, hogy már 1904-ben szükség volt az új templomra az Ujfalu közelében, mert a hitközség lélekszáma a régi templom építése óta kb. négyszeresére emelkedett ([17]) és a községtől már ez évben kaptak telket az Ujfaluban. Miután a háború kitöréséig nem kezdték meg az építést, a szükség- és kisegítő imaházak is az Ujfaluban (Bocskai utca 56 és 118 sz.) voltak. Ez is mutatja, hogy az ujonnan jött zsidó lakósok az Ujfaluban laktak.

Az alapkőletételi okirat aláírásaiból láthatjuk, hogy az iskolán kivül külön „Talmud Tóra" is volt, ahol a gyermekek csak tórát tanultak. A templom-alapítási okmány más vonatkozásban is reflektorszerüen világítja meg a háború előtti, alatti és utáni viszonyokat. 1908-ban eladták az 1904-ben templom-építésre kapott telket, mert már kicsinek találták és R-palotán a telekárak erősen emelkedtek ([18]) és a pénznek valódi arany értéke volt, a bankban jól kamatozott és minden remény meg volt rá, hogy néhány év alatt tetemesen megnövekszik. Két év után, 1910-ben a Toldy-soron a többi egyházzal együtt új, nagyobb telket kaptak a községtől. Ez mutatja, hogy az egyenjoguság nem volt üres szó, a zsidó hitközség tagjai és annak főrabbija a nagy község megbecsült tagjai voltak. Az egyházak vezetői között igaz jóbaráti viszony volt. Ez a viszony a háború utáni nehéz időkben, sőt a második világháborúban sem tagadta meg magát. A papok — nem úgy mint más községekben — itt soha nem izgatták a lakósságot a zsidók ellen, inkább mérsékelni és menteni igyekeztek.

A háború alatt az egész „templom alapot" (az eladott telek árát) hadikölcsönbe fektették. A vesztes háború után ebből a pénzből semmi sem maradt, az infláció miatt vagyonok vesztették értéküket. Ha a telek megmarad, annak árából felépíthették volna a templomot. Igy csak nagy fáradsággal, nagyrészt külföldi gyüjtés eredményeként tudta csak a kormányzat által mind inkább elnyomott, gazdaságilag leromló, bár számszerüleg növekedő hitközség, templomát felépíteni. Már nem a „nyaraló közönség" segít, mert a háború után tüzelőhiány miatt a szép palotai erdőt nagyrészt kivágták, így Palota megszünt, nyaralóhely lenni.

1926-ban a templomépítés idején a zsidó lakósság száma k.b. 2500

---

17. Rpalota monográfiája 50. o. 1890 — 242 zsidó
1900 — 638 zsidó
1910 — 1552 zsidó

18. Rpalota monográfiája

háború és az utána következő forradalom, majd ellenforradalom, román megszállás, infláció. Mindezek következtében csak a közállapotok megnyugvása után gondolhattak az új templom felépítésére. 1926. június 6-án tették le az alapkövet és még ez évben felépült az új templom. Ugyanazon a nagy térségen (Liba-tér, Pázsit), amelynek közepén a futballpálya, piac és a régi keresztény temető, egyik szélén a Főút felé az új kath. templom, a másik szélén, a Szt. Mihály út felé) elsőnek épült fel az új zsidó templom. Utána épültek fel, ugyanott az ev. és ref. új templomok. A templomot Feith Gábor építész — a hitközség elnöke — építette fia, Feith Mihály építészmérnök terve alapján (a terveket dijtalanul készítette és ő adta be a legolcsóbb árajánlatot ([15]).

Lampel Ignác tanácsára és kivitelezésében kis-naptárt adtak ki a főbb imákkal és áldás mondatokkal, hogy annak árából is hozzájáruljanak a kiadások fedezéséhez. A naptár első oldalán az épülő templom homlokzata és a főrabbi sorai állnak „e kis imakönyvért befolyó összeg épülő templomunk egy kövének megváltását szolgálja. Tulajdonosa tehát Isten házának építéséhez nyujtott támogatást. A Mindenható áldása kisérje minden útján a szent hajlék építésének előmozdítóját". A kis imakönyvet egy kedves palotai barátunk, Roth Laci küldte el nekem, akinek sikerült azt a világégésen keresztül megőriznie. A templom alapkő letételi okmányának másolata, Feith Mihály, építészmérnök jóvoltából jutott el hozzám Dr. Szilágyi L. által. Az iratot szép kézirással, Lukács Rudolf, Feith Gábor elnök veje irta. A templomépítés idején a hitközség vezetősége a következő volt: ([16]) Duschinsky Mihály főrabbi, Feith Gábor hitközségi elnök, Fried Sándor, a templomépítő bizottság elnöke, Lampel Joachim, „Maszkil el dal" elnök, Kind Eliás, Chevra Kadisa elnök, Lampel Ignác, Talmud Tora elnök, Reisz Gábor, iskolaszéki elnök, Feith Gáborné, a Nőegylet elnöknője. Elöljárósági tagok: Mandl Henrik Dr., Fürst Ernő, Einstädter F., Hecht A., Frankl K., Ungár G., Goldberger J.

A templomépítés a hitközség apraját-nagyját egyesítette, foglalkoztatta — minden szombaton kivonultak nézni, hogy mennyit haladt az építkezés — és, mikor készen lett, fizikailag és lelkileg egyesítette a hitközség tagjait. A templom és az épületében lévő tanácsterem volt minden fontos ügy központja. Igazi „gyülekezés háza", a mindennapi ima, kultúrelőadások, ülések, esküvők, tóratanulás „Chevre Szüde", „Tiferesz Bachurim" összejövetelek nőegyleti és később „Beruria" Leányegyleti rendezvények színhelye. A templom-udvaron lévő rituális fürdő lehetővé tette,

15. Alapkő letételi okmány 1926 junius hó 6.
16. Alapkő letételi okmány 1926

A nőegylet célja — amint az alapszabályokból kitünik — beteg- és gyermekágyas, vagy szegényszorsú nők támogatása és szegény leányok kiházasítása.

A Báró Hirsch-féle jótékonysági egylet elnöke a „C'doke Gabbe" volt. Ide irányították a segélyre szorulókat vagy idegen „ajrach"-okat akik Palotára jöttek.

A hitközség legrégibb tagjai az Ófaluban laktak. A lakhelyek is mutatják, hogy a falu első településői között is volt néhány zsidó. Igy a Gonda család terménykereskedése, Herzóg József kocsmája, a Reich-féle fűszerüzlet az Ófalu legrégibb részén a Szilas patak közelében lévő első sor házon (Kossuth utca), a Pest felé vezető országuton (Rákos út), és a Főuton volt. Itt volt Teitelbaumék fűszerüzlete, Lampel Joachim magyar szabósága, Müller Ádám vasüzlete és Weisz József (az egyik legrégibb palotai zsidó) fűszerüzlete. Ezt később Füredi Samu vette át. Igy természetesen itt épült az első templom és iskola is. Ezen a tájon béreltek a rabbinak lakást (a Kertköz utcában), itt volt a régi községháza mellett a zsidó óvoda. Ez később a Vasut utcában müködött. A Vasut utca már az Ófalu előkelőbb részén volt, a nemesi villák és nyaralók között. Itt laktak Berényiék, az olajgyár igazgatója, a Kohn család, a Mária utcában, és a 90-es években mind több zsidó-család költözött ide. Igy 1895-ben a már említett Herzog József rokonai, Herzog Ödön és Béla itt nyitott vendéglő ill. kóser mészárszéket és baromfi vágodát. Schwartz Jakab, elnök bankja, már az új kath. templom közelében, a Kossuth szobor mellett volt, vele szemben Schwartz Adolf nyitott röfös üzletet és itt volt Kohn Adolf vendéglője is.

A 20-ik század elején a Főút Ujpest felé eső részén, a villamos sinek mentén, egymás után nyiltak zsidó-üzletek (Hecht, Lukács, Müller). Ugyszintén az Ujfalu elején a Tavasz és Bocskai utcákban volt Reich Rudolf, Hoffmannék, Lichtblauék üzlete. Itt lakott Lampel J. fia, Ignác, Feith Gábor, Fried gyógyszerész, a Marmorstein és Mandl család.

Mivel a község fejlődése az Ujfalu irányába haladt, az összes felekezetek új templomaikat ide építették, így vált szükségessé már a 20. sz. elején új, központibb fekvésü helyen lévő, nagyobb zsidó templom építése is.

A TEMPLOM ÉPITÉS

A községtől már 1910-ben kaptak telket ([14]), de közbejött a világ-

---

14. Rpalota monográfiája 48. o. A község 1910-ben 697 négyszögöl nagyságu telket ajándékozott a hitközségnek templom céljára

„oberlandi" ritus szerint imádkoztak. A „Lemmer" középen volt. **Peszách** este a templomban nem imádkoztak „Halelt". A reggeli imában **„Baruch** seamar" és utána „Hodu"-val kezdődött a „Pszuké dezimra". A Kedusa „Naaricha"-val kezdődött. Ez így volt kezdettől fogva és így is **maradt** végig.

A székfoglalóra kiküldött meghivón már a rákospalotai orth. izr. hitközség előljárósága szerepel vagyis ekkor már a hitközség az orth. irodához tartozott, csak államilag még nem volt elismerve. A meghivó szövege: **„A r-palotai auth. orth. izr. hitközség előljáróságától.**

MEGHIVÓ

Tisztelettel meghivjuk f. hó 24-én d.u. 3 órakor Budapestről külön villamos kocsival megérkező ujonnan megválasztott Duschinsky Mihály rabbi urunk beiktatási ünnepélye alkalmából tartandó **Székfoglaló magyar hitszónoklatára**. Az ünnepély 3½ órakor kezdődik. Az egyházak és egyletek, valamint idegen testületek küldöttségei az Istentisztelet után az iskola helységeiben fogadtatnak. Jelen meghivó egyszersmind a templomba való belépőjegyül is szolgál. Az előljáróság nevében Schwartz Jakab, elnök.

Mint ez a meghivó is mutatja, a hitközség és intézményei ekkor már megvoltak. Az új zsinagóga épületében két tantermes elemi iskola és egy lakás is volt a templom-gondnok részére. Chevra Kadisa és nőegylet valamint „Báró Hirsch jótékonysági egyesület ([10]). A nőegylet ideiglenes elnöknője, Schlosberger Samuné, jegyzője Goldberger Miksáné volt ([11]).

Az iskolát 1892 alapították, Schosberger Sámuel elnök fáradozásainak eredményeképen. Az iskola első rendes tanítója, Stein Dávid, 1892 óta dolgozik, kézimunkát pedig neje tanítja. Az iskola hat osztályú volt ([12]).

A zsidók Palotán magyarul beszéltek és az új rabbitól is elvárták, hogy magyarul szónokoljon. Ugy tudom, kikötötték, hogy legalább kétszer egy évben a „Mázkir" ima előtt, magyar szónoklatot tartson és nemzeti ünnep vagy hasonló alkalmakkor, mikor a rabbi, mint egyházának képviselője jelenik meg más felekezetek papjaival együtt.

A hitközség előljárósága 1896-ban: ([13]) elnök (és egyben iskolaszéki elnök): Schwartz Jakab. Alelnök: Goldberger Miksa, pénztáros: Brack Jakab, gondnok: Weiss József, ellenőr: Dr. Székely Dezső.

---

10. Rpalota monográfiája 50. o.
11. Az rpalotai izr. nőegylet alapszabályai 1894
12. „A magyar zsidó felekezet elemi és polgári iskolájának monográfiája" Barna Jónás és Csukási Fülöp szerkesztésében, Bp. 1896.
13. Csukási-Barna: a magy. zs. felekezet elemi és polg. isk. monokráfiája, Bp. 1896

vagyis a rákospalotai zsidó hitközség szervezetileg az újpesti hitközséghez tartozott, és csak 1902-ben lett különálló hitközség ([9]). Ez azonban csak a külső keret volt, valójában Schwartz Jakab elnöksége alatt és már előbb is a hitközség önállóan építette ki intézményeit, és mikor eléggé megerősödött, külön rabbit is választott 1898-ban Duschinsky Mihály személyében.

Az újpesti hitközségtől való különválásnak szervezeti okai is voltak. Ezek az évek voltak a magyarországi orthodox hitközségek különválásának és az ezzel járó harcoknak évei. Magában az újpesti hitközségben is szakadás állt be, megalakult az újpesti orthodox hitközség. A r-palotai zsidók jó része, különösen Schwartz Jakab elnök orth. hagyományhű ember volt, és ilyen szellemben vezette a hitközséget. Ezért nem a pesti rabbiszemináriumból, hanem a pozsonyi jesivából hozott a hitközségnek rabbit. A fiatal rabbi aki a Sévet-Szófer kiváló tanítványa és Koppel Reich budapesti orth. főrabbi unokaöccse volt, nagybátyja tanácsára fogadta el a fiatal, de növekedő hitközség vezetését azzal a kimondott céllal, hogy őket az orth. hagyományhű zsidóság keretében megtartsa.

Ez türelmes, szeretetreméltó, békére vágyó, egyezségre hajló, egyénisége révén sikerült is neki. Egész Pest környékén Rákospalota volt az egyetlen helység, ahol csak **egy hitközség volt és ez a hitközség orthodox volt.** 41 éves müködése alatt a hivek száma több mint tízszeresére emelkedett (300 — 3000). Ő mindnyájuknak barátja, testvére, apja volt a gyermekek „rabbi bácsija".

Az újpesti hitközség neológ volt (orgonás templom stb.). A palotai zsidók között is akadtak olyanok, akik az orthodox irányzatot szélsőségesnek, szakadárnak tekintették. A fiatal rabbi egész életműve fényes bizonyitéka volt annak, hogy a **mérsékelt orthodoxia** sikeresen tarthatja össze az egész zsidó közösséget és fölöslegessé teheti a tragikus vallási szakadást.

Székfoglaló beszédét a zsoltár ezen szavaival kezdte: „Áldom az Urat egész szívemből, egyenes emberek és gyülekezet körében". „Egyenes emberek ha külön utakon is járnak, ha egy **gyülekezetet — „Eda"**-t (egyesszámban) alkotnak, akkor lehet a tökéletességhez közeledni. Erre törekedett egész müködése alatt. Egységre, a szívek egymáshoz közelítésére.

A rákospalotai régi és új templomban mindvégig a pozsonyi u. n.

9. Rpalota monográfiája 44. o. „A vallás és közoktatásügyi miniszter 1902 év márc. 18-án 19122 sz. rendeletével megengedte, hogy az izraelita hitközség kiváljék az ujpesti hitközség kebeléből és önálló hitközséggé alakuljon".

sarkán. Szerinte akkor kb. 30 család élt R-palotán, ez megfelel a statisztikai adatokban említett 242 lakósnak.

A R-palotai izr. nőegylet alapszabályait 1894 okt. 24-én küldték el a belügyminisztériumnak (6). Ugyanez évben találtam az „Egyenlőség" március 25-iki számában az első hirt R-palotáról: „Uj zsinagóga alapkövét tették le f. hó 15-én R-palotán. Az ünnepségen az egész hitközség részt vett. Délután diszülés volt Schwartz Jakab elnöklete alatt. A templom alapkövét d.u. 4 órakor helyezték el a vonatkozó okirattal, melyet Stein Dávid tanító szerkesztett. Ezt követőleg a régi imaházba vonultak, ahol Schönberger M. rabbi-helyettes... beszédet mondott. Este banket volt, az alapkőletétel alkalmából és a Chevra Kadisa érdekében. Az első köszöntőt a királyra és a március 15-iki eszmékre Stein Dávid mondotta. Tudosítónk kiemeli még Kürti Ignác, Székely Dezső Dr. és Schönberger Sámuel áldomásait".

Ebből a hirből kitünik, hogy ez évben R-palotán már évek óta megalapozott hitközség volt, iskolával, Chevra Kadisaval, és mint már előbb irtam, nőegylettel (7). A hitközség elnöke, Schwartz Jakab bankár volt. Az Egyenlőség 1894 szept. 14. hiradásából kitünik, hogy nagyon tevékeny elnök volt. Az alapkőletételtől számított féléven belül sikerült a templomot felépíteni. A hír így hangzik: (8) „Uj zsinagóga. A R-palotai hitközség, melynek csak kevés tagja van 11.000 frt-nyi költséggel új templomot épített..., az eddigi ideiglenes templomtól Liebermann Jakab lévai főrabbi búcsúztatta el a hitközséget, ezután menyezet alatt a 3 torát átvitték az új helyiségbe, mely előtt az iskolás gyermekek a himnuszt énekelték. Ezt a 24-ik Zsoltár éneklése és a templom kulcsának... átadása követte Friedman Lajos által. Majd a Máh Tovu-t énekelték, meggyújtották az örökmécset, elhelyezték a Tórákat a frigyszekrényben. Ezután a Tórával körmenet következett a templomban, mind énekkiséréttel. Erre három csinos avatóbeszéd következett... Schwartz Jakab, az újpesti főrabbi és a lévai főrabbi, Liebermann Jakab tartották. Az ünnepséget ének fejezte be. A templom létesítésének főérdeme Schwarzt Jakab elnököt illeti meg, akit fáradozásában nem csak hitközsége, hanem R-palota nyaraló közönsége is támogatott.

Ez a hír már azt is mutatja, hogy hitközség ugyan volt már évek óta R-palotán, de nem volt külön rabbija, az alapkőletételnél a rabbi-helyettes (dajan), a felavatásnál pedig az újpesti és lévai főrabbik vettek részt,

6. U. ott.
7. A rpalotai izr. nőegylet alapszabályai 1894
8. Egyenlőség 1894 szept. 14

II. FEJEZET

A RÁKOSPALOTAI ZSIDÓ HITKÖZSÉG RÉGI TÖRTÉNETI ADATAI

A Magyar Zsidó Oklevél-tárban a 19-ik sz.-ig semmiféle adatot nem találtam R-palotáról. Az egyetlen zsidó, aki a Rákosmezei országgyüléseken szerepel, Szerencsés Imre valószinüleg Budán lakott. Palota, mint jobbágy falu, vagy nemesi falu jellegéből következik, hogy ha volt is ott 1—2 zsidó család, a török uralom előtt, csak mint a földesúr házi zsidaja lehetett. A M. Zs. Oklevélátr XII-ik 27. szerint (4) 1699-ben, vagyis a 18. elején egész Pest Pilis Solt Kiskun-megye területén nincsenek zsidók; ezért a megye közönsége a zsidók megadóztatására vonatkozó királyi rendeletet átküldi a budai zsidókhoz.

A rákospalotai zsidókról az első történelmi adatot dr. Szilágyi-Windt László volt újpesti ügyvéd történelmi monográfiája: „Az újpesti zsidóság története" szerzőjétől kaptam. Ugyanis e mű szerzője hivatkozik a Károlyi-család levéltárában feltalálható községi jegyzőkönyvre, mely szerint 1836-ban Kánitz Mózes, Löbl és fivére Kánitz Manó, Rákospalotán posztógyárat alapítottak. Ugyanez évben Mózes Alfréd: **Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája** (1749—1846) c. műben szerepel **2 zsidó R-palotán. Az állami népszámlálás adatai szerint** 1869-ben 82 zsidó, 1880-ban 123 zsidó lélek élt R-palotán. Fényes E. szerint (5) 1837-ben már voltak Palotán kath., ref. és ev. kivül „egyébvv." is. 1857-ben 38 zsidó lakott R-palotán. 1870-ben R-palota összlakossága 3458 lélek, ezekből 95 zsidó. 1890-ben 6264 lakósból 242 zsidó.

Hercog István palotai jóbarátom írja, hogy apjának nagybátyja, Herzog József volt az első családjukból, aki Lovasberényből Palotára költözött még 1895 előtt. A hitközség elnöke, majd a Chevra Kadisa elnöke volt. 1895-ben meglátogatta őt Herzog István édesapja, Ödön és a helység tanulmányozása után üzletet nyitott a Rákóci u. és Bathány u.

4. Pest megyei levéltár Index protocolorum 1638—99 (Az irat ma már nincs meg) „Judeorum contributionis intuitu emanto mandato regio publicato nullis eatum in gremio comitatus existentibus judeis idem Budensi judaeo extradatur" 1699 no. 372.
5. Rpalota monografiája 50-ik oldal.

Az Ó- és Ujfalu között nagy szabad térség — a pázsit — mellett van a hatalmas új katolikus templom (az ország egyik legszebb temploma). Mögötte a régi temető és a futballpálya és ezek mögött a Rákosúton a zsidó, református és evangélikus templomok. A katolikus templom előterében a Kossuth szobor közelében három villamos megálló, gyógyszertár, üzletek, kereskedelmi központ van az Ófalu felé. Az Ujfalu felé szintén folytatóik ez a kereskedelmi központ. Itt van a városháza, a régebbi Vigadó, vele szemben vendéglő, ez is mutatja, hogy ez a rész nem csak kereskedelmi, de közigazgatási és kultúrközpont is. Itt volt Palota legrégibb mozija is. Jellemző, hogy ez a mozi kicsi és fejletlen maradt, míg az Ujfaluban egymás után nyiltak a szebb és jobb mozik. A palotai parasztokat nem érdekli az esti szórakozás, ők sokszor egész éjjel a paradicsomot rakják a szekérre és hajnalban már a piacon vagy a földeken vannak.

A templomokon kivül felekezeti és állami népiskolák, községi polgári fiú- és leányiskola, a Wagner-féle magán-gimnázium, valamint az állami leány-javitóintézet van a város területén. Néhány gyára is van a városnak: a Sparber-féle kötőgyár, a Hutter és Lewer olajgyár, a Pick szalámigyár, stb.

Mint már a város külső képének leirásában említettem, a város három része lakói különböznek egymástól, származásban, foglalkozásban és társadalmilag is. A palotai parasztok zárt társadalmi egységet képeznek, legtöbbjük ragaszkodik népviseletéhez. Vasárnap és ünnepnap a templomok környéke tele van berakott „száz szoknyájú, hímzett ingujakkal, mellénykékkel, kötényekkel és cipőkkel ékes lányokkal. A hajukban hosszú selyem szallag-fonat, az asszonyok fején hímzett fejkendők és mindnyájukon hímzett vállkendők. Ragaszkodnak lakodalmi szokásaikhoz. Nagy részük katolikus, de sokan vannak reformátusok és evangélikusok. Az Ófalu másik részén kisnemesek, állami hivatalnokok és jómódú zsidók laktak.. Itt volt a régi zsidótemplom és iskola, a kötőgyár, az olajgyár, a szanatórium, javitóintézet, a gimnázium és a közelben laktak annak tulajdonosai, hivatalnokai, személyzete.

Az Ujfaluban kiskereskedők, hivatalnokok és legnagyobb részt gyári munkások laktak, akik a közeli nagy gyárakban dolgoztak. Legnagyobb részük csak este és ünnepkor volt otthon, reggel és estefelé a villamosok és vonatok zsufoltan vitték és hozták az embereket. A szomszédok sokszor alig ismerik egymást, igazi peremváros jellegü.

Rákospalota lakossága 1823-ban 1.363, 1900-ban 11.744, 1920-ban 36.008 lélek volt. (Rákospalota monográfiája, Szabó Tivadar és Strauch Árpád, Rp. 1927, Vörösmarthy nyomda).

alkották nagy gazdasági udvarokkal, amelyek a szántó-földekig értek. A lakóházak előtt kis virágos kertek voltak. A házak ragyogó tiszták, minden húsvétra kivül-belül kimeszelték őket, a házak előtti járdát naponta felöntözték, seperték. A házak oldalán volt az „Eresz alja", egy eső elől védett, kikövezett nyitott tornác. A bejárat a konyhára nyílt, itt állt a tűzhely, asztal, székekkel és egy ágy. A fal tele volt aggatva gyönyörű, szines tányérokkal. A konyhából nyilt a szép szoba az egyik oldalon, ide csak ünnepi alkalmakkor mentek be, az ágyak a menyezetig voltak megrakva himzett fehér párnákkal. A konyha másik oldaláról nyilott az egyszerübb lakó-szoba. Az épület folytatása a padlás feljáró és az istálló. Az udvarban hátul külön fa-alkotmány volt a gabona és takarmány részére

A palotai parasztok szorgalmas, ügyes, jó gazdák. Nagyszerű üzleti érzékük van. Terményeiket egyedül viszik a piacra és mindig olyasmit termelnek, amit a városban jól el lehet adni. Igy paradicsom, uborka, paprika, zöldségfélék, tej, tojás, sárgabarack, szilva és dinnye.

Az Ófalu másik részén a Főúttól északra a vasúti sinekig előkelő villák udvarházak sora volt. Ez a rész a vasúti sinek túloldalán is folytatódott az erdő szélén. Itt nyári vendéglők és a „Villasor" szegélyezték a gyönyörű palotai erdőt. Ide jártak ki sokan Pestről nyáron üdülni és szórakozni. Ezt az erdőt az első világháború után nagy részt kivágták tüzelőhiány miatt.

A harmadik rész az „Ujfalu", a régi temető és Angyalföld között csak 1900 után kezdett épülni, de a harmincas évekig úgy kifejlődött, hogy ezen az oldalon Rákospalota majdnem összeépült Budapesttel. Ezzel szemben az Ófalut semmi látható határ nem választja el Ujpesttől. Igy vasútállomásuk is közös „Rákospalota--Ujpest" (Egyik legrégibb állomás Magyarországon). Az Ujfalunak viszont van még egy állomása Rákospalota Ujfalu néven; ez közelebb van Pesthez. Ma úgy tudom az Ujfalut Ujpalotának hivják és tíz-tizenegy emeletes házak sora borítja, de az Ófalu ma is megőrizte falusi, mezőgazdasági jellegét. Lakósai 1000 hektár földön megalakították a „Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezetet". [3]

Az Ujfalu vagy ma Ujpalota lakói az ország minden részéből ide költözött, különféle leginkább gyári munkás, iparos és kereskedő emberek, legnagyobb részük a fővárosban vagy a körülötte levő gyárakban dolgozik. Az olcsó lakás és a munkahely közelsége miatt jöttek ide lakni. Itt már az első földszintes kertes házaknak is városi jellege van, kis udvarokkal, virágos vagy legjobb esetben gyümölcsös kerttel.

---

3. „Ország-Világ" az Élő Budapest XV. Ker. „Mi történt Rákospalotán". Raffy Péter 1973.

I. FEJEZET

RÁKOSPALOTA

Ma Budapest XV. kerülete. A Pest megyei levéltárban 160 méternyi területet foglal el a rákospalotai Fekete család levéltára, az 1300—1500-as évekből. Akkor regősök, mesemondók, voltak itt ezen a királyi területen letelepítve. A főváros, Buda a Duna másik partján, Pest, Rákospalotától nyugatra, a Duna keleti partján terül el. A Rákos mezején tartották az ország-gyüléseket [1] Rákospalota legközelebbi szomszédja a Fóti uradalom. Erről az első feljegyzések 1362-ből valók. A Palotához tartozó Megyer pusztáról 1148-ból való okirat tesz említést. (IV. Béla a nyúlszigeti apácáknak adományozta).

1465-ben az okiratokban mint Párdi-palota szerepel, mivel a Párdi család birtoka volt. A Dózse-féle lázadásban kipusztították a falut. Erről tanuskodik a „Körakás dülő" a vasúti sineken túl [2] A török uralom alatt 1562-ben puszta volt. A Buda szandzsákhoz tartozott, 257 akcse (40 akcse = 1 dollár) jövedelemmel.

1674 is szerepel Palota az okiratokban. Akkor Reformátusok lakták. Megyes János volt a pap és Ujfalussi István és Sándor a földesurak. 1749-ben az Ujfalussi család kihalása után, Mária-Therézia a Galantai Fekete Györgynek ajándékozza, „Fóth, Palota falvak és Sikátor pusztát".

1803-ban megvette tőle Csekonics József. Ebben az okiratban is Fóth, Palota, Csomád mint községek szerepelnek Sikátor és Káposztásmegyer puszták mellett. 1808-ban Csekonics Józseftől gr. Keglevics Ágostonné, mint gróf Károlyi Józseftől született gyermekeinek gyámja, vette meg a birtokot 700.000 forintért. A vétel oka, hogy az ország közepén a fővároshoz közel van.

Ez a körülmény határozta meg Rákospalota fejlődését és lakóinak foglalkozását. A falu 1923-ban már rendezett tanácsú város lett.

Ebben az időben a város 2, illetve 3 teljesen különböző részből állott. A Szilas pataktól nyugatra az új katolikus templomig és a vasúti sinekig terjedt az „Ófalu". Ez két részből állott. A déli részt kis paraszt házak

---

1. **„A 100 éves Ujpest története"** 1936. Szerk. Negyedi Szabó Béla adatai alapján Lederer Otto.
2. Novák József **Rpalota néprajzi leírása.** Rpalotai Közlöny 1902, 9 szám.

zsidó közösséget, hitközséget alkottak, gondoskodtak nagy anyagi és erkölcsi áldozatvállalással, annak fenntartásáról, a gyermekek zsidó neveléséről, a családi élet tisztaságáról, a kóser étkezésről, a szombat megtartásáról. Ezeknek emléke az ifjúság tudatába való bevésése, ez az a lélek, zsidó lelkiség, ami a „Nagy sereget" élő zsidó alkotó erővé, a Messiás hirnökeivé teszik. Ez a könyv és sok társa töltsék be Éliás próféta szerepét — Hozzák közel az apák szívét a fiúkhoz — meséljenek nekik, ne hallgassanak el semmit. — És a fiúk szívét az apákhoz. — Ez meg fogja könnyíteni a fiúknak, hogy megértsék apáikat. Minden zsidó hitközség emlékkönyve egy csepp a tengerben, de benne van a tenger minden tulajdonsága.

Fogadjátok szeretettel.

„TÖBBEN JÖTTEK VISSZA"

1945 május elsejére készülődünk. Megkönnyebbülve az állandó halálfélelem után, ujra emberi lénynek érzem magamat, otthonomba visszatérve diszitgettem a kaput virággal május elseje tiszteletére. Később átmentem a fűszereshez. Ott ütöttek szíven a szomszédok beszélgetés foszlányai. „Többen jöttek vissza..." „Zsidō uralom van..." Szorongás fogott el. Éreztem, hiába győzték le Hitlert, hiába akasztották fel Szálassyt és gyilkos társait, a nép legyőzve érzi magát, a zsidók továbbra is ellenség, minden rossznak az oka... El innen! Ettől kezdve minden erőmet gyermekkori álmom és mindennapi imádságom megvalósítására fordítottam, a Szentföldre, a zsidó nép igéret földjére haza térni.

A Mindenható kegyelméből, három évi munka és küzdelem után 1948 augusztus 18 óta családommal együtt a Szentföldön élünk.

A Jom Kippuri háború után, vőm Juda, Afrikában állomásozott k.b. öt hónapig a 101-es km. kő közelében. Az ő szavaival: „Hogy jelenlétünkkel tüntessünk az araboknál". Vagyis 100.000 társával „tüntettek" ott a fegyverszünet és a csapat elválasztási egyezmény aláirása utánig. 100.000 zsidó katona. Köztük olyanok, akik Judához hasonlóan, három-négy éves korukban Bergen-Belsenből jöttek vissza, vagy a pesti gettóban és védett házakban maradtak csodás úton életben.

Akkor éreztem: Igazuk volt ott a fűszeresnél. Valóban „Többen jöttek vissza". A Mindenható kegyelméből megvalósult a próféta szava: „Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet..." „Zsidó uralom" van itt a mi szent földünkön. Izráel örökkévalóságát nem hazudtolhatják meg a minden korban ránk törő Fáráok, Hámánok, Hitlerek végtelen sora. Uj élet sarjad az üszkös hamuból, népünk borzalmas tragédiája után.

A lubaviczi Rebbe szerint, akinek jó füle van, hallja a Messiás csengetyűjének csilingelését. Nekem jó fület adott a Mindenható, mert én jól hallom, sőt látom, mint nőnek össze az elszáradt csontok és mint tapad rájuk hús és bőr, mint kel fel a hatalmas sereg.

E kis könyvnek az a célja hogy a **lélek** szerepét töltse be, ami a világ minden tájáról jön a próféta hivására és igazi zsidó élettartalmat lehel a hatalmas seregbe.

A visszaemlékezés azokra, akik zsidóságukhoz a kínhalálig hűek maradtak, akik az ellenséges környezetben — a Galutban — fenntartották a

ב"ה

ELŐSZÓ

Aki a huszadik század huszas éveiben Budapestről Rákospalotára utazott, láthatta, hogy a 14 kilométeres út nem volt különösebben üdítő; gyártelepek, ujpesti szürkeházak fárasztották a szemlélőt. Másodszori úton, már fel se nézett, ha újságot vagy könyvet olvasott.

Rákospalotán egész más kép tárult eléje. Félig falusi légkör, a házakban még kútból vonták a vizet, melynek íze homokosabb volt, mint a pesti vízé. Az uccák egyrésze széles, a keskenyebbek aszfalt nélküliek. Kevés ember jár az uccán, tisztaság honol az uccákon és a kertes házakban. Alkotnyatkor a legelőről hazatérő tehenek kolomp-csengését is lehetett hallani. Nagyságra város, légköre falu, messze a forgalomtól a „kultúra" hordozóinak mozijainak, kávéházainak se híre, se hamva. Messze a nagy világtól.

Ez az érzés teljesen megváltozott Duschinszky Mihály főrabbi könyvtárszobájában. A tradiciós foliánsok mellett helyet talált a nyugati kultúra szine java, külföldi sajtó számos európai nyelven, a zsidó tárgyú politikai folyóiratok szembeszökő kontrasztban voltak a falusi nyugalommal.

És kik nyitottak ajtót? A postás, aki hozta a sok levelet, ujságot külföldről, a hívek és a hitközség funkcionáriusai és gyakran az evangélikus vagy a református pap, akikkel közös helyi és világi vonatkozásu megbeszélni valói voltak.

A másik szobák egyikében a rabbiné nagyasszony hallgatta meg a hitfelek nejeinek ügyes bajos dolgait. Általános képzettségével és zsidó tudásával mindig jó tanáccsal szolgált.

A főrabbi arca, kedélye, méltóságot és jóakaratot sugárzott családjára és egész környezetére. Ez hatott a rákospalotai felekezeti békére, ez tette lehetővé az új templom építését. Magam előtt látom, mint tábori lelkészt kapitányi egyenruhában, mint szónokot édesapja sirjánál és a templomban. Hallom, amint leírja Erec Jiszráel-i útját és egy tárgyalását Ravasz László református püspökkel.

A történelmi távlat talán nincs meg eléggé, a hitközségek története nem csak a létfentartás beszámolója, hanem kultúr-történet is.

Rákospalotának van kultúrtörténete és annak hordozója Duschinszky Mihály זצ"ל.

Különleges megtiszteltetés számomra, hogy ez értékes monográphiát néhány szóval bevezethetem.

Dr. NEAMAN AVRAHAM
A Magyar Zsidók Világszövetsége társelnöke
A Magyar Zsidó Történelmi Társaság (Israel) elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

A rákospalotai zsidó templom

A rákospalotai emlékbizottság kiadása
A bizottság elnöke: Meisl Arthur

Készült: „Lahav" nyomda, Tel-Aviv, Hamasger u. 60. Telefon: 36564

A RÁKOSPALOTAI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Irta: ÁHÁRONI (sz. Duschinszky) RÁCHEL

Sajtó alá rendezte: **Dr. SZILÁGYI WINDT LÁSZLÓ**

1978. Tel-Aviv, Izráel

Örökmécses. Áldott emlékü apám, Duschinszky Mihály rákospalotai főrabbi és mártirhalált halt hívei emlékére.

A RÁKOSPALOTAI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Irta:
Aharoni sz. Duschinszky Ráchel